

TUDOMÁNYOS ÉS MŰSZAKI TÁJÉKOZTATÁS

70. évfolyam, 3. lapszám

BME OMIKK
2023

Tisztelt Olvasóink!

A Tudományos és Műszaki Tájékoztatás a hetvenedik évfolyamának harmadik lapszámával ismét színvonalas és változatos tartalommal köszönti olvasóit.

A „Könyvtárak és a pénzügyi kultúra” tanulmányosorozat harmadik részében a magyarországi könyvtárosok körében végzett felmérés eredményeiről olvashatunk **Kiszl Pétertől** és **Winkler Beától**. A cikksorozatban a szerzőpáros a tudatos pénzügyi döntések elősegítésére szolgáló könyvtári kezdeményezésekre hívja fel a figyelmet.

Vántsa Judit ezúttal a romániai magyar könyvtári szaklapok múltját tárja fel. A történeti bemutatás első részében a *Művelődés* című folyóiratot ismerhetjük meg.

Frankó Máté és **Zeller Rozália** az Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtárának Cutter keresőjét mutatja be a TMT olvasóinak. A 2022-ben létrehozott elektronikus keresőfelület a szerző-, cím- vagy más bibliográfiai adatok megadása után, további emberi beavatkozás nélkül mutatja meg az adott karaktersorozathoz tartozó Cutter-számot. A dolgozat célja a fejlesztés egyes munkafolyamatainak, az alkalmazott módszereknek és az elkészült rendszer működésének bemutatása.

A Wikidata többnyelvű közösségi közreműködésen alapuló tudásgráf felépítéséről, szemantikus weben betöltött szerepéről és lehetséges alkalmazási módozatairól olvashatunk **Molnár Bence** tanulmányosorozatának első részében. Többek között feltárára kerülnek mindazon kezdeti fejlesztési célok és lépések, amelyek az adatbázis ma ismert formájához vezettek.

Némethi-Takács Margit és **Borbély Mária** szerzőpáros a bibliográfiai kapcsolatokat elemzi az IFLA könyvtári referenciamodellben. Céljuk a korábban már meghatározott bibliográfiai kapcsolatokat áttekintése, valamint annak vizsgálata, hogy mely bibliográfiai kapcsolatoknak felelnek meg az LRM-ben deklarált kapcsolatok.

Ungváry Rudolf és **Király Péter** szerzőpárostól a jelentősebb nemzeti könyvtárak és az OSZK MARC21 állományainak összehasonlító vizsgálatáról olvashatunk. Munkájuk során a rekordfej (06, 07 és 17), továbbá a kódolt fizikai jellemzők (007) tartalomra vonatkozó adatait elemezték. Dolgozatuk egyedülálló és hiánypótló, hisz ilyen nagy tömegű összehasonlító elemzésekre megfelelő informatikai eszközök hiányában eddig nem volt lehetőség.

A Kosáry Domokos-díj átadójáról **Koósné Török Erzsébet**, **Molnár Szilvia** és **Katona Adrienn** számol be. A díjat idén **Fonyó Istvánné** a BME OMIKK nyugalmazott főigazgatója, a TMT idén leköszönt főszerkesztője vehette át. Ezúton is szeretettel gratulálunk neki!

Babácsi-Gerencsér Dóra és munkatársai a 2023. évi Szakkönyvtári seregszemle előadásairól készítettek beszámolót. A rendezvényen többek között olyan témák kerültek napirendre, mint a mesterséges intelligencia, a szakkönyvtárak kutatástámogató szerepe és a könyvtárak innovációs szolgáltatásai.

Szekeres-Dancsó Mónika a Szentés Városi Könyvtár életébe, munkatársainak innovatív és fejlesztő tevékenységeibe nyújt betekintést, annak apropóján, hogy 2022-ben második alkalommal nyerték el a Minősített Könyvtár címet.

Kuczkó Andrea a 2021. szeptember 1-jén kapuit megnyitó Körúti Könyvtárat mutatja be, mely a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár legfiatalabb tagkönyvtára. A többfunkciós intézmény a 21. század kihívásainak és elvárásainak megfelelő módon került megtervezésre és átalakításra.

Danyi Melinda
főszerkesztő

Tisztelt Szerzőink és Olvasóink!

2023. június 28-án a BME OMIKK és az OSZK között létrejött szakmai együttműködési megállapodást követően *Marton József* és *Rózsa Dávid* főigazgatók bejelentették, hogy a Tudományos és Műszaki Tájékoztatás (BME OMIKK) és a Könyvtári Figyelő (OSZK) szakmai folyóirat a 2024-es évtől egyesítve, új név alatt jelenik meg.

A két periodika összeolvasztása új lehetőségeket teremt és szélesebb látókört nyit meg, miáltal az új orgánus egy magasabb minőségű és változatlanul hiteles fórumot biztosít majd a könyvtárszakma képviselői és követői számára.

Bízom benne, hogy a TMT szerzőinek írásaival a jövőben is szép számmal találkozhatunk, illetve olvasóink hasonló minőségi és értékes olvasmányra találnak majd az új lap hasábjain.

Ezzel kapcsolatban további információ az év végéig folyamatosan kerül közlésre.

Danyi Melinda
főszerkesztő

Könyvtárak és a pénzügyi kultúra 3. rész

Felmérés a magyarországi könyvtárosok körében

Kiszl Péter, Winkler Bea

A pénzügyi műveltség valamennyi korosztályt érintő fejlesztése globális szintű stratégiai célkitűzés. Tanulmány-sorozatunkban a tudatos pénzügyi döntések elősegítésére szolgáló könyvtári kezdeményezésekre irányítjuk rá a figyelmet. Célunk (1) a könyvtárosoktól jellemzően idegen terület beépítése a magyarországi szakmai vérkeringésbe, ezáltal a könyvtárosok pénzügyi felkészültségének javítása, beleértve a könyvtárosképzést is; (2) a nemzetközi könyvtári jó gyakorlatok adaptációs irányultságú megosztása, új pénzügyi edukációs (és vállalkozásfejlesztési) szolgáltatások bevezetésének katalizálása valamennyi könyvtártípusban; (3) közvetetten pedig a hazai könyvtári rendszer és a könyvtárosok presztízsének emelése, társadalmi hasznosságának erősítése. A 3. részben a magyar könyvtárosok körében 2022-ben, a témában először lebonyolított kérdőíves kutatásunk eredményeit közöljük annak érdekében, hogy a kollégák véleményére alapozott helyzetelemzésünkkel meghatározhatóvá váljanak a hazai viszonyokhoz alkalmazkodó stratégiai beavatkozási lehetőségek.

pénzügyi műveltség, könyvtári szolgáltatás, tájékoztatás, programok, felmérés, együttműködés, társadalmi elismertség, innováció, piacgazdaság

Bevezetés

Magyarországon a pénzügyi kultúra fejlesztése a könyvtárakban nem vagy nagyon csekély intenzitással valósul meg. A magyar kormányzati stratégia¹ nem számol a könyvtárakkal a pénzügyi tudatos-ság színvonalának emelésében. Az információs és digitális műveltség terjesztése alapján pedig világszerte számos jó példa bizonyítja, hogy a könyvtárak mindegyik típusa a használók különböző társadalmi rétegeit megszólítva eredményesen vehet részt a pénzügyi edukációban és a rá épülő vállalkozásfejlesztésben, az üzleti információ szolgáltatásában.² Ez növelheti társadalmi elismertségüket, akár kiegészítheti finanszírozásukat is, és a könyvtárosok menedzsment képességeit is javítja.³

A pénzügyi műveltség, mint az élethez és boldoguláshoz szükséges készség nem a 21. század vívmánya, ennek ellenére fejlesztésének eszköztársa ma is folyamatosan alakul. A szegénység megszüntetése az ENSZ 1. fenntarthatósági célja,⁴ amelynek része a pénzügyi sérülékenység csökkentése. Ennek eléréséhez a könyvtárak is

aktívan kapcsolódhatnak támogatóként, mint az iskolarendszeren kívüli oktatás és az élethosszig tartó tanulás aktív segítői. Ezt hangsúlyozzuk tanulmány-sorozatunkkal, melynek 1. része a nemzetközi szakirodalom alapján vizsgálta az elmúlt évtizedben a pénzügyi kultúra fejlesztésének terén elért könyvtári eredményeket,⁵ a 2. rész pedig a szolgáltatásokhoz szükséges könyvtáros kompetenciákat elemezte.⁶ Jelen közleményünkben a magyarországi könyvtárosok pénzügyi műveltséggel kapcsolatos ismereteit vizsgáló kérdőíves felmérésünk tanulságait osztjuk meg. Elegendhetetlennek tartjuk ugyanis, hogy a pénzügyi műveltség fejlesztésében – külföldi példák és a véleményünk szerint – kulcsszerepet játsz(hat)ó hazai résztvevők, a könyvtárosok készségeit, képességeit, tudását és gondolatait megismerjük.

2022-ben a magyar könyvtárosok körében a témában először lebonyolított kérdőíves kutatásunkkal ezért helyzetfelmérést végeztünk, illetve arra kerestük a választ, mi a gátja a pénzügyi kultúrával kapcsolatos hazai szolgáltatásbővítésnek,

milyen feladatok elvégzése, milyen innovációk bevezetése szükséges a könyvtárakban. Kitértünk arra is, hogy a könyvtárosok számára mely kompetenciaterületek elsajátítása lenne indokolt. Rákérdeztünk a külső szakmai együttműködésekre, melyek nélkül nem szervezhetők a pénzügyi tudatosságot erősítő könyvtári programok. Eredményeink nemcsak magyarországi viszonylatban, hanem nemzetközileg is tanulságokkal szolgálhatnak, hiszen megmutatjuk, hogy egy bő három évtizedes piacgazdasági múltra visszatekintő, egykori szocialista európai állam könyvtári rendszere milyen kihívásokkal szembesül korunk erősen piac- és profitorientált világában.⁷

Módszer

Az országos felmérést online kérdőívvel bonyolítottuk le, mert célunk a könyvtárosok minél szélesebb körének bevonása volt, ugyanakkor a témakör specifikussága (többnyire hazai könyvtáridegensége) és a viszonylag sok kérdés miatt szerettünk volna rugalmasan elérhető formátumot választani. Amennyiben személyesen, kérdezőbiztossal végeztük volna a vizsgálatot, a válaszadók – az anonimitás ellenére is – feltételezhetően nagyobb arányban igyekeznek jobb színben feltüntetni magukat vagy intézményüket.

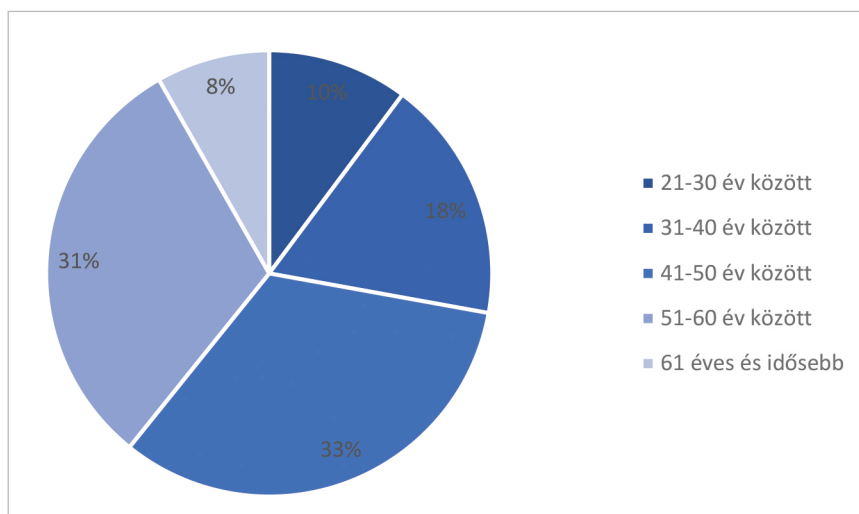
A kérdőív a *Survio*⁸ programmal készült. A kitöltőtől azonosításra alkalmas személyes adatot nem kértünk. A kérdőív összeállítása során ötleteket merítettünk az American Library Association (ALA) – *FINRA Foundation Smart Investing@Your Library Manager Tools*⁹ nyilvános dokumentum-

anyagából, illetve bizonyos elemeket beépítettünk a tanulmányosorozatunk 1. részében szereplő jó gyakorlatokból is.⁵

Az alapos tesztelési (pilot) folyamatot követően az adatfelvétel 2022 májusában és júniusában zajlott. A kérdőívet a Katalist szakmai levelezőlistán, továbbá két Facebook-csoportban (Könyvtárosok és a Könyvtárosok Dolgozószobája) hirdettük meg, valamint eljuttattuk több magyarországi könyvtári szakmai szervezethez, illetve szétsugároztuk az *Eöt-vös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (ELTE BTK) Könyvtár- és Információtudományi Intézetének* kommunikációs csatornáin is.

A kitöltési időszakban 750 látogatást regisztrált a rendszer, amelynek harmada zárult befejezett kitöltéssel, így 256 kérdőívre támaszkodhattunk. A kérdőív összesen 42 kérdést sorakoztatott fel, amelyek ötöde nyitott. A tesztelés során felmerült, hogy túl hosszú a kérdőív, ennek ellenére nem csökkentettük a kérdések számát a végleges változatban. Ennek oka, hogy egy-egy kollégától minél mélyebb, akár több tématerületre kiterjedő válaszokat kívántunk kapni. A kitöltés ideje a válaszadók fele esetében 5–10 perc volt, további egyharmad esetében 10–30 perc (a többiek ennél jelentősen több vagy kevesebb időt töltöttek az online felületen).

A kérdőívet kitöltők 80,9%-a nő, 16,8%-a férfi, 2,3%-a nem válaszolt erre a kérdésre. A kitöltők életkorának megoszlását az 1. ábrán láthatjuk: közel harmaduk 41–50 év, illetve szintén harmaduk 51–60 év közötti kolléga. Majdnem hatoduk 31–40 év közötti, a többi kitöltő szinte azonos arányban 30 év alatti és 60 éves kor feletti.

1. ábra Életkor

A kitöltők 78%-a rendelkezik könyvtáros szakirányú felsőfokú végzettséggel, ami 10%-kal magasabb arány, mint a 2021. évi KultStat-ban a könyvtáros munkakörben felsőfokú végzettséggel foglalkoztatottaké.¹⁰ Az is közre játszhat ebben, hogy például az iskolai könyvtárosokat nem regisztrálja a KultStat. A 1. táblázat szerint a végzettség szintje

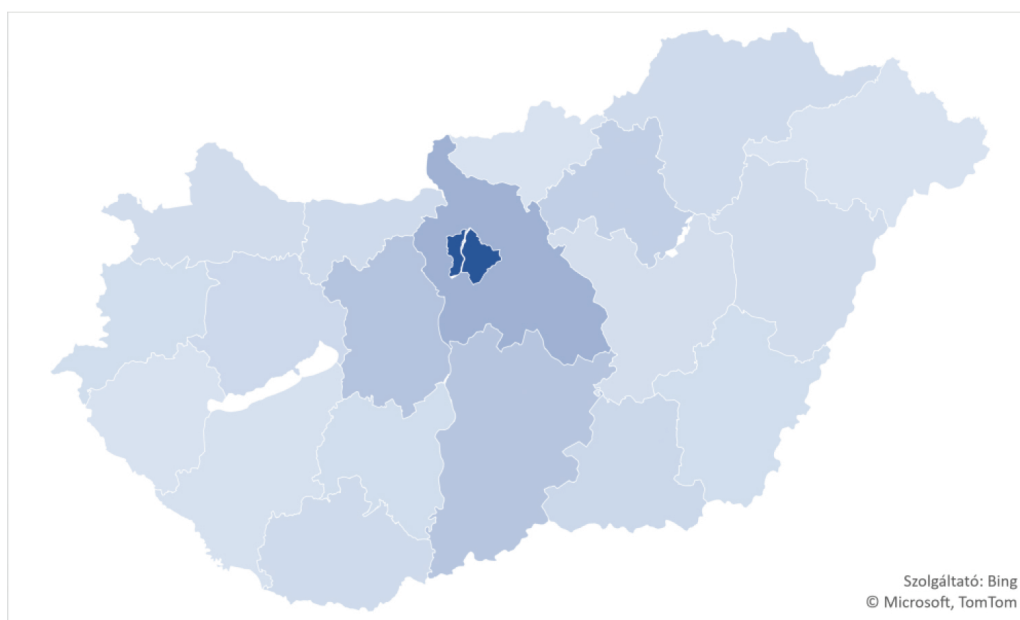
1. táblázat Felsőfokú végzettség és könyvtárvezetői szerep

		Rendelkezik felsőfokú könyvtáros végzettséggel?	
		igen	nem
Könyvtárvezető?	igen	27%	2%
	nem	51%	20%

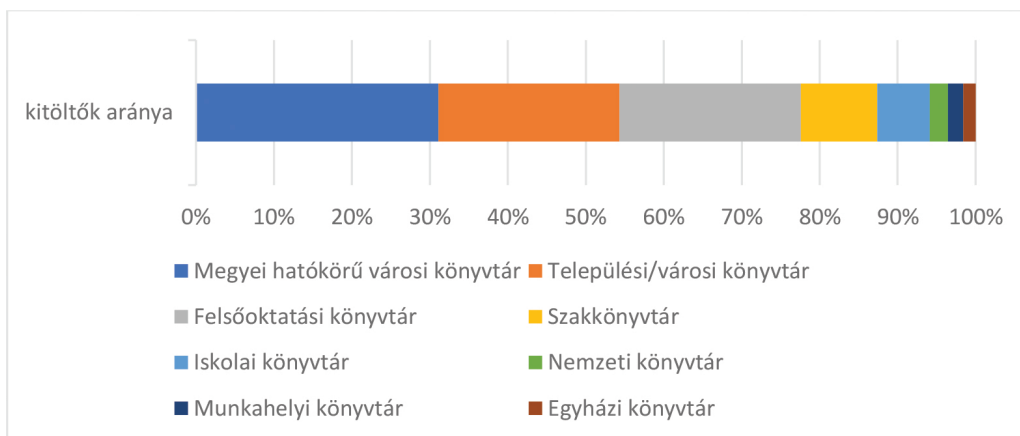
és a vezetői szerep betöltése között gyenge pozitív kapcsolat érzékelhető csupán, mert a kitöltők között magas a felsőfokú végzettséggel rendelkező, de nem vezetők aránya.

Területi szempontból a kitöltés nem egyenletes: a válaszadók 35%-a fővárosi, 12%-a Pest vármegyei, további közel 8–8% Bács-Kiskun, illetve Fejér vármegyei. A 2. ábrán minél sötétebb kékkel történt a jelölés, annál nagyobb arányú az adott vármegyéből a kitöltők száma.

A 3. ábráról leolvasható, hogy a megyei hatókörű városi könyvtárakban dolgozók töltötték ki legtöbbször (30%) a kérdőívet, majd őket követik a települési/városi könyvtárak és a felsőoktatási könyvtárak 23–23%-kal. Ez a három csoport

2. ábra Munkahelyek földrajzi megoszlása

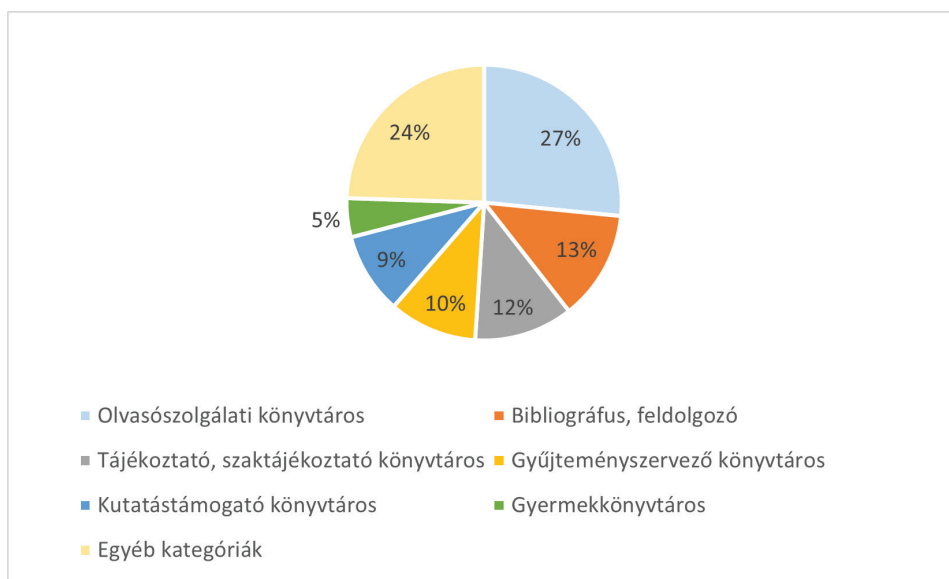
3. ábra Könyvtártípusok

önmagában a kitöltők háromnegyed részét adja, így jelentős súlyt képviselnek a többi könyvtár-típusban dolgozókhöz képest. Ugyanakkor ez a három csoport – kiegészülve az iskolai könyvtárakkal – tekinthető a pénzügyi tudatosság fejlesztéséhez kapcsolódó feladatok elsődleges könyvtári letéteményesének.¹¹

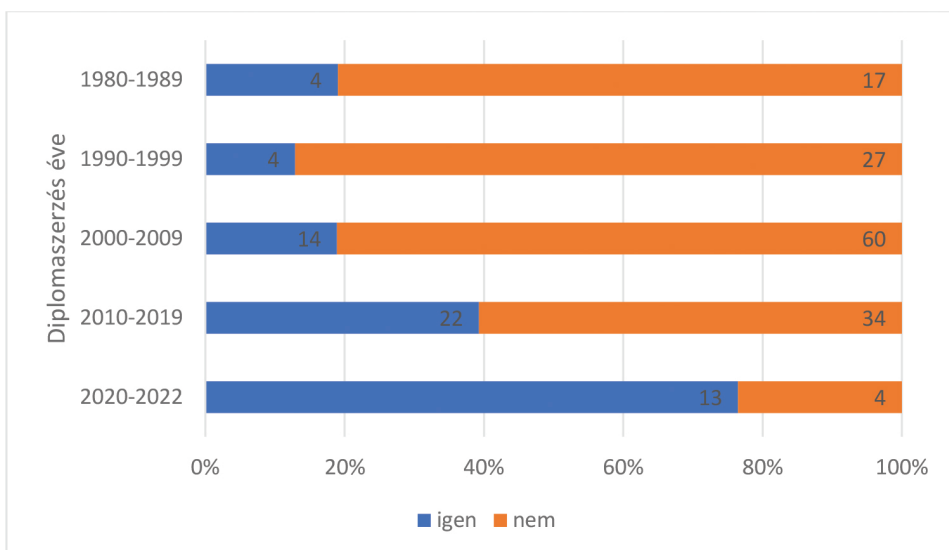
A kitöltők munkakörének megoszlását szemlélteti a 4. ábra, kivéve a vezetőket, akik harmadrészben képviseltetik magukat, mint az 1. táblázatban láthattuk. A könyvtári munkaterületek széles köréből érkeztek válaszadók: a legtöbben olvasószolgálati (27%) munkakörben dolgoznak, ezután követ-

kezik a bibliográfus, feldolgozó (13%), a tájékoztató (12%), a gyűjteményszervező (10%), majd a kutatástámogató (9,5%) és a gyermekkönyvtáros (4,5%).

A válaszadók diplomaszerezésének éve is eltolódást mutat, mert a legtöbben (37%) 2000–2009 között végeztek. Az 5. ábra bizonyítja, hogy a mintában évtizedről évtizedre nőtt a gazdasági ismereteket tanult diplomászerzők aránya. Az utolsó évtized eddig eltelt szűk időszaka (2020–2022) miatt várhatóan az évtized végére jelentős és folyamatos növekedésről beszélhetünk majd. Ez összefügghet azzal, hogy a legnagyobb hallgatói létszámmal rendelkező és legtöbb könyvtáros diplomát

4. ábra Munkakörök

5. ábra A diplomaszerezés éve és a felsőfokú könyvtárosképzésben tanult gazdasági ismeretek

kiállító ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete prioritásként kezeli több mint egy évtizede, hogy hallgatói olyan ismeretekre, készségekre és képességekre tegyenek szert tanulmányaik során, amelyek segítségével aktív szereplői lehetnek a pénzügyi kultúra hazai fejlesztésének.¹² A könyvtárosképzés során tanult pénzügyekkel kapcsolatos témák között egyébként több ELTE BTK-s kurzuscím (pl. *Gazdasági, vállalkozói, jogi alapismeretek, Piacgazdaság és könyvtárügy az információs társadalomban, Üzleti információ és pénzügyi kultúra*) jelent meg a válaszokban.

Eredmények

A fokozatosság elvét követve a bevezető blokk utáni kérdéseket azok sorrendjében tárgyaljuk, így a már bemutatott általános, a könyvtárosokra és a munkahelyekre vonatkozóktól indulva érkezünk el a témaspecifikus, vizsgálatunk szempontjából stratégiai jelentőségű elemekhez.

A kitöltőknek csupán harmada szerint dolgozik olyan kolléga (akár ő maga) a könyvtárban, aki jártas a pénzügyi témában és gondolja a könyvtár kapcsolódó szolgáltatásait. A könyvtárosok fele szerint ugyanakkor nincs ilyen kollégája, a többi válaszadó pedig nem tudott róla.

A válaszadók 90%-a dolgozik olyan könyvtárban, amelynek honlapján nem található pénzügyekkel kapcsolatos tartalom. A 2. táblázatban összevetve a pénzügyi területen jártas kolléga jelenlétét a könyvtár honlapjának pénzügyi témaköreivel, gyenge pozitív kapcsolatot találtunk (korrel.: 0,3).

A mintában 98% azoknak a válaszadóknak az aránya, akik olyan könyvtárban dolgoznak, ahol az elmúlt 5 évben nem szerveztek pénzügyi témakörben képzéseket. 195 fő válaszolta meg a pénzügyi témában jártas kollégára és a szervezett programokra vonatkozó kérdéseket egyszerre. A válaszok megoszlása a 3. táblázatból olvasható le. Az ered-

2. táblázat A honlaptartalom és a pénzügyekben jártas kolléga jelenléte

		Honlapjukon található pénzügyekkel kapcsolatos tartalom?	
		igen	nem
Van pénzügyi témákban jártas kolléga a könyvtárban?	van	8,74%	31,55%
	nincs	1,46%	58,25%

mények alapján nagyon gyenge pozitív kapcsolat (korrel.: 0,15) áll fenn aközött, hogy a válaszadó szerint van-e pénzügyi témákban jártas kolléga a könyvtárban és szerveztek-e programot ezen a területen. Mindenesetre elmondható, hogy amennyiben nem volt pénzügyekben jártas kolléga, akkor nem szerveztek képzéseket sem ezen a területen. Ez váratlan eredmény a korábbi kutatásunk tükrében, amely szerint a programszervezéshez kapcsolódó legfontosabb kompetenciák nem csupán pénzügyi ismeretekhez kötődnek,⁵ azonban a pénzügyi ismeretek hiánya láthatóan mégis gátolta az ilyen tematikájú programok iránti igény megjelenését vagy a programok létrejöttét.

Öt könyvtáros számolt be pénzügyi témákban szervezett könyvtári képzésekről: közülük hárman az adózást, egyvalaki a fogyasztóvédelmet és csalást, illetve szintén egy-egy fő a gyermekek és a pénz, valamint az egyetemi tanulmányok finanszírozása témakörét említette. 16 esetben külső helyszíneken valósult meg a program (ebből két helyen volt mind könyvtárban, mind külső helyszínen), amelyek hasonló tartalommal bonyolódtak.

5-ös skálán (ahol 5 a legjobb érték) a kitöltők átlagosan 2,79-re értékelték azt, hogy mennyire ismerik könyvtáruk pénzügyekkel összefüggő gyűjteményeit, programjait. Ugyanakkor azon válaszadók, akiknek munkahelye az elmúlt 5 évben szervezett helyben vagy más helyszínen pénzügyekkel kapcsolatos képzést, átlagosan 3,78-ra minősítette saját könyvtára pénzügyekkel összefüggő gyűjteményeinek ismeretét. A kapott adatok alapján nem lehet megállapítani, hogy a pénzügyi képzések szervezésének ténye volt-e hatással a gyűjtemények és programok könyvtárosok általi ismeretére vagy fordítva.

Mivel a válaszok szerint igen kis számban szerveztek a pénzügyi műveltség fejlesztésével kapcsolatos programokat, és a külső helyszínek ese-

3. táblázat A könyvtári programok és a pénzügyekben jártas kolléga jelenléte

		Szervezett pénzügyi témakörben bármilyen képzést könyvtára az elmúlt 5 évben?	
		igen	nem
Van pénzügyi témákban jártas kolléga a könyvtárban?	van	1,54%	37,95%
	nincs	0%	60,51%

tében felsorolt programcímek túlnyomó része nem meggyőzően bizonyítja a pénzügyekhez történő valós kapcsolódást, igazi jelentőséggel bír a 4. táblázatban felsorolt négy részre tagolt kérdésünk: a válaszadók könyvtárukat és saját magukat mennyire tartják felkészültnek a pénzügyi műveltség fejlesztésére? A külső együttműködő partnerek keresése, a könyvtárhasználóknak megfelelő programok szervezése, illetve a pénzügyekkel kapcsolatos kérdések megválaszolásának lehetősége tekintetében nagyon hasonló eredményeket kaptunk, 3 körüli átlagértékekkel. A munkatársak pénzügyekkel kapcsolatos válaszadási képessége ért el kicsit gyengébb osztályzatot, de a pénzügyekkel kapcsolatos programok, szolgáltatások területén sem túl pozitív, sem túl negatív hozzáállást nem tapasztaltunk a válaszadók részéről a kollégáik, illetve könyvtáruk tekintetében.

A négy kérdésből az egyes válaszadók különböző kérdésekre adott válaszai közül (1.) a külső partnerek keresésére és (2.) a használóknak megfelelő programok szervezésére adott válaszok csengtek össze leginkább (korrel: 0,74), vagyis pozitív kapcsolat áll fenn a két válasz között. Hasonló, de kisebb mértékű kapcsolatot találtunk a tájékoztatásra vonatkozó két kérdés (3., 4.; korrel: 0,6) illetve a külső partnerekkel történő programszervezés (1.) és a szintén külső partnerek segítségével történő tájékoztatás (4.) között (korrel: 0,57). A kapott eredmények arra engednek következtetni, hogy az egyes válaszok között logikai kapcsolatok fedezhetők fel, amelyek mind a tájékoztatási feladatok, mind például a külső partnerek keresése esetében hasonlóan alakítják a különböző kérdésekre adott válaszokat.

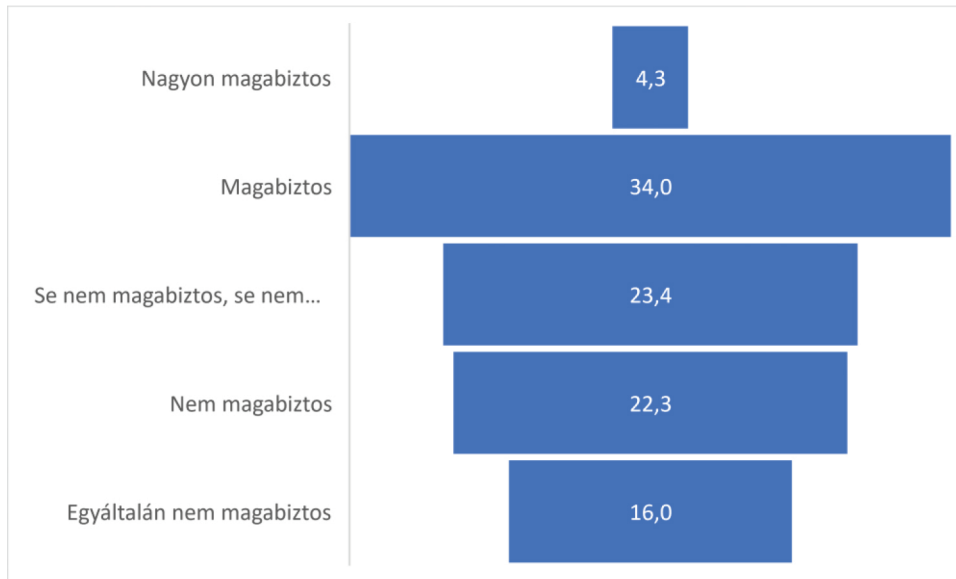
A megkérdezettek eddig mások felkészültségéről, illetve könyvtárukról nyilatkoztak. A 6. ábra azt tárja elénk, hogy a válaszadó mennyire tartja kompetensnek saját magát a pénzügyekkel kapcsolatos tájékoztatási kérdések megválaszolásában. Egy nagyon szűk „nagyon magabiztos” réteget egy széles „magabiztos” réteg követ. Ugyanakkor a „nem magabiztos” és az „egyáltalán nem magabiztos” csoport összegzett aránya a teljes válaszadók között megegyezik az első két válasz arányával (38,3%). A felmérés kitöltői között azonos arányban szerepelnek a pénzügyi témában jártasabb és a kevésbé jártas könyvtárosok. Eredményeink jelentősen optimistábbak, mint egy 2016-os olasz felmérésé, amelyben a válaszadó könyvtárosoknak mindösszesen 10%-a érezte magát kompetensnek a használók pénzügyekkel kapcsolatos kérdéseinek megválaszolásában.¹³

A pénzügyi kérdések megválaszolását a 7. ábrán hasonlítottuk össze azzal, hogy a válaszadó a felsőoktatásban tanult-e gazdasági ismereteket. A két adatsor között a korreláció 0,069, vagyis nincs erős kapcsolat aközött, hogy tanult-e gazdasági ismereteket és mennyire magabiztos saját kompetenciáját illetően. A gazdasági ismereteket tanultak azonban valamivel (igaz nem szignifikáns mértékben) magabiztosabbak a pénzügyi területen szükséges saját kompetenciáik vonatkozásában.

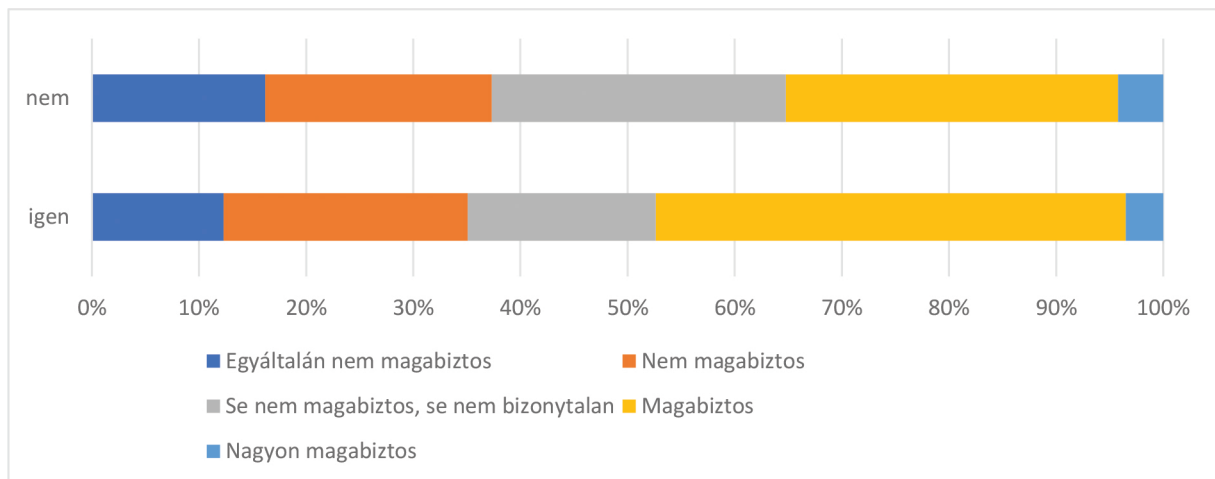
A válaszadók saját pénzügyi kérdésekkel kapcsolatos kompetenciáját, vagyis magabiztosságát és a kollégák hozzáértését vizsgálva megállapítható, hogy a könyvtárosok saját kompetenciájukat hasonlóra vagy magasabbra értékelték, mint a kollégáikét (8. ábra). Amikor valamennyi válaszadó saját pénzügyekkel kapcsolatos kompeten-

4. táblázat A pénzügyi kultúra fejlesztésével kapcsolatos várakozások

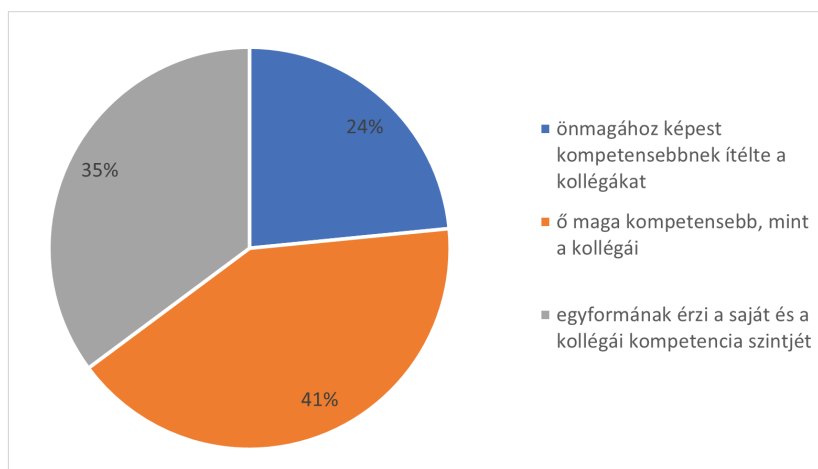
	Kérdés: Mennyire...	Átlag
1.	tartja elképzelhetőnek, hogy könyvtára képes olyan külső együttműködő partnereket találni, akik segítenek a pénzügyi oktatási programok megvalósításában?	3,09
2.	bízik abban, hogy könyvtára képes olyan pénzügyi ismeretterjesztő programokat szervezni, amelyek megfelelnek a könyvtárhasználók elvárásainak?	3,06
3.	bízik abban, hogy könyvtárának munkatársai tudnak válaszolni a használók pénzügyekkel kapcsolatos kérdéseire?	2,63
4.	bízik abban, hogy könyvtárának munkatársai külső források vagy más intézmények bevonásával segíteni tudnak pénzügyekkel kapcsolatos összetettebb problémák megoldásában?	2,95

6. ábra Mennyire tartja kompetensnek magát a pénzügyekkel kapcsolatos tájékoztatási kérdések megválaszolásában?

7. ábra A pénzügyi kérdések megválaszolása és a felsőoktatásban tanult gazdasági ismeretek

8. ábra Kollégák és saját pénzügyi műveltség kompetencia

ciafokát a kollégáira vonatkozó válaszára vetítettük rá, egyértelművé vált, hogy a legtöbben kompetensebbnek tartották magukat a kollégáiknál (41%), de ezt megközelítette azok aránya, akik egyformának ítélték saját és kollégáik kompetenciaszintjét (35%). Csupán a válaszadók negyede gondolja azt, hogy a kollégái kompetensebbek nála.

A saját és a kollégák felkészültségét monitorozó kérdések alapján azok, akik saját kompetenciájukban magabiztosabbak voltak, nagyobb valószínűséggel gondolták ugyanezt saját kollégáikról is, illetve akik bizonytalanok, azok nagyobb valószínűséggel feltételezték ugyanezt kollégáikról is.

A következő kérdéscsoportban arra kerestük a választ, hogy a kitöltők részt vettek-e szervezett képzésen pénzügyi témakörben, továbbá milyen eszközökkel fejlesztették saját ismereteiket. A kitöltést megelőző 5 éves időszakban a válaszadók 15%-a abszolválta pénzügyekkel összefüggő továbbképzést, akik fele klasszikus továbbképzésen, 36%-a online formában, 21% pedig a felsőoktatásban szerezte ismereteit (egy válaszadó több lehetőséget is jelölhetett). A válaszok között képviseltette magát a szakmai nap, konferencia, webinárium és a könyvtáron belüli továbbképzés is.

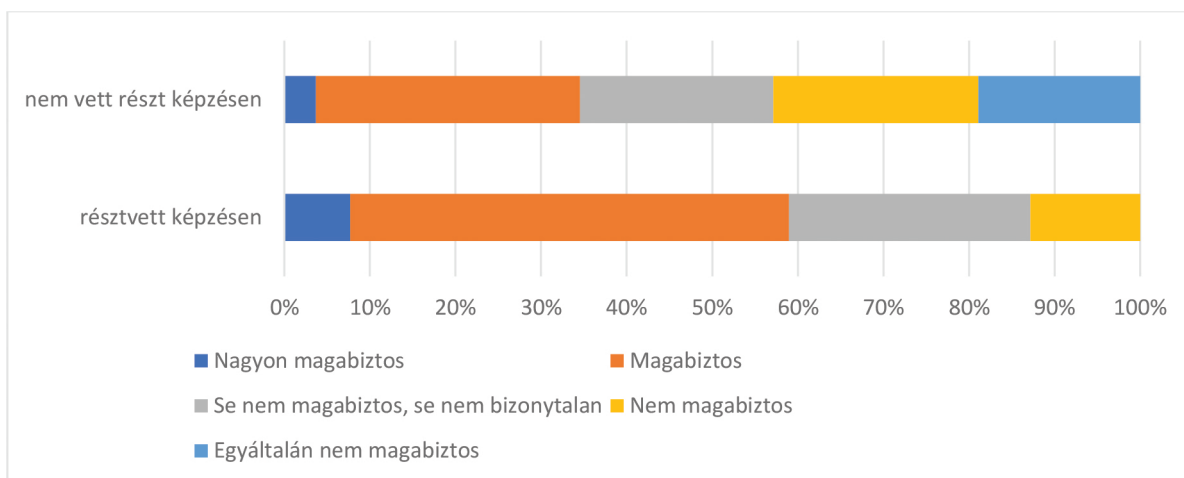
A 9. ábrán nyomon követhető, hogy azok a válaszadók, akik az elmúlt 5 évben fejlesztették pénzügyi ismereteiket, kompetensebbnek érezték saját magukat a pénzügyekkel kapcsolatos kérdések megválaszolásában, mint azok, akik nem palérozták ez irányú ismereteiket. A kérdőív nem tért ki, ezért nem ismerjük, pontosan milyen (mélységű) képzésekről van szó, de a kapott adatok azt

sugallják, hogy az edukáció pozitív hatással volt a könyvtárosok pénzügyi kérdésekkel kapcsolatos magabiztosságára.

A könyvtárosok képzési igényeit mutatja, hogy a válaszadók kevesebb mint 10%-a (20 fő) érzi megfelelőnek saját pénzügyi ismereteit és közülük 5 fő volt az, aki a felmérést megelőző 5 évben részt vett pénzügyi kérdésekkel összefüggésbe hozható szakmai továbbképzésen.

A válaszadók 94%-a venne részt pénzügyi témájú képzésen, ami elsősorú igényt mutat. A válaszadók legalább 20%-a által választott témaköröket vonultatja fel a 10. ábra. A legtöbbet a „gyermekes és a pénz”, majd a „háztartási költségvetés-tervezés és nyilvántartás”, illetve a „banki szolgáltatások és megtakarítások” érdekelné. A felmérés nem tért ki arra, hogy a válaszadóknak mi a motivációjuk az egyes témakörök jelölésekor, vagyis a kitöltők mekkora része választotta az adott témaköröket személyes érdeklődésből, és kik jelöltek az esetlegesen már felmerült tájékoztató kérdések, munkaköri szituációk stb. nyomán vágyott továbbképzési területeket.

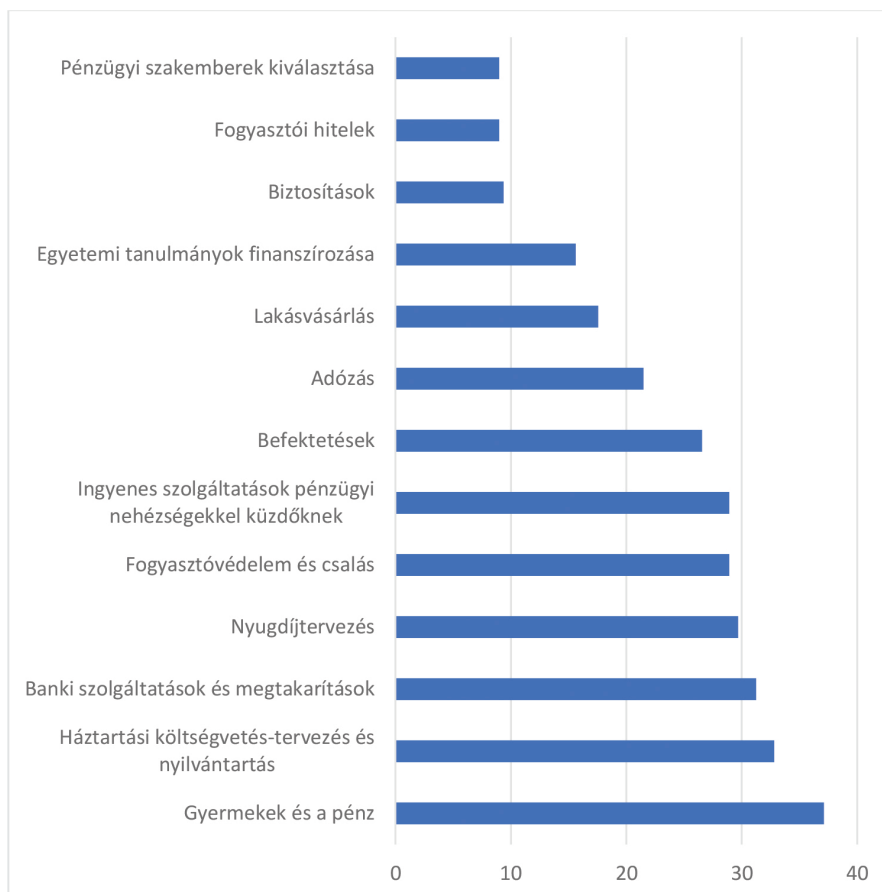
A könyvtárakban megjelenő, pénzügyekkel kapcsolatos tájékoztatói kérdések gyakoriságát is vizsgáltuk. Minden második válaszadó szerint az olvasók nem fordulnak hozzájuk pénzügyekkel kapcsolatos tájékoztatói kérdésekkel, további 23% nem emlékszik és 12% pedig nem tudja, hogy vannak-e ilyen kérdések. Csupán a válaszadók 15%-ától kaptunk tényleges gyakoriságra vonatkozó választ. A leggyakoribb az „egy hónappal ezelőtt” (8%), a legritkább a „naponta” (0,4%) történő érdeklődés

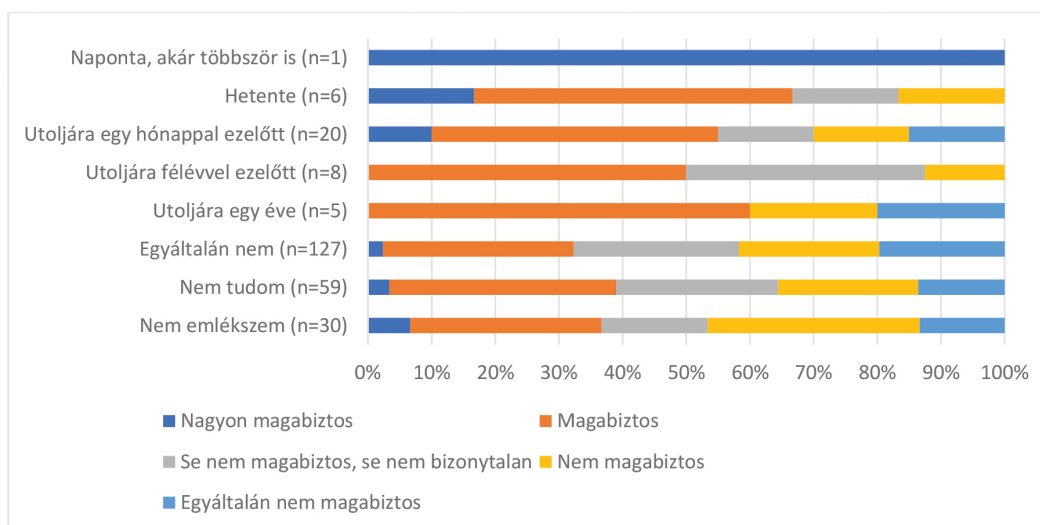
9. ábra A pénzügyi kérdések megválaszolása és az elmúlt 5 évben végzett pénzügyi képzések

jelölése volt. A polgárok pénzügyekkel kapcsolatos kérdéseinek megválaszolásában a szakirodalom alapján a könyvtár nem feltétlenül a legfontosabb forrása az információknak,¹⁴ amelyet felmérésünk válaszai (azaz a gyakorlati tapasztalatok) is egyértelműen megerősítenek.

A 11. ábra a használók részéről felmerülő pénzügyekkel kapcsolatos kérdések gyakoriságát dokumentálja a válaszadó könyvtárosok pénzügyi témakör kapcsán érzett kompetenciáinak metszetében. Feltüntettük, hogy az adott gyakorisághoz pontosan hány válasz tartozik, érzékeltetve

10. ábra Pénzügyi továbbképzési igények témakörei

11. ábra A könyvtárhasználók pénzügyi tájékoztatási igényei és a könyvtárosok kompetenciái

az eltérő számból fakadó torzulásokat. Azok, akik nem kerülnek szembe pénzügyekkel kapcsolatos tájékoztatási kérdésekkel („egyáltalán nem”, „nem tudom” és „nem emlékszem” válaszok), hasonló arányban figyelhetők meg egymáshoz képest a magabiztosság tekintetében. Komolyabb arányú magabiztosság a gyakoribb kérdésfelmerülés esetében jelent meg (a „naponta, akár többször is” és „hetente”, valamint az „utoljára egy hónappal ezelőtt” lehetőségeknél).

A magyarországi pénzügyi kultúra fejlesztését célzó országos kezdeményezések ismerete egyik fokmérője lehet a témakör könyvtári ismertségének, vagyis jelen helyzetben ismeretlenségének, hiszen a válaszadók negyede tudott írni legalább egyetlen kezdeményezést, amelyek közül több irreleváns volt. Nem találtunk kapcsolatot a hazai programok ismertsége és a könyvtárosok önértékelésen alapuló hozzáértése vagy az utóbbi 5 évben végzett továbbképzések között. Legtöbbször a *Magyar Nemzeti Bank* (14), az *OTP* és a *Fáy András Alapítvány* (10), a *PÉNZ7* (8), az *Állami Számvevőszék* (7), a *Pénziránytű Alapítvány* (7) és az *Okosan a pénzzel!* (5) programok nevét említették. Az egyedi válaszokban még tetten érhetők az oktatási intézmények és a Nemzeti Alaptanterv, a bankok (pl. *K&H Vigyázz, kész, pénz!*), de a könyvtári állományhoz kapcsolódó dokumentumok alig.

A pénzügyi tudatosságra fókuszáló nemzetközi könyvtári kezdeményezésekről a válaszadók közel 93%-a nem tudott. Azok közül, akik ismernek ilyen törekvéseket (17 fő), konkrét példát 11 válaszadó említett: *British Library* (11), *Money Smart Week* (4), *Thinking Money* (2), *Smart Investing@Your Library* (2) stb. Ezek az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete oktatási programjának szerves részei.¹⁵

A megfelelő pénzügyi jártasság feltétele a sikeres vállalkozásfejlesztésnek, amelynek a könyvtárak ugyancsak jó terepei lehetnek a nemzetközi példák alapján.¹⁶ A felmérés résztvevőinek 95%-a nem ismer vállalkozásfejlesztéssel kapcsolatos hazai vagy nemzetközi könyvtári programot, de akik igen, ők a *British Library* (7) kezdeményezését, az *IFLA*-t (2), illetve a *Justh Zsigmond Városi Könyvtárat* és az *ELTE*-t említették. A *British Library Business and IP Centre* tevékenységének elemzése ugyancsak kiemelt komponense az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézete képzéseinek.

A könyvtárak pénzügyi sérülékenységet gátoló közreműködésének szükségességét szondázó kérdésre a válaszadók közel 70%-a igennel felelt. A válaszokat azonban a pénzügyi műveltséggel, vállalkozásfejlesztéssel kapcsolatos programok ismerete egyáltalán nem befolyásolta sem együttesen, sem külön-külön. A legszorosabb kapcsolatot a pénzügyi kultúra fejlesztését segítő hazai információforrások, programok és intézmények, valamint a könyvtárak közreműködése között találtuk, de a korreláció itt is csupán 0,26.

A pénzügyi tudatosság fejlesztése a válaszadók harmada szerint beletartozik a könyvtárak alapvető feladatkörébe, 30% szerint beletartozhatna a feladatai közé és kellene tenni érte, illetve ugyanennyien írták, hogy a könyvtárak által szolgált közösségek szükségletéből fakadóan fontos kialakítani a szolgáltatásokat. A válaszadók 30%-a szerint nem szükséges a könyvtárak közreműködése a pénzügyi tudatosság fejlesztésében, elsősorban azért, mert „nem ez a könyvtár feladata, nem ez a dolga”, illetve dominánsan felmerült a válaszok között a kompetencia- és a kapacitáshiány, de az anyagi források szűkössége, illetve a kiégés is. Az alábbiakban a két kérdésre adott szabad szöveges válaszokból közöljük a legjellemzőbbeket.

Miért látja szükségesnek a könyvtárak közreműködését a pénzügyi tudatosság fejlesztésében?

- „Egy új kapcsolódási lehetőség a helyi és nemzetközi programokhoz. A könyvtári szolgáltatások bővítésének lehetősége.”
- „A könyvtárak feladata az információk szolgáltatása, bár sokak szemében a könyvtár még mindig csak könyvek kölcsönzésére szolgál.”
- „A könyvtárnak, mint meghatározó és hiteles információs központnak a pénzügyi tudatosság fejlesztésében is részt kell vállalnia.”
- „A könyvtárak, mint megbízható információforrások ezzel bővíthetik szolgáltatásaikat.”
- „Az adóbevallás elkészítésében, illetve az adó 1+1%-ának megítélésében már évek óta segítünk a hozzánk forduló könyvtárhasználóknak. Mivel a könyvtár hathatós szerepet játszik a lakossági igények kiszolgálásában, a pénzügyi tudatosság fejlesztésében való szerepvállalással olyan plusz szolgáltatással tudjuk bővíteni már meglévő kínálatunkat, melyre valós szükség mutatkozik.”

- „A könyvtárak szerepe ezen a területen is jobban kibontakozhatna. Megannyi hasznos képzést, illetve programot szerveznek a könyvtárak. Miért ne lehetne ez is köztük? Nem sok olyan közeg van, ahol elsősorban ezt ingyenesen elérhető szolgáltatás keretében lehetne nyújtani.”
- „A háború miatt elszabaduló infláció sok családnak egzisztenciális gondokat fog okozni.”
- „Számos korcsoportot és társadalmi csoportot elér, és érdeksemleges.”
- „Az iskolarendszer nem fejleszti ezt a tudást kellő mértékben.”
- „Manapság ez már szinte nélkülözhetetlen a mindennapi élethez.”
- „Sokak számára a könyvtár az egyetlen (ingyenesen is) elérhető tájékoztató pont.”
- „Nagyon kevés lehetőség van a könyvtárakban a pénzügyi tudatosság fejlesztésére, ellentétben a környezettudatosság fejlesztésével, pedig ez a terület is legalább annyira fontos.”
- „Csak olyan formában találom szükségesnek, hogy az érdeklődők találjanak segítő szakirodalmat egy könyvtárban a témával kapcsolatban. Az átlagos életvitelt (benne pl. bevétel/kiadás/takarékosság) segítő kiadvány, ilyesmi. De ne reklám legyen, bankoké, biztosítóké, jaj azt ne!”
- „Ehhez legalább középfokú pénzügyi végzettséggel foglalkozó ember kell. Ilyennel mi könyvtárak nem rendelkezünk. Ha lenne ilyen ember, ő elmenne pénzügyi intézménybe dolgozni kétszer ekkora pénzért.”
- „Úgy gondolom, senkinek nem jut eszébe, hogy a könyvtárhoz forduljon. Valószínűleg inkább bankba megy, pénzügyi tanácsadóhoz.”
- „Nem volt erre vonatkozóan referenz kérdés.”
- „Úgy gondolom, ez inkább az iskolák, bankok, hitelintézetek feladata.”
- „A könyvtáraknak más szerepe van. Ezt hagyjuk meg a pénzintézeteknek! Így is kis állományi létszámmal látjuk el a növekvő feladatokat. Nem gondolom és nem látom szükségét, hogy ebbe az irányba orientálódjon a könyvtári kultúra.”
- „Sok más fórum van.”
- „A könyvtárosok nagy része hónapról hónapra él...”
- „A könyvtár a pusztta létezésével maga a pénzügyi tudatosság.”

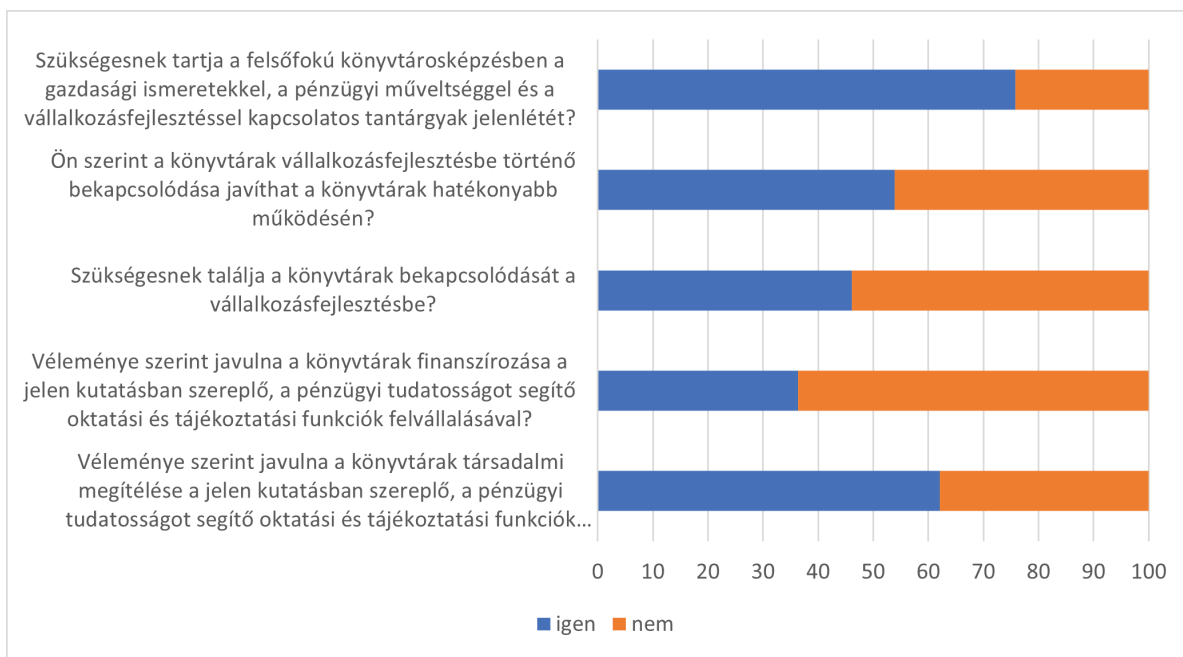
Miért nem látja szükségesnek a könyvtárak közreműködését a pénzügyi tudatosság fejlesztésében?

- „A könyvtárak így is sok feladatot felvállaltak, és semmi megbecsülést nem kaptak ellentételezésként.”
- „Van millió más dolgom. Foglalkozzon ezzel pénzügyes szakember.”
- „Lehet, hogy szükséges lenne, de a rengeteg felvállalás mellett erre már nincs kapacitás. Nincs meg hozzá a stabil tudás.”
- „A gyorsan változó pénzügyi ismeretekben átlagosnál naprakészebbnek kell lenni. Ennek biztosítása szerintem nehezen megoldható. A felhasználók többnyire nem is ilyen célból keresnek fel egy könyvtárat.”
- „Mivel adott esetben nem szakemberek (nincsen pénzügyi, gazdasági szakmai ismerete a könyvtárosoknak) adnak pénzügyi tájékoztatást, lehetséges a félretájékoztatás, és a rossz információk átadása.”

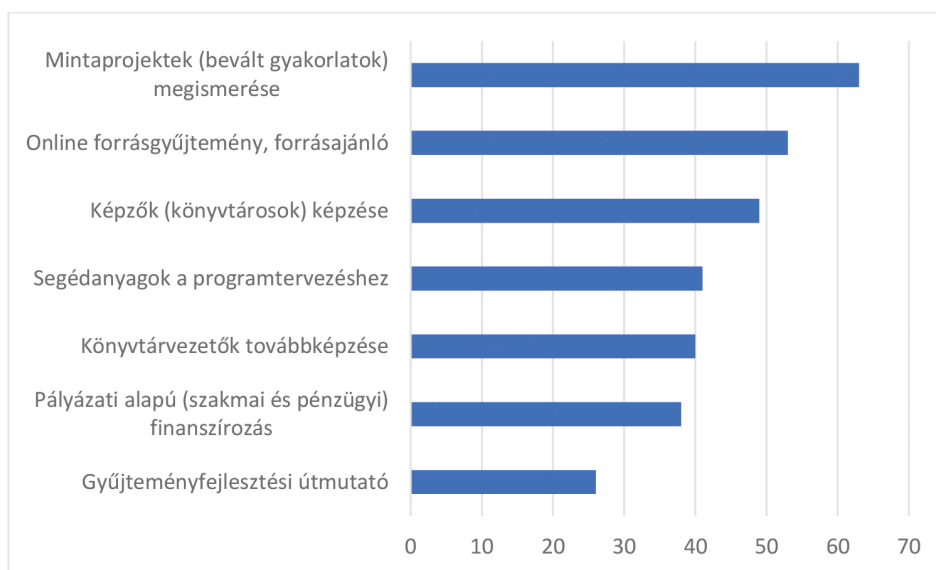
A kérdőív végén öt kérdéssel kerestük a választ a könyvtárak társadalmi szerepvállalására, mind a képzés, mind a programok szemszögéből. Az eredményeket a 12. ábrán summázzuk. A válaszadók közel háromnegyede szükségesnek tartja, hogy a felsőfokú könyvtárosképzés foglalkozzon a pénzügyi műveltség fejlesztésével. A megkérdezettek 46%-a úgy nyilatkozott, hogy elengedhetetlen a vállalkozásfejlesztésbe történő bekapcsolódás, ami 54%-uk szerint segítené a könyvtárak hatékonyabb működését is.

A pénzügyi műveltség fejlesztésében történő aktív közreműködés a válaszadók kétharmada szerint javítaná a könyvtárak társadalmi megítélését, ugyanakkor csak harmaduk szerint javítaná a finanszírozását is.

Az utolsó tartalmi egységben a könyvtárak és könyvtárosok pénzügyi tudatosság fejlesztésbe történő bekapcsolódását elősegítő lehetséges hazai támogatások témaköréit vettük górcső alá (13. ábra). A válaszadók közel kétharmada szerint mintaprojektekre, illetve a már bevált gyakorlatok közreadására, megismerhetőségére lenne leginkább szükség. Ezt követi az online forrásgyűjtemények közreadása, a könyvtárosok továbbképzése,

12. ábra A képzéssel, működéssel, társadalmi megítéléssel és finanszírozással kapcsolatos válaszok

13. ábra Könyvtárosigények a pénzügyi kultúra fejlesztésére

majd a programok tervezését segítő előkészített mintaprogramok, a könyvtárvezetők továbbképzése és a pályázati alapú finanszírozás. A legkevesebb szavazatot a gyűjteményfejlesztési útmutató kapta, pedig mint ahogy azt cikksorozatunk 1. részében megállapítottuk, a gyűjtemény alakításának lehetősége az egyik legkönnyebben megvalósítható pénzügyi műveltséggel összefüggő könyvtári projekt lehetne.⁵

Összegzés

A felmérésben résztvevők közel 80%-a rendelkezett felsőfokú könyvtárosi végzettséggel és a válaszadók kevesebb mint harmada (29%) töltött be vezető pozíciót a kitöltéskor. A kollégák 84%-a megyei hatókörű városi könyvtárban, települési/városi könyvtárban, felsőoktatási könyvtárban és iskolai könyvtárban dolgozik, melyek a könyvtári pénzügyi műveltség fejlesztésének bázisai.

Azokon a helyeken, ahol az elmúlt 5 évben szerveztek helyben vagy más helyszínen pénzügyekkel kapcsolatos képzéseket, a könyvtárosok 1–5-ig terjedő skálán egy egésszel magasabb pontra értékelték saját ismereteiket (3,78) könyvtáruk pénzügyekkel kapcsolatos programjait és gyűjteményeit érintő kérdésekben, mint ott, ahol nem szerveztek ilyet (2,79).

Posztív kapcsolat áll fenn aközött, hogy valaki valószínűnek tartja-e, hogy képes könyvtára olyan külső együttműködő partnereket találni, akik segítenek a pénzügyi oktatási programok megvalósításában és bíznak-e abban, hogy könyvtáruk képes megfelelő programokat szervezni a könyvtárhasználóknak. Korábbi vizsgálatunkban azt állapítottuk meg, hogy a könyvtárak által szervezett pénzügyi ismereteket tartalmazó képzésekhez külső partnerek szükségesek, ezért a két kérdésre adott válaszok összecsengése pozitív eredmény.¹⁷

A könyvtárosok mintegy 38%-a kompetensnek érezte magát a könyvtárában fölmerülő pénzügyekkel kapcsolatos kérdések megválaszolásában. Ez előremutatónak tekinthető, ugyanakkor figyelembe kell venni azt a torzító tényezőt, hogy a kitöltő könyvtárosok egy része vélhetően kapcsolatban áll a pénzügyi műveltség fejlesztésével, érdeklődik a témakör iránt és ezért is döntött a felmérésben való részvétel mellett.

Önmagában abból, hogy valaki a felsőoktatásban tanult gazdasági ismereteket, még nem következett, hogy kompetensnek, magabiztosnak érezze magát a pénzügyekkel kapcsolatos kérdések megválaszolásában.

A válaszadók saját kompetenciájukat nagyrészt (41%) magasabbra értékelték, mint kollégáikét, további 35% saját és kollégáink kompetencia szintjét egyformának képzelte, és csupán a válaszadók negyede gondolta azt, hogy a kollégái nála jártasabbak a pénzügyi témákban. Ugyanakkor elmondhatjuk, ha valaki kompetensnek érezte magát, az nagyobb valószínűséggel gondolta ugyanezt saját kollégáiról, illetve aki kevésbé kompetensnek érezte magát, az gyakrabban gondolta szintén hasonlóan kevésbé kompetensnek a saját kollégáit.

A kitöltők 15%-a részt vett valamilyen pénzügyekkel kapcsolatos továbbképzésen az utóbbi 5 évben. Ők magabiztosabbnak, kompetensebbnek vallották magukat a pénzügyekkel kapcsolatos

kérdések megválaszolásában, mint azok, akik nem iratkoztak be ilyen képzésekre. Azt nem tudhatjuk a kérdőív alapján, hogy ezek pontosan milyen képzések voltak, azonban a magabiztosságra mindenképpen előnyösen hatottak a képzések.

A válaszadók közel 95%-a végezne el a pénzügyi kultúra fejlesztéséhez kötődő továbbképzést. A válaszok alapján a legtöbb könyvtárost a „gyermek és a pénz”, a „háztartási költségvetés” és a „banki szolgáltatások” témakörök érdekelnék. A képzések iránti igényt és ennek kompetenciára gyakorolt pozitív hatását kihasználva formális és informális képzések indításával lehetne elősegíteni a könyvtárak pénzügyi tudatosság fejlesztésébe történő bekapcsolódását.

A mai társadalomban a könyvtár nem számít a pénzügyi ismeretek elsődleges forrásának. A könyvtárakban ugyanakkor tetten érhető a pénzügyi műveltséggel kapcsolatos kérdések, a megkérdezett könyvtárosok 27%-a számolt be pénzügyekkel kapcsolatos könyvtári megkeresésekről, amely jelzi a könyvtárhasználói érdeklődést. Nem találtunk közvetlen összefüggést a könyvtárosok pénzügyi képzésben történő részvétele és a könyvtárban felmerülő pénzügyekkel kapcsolatos olvasói kérdések száma között, így legtöbb esetben vélhetően nem az olvasói igények konkrét megjelenése generálja a továbbképzésen történő részvételt.

A kérdőív végén minden válaszadó megoszthatta véleményét a kutatás témájával kapcsolatban. Egyaránt érkeztek a feladat felvállalására nyitott és az új szolgáltatástól elzárkózó válaszok, többször sarkos véleményeket is kaptunk. Akik szakmai vagy érzelmi meggyőződésből nem utasították el a témakör könyvtári jelenlétét, az innováció hazai gátjának ehelyütt is egyértelműen a szakértelem, az anyagi források, a munkakapacitás, valamint a módszertani útmutatás, illetve a használói érdeklődés hiányát jelölték meg. Az egyedi válaszokból néhányat szeretnénk bemutatni azzal a szándékkal is, hogy szemléltessük azt a könyvtároshangulatot, amelyben 2022-ben a felmérés született:

- „Azt nem tartanám jónak, hogy egy gyorsalpaló képzés után a könyvtárosok pl. befektetési tanácsokat, hiteltanácsokat osztogassanak a lakosoknak. Nagyon nagy felelősség, nem hiszem, hogy ezt fel kellene vállalni. Ha egy semleges

(nem bankhoz tartozó) előadó idején és előadást tart, arra nyilván adnánk helyszínt.”

- „A pénzügyi kultúra fejlesztését segítő dokumentumok ajánlása, előadások szervezése reális feladat lenne.”
- „A könyvtáraknak megújulásra van szükségük. A pénzügyi tudatosság tanítása lehet egy menekülő útvonal. Viszont pénzügyi kultúrát szolgáltatni egy olyan szférában, amiben pont nincs pénz, kicsit fura. Neves cégekkel tudok elképzelni együttműködést, ami a pénzügyi szakemberek számára is komolyan vehető.”
- „Érdekes területe lehetne a könyvtári szolgáltatásoknak empatikusan, a lakossági igényekre reflektálva...”
- „A pénzügyi tudás megszerzése mellett a szolgáltatásba történő beágyazást is el kellene sajátítani és olyan adatbázisokat építeni, illetve hozzáférhetővé tenni, ami jelenleg nem áll rendelkezésre a könyvtárak többségében. Módszertani javaslatokat is érdemes megfogalmazni gyakorlatorientált szempontból.”
- „A problémafelvetést nagyon hasznosnak gondolom, de nem minden könyvtártípusban. És csak akkor, ha megfelelő forrást is adnak hozzá a könyvtáraknak és nemcsak cél jelleggel, hanem hosszútávon. Nemcsak az intézményi támogatást, hanem a könyvtárosok szakmai és anyagi megbecsülését is értem ez alatt. A könyvtárak feladatot felvállalnak és teljesítenek.”
- „Hagyományos könyvtáros aggyal kicsit idealistának tűnik a téma felvetés, de mindenképpen érdekes és szükséges is, azt hiszem.”

- „A kultúra sem érdekli a ma emberét. A kecsesítő hiteleket elhiszik, de nem a könyvtáros fogja őket az útvesszőben eligazítani.”
- „Vicces, hogy a könyvtárakkal szemben megint csak egy újabb elvárást fogalmaznak meg, ugyanakkor a fizetések nem követik a versenyszférában lévőket.”
- „Pénzügyi forrás hiányában minden csak szép elképzelés.”

Vizsgálatunk korlátjaként jelentkezik, hogy nem reprezentatív és valamennyi könyvtártípust együttesen kezeli, nem specializált egy-egy könyvtárfajtára. Ennek ellenére meggyőződésünk, hogy a pénzügyi kultúra és a könyvtárak kapcsolatát Magyarországon vizsgáló eddig egyetlen, hiánypótló kutatásunk eredményei hasznos impulzusokkal szolgálnak a stratégiai tervezéshez, illetve a döntéshozók számára, mert éppen azok töltötték ki kérdőívünket, akik kellő ismeretek, tapasztalatok és érdeklődés birtokában érdemben hozzá tudtak vagy szerettek volna szólni a témához. A pénzügyi műveltség fejlesztése jellemzően távol esik (sőt idegen) a magyarországi könyvtárosok szakmai tevékenységétől. Elemzésünk, valamint a bevált nemzetközi gyakorlatok alapján sem kérdéses, hogy ezen mielőbb változtatni szükséges.

Készült a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, valamint a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával.

Irodalom

1. Pénzügyminisztérium, *Okosan a pénzzel*, Elérhető: <https://www.okosanapenzel.hu> (Utolsó elérés: 2023. 07. 31.)
2. Kizsl, P., Winkler, B. *Libraries and financial literacy*, Reference Services Review, 50(3–4), p. 356–376, 2022. <https://doi.org/10.1108/RSR-01-2022-0005>
3. Kizsl, P. *Fenntarthatóság és társadalmi hasznosság: gazdaságfejlesztés innovatív könyvtári eszközökkel*, Könyvtári Figyelő, 67(2), p. 185–218, 2021, Elérhető: https://epa.oszk.hu/00100/00143/00365/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2021_02_185-218.pdf (Utolsó elérés: 2022. 09. 01.)
4. United Nations, *Sustainable Development Goals*, 2021, Elérhető: <https://sdgs.un.org/goals> (Utolsó elérés: 2022. 07. 27.)
5. Kizsl, P., Winkler, B. *Könyvtárak és a pénzügyi kultúra. 1. rész. Keretrendszer*, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 69(7), p. 342–357, 2022. <https://doi.org/10.3311/tmt.13186>
6. Kizsl, P. *Könyvtárak és a pénzügyi kultúra 2. rész. Kompetenciák*, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 70(2), p. 177–189, 2023. <https://doi.org/10.3311/tmt.13241>

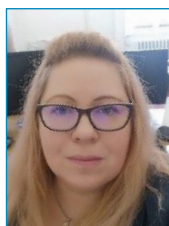
7. Kiszl, P., Winkler, B. *Financial literacy in Hungarian libraries: Survey-based steps for implementation*, Journal of Librarianship and Information Science, Onlinefirst.
<https://doi.org/10.1177/09610006231179719>
8. Survio. Elérhető: <https://www.survio.com/hu> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
9. Smart Investing@Your Library, *Manager Tools*, Elérhető: <https://smartinvesting.ala.org/staff-training/staff-training-toolkit> (Utolsó elérés: 2023. 07. 05.)
10. Könyvtári Intézet, *A könyvtári statisztika harmonizált idősoros adatállománya 2015–2021*, Elérhető: https://www.ki.oszk.hu/sites/default/files/dokumentumtar/mkma_15_21_idosoros.xlsx (Utolsó elérés: 2023. 08. 10.)
11. Kiszl, P. *Pénzügyekben tudatos generációk – könyvtári támogatással? A fiatalkori pénzügyi nevelés nemzetközi és hazai programkörnyezete*, Könyv és Nevelés, 22(3–4), p. 7–35, 2020, Elérhető: https://epa.oszk.hu/03300/03300/00032/pdf/EPA03300_konyv_es_neveles_2020_3-4_007-035.pdf (Utolsó elérés: 2022. 07. 27.)
12. Kiszl, P. *A könyvtár- és információtudomány, valamint a könyvtárosképzés válaszai a gazdasági, társadalmi és technológiai kihívásokra*, In: Kiszl, P., Boda Gáborné Köntös, N. (szerk.), *Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2020*, p. 57–74, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2021, ISBN: 978-963-489-268-7.
<https://doi.org/10.21862/vkkv2020.57>
13. Ballestra, L., Cavaleri, P. *Enhancing Financial Information Literacy in Italian Public Libraries: A Preliminary Study*, In: Kurbanoglu, S. (szerk.), *Information Literacy: Key to an Inclusive Society*. ECIL 2016. Communications in Computer and Information Science, 676, p. 45–55, 2017.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-52162-6_5
14. Vaaler, A. Wilhelm, J. *Teaching financial literacy through the use of market research and advertising instruction: A non traditional approach*, Reference Services Review, 48(2), p. 258–270, 2020.
<https://doi.org/10.1108/RSR-11-2019-0081>
15. Kiszl, P. *Pénzügyi kultúra a könyvtár- és információtudományi képzésben*, Képzés és Gyakorlat, 20(1–2), p. 98–109, 2022.
<https://doi.org/10.17165/TP.2022.1-2.9>
16. Bouaamri, A. et al. *Incorporating business courses into LIS programs in Hungary: An examination of ALA-accredited programs*, Heliyon, 9(5), e15676, 2023.
<https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e15676>
17. Kiszl, P. *A pénzügyi kultúra könyvtári fejlesztésének magyarországi partnerhálózata: helyzetkép és lehetőségek*, In: Kiszl P., Németh K. (szerk.), *Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2022*, p. 209–224, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2023, ISBN: 978-963-489-546-6.
<https://doi.org/10.21862/vkkv2022.209>

Beérkezett: 2023. augusztus 31.

Kiszl Péter

habilitált egyetemi docens,
az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének igazgatója,
Információtudományi és Könyvtártudományi Tanszékének,
valamint Könyvtártudományi doktori programjának vezetője.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2992-295X>
E-mail: kiszl.peter@btk.elte.hu

Winkler Bea

az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének tanársegédje,
az ÁTE Hutýra Ferenc Könyvtár, Levéltár és Múzeum könyvtárigazgatója.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9496-9549>
E-mail: winkler.beata@btk.elte.hu

Függelék

Pénzügyi kultúra fejlesztése a könyvtárakban

Tisztelt Kolléga!

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem

Könyvtár- és Információtudományi Intézete

a hazai aktív könyvtárosok körében felmérést végez a pénzügyi kultúra fejlesztésének témakörében. Kérjük, válaszaival Ön is segítse kutatásunkat!

A kérdőív kitöltése kb. 10-15 percet vesz igénybe, válaszait 2022. június 3-ig várjuk.

A részvétel önkéntes és anonim.

Köszönjük segítő közreműködését!

Adatkezelési tájékoztatónkat [itt](#) éri el.

1 Születési éve

2 Neme

Tippek a kérdéshez: *Jelöljön meg egy választ!*

- Férfi
 Nő
 Nem kívánok válaszolni

3 Rendelkezik könyvtáros szakirányú felsőfokú végzettséggel?

Tippek a kérdéshez: *Jelöljön meg egy választ!*

- Igen Nem

4 Adja meg a diplomaszerzés évét!

Tippek a kérdéshez: *Ha több könyvtáros diplomával is rendelkezik (pl. BA és MA), akkor az utolsó megszerzésének évét adja meg!*

ELTE
EÖTVÖS LORÁND
TUDOMÁNYEGYETEM

Pénzügyi kultúra fejlesztése a könyvtárakban

5 Tanult gazdasági ismereteket a könyvtárosképzés során?

Tippek a kérdéshez: *Jelöljön meg egy választ!*

Igen Nem

6 Milyen pénzügyekkel kapcsolatos témákról tanult a könyvtárosképzés során?

7 Melyik megyében található a könyvtár, ahol dolgozik?

Tipppek a kérdéshez: *Jelöljön meg egy választ!*

- Baranya
- Bács-Kiskun
- Békés
- Borsod-Abaúj-Zemplén
- Budapest
- Csongrád-Csanád
- Fejér
- Győr-Moson-Sopron
- Hajdú-Bihar
- Heves
- Jász-Nagykun-Szolnok
- Komárom-Esztergom
- Nógrád
- Pest
- Somogy
- Szabolcs-Szatmár-Bereg
- Tolna
- Vas
- Veszprém
- Zala
- Külföld

8 Melyik kategóriába tartozó könyvtárban dolgozik?

Tipppek a kérdéshez: *Egy válasz adható. Ha több könyvtárban is dolgozik, a legjellemzőbbet jelölje meg!*

- Felsőoktatási könyvtár
- Iskolai könyvtár
- Megyei hatókörű városi könyvtár
- Munkahelyi könyvtár
- Nemzeti könyvtár
- (Országos) szakkönyvtár
- Települési/városi könyvtár
- Más könyvtártípus esetén kérjük nevezze meg, amire gondol!

ELTE
EÖTVÖS LORÁND
TUDOMÁNYEGYETEM

Pénzügyi kultúra fejlesztése a könyvtárakban

9 Könyvtárvezetőként dolgozik?

Tipppek a kérdéshez: *Egy válasz adható.*

- Igen Nem

10 Milyen területen dolgozik a könyvtárában jelenleg?

Tipppek a kérdéshez: *Kérjük, a legjellemzőbbeket válassza ki!*

☐ Bibliográfus, feldolgozó	☐ Gyermekkönyvtáros	☐ Gyűjteményszervező könyvtáros	☐ Helyismereti könyvtáros
☐ Kézirattáros	☐ Könyvtárostanár, könyvtárpedagógiai tanár	☐ Kutatástámogató könyvtáros	☐ Oktató
☐ Olvasószolgálati könyvtáros	☐ Régi könyves könyvtáros	☐ Tájékoztató, szaktájékoztató könyvtáros	☐ Tudományos kutató
☐ Zenei könyvtáros			
☐ Egyéb, kérjük, írja le, mire gondol	____		

11 Dolgozik-e a könyvtárában olyan kolléga, aki jártas a pénzügyi témákban és gondozza a könyvtár kapcsolódó szolgáltatásait?

Tipppek a kérdéshez: *A kérdés a nyomtatott és a digitális gyűjteményekre, a honlapokra, az adatbázisokra, további forrásokra, valamint a könyvtár által kínált nyilvános programokra vonatkozik. Egy válasz adható.*

- Igen
 Nem
 Nem tudom

12 Könyvtárának honlapján található bármilyen tartalom (pl. forrásgyűjtemény, programajánló) a pénzügyekkel kapcsolatosan?

Tipppek a kérdéshez: *Egy válasz adható.*

- Igen
 Nem
 Nem tudom

13 Könyvtára az elmúlt öt évben szervezett pénzügyi témakörben bármilyen képzést?

Tippek a kérdéshez: *Egy válasz adható.*

- Igen
 Nem
 Nem tudom

14 Mely témákban zajlottak a képzések?

Tippek a kérdéshez: *Több válasz is adható.*

☐ Adósságkezelés	☐ Adózás	☐ Banki szolgáltatások és megtakarítások	☐ Befektetések
☐ Biztosítások	☐ Fogyasztói hitelek	☐ Fogyasztóvédelem és család	☐ Egyetemi tanulmányok finanszírozása
☐ Gyermek és a pénz	☐ Háztartási költségvetés	☐ Ingyenes szolgáltatások pénzügyi nehézségekkel küzdőknek	☐ Lakásvásárlás
☐ Nyugdíjtervezés/nyugdíj előtakarékosság	☐ Pénzügyi tanácsadó/szakember kiválasztása		
☐ Egyéb esetén kérjük írja le, mire gondol!	____		

15 Könyvtára szervezésében vagy közreműködésével az elmúlt öt évben bonyolítottak le pénzügyekkel is kapcsolatba hozható eseményt külső helyszíneken (pl. munkahelyen, iskolában, idősek otthonában)?

Tippek a kérdéshez: *Egy válasz adható.*

- Igen
 Nem
 Nem tudom

16 Soroljon fel néhány programcímet és kapcsolódó külső helyszínt!

ELTE
EÖTVÖS LORÁND
TUDOMÁNYEGYETEM

Pénzügyi kultúra fejlesztése a könyvtárakban

17 Mennyire tartja elképzelhetőnek, hogy könyvtára képes olyan külső együttműködő partnereket találni, akik segítenek a pénzügyi oktatási programok megvalósításában?

Tipppek a kérdéshez: Az 1 csillag jelentése "egyáltalán nem", az 5 csillag jelentése "teljes mértékben".

☆☆☆☆☆ / 5

18 Mennyire bízik abban, hogy könyvtára képes olyan pénzügyi ismeretterjesztő programokat szervezni, amelyek megfelelnek a könyvtárhasználók elvárásainak?

Tipppek a kérdéshez: Az 1 csillag jelentése "egyáltalán nem", az 5 csillag jelentése "teljes mértékben".

☆☆☆☆☆ / 5

19 Mennyire bízik abban, hogy könyvtárának munkatársai tudnak válaszolni a használók pénzügyekkel kapcsolatos kérdéseire?

Tipppek a kérdéshez: Az 1 csillag jelentése "egyáltalán nem", az 5 csillag jelentése "teljes mértékben".

☆☆☆☆☆ / 5

20 Mennyire bízik abban, hogy könyvtárának munkatársai külső források vagy más intézmények bevonásával segíteni tudnak pénzügyekkel kapcsolatos összetettebb problémák megoldásában?

Tipppek a kérdéshez: Az 1 csillag jelentése "egyáltalán nem", az 5 csillag jelentése "teljes mértékben".

☆☆☆☆☆ / 5

21 Mennyire ismeri könyvtára pénzügyekkel összefüggő gyűjteményeit, programjait?

Tipppek a kérdéshez: Az 1 csillag jelentése "egyáltalán nem", az 5 csillag jelentése "teljes mértékben".

☆☆☆☆☆ / 5

22 Mennyire tartja kompetensnek magát a pénzügyekkel kapcsolatos tájékoztatási kérdések megválaszolásában?

-2 -1 0 1 2

Egyáltalán nem magabiztos Nagyon magabiztos

23 Részt vett az elmúlt öt évben olyan szakmai továbbképzésen, amely a pénzügyi kérdésekkel bármilyen összefüggésbe hozható?

Tipppek a kérdéshez: *Egy válasz adható.*

Igen Nem

24 Hogyan képezte magát, tökéletesítette tudását annak érdekében, hogy segítséget nyújthasson a könyvtár használóinak a pénzügyekben történő eligazodásban?

Tipppek a kérdéshez: *Több válasz is adható.*

- Felsőoktatási képzés
 Könyvtáron belüli képzés
 Online forrás(ok)
 Szakmai konferencia
 Továbbképzés
 Webinárium
 Egyéb, kérjük, írja le, mire gondol

25 Mely területeken venne részt képzéseken?

Tipppek a kérdéshez: *Több válasz is adható.*

- Adózás
 Banki szolgáltatások és megtakarítások
 Befektetések
 Biztosítások
 Fogyasztói hitelek
 Fogyasztóvédelem és csalás
 Egyetemi tanulmányok finanszírozása
 Gyermek és a pénz
 Háztartási költségvetés-tervezés és nyilvántartás
 Ingyenes szolgáltatások pénzügyi nehézségekkel küzdőknek
 Lakásvásárlás
 Nyugdíjtervezés
 Pénzügyi szakemberek kiválasztása
 Pénzügyi ismereteimet megfelelőnek tartom
 Egyéb, kérjük írja le, mire gondol!

26 Milyen gyakran kérnek pénzügyi témában információforrásokat, illetve segítségnyújtást a könyvtár használói?

Tipppek a kérdéshez: *Egy válasz adható.*

- Naponta, akár többször is
 Hetente
 Utoljára egy hónappal ezelőtt
 Utoljára félévvel ezelőtt
 Utoljára egy éve
 Egyáltalán nem
 Nem emlékszem
 Nem tudom

ELTE
EÖTVÖS LORÁND
TUDOMÁNYEGYETEM

Pénzügyi kultúra fejlesztése a könyvtárakban

27 Ismer a pénzügyi kultúra fejlesztését segítő hazai információforrást, programot, intézményt?

Tippek a kérdéshez: *Egy válasz adható.*

Igen Nem

28 Soroljon fel néhány, a pénzügyi tudatosság fejlesztését segítő hazai információforrást, programot, intézményt!

29 Hallott már a pénzügyi tudatosság fejlesztését segítő külföldi könyvtári kezdeményezésről?

Tippek a kérdéshez: *Egy válasz adható.*

Igen Nem

30 Soroljon fel néhány, a pénzügyi műveltség fejlesztésére szolgáló nemzetközi könyvtári kezdeményezést!

31 Tud vállalkozásfejlesztést segítő hazai vagy nemzetközi könyvtári kezdeményezésről?

Tippek a kérdéshez: *Egy válasz adható.*

Igen Nem

32 Soroljon fel néhány vállalkozásfejlesztést segítő hazai vagy nemzetközi könyvtári kezdeményezést!

33 Szükségesnek találja-e a könyvtárak közreműködését a pénzügyi tudatosság fejlesztésében?

Tipppek a kérdéshez: *Egy válasz adható.*

Igen Nem

34 Miért látja szükségesnek a könyvtárak közreműködését a pénzügyi tudatosság fejlesztésében?

35 Miért nem látja szükségesnek a könyvtárak közreműködését a pénzügyi tudatosság fejlesztésében?

36 Véleménye szerint javulna a könyvtárak társadalmi megítélése a jelen kutatásban szereplő, a pénzügyi tudatosságot segítő oktatási és tájékoztatási funkciók felvállalásával?

Tipppek a kérdéshez: *Egy válasz adható.*

Igen Nem

ELTE
EÖTVÖS LORÁND
TUDOMÁNYEGYETEM

Pénzügyi kultúra fejlesztése a könyvtárakban

37 Véleménye szerint javulna a könyvtárak finanszírozása a jelen kutatásban szereplő, a pénzügyi tudatosságot segítő oktatási és tájékoztatói funkciók felvállalásával?

Tipppek a kérdéshez: *Egy válasz adható.*

Igen Nem

38 Szükségesnek találja a könyvtárak bekapcsolódását a vállalkozásfejlesztésébe?

Tipppek a kérdéshez: *Egy válasz adható.*

Igen Nem

39 Ön szerint a könyvtárak vállalkozásfejlesztésbe (akár a start-upok információs támogatásába) történő bekapcsolódása javíthat a könyvtárak hatékonyabb működésén?

Tipppek a kérdéshez: *Egy válasz adható.*

Igen Nem

40 Szükségesnek tartja a felsőfokú könyvtárosképzésben a gazdasági ismeretekkel, a pénzügyi műveltséggel és a vállalkozásfejlesztéssel kapcsolatos tantárgyak jelenlétét?

Tipppek a kérdéshez: *Egy válasz adható.*

Igen Nem

41 Milyen központi (módszertani) segítséget venne igénybe a jelen kutatásban felvázolt feladatok ellátásához?

Tipppek a kérdéshez: *Több válasz is adható.*

☐ Segédanyagok a programtervezéshez	☐ Mintaprojektek (bevált gyakorlatok) megismerése	☐ Gyűjteményfejlesztési útmutató	☐ Online forrásgyűjtemény, forrásajánló
☐ Képzők (könyvtárosok) képzése	☐ Pályázati alapú (szakmai és pénzügyi) finanszírozás	☐ Könyvtárvezetők továbbképzése	
☐ Egyéb, kérjük írja le, mire gondol!	____		

42 Kérjük ossza meg velünk a kutatás témájával kapcsolatos bármilyen egyéb közlendőjét!

A romániai magyarok közművelődési havilapja: a *Művelődés* 75 éves!

I. rész

Vántsza Judit

*Jelen tanulmány egy fejezete A romániai magyar közkönyvtárügy 1945 után című kutatási anyagnak, amely a romániai magyar könyvtári szaklapok alapján készül. A romániai magyar könyvtári szaksajtó múltjának feltárása nem kis nehézségbe ütközött, hiszen a Kuszálik-féle sajtótörténeti bibliográfiában¹, a *Művelődésben*², a Romániai Magyar Irodalmi Lexikonban³, a Magyar Könyvszemlében⁴ és más forrásokban megjelenő bibliográfiai hivatkozások többéves eltérést mutatnak az egyes lapok indulását, megjelenési gyakoriságát tekintve. A gyűjtőmunkát nehezítette, hogy az 1948 után megjelenő lapok közül egyetlen könyvtári szakfolyóirat sem állta ki az idők viszontagságait, és nem tudott folyamatos megjelenést biztosítani évtizedeken keresztül, mint ahogy a magyarországi könyvtári szaklapok közül a Magyar Könyvszemle (1876–) vagy a Könyvtári Figyelő (1955–) megtehetette. Ezt a hiányt próbálta pótolni a *Művelődés*, amely hol rovataiban, hol mellékleteiben igyekezett felkarolni a romániai magyar könyvtárügyet.*

*A tanulmány két részből áll: az első a *Művelődés*, a második a Könyvtár⁵ és a Könyvesház⁶ történetét mutatja be.*

*sajtótörténet, *Művelődés*, romániai magyarok, közművelődés, közkönyvtár, szaklap*

1 Művelődési Útmutató (1948–1956)

A *Művelődés* elődje a *Művelődési Útmutató* volt. A lapot a kultúrházak számára adták ki Bukarestben 1948. július (1. évf. 1. sz.) – 1956. április (9. évf. 4. sz.) között havonta.⁷ (1. ábra) 1948. július–szeptember között a munkásság és a dolgozó földművesség számára és szempontjából feldolgozott időszerű politikai és művelődési kérdésekről tájékoztatott. 1948. augusztus – 1950. április között a Művészet- és Tájékoztatásügyi (1949. júliustól Művészetügyi) Minisztérium felügyelete alatt jelent meg; 1951.

február–december között a Kulturális Intézmények Bizottságának folyóirataként a tömegkultúra irányítására szánták. 1950-től a Román Népköztársaság Minisztertanácsa mellett működő Kulturális Intézmények Bizottsága adta ki; 1953 decemberétől a Művelődésügyi Minisztérium kulturális intézmények vezérigazgatósága; 1956 áprilisában a Művelődésügyi Minisztérium. Az *Îndrumătorul Cultural* (1948–1980) román nyelvű társalap tükörfordítással készült magyar nyelvű változata volt.⁸

1 Kuszálik Péter: Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989. Bp. 1996. Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet

2 Szabó Zsolt: Egy szakma és egy (könyvtáros) folyóirat fél évszázados kalandja. A Könyvtárosok Tájékoztatójától a Könyvesházig. = *Művelődés* (LX.) 2007. febr., 28–29. p.

3 Könyvtári Szemle. Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. III. Bukarest. 1994. Kriterion Könyvkiadó. 235. p.

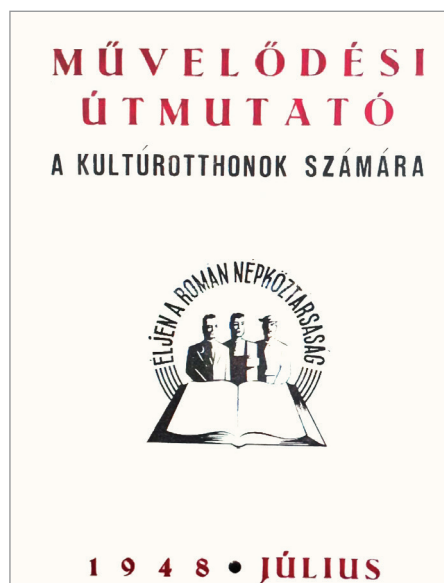
4 Csorba Csaba: Tizenöt éves magyar nyelvű könyvtári folyóirat Romániában. = Magyar Könyvszemle 1972. 1–2., 142–143. p.

5 A Könyvtár című lap a megszűnt Könyvtári Szemle szerepét vette át. A *Művelődés* mellékleteként jelent meg.

6 Könyvesház a *Művelődés* melléklete (1991–2007). Főleg a romániai magyar könyvtárosok szakmai tájékoztatását szolgáló szaklap.

7 Képernyőfotó, lelőhelye URL: <https://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/134519> (Utolsó elérés 2023.08.07.)

8 Kuszálik Péter: Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989. Bp. 1996. Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet 1996. 428. cikk. 135–136. p. URL: <http://kuszalik1.adatbank.transindex.ro/index.php?action=bo&name=625> (Utolsó elérés: 2023.07.05.)

1. ábra A Művelődési Útmutató a Művelődés elődje

„1948 júliusában, alig egy hónappal az államosítás után, akik útjára indították a lapot, azok a szocializmus útjának nevezett, több országra kiterjedő bal-szerencsés kísérletsorozat szócsövének szánták”- írta Szabó Zsolt⁹ a Művelődési Útmutatóról, a lap utódjának, a Művelődésnek a 45. éves fennállásakor.¹⁰

A folyóirat lapszámain nem volt feltüntetve a szerkesztőség neve, későbbi hivatkozásokból, cikkekből lehet tudni a szerkesztők nevét. Például Nagy Jenő¹¹ 1993-ban a következőket írta: „az utasok helyét kaptam én is kerek negyven évvel ezelőtt, előbb a Művelődési Útmutatóban, majd 1968-tól a Művelődésben...”¹²

9 Szabó Zsolt (Kolozsvár, 1946–) erdélyi magyar irodalomtörténész, főszerkesztő. A Babeş-Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyar nyelv- és irodalom szakos tanári diplomát (1969). 1969–75 között a Jóbarát ifjúsági folyóirat kolozsvári munkatársa volt, majd a kolozsvári Megyei Könyvtárban könyvtáros, 1981–91 között a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségében főképp a néprajzi kiadványok szerkesztője. 1976–96 között az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár szerkesztő munkatársa. 1991-től a Művelődésnek és a kiadásában megjelent könyveknek a főszerkesztője, 1995-től emellett a nagyváradi Ady Endre Sajtóképzőintézet, majd 1998-tól a BBTE Politika-, Közigazgatás- és Kommunikációtudományi Kara Újságírói Tanszékének adjunktusa, 2003-tól docense. 2005-ben tagozatvezetőként megszervezte a magyar magiszteri képzést.

10 Szabó Zsolt: Ünnepek és hétköznapok = Művelődés (XLVI.) 1993. 10. sz. 1. p.

11 Nagy Jenő (Kolozsvár, 1916. július 17.– Kolozsvár, 1996. szeptember 12.) erdélyi magyar nyelvész, néprajzkutató.

12 Nagy Jenő: Közművelődésünkért, önismeretünkért = Művelődés (XLVI.) 1993. 10. sz. 4–5. p.

Winter Péter a Művelődés fennállásának 45. éves köszöntésekor írta, hogy 1954. június 15-től 1956. október 1-ig a Művelődési Útmutató műszaki szerkesztőjeként dolgozott. Szerinte az *Îndrumătorul Cultural* és a Művelődési Útmutató tartalmilag hivatalosan azonos volt. Tehát nem volt saját arcú latta a magyar nyelvű lapnak. Változás 1954 első félévében történt különösen az illusztrációkban, az első oldalak „négyzetes szögletdíszítésében”¹³ Méhes Györgynek¹⁴ köszönhetően. Ebben az időszakban Kis Benke György¹⁵ főszerkesztő hozzáfogott egy szerkesztőbizottság létrehozásához, élén Szentimrei Jenővel¹⁶. Egy vicces történet is kapcsolódik ehhez az időhöz Winter leírásában: „a nyomdában Balogh bácsi, a legidősebb és legkiválóbb tördelmester éppen hozzáfogott a hajóra fektetett ólomoldalok lehúzásához, majd a lehúzott oldalak, ívek hozzám való továbbításához átnézés végett. Utoljára hagyta a tartalomjegyzék címdoldalának az átadását. Magam elé terítettem, és mit látok? A csupa nagybetűvel szedett folyóiratcím így lőn olvasandó: Művelődési Útmutató. Dermedtségem csak pillanatig tartott, mert magam mellé tekintve, kétlépésnyire ott látom Balogh bácsit, amit rám se hederítve vizet ivott egy zománcos csuporból. Mint egy vivátot, úgy kiáltottam: Micsoda, ötlet! Micsoda remek sajtóhiba!”¹⁷

1954-ben a hetedik lapszám kinyomtatása után a folyóirat teljes szedése, tördelése, nyomása, fűzése és terjesztése egy ideig Kolozsvárra került. A szerkesztőség három tagja: Balla Károly¹⁸, Zoltán Aladár¹⁹ és Winter Péter minden hónapban egy hetet a bukaresti szerkesztőségben töltöttek, mivel ott történt a kéziratok átolvasása, az anyag

13 Magyar népi motívumokból készített szögletdíszítésekbe helyezték az illusztrációkat.

14 Nagy Elek, írói álnevén: Méhes György (Székelyudvarhely, 1916 – Budapest, 2007.) Kossuth-díjas erdélyi magyar író, újságíró.

15 Kiss Benke György (Marosvásárhely, 1927. október 23. – Bukarest, 1960. december 22.) újságíró, lapszerkesztő.

16 Szentimrei Jenő (született Kovács Jenő) (Arad, 1891. december 14.– Csucs, 1959. szeptember 2.) erdélyi magyar költő, író, drámaíró, kritikus, színháztörténész, színházigazgató.

17 Winter Péter: Művelődés 1954–1956 = Művelődés (XLVI.) 1993. 10. sz. 8–9. p.

18 Balla Károly (Arad, 1909. október 26.– 1959) magyar költő, újságíró, szerkesztő, műfordító.

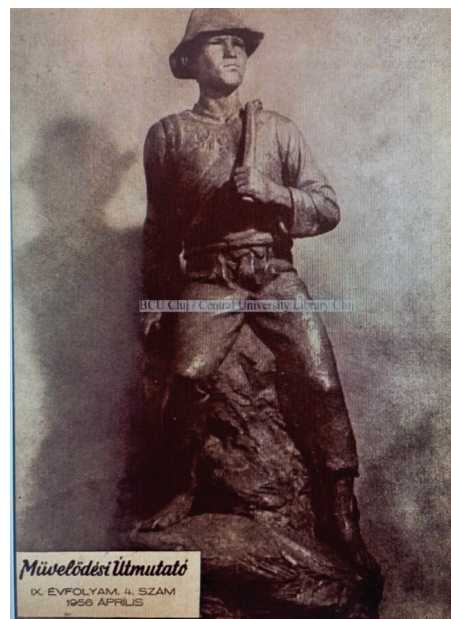
19 Zoltán Aladár (Homoródszentmárton, 1929. május 31. – Marosvásárhely, 1978. július 9.) erdélyi magyar zeneszerző, zeneíró, zenekritikus, szerkesztő, pedagógus, folklorista.

rovatolása és az előzetes tükör elkészítése. Majd az anyag újra Kolozsvárra került, ahol összeállították a 68 vagy 72 oldal terjedelmű, színes borítójú folyóiratot.²⁰

Tartalmát tekintve a Művelődési Útmutató elsősorban a széles kulturális tevékenységek bemutatására volt hivatott, de a Művelődési Házakban szervezett olvasókörokről és könyvtáralapítási kezdeményezésekről is tudósított. A nyári hónapokban sok olyan cikket közölt, amely tanácsokat tartalmazott a kultúrotthonok nyári munkálataival kapcsolatban, vagy a kultúrcsoportokkal foglalkozott, de karikatúrákat is megjelentetett azokról a tanítókról, akik nem segítették a kultúrotthonok munkáját. A folyóirat szovjet anyagot is közölt fordításban. A szovjet klubok tapasztalatait, fejlett munkamódszereit ismertették, amelyek segítséget nyújtottak a kultúrotthonok és a könyvtárak tevékenységében. Az egyik kultúrfelelős így vélekedett a lapról: „Sokáig azt hittem, hogy a Művelődési Útmutatónak az a feladata, hogy a kultúrotthonok vezető kollektíváinak műsoranyagot adjon az összejövetelekre (...). Az irányító anyag figyelmes tanulmányozásából rájöttem, hogy ez az anyag feltárja előttünk a szovjet klubok nagyszerű tapasztalatait (...).”²¹

1953-ban a szerkesztőség felhívást intézett olvasóihoz, munkatársaihoz, amelyben megállapították, hogy munkájukat elemezve a szerkesztőség sok mulasztás terheli. Kapcsolatuk a folyóirat olvasóival nem volt kielégítő, nem érvényesültek kellően a kultúrintézmények, írók, költők, szerzők tapasztalatai és kívánságai a szerkesztési munkában. Ezért pótolták a mulasztást, új rovatot hoztak létre, amelyben az olvasók bírálatait és megjegyzéseit közölték.²²

Ezt követően sok bírálat érte a lapot, mindenki más-más témáról szeretett volna több cikket olvasni. Azonban senki sem kifogásolta a könyvtárakról szóló írások hiányát. (2. ábra)²³

2. ábra A Művelődési Útmutató 1956-os borítója

2 Népművelődés (1951–1952)

A Népművelődés című lap Bukarestben jelent meg 1951. január (1. évf. 1. sz.) – 1952. április–május (2. évf. 4/5. sz.) között. Kiadta a Románia Népköztársaság Minisztertanácsa mellett működő Kulturális Intézmények Bizottsága. Megjelent havonta. A bukaresti kiadású lapot, a *Cultura Poporului*²⁴ (1951–1957) társalapjaként tartották számon²⁵ (3. ábra)²⁶.

A lapnak semmilyen szerepe nem volt a könyvtárügyre nézve, ezért került megemlítésre, mert 1952 júniusától beolvadt a Művelődési Útmutatóba, amely elődje volt a Művelődésnek.

Induláskor a lap felelős szerkesztője *Korda István*²⁷, majd 1953 után Kiss Benke György²⁸ volt, nevüket azonban az impresszumban nem tüntették fel. Ebben a kezdeti időszakban a lap tartalmát a propaganda, irányító cikkek mellett a túlhajtott,

20 Winter Péter: Művelődés 1954-1956 = Művelődés (XLVI.) 1993. 10. sz. 8–9. p.

21 Irányító anyagunk felhasználása Bihar tartomány kultúrotthonaiban = Művelődési Útmutató. 1950. 11. sz. 39–42. p.

22 Olvasóinkhoz! Munkatársainkhoz! = Művelődési Útmutató. 1953. 9. sz. 64. p.

23 Képernyőfotó, lelőhelye URL: <https://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/134595> (Utolsó elérés: 2023.08.07.)

24 Cultura Poporului = A nép kultúrája

25 Kuszalík Péter: Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989. Bp. 1996. Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet 1996. 655. cikk. URL: <http://kuszalik1.adatbank.transindex.ro/index.php?action=bo&name=655> (Utolsó elérés: 2023.07.05.)

26 Képernyőfotó, lelőhelye URL: <https://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/136207> (Utolsó elérés: 2023.08.07.)

27 Korda István (Arad, 1911 – Kolozsvár, 1984.) erdélyi magyar költő, regényíró, szerkesztő, műfordító. A Művelődési Útmutató főszerkesztője 1949–1952 között.

28 Kiss Benke György (Marosvásárhely, 1927 – Bukarest, 1960.) újságíró, lapszerkesztő.

erőszakolt osztályharc, a kulákok²⁹ leleplezése jellemezte, bár ugyanekkor jelent meg egy riport-sorozat is, amely élesen bírálta az erdélyi műemlék-kastélyok elhanyagolását. A lap igyekezett tágitani olvasóinak érdeklődését a klasszikus magyar irodalmi hagyományok és az élő erdélyi magyar irodalom alkotásai felé. Verseket közölt benne: Szabédi László³⁰, Szemlér Ferenc³¹, Gellért Sándor³², Létay Lajos³³, Szász János³⁴, Páskándi Géza³⁵, Kányádi Sándor³⁶ és Majtényi Erik³⁷, aki főmunkatárs is volt. A lap foglalkozott a kortárs magyarországi irodalommal: Illyés Gyulától³⁸, Benjámín Lászlótól³⁹ közölt verseket, jelenkori magyarországi drámákat juttatott el a műkedvelőkhöz. Egyben egyfelvonásosok írására serkentette az erdélyi magyar írókat, Marosi

29 A kulák (orosz eredetű szó, jelentései: ököl, nagygazda, zsu-gori) a parasztság felső rétegét alkotó jómódú gazdák orosz eredetű megnevezése. Eredetileg semleges kifejezésként a saját földjén önálló magángazdálkodást folytató, rendszeresen bérmunkást alkalmazó, de a gazdálkodásban családjával személyesen is részt vevő parasztembert jelentette.

30 Szabédi László (eredetileg Székely László) (Sáromberke, 1907 – Kolozsvár, 1959.) erdélyi magyar költő, újságíró, műfordító, műkedvelő nyelvész.

31 Szemlér Ferenc, (Székelyudvarhely, 1906 – Bukarest, 1978.) romániai magyar költő, író, műfordító, kritikus, atyja id. Szemlér Ferenc költő, író, magyar nyelvész.

32 Gellért Sándor (Debrecen, 1916. – Szatmárnémeti, 1988.) magyar költő, műfordító.

33 Létay Lajos (Aranyosrákos, 1920 – Kolozsvár, 2007.) erdélyi magyar költő, író, szerkesztő, publicista, tanár, képviselő.

34 Szász János (Belgrád, 1927 – Bukarest, 2006.) romániai magyar író, költő, újságíró, műfordító.

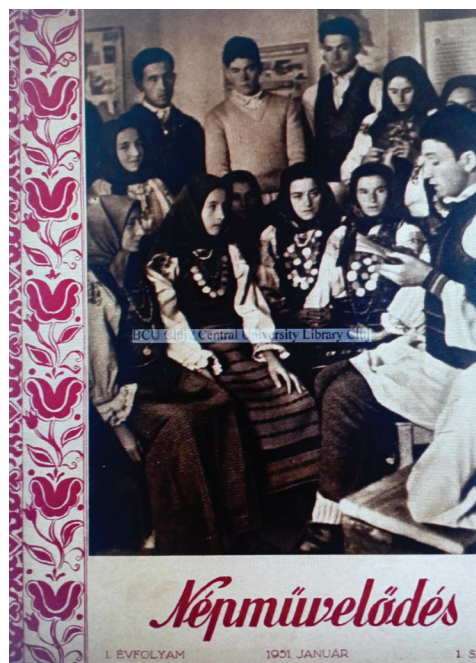
35 Páskándi Géza (Szatmárhegy, 1933 – Budapest, 1995.) erdélyi magyar író, költő, esszéíró, drámaíró, publicista, a Nemzeti Színház irodalmi tanácsadója. A Magyar Művészeti Akadémia tagja, 1992–1995 között elnökségi tagja.

36 Kányádi Sándor (Nagygalambfalva, 1929 – Budapest, 2018.) a Nemzet Művésze címmel kitüntetett, Kossuth-díjas erdélyi magyar költő, a Digitális Irodalmi Akadémia alapító tagja, a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja. Írói álneve Kónya Gábor.

37 Majtényi Erik (eredeti neve: Mann Erik) (Temesvár, 1922 – Bukarest, 1982.) romániai magyar költő, író, szerkesztő, műfordító.

38 Illyés Gyula (eredetileg, 1933-ig Illés Gyula; Sárszentlőrinc-Felsőrácegrespuszta, 1902 – Budapest, 1983.) háromszoros Kossuth-díjas magyar költő, író, drámaíró, műfordító, lapszerkesztő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. A Digitális Irodalmi Akadémia megalakulásától annak posztumusz tagja.

39 Benjámín László (Budapest, Józsefváros, 1915 – Budapest, 1986.) Baumgarten-díjas, József Attila-díjas és kétszeres Kossuth-díjas magyar költő, szerkesztő, országgyűlési képviselő.

3. ábra A Népművelődési borítója

Ildikó⁴⁰ pedig rendezői tanácsokkal segítette felfedezni az erdélyi magyar műkedvelő színjátszást.⁴¹

A lapban fordításokat olvashatunk orosz szerzőktől is, például *Lenintől*⁴², valamint bemutatták az orosz vidéki életet is. Könyvtárakról két helyen tettek említést.

A Népművelődés arra törekedett, hogy megnyerje az élenjáró íróknak a közreműködését, ami sikerült is neki. A színdarabszerzők, költők, elbeszélők, ifjú írók és zeneszerzők ezzel a folyóirattal elégtették ki a tömegek igényeit. „A Népművelődés támogatja és fejleszti az alkotó kezdeményezést, folklórt és a helyi népi termékeket” – írta Roșianu Mihail, a Román Népköztársaság minisztertanácsa mellett működő Kulturális Intézmények Bizottságának elnöke.⁴³

40 Marosi Ildikó, Marosiné Farkas Ildikó, írói álneve: Csíki Regina (Marosvásárhely, 1932–2020.) magyar szerkesztő, újságíró,

41 Művelődés = URL: <https://kriterion.ro/glossary/muvelodes/> (Utolsó elérés: 2023.07.20.)

42 Vlagyimir Iljics Uljanov, mozgalmi nevén Lenin; (Szimbirszk, 1870 [a régi orosz naptár szerint április 10.] – Gorki, 1924.) orosz ügyvéd, kommunista forradalmár, a Szovjetunió első vezetője, marxista filozófus és teoretikus, a leninizmus névadója, a 20. századi világtörténelem kiemelkedő hatású alakja.

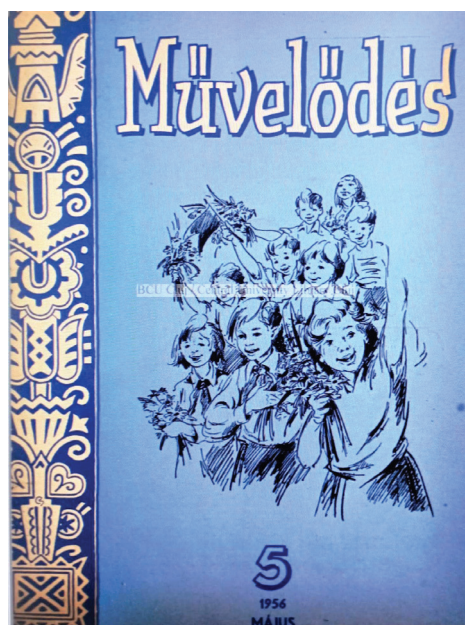
43 Roșianu Mihail: Új folyóirat a tömegkultúra szolgálatában = Népművelődés (IV.) 1951. 1. sz. 1–2. p.

3 Művelődés (1956–)

3.1 Új névvel (1956–1967)

1956. május (9. évf. 5. sz.) – 1985. december (38. évf. 12.) között a Művelődésügyi Minisztérium (1957 májusától az Oktatás- és Művelődésügyi Minisztérium) adta ki. A Művelődési Útmutató utóda, melynek folytatta évfolyamszámozását. (4. ábra).⁴⁴ 1960. januárjától az Oktatás és Művelődésügyi Minisztérium és a Román Népköztársaság Országos Szakszervezeti Tanácsának (1960. májusától Szakszervezeti Központ) havonta megjelenő folyóirata; 1962. szeptemberétől a Művelődés- és Művészetügyi Állami Bizottság; 1971. októberétől a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata. 1980. aug./szept. – 1985. decembere közt a Megéneklünk Románia Országos Fesztivál⁴⁵ folyóirata, melyet szintén a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács adott ki.⁴⁶ A Művelődés megjelenése 1985. december (38. évf. 12. sz.) – 1990. január (39. évf. 1. sz.) között szünetelt, helyette a *Cîntarea României*⁴⁷ című folyóiratban jelent meg, Műhely címmel 16 oldal.⁴⁸

A *Könyvtárosok Tájékoztatójával*⁴⁹ párhuzamosan jelent meg a Művelődés 1965-ig, az előbbi megszűnéséig. Tulajdonképpen a könyvtárosoknak a szakmai lapja a Könyvtárosok Tájékoztatója volt, de a Művelődés is gyakran közölt ezekben az években könyvtárakról szóló írásokat a művelődési tevékenységek részeként, valamint könyvtárosoknak szóló mellékletei is voltak, a későbbiekben *Könyvtár*, illetve *Könyvesház* névvel.

4. ábra A Művelődés 1956-ban

A lap tartalmát tekintve Szabó Zsolt köntörfalazás nélkül fogalmazott 2001-ben, amikor kiadták a lap fennállásának 55. évfordulójára az adott kor cikkantológiájának válogatását, amely tartalmazta a Művelődés első 20 évének legfontosabb írásait. Szerinte: „nyugodt lélekkel elmondhatjuk, jellemzésül, hogy a lapban közölt írások körülbelül háromnegyedére kár volt a papírt pocskékolni. Már akkor sem jelentettek értéket, amikor megjelentek, legfennebb ízléstörténeti jelzései lehetnek élvezhetetlen fűrészporként egy olyan korszaknak, amelyben a hatalomra jutottak egyik legfontosabb törekvése az volt, hogy feje tetejére állítsanak egy korábbi értékrendet”. Mégis ez a lap állta ki az idők viszonyosságait, már több mint 75 éve.

Az 1956-os magyarországi forradalom⁵⁰ utóhatásaként Romániában egy kicsit lazábbra fogták a gyeplőt 1958-ban, de aztán egy évre rá megkezdődtek a letartóztatások, munkaszolgálat és börtön a lehető legszélesebb társadalmi fronton. A lapban pedig ugyanaz a „fűrészporként olvashatatlan, unalmas propagandaanyag közművelődésben, irodalomban, művészetekben”. Mindez a hatva-

44 Képernyőfotó, lelőhelye URL <https://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/134596> (Utolsó elérés: 2023.08.07.)

45 Nicolae Ceaușescu államelnök 1971-es kínai látogatása után az ott kibontakozott balos nacionalista "kulturális forradalom" mintájára Romániában létesített hivatalos műkedvelő tömegmozgalom Megéneklünk Románia Országos Fesztivál névvel.

46 Kuszálík Péter: Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989. Bp. 1996. Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet 1996., 428. cikk., 135–136. p. <http://kuzalik1.adatbank.transindex.ro/index.php?action=bo&name=624> (Utolsó elérés: 2023.07.05.)

47 Megéneklünk Románia (románul: Cîntarea României) – a romániai Ceaușescu-diktatúra által felülről létrehozott és irányított tömegmozgalom, sajtó, 1976 és 1989 között.

48 Kuszálík Péter: A romániai magyar sajtó 1989 után. Bp. 2001. Teleki László Alapítvány; Kolozsvár, EME, 511. cikk. 196. p

49 Az első romániai magyar könyvtári szaklap a Könyvtárosok Tájékoztatója volt (1950. aug./szept. 1. évf. 1. szám – 1965. okt./dec. 9. évf. 4. szám), amelynek első száma 1950-ben jelent meg Bukarestben.

50 Az 1956-os forradalom és szabadságharc, vagy az 1956-os népfelkelés Magyarország népének a sztálinista terror elleni forradalma és a szovjet megszállás ellen folytatott szabadságharca, amely a 20. századi magyar történelem egyik legmeghatározóbb eseménye volt.

nas évek derekáig tartott, a pártfőtitkár *Gheorghiu-Dej*⁵¹ halálát követő viszonylagos nyitásig, amikor az újjá szerveződő hatalom meg akarta nyerni és maga mellé próbálta állítani az értelmiséget. „A több országra is kiterjesztett balszerencsés kísérletsorozatnak – amelyet a szocializmus útjának neveztek és földi paradicsomnak hirdettek – fő szócsöve volt a *Művelődési Útmutató* majd a *Művelődés*”- írta Szabó Zsolt az antológia bevezetőjében⁵².

Az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején kissé „lazított” a kommunista hatalom, s így a magyar kulturális élet is levegőhöz jutott. Ebben az időszakban jött létre például a román televízió magyar adása⁵³, megalakult a *Kriterion Könyvkiadó*⁵⁴, megindult *A Hét*⁵⁵ című magyar kulturális és közéletű folyóirat. Ha valaki végigszemlézi a *Művelődés* 1948-1989 közötti lapszámait, nyomon követheti a romániai kommunista kultúrpolitika ideológiai hullámzásait, s azt is, hogy benne hogyan vergődött a magyar kisebbségi közművelődési élet, hogyan kereste a különböző időszakokban a lehetőségeket az identitás megtartására, a kulturális értékek átadására, vagy az éppen új értékeknek a felmutatására.⁵⁶

5. ábra A *Művelődés* 1968-ban

3.2 A tartalmi megújulástól a megszűnésig (1968–1985)

1968-ban átalakították a *Művelődés*t, az addig a falusi és szakszervezeti művelődési otthonok körén nagyrítkán túltekintő lap *Vistai András János*⁵⁷ és munkatársai révén az 1968. júliusi lapszámtól kezdődően külalakjában is megújult lett – írta Szabó Zsolt. Azonban átnézve az 1968-as lapokat nem találtam változást a külalakban, csak 1969 júliusától. (5, 6, ábrák^{58,59}) Úgy gondolták, hogy sikerül végre tartalommal megtölteni a lapot, a hagyományos, a népi és a polgári kultúra elemeit beépíteni az emberek tudatába. Megkísérelték a politikai szövegeket mennyiségileg lecsökkenteni, rövid- és középtávú célt kitűzni a falu és város értelmiségének. A kibontakozás azonban nem tartott sokáig. 1971 májusától megpróbálták visszaállítani, a hatalmi struktúra megerősödésé-

51 Gheorghie Gheorghiu-Dej (Barlád, 1901. november 8. – Bukarest, 1965. március 19.) román kommunista, munkásmozgalmi vezetőből lett államférfi. Az Antonescu-rendszerben bebörtönözték, de 1944 végétől (a román átállás után) miniszter lett, és 1945-ben a Kommunista Párt (később Román Munkáspárt) főtitkára. Miniszterelnök és az Államtanács elnöke is volt. Az ő vezetésével jutottak hatalomra a román kommunisták 1945–1947 között.

52 Szabó Zsolt: Húsz nehéz esztendő = *Művelődés*: Kisajátított közművelődés. 2001. 6-9. sz. 3-5. p.

53 A Román Televízió bukaresti magyar adása 1969. november 23-án indult.

54 A *Kriterion* Könyvkiadó bukaresti központtal és kolozsvári fiókszerkesztőséggel jött létre 1970. január 1-jén, a többnyelvű nemzetiségi könyvkiadás zavartalan biztosítása érdekében, az Állami Irodalmi Könyvkiadó és az Ifjúsági Könyvkiadó nemzetiségi szerkesztőségének jogutódjaként. A *Kriterion*, szakítva a szépirodalmi centrikussággal, átfogó kiadói programot dolgozott ki. Az irodalmi örökség és a kortárs irodalmi termés mellett a népköltészeti és a népművészeti, valamint a tudománytörténeti és politikátörténeti alkotásokat is felvette profiljába, melyből nem hiányoztak a természettudományok és a technikai műveltséget terjesztő művek sem.

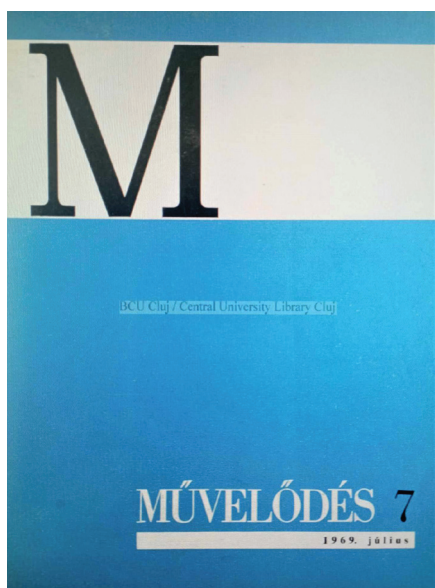
55 A *Hét* bukaresti kiadású romániai magyar társadalmi-politikai-művelődési hetilap volt, mely 1970 és 2003 között jelent meg.

56 Dáné Tibor Kálmán: Hét évtized a közművelődés szolgálatában = *Művelődés* melléklet. 2017. 4. sz. 3-7. p.

57 Vistai András János (eredeti nevén András János, gyakran V. András János; Magyarvita, 1926 – Bukarest, 2006.) romániai magyar szerkesztő, szakíró, műfordító, néprajzkutató, helytörténész; Kalotaszeg történetének egyik legjelentősebb kutatója. A 20. század második felében számos román nyelvű munkát fordított magyar nyelvre. 1969 és 1974 között a *Művelődés* című bukaresti folyóirat főszerkesztője volt, ezzel jelentős részt vállalt a lap fejlődésében.

58 Képernyőfotó, lelőhelye URL: <https://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/134741> (Utolsó elérés: 2023.08.07.)

59 Képernyőfotó, lelőhelye URL: <https://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/134753> (Utolsó elérés: 2023.08.07.)

6. ábra A Művelődés 1969-ben

vel párhuzamosan mindazt, ami addig felépülőnek látszott. A szerkesztőség éléről eltávolították Vistai András Jánost, és 1975 végétől Kovács János⁶⁰ irodalomtörténészt nevezték ki főszerkesztőnek.⁶¹

1976 márciusa és 1977 júliusa között új szerkesztőbizottság jegyezte a lapot: Balogh József⁶² és Beke György⁶³ írók, Faragó József⁶⁴ néprajzkutató, Jakó Zsigmond⁶⁵ történész, László Ferenc⁶⁶ zeneesztéta,

valamint főiskolai és középiskolai tanárok, szerkesztők, a közművelődési élet irányítói. Megjelent az akkori impresszumban a belső munkatársak névsora is: Balogh József, Barabás Sándor, Béres Katalin⁶⁷, Gyarmath Annamária, Horváth Arany⁶⁸, Lőrincz Kálmán, Znorovszky Attila⁶⁹.

H. Szabó Gyula⁷⁰ a Kriterion Könyvkiadó igazgatója visszaemlékezésében írta: „könnyű volt a Művelődésnek jó munkatársakkal dolgozni, Szabó T. Attilával⁷¹, Egyed Ákossal⁷², történészekkel, néprajzosokkal, mert akkoriban ezek a szakemberek nemigen közhettek másutt. A néprajzi rovatot dr. Kós Károly⁷³ néprajzkutató vezette, és ezek a szakemberek ezekben az időkben a kultúra csúcsai voltak.”⁷⁴

A közművelődés irányítóival tartottak találkozót a szerkesztők 1975-ben Székelyudvarhelyen és Sepsiszentgyörgyön, hogy megbeszéljék a folyóirat időszerű tennivalóit, a szocialista tudatformálás terén jelentkező sokoldalú feladatokat és az olvasókkal való kapcsolatuk kérdéseit. Székelyudvarhelyen kiderült, hogy az olvasók több műsornyagot igényelnek főleg a kórusok és zenekarok számára. Mások tánclairásokat, a könyvtárosok több és tömörebb recenziót és bibliográfiát látnának szívesen a Művelődésben. Sepsiszentgyörgyön szorgalmazták a szociográfiai felmérések közlését, a falumonográfiákat, a műemlékek bemutatását. Egyes olvasók panaszkodtak a postai terjesztés

60 Kovács János (Gyanta, 1921 – Bukarest, 1997.) romániai magyar újságíró, szerkesztő, irodalomkritikus.

61 Szabó Zsolt: A közművelődés igénye = Művelődés: A kibontakozás igézete. 2000. 6–9. sz. 5. p.

62 Balogh József (Bukarest, 1931 –Bukarest, 2006.) romániai magyar újságíró, író, műfordító. költő, a Könyvtári Szemle szerkesztője (1971. 2. sz. – 1973. 4. sz.), a Könyvtár (Művelődés első melléklete) szerkesztője (1981. 1. sz. – 1982. 1. sz.), a Könyvesház főszerkesztője (1991. 1. sz.), szerkesztője (1991. 2. sz.).

63 Beke György, álnévei: Faragó György, Bárdócz Gergely (Uzon, 1927 – Budapest, 2007.) József Attila-díjas erdélyi magyar író, újságíró, műfordító.

64 Faragó József (Brassó, 1922 – Kolozsvár, 2004.) néprajzkutató, író, egyetemi tanár. Eredeti neve: Fábri József.

65 Jakó Zsigmond Pál (Biharfélegyháza, 1916 – Kolozsvár, 2008.) Széchenyi-díjas romániai magyar történész, művelődés- és gazdaságtörténész, levéltáros, paleográfus, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja (1988). Az erdélyi magyar történettudomány egyik legmeghatározóbb alakja volt a 20. század második felében, levéltári kutatásain alapuló nagyszabású forrásgyűjteményei és közlései, valamint Erdély történetére, művelődéstörténetére vonatkozó munkái hiánypótló jelentőségűek.

66 László Ferenc (írói álnévei: László V. Ferenc; Vigh Frigyes) (Kolozsvár, 1937 – Kolozsvár, 2010.) zenetörténész, zenetudós, egyetemi tanár.

67 Barabás Béres Katalin újságíró (Marosvásárhely, 1943-). Tanulmányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen végezte (1965). 1965–1983 között szerkesztő a Művelődés folyóiratnál, 1983–1989-ben az Előre rovatvezetője, 1989–1992 között az Romániai Magyar Szó, 1992–1995-ben az Orient Expressz, 1995–1997-ben a Bukaresti Rádió, 1997–2006 között, nyugdíjazásáig az Új Magyar Szó parlamenti tudósítója.

68 Horváth Arany(álneve: Pálffy Krisztina; Magyarózd, 1932 – 2022) erdélyi magyar szerkesztő, riporter, író. Horváth István leánya.

69 Znorovszky Attila (Arad, 1943 – Budapest, 1989.) erdélyi magyar közíró, rendező, dramaturg, népművelő.

70 H. Szabó Gyula (Kolozsvár, 1951–) romániai magyar közíró, szerkesztő, 1990-től a Kriterion Könyvkiadó igazgatója.

71 Szabó T(örpényi) Attila (Fehéregyháza, 1906 – Kolozsvár, 1987.) erdélyi magyar nyelvész, történész, irodalomtörténész, néprajzkutató

72 Egyed Ákos (Bodos, 1929–) erdélyi magyar történész, 1990 óta a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, az újraalakult Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöke (2002–2010 között)

73 Kós Károly (Sztána, 1919 – Kolozsvár, 1996.) romániai magyar néprajzkutató, muzeológus, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja.

74 Sándor Ferenc: Kerekasztal-beszélgetés a folyóirat jövőjéről = Művelődés (LXVI.) 2013. 9. sz. 4–7. p.

hiányosságaira. Ezeket a találkozók a Művelődés szerkesztői igen tanulságosnak ítélték meg, hasznos segítség volt számukra, hogy tartalmasabb, célszerűbb lapot szerkeszthessenek.⁷⁵

1975-ben Beke György a következőket írta a lapról: *"A Művelődés olyan romániai magyar folyóiratunk, amelyet a bibliográfusoknak és irodalomtörténészeknek évtizedek, talán évszázadok múltán is okvetlenül fel kell lapozniuk"*^{76,77} - célozva ezzel a lapban megjelenő új könyvek bibliográfiájára, könyvismertetésekre.

1976-ban a Művelődés terjesztéséről esett szó egy rövid bejegyzésben, MB címmel, amely a lap népes baráti körét jelezte, azoknak az áldozatkész és önzetlen olvasóknak a táborát, akik gyakorlatba ültették az „*olvasd, és add tovább*” jelszót. Egyre több olvasó kapcsolódott be az önkéntes terjesztők közé, népszerűsíteni a Művelődést, szervezni az új előfizetőket. Jórészt nekik lehet köszönni, hogy a lap példányszáma egy év alatt két és félszeresére nőtt.⁷⁸

Az 1978. évi 7. számban minden művelődési ágazat megemlékezett a Művelődés (Művelődési Útmutató) létrejöttének 30. éves évfordulójáról, a könyvtárosok is. *Gellért Géza*⁷⁹, a Székelyudvarhelyi Muncipiumi⁸⁰ Könyvtár főkönyvtárosa szerint a Művelődés arculata fokozatosan alakult olyanná, amilyen 30 évvel később lett. Az évek folyamán átvette az egykori *Könyvtárosok Tájékoztatójának*, illetve a későbbi *Könyvtári Szemlének*⁸¹ a hatáskörét is. Mint könyvtáros, pozitívnak tartotta a „beolvasztás” módját és formáját, az akkori (1978-as) melléklet-megoldást. Úgy gondolta, hogy ezt a megoldást

a művelődés más területeire is ki lehetne a jövőben terjeszteni, mivel a Művelődés Könyvtár melléklete szilárd helyet foglalt el a közművelődés életében.⁸²

1979-ben a publikálási lehetőség szűkülése miatt a lap terjedelmében is apadt (66-ról 50 oldalra), s egyre több írás inkább a romániai magyar közművelődési élet elméleti-ideológiai kérdéseivel foglalkozott, mint a gyakorlatival. 1981-től Kovács János nyugdíjba vonulása után már senki sem jegyezte főszerkesztőként a lapot, s az elkövetkező években az önálló nemzetiségi jellege egyre viszszafojtottabbá vált.⁸³

3.3 A Művelődés elfojtásának időszaka (1986–1989)

1976–1989 közötti időszakban a bekeményedő diktatúra, a nyílt majd álcázott cenzúra egyre éberebben figyelte a szerkesztőséget, hogy meg ne fertőzze az olvasóit a néprajzi, hely-, művelődés- és tudománytörténeti írásokkal. 1984-ben az egyedül üdvöztetőnek kikiáltott Megéneklünk Románia Fesztivál, a kínai mintát követő román kulturális forradalom – amelyet hivatalosan 1971-ben hirdettek meg, de a végrehajtását számonkérni csak a nyolcvanas évek végén kezdték – szócsövének tekintették a lapot. Minisztériumi döntéssel megváltoztatták a román társlap címét, de a Művelődés akkor még megtarthatta nevét. A Kriterion Könyvkiadó néprajzi kiadványainak gondozójaként Mezei József⁸⁴ felkérésére még Szabó Zsolt hordozta körbe a tiltakozó levelet, amelyben a kolozsvári szerkesztőségi munkatársak állást foglaltak a lap nevének megtartása mellett. 1985 végén viszont beszüntették a Művelődést, s a Cântarea României lapnak ezer példányában, amelyeket az erdélyi városokban, falvakban terjesztettek, beillesztettek 8–16 lapnyi magyar nyelvű szöveget: verseket, irodalmi összeállításokat, irányanyagokat, szocialista, szélsőséges román nacionalista szellemű, értelmiség- és kultúraellenes primitív írásokat.⁸⁵

75 Olvasóink között = Művelődés (XXVIII.) 1975. 5. sz. 11. p.

76 Beke György: Meditáció egy könyvészeti összeállítás kapcsán = Művelődés (XXVIII.) 1975. 5. sz. 31–32. p.

77 Beke György: Meditáció egy könyvészeti összeállítás kapcsán = Könyvtár 1976. 1. sz. 31–32. p.

78 MB = Művelődés (XXIX.) 1976. 6. sz. 65. p.

79 Gellért Géza (Székelybetlenfalva, 1930 – Székelyudvarhely, 2008.) erdélyi magyar köztársasági, népművelő. 1964-től 1990-es nyugdíjba meneteléig Székelyudvarhelyen a muncipiumi könyvtár igazgatója volt.

80 Muncipium (románul: municipiu) megyei jogú város, a közigazgatási területi egységek egyik típusa Romániában, a városi önkormányzatok egyik jogi kategóriája. Rendszerint azokat a városokat emelik muncipiumi rangra, melyek viszonylag nagyok (általában 15 000 fő felett), illetve ahol előrehaladott a városiasodás és fejlett az infrastruktúra.

81 Könyvtári Szemle. a Művelődés- és Művészetügyi Áll. Biz. (1971. 3. sz-tól: a Szoc. Művelődési és Nevelési Tanács) folyóirata. 1966. jan/márc. (10. évf. 1. sz.) – 1973. okt/dec. (17. évf. 4. sz.): Bukarest.

82 Gellért Géza: Az átalakulások tükré = Művelődés (XXXI.) 1978. 7. sz. 9. p.

83 Dáné Tibor Kálmán: Hét évtized a közművelődés szolgálatában = Művelődés melléklet. 2017. 4. sz. 3–7. p.

84 Mezei József (álneve: Szamosi Endre; Kolozsvár, 1938 – Bukarest, 2014.) erdélyi magyar szerkesztő, újságíró, műkritikus, művészettörténész.

85 Szabó Zsolt: Előszó. = Művelődés: A közművelődés szűkülő (t) erei 1999. 6–9. sz. 5. p.

Hogy miért is szűnt meg a Művelődés német lap-társával, a *Volk und Kultur*⁸⁶ egyetemben? Mert ezek a szerény, kis példányszámú közművelődési folyóiratok jóval régebről képeztek szálkát a sajtópolitika irányítói szemében. Egyszerűen azért, mert a romániai magyar és német művelődési életet, népi kultúrát, anyanyelvi ismeretterjesztést, helytörténeti-történelmi témákat felölelő hagyományos rovataikban egészében véve ápolták, élesztették a nemzeti kisebbségi öntudatot. Ezért kellett eltűnnie, formális ürügy híján is, a Művelődésnek és a Volk und Kultur-nak, a magyar nyelvű. sajtótermékek közül elsőként, s oly módon, hogy példázzák is egyúttal a kisebbségi nyelven létező időszakos kiadványoknak és intézményeknek, bárminemű fórumoknak szánt jövőbeli sorsát.⁸⁷

A romániai magyar szellemi élet mindeneképp számontartott folyóirat tovább éléséhez bizonyára hozzájárult, hogy az 1976-1985 közötti évfolyamok repertóriumát⁸⁸ 1989-ben közreadta a József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára Saliga Zsuzsanna összeállításában. A repertórium igen jó lehetőséget nyújt azok számára, akik a romániai magyarság kulturális életéről, annak közelmúltjáról vagy régebbi hagyományairól kívánnak tájékozódni. Fontos segédeszköz azonban az egyéb témákban érdeklődők számára is. A lap ugyanis nemcsak a különböző művelődési mozgalmakkal (műkedvelő színjátszás, táncházmozgalom stb.) és intézményekkel (művelődési otthon, könyvtár, múzeum) foglalkozott, hanem teret adott a tudományos közleményeknek is. Ezek a magas színvonalú ismeretterjesztés ürügyén megjelent írások első sorban a helytörténet, a néprajz, a tudománytörténet kutatói számára jelentenek fontos forrásmunkákat. A repertórium a lapban közreadott cikkeket megjelenésük sorrendjében írja le. Ezt követi a névmutató (amely a cikkek szerzőit sorolja fel), majd az egyéb neveket közlő, a tartalmi feltárás sok szempontú lehetőségeit megvalósító 80 lapos tárgy-

mutató. Ez utóbbiból könnyen kideríthető, hogy tíz év alatt mintegy negyven könyvtári vonatkozású publikáció látott napvilágot a lapban, nem számítva a Könyvtár című, jóval korábban megszüntetett mellékletben közölt írásokat.⁸⁹ Habár a cikkben Arató Antal⁹⁰ nem tesz említést, hogy a repertóriumnak két szerzője lenne, a Szegedi Tudományegyetem katalógusában Saliga Zsuzsanna neve mellett, társszerzőként szerepel Karácsonyi Béla⁹¹ neve is.⁹²

Nem volt semmilyen hír róla, de a Szegedi Tudományegyetem honlapján ráakadtam egy másik repertóriumra, amelyet Kúsz Katalin, 2001-ben, szakdolgozatként írt Művelődés 1994-1995 (repertórium) címmel.⁹³

3.4 Az újraindulás nehézségei (1990-1999)

1990-ben az egykori munkatársaknak, de főleg Horváth Arany ügybuzgalmának köszönhetően, a XXXIX. évfolyammal, mintegy átugorva az 1986-1989 közötti éveket, a lap Művelődés címmel újraindult, „közművelődési folyóiratként” jegyezve a kiadványt. (7. ábra)⁹⁴ A szerkesztőség Bukarestből Kolozsvárra költözött, a megjelenéséhez az anyagi feltételeket a román Művelődési Minisztérium biztosította.⁹⁵ Ez az évfolyamszámozás 1994 végéig tartott, vagyis az 1991-es lapok XL. évfolyamszámozással, az 1992-es lapok XLI., az 1993-asok XLII., és az 1994-esek két évfolyamszámo-

89 Arató Antal: A „Művelődés”-ről és a romániai magyar könyvtárakról = Könyvtáros 1991. 3. sz. 168-169. p.

90 Arató Antal (Budapest, 1942. június 21.-) Felsőfokú tanulmányait magyar-könyvtár szakon végezte. 1961-1970 között a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa volt. 1970-1980 között a Jászberényi Városi Könyvtár igazgatója. 1980-1991 között előbb az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtár-tudományi és Módszertani Központjának osztályvezetője lett, majd a Szabó Ervin Könyvtár főosztályvezetőjeként dolgozott. 1991-1994 között az OSZK munkatársa volt, 1994-ben a székesfehérvári Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár igazgatójává nevezték ki. 1999-2005 között címzetes igazgatóként tevékenykedett.

91 Karácsonyi Béla (Budapest, 1919. november 1. – Szeged, 1995. május 24.) Kossuth-díjas történész, középlatin filológus, egyetemi docens, könyvtárigazgató.

92 Forrás URL: <https://www.contentas.bibl.u-szeged.hu/Record/acta7792> (Utolsó elérés: 2023.07.18.)

93 Forrás URL: <https://www.contentas.bibl.u-szeged.hu/Record/dipl105704> (Utolsó elérés: 2023.07.18.)

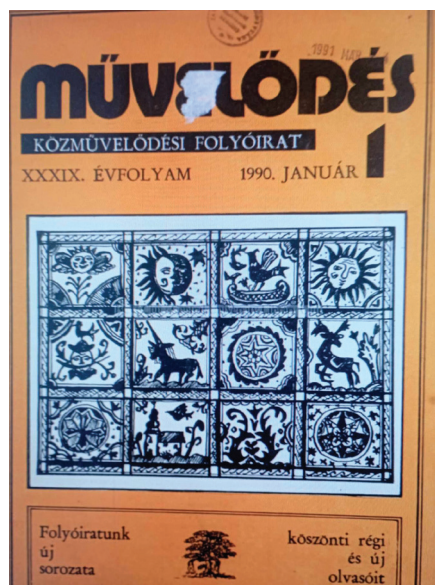
94 Képernyőfotó, lelőhelye URL: <https://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/134940> (Utolsó elérés: 2023.08.07.)

95 Dáné Tibor Kálmán: Hét évtized a közművelődés szolgálatában = Művelődés melléklet. 2017. 4. sz. 3-7. p.

86 A Volk und Kultur havonta, Bukarestben megjelenő, a romániai német kisebbségnek szánt kulturális kiadvány, amely 1949-1993 között jelent meg.

87 Mezei József: Miért szűntünk meg? = Művelődés (LXXIII.) 2020. 2. sz. 4-5. p.

88 Saliga Zsuzsanna (összeáll.): Művelődés 1976-1985. Repertórium. Szeged. 1989. JATE. = URL: <http://muvelodes2.adatbank.transindex.ro/?a=repertoriumrol> (Utolsó elérés: 2023.07.05.)

7. ábra A Művelődés 1990-ben

zást is: XLVI, (XLIII) kaptak, azonban a XLVI (a 46.) helyett XLVII. (47.) évfolyamszámozásnak kellett volna a lapszámokra kerülni. Valószínűnek tartom, hogy 1994-ben úgy gondolták a szerkesztők, hogy az 1986–1989 közötti éveket, nem tekintik a lap megszűnésének, ezért folyamatossá tették az évfolyamszámozást, nem ugorva át a 4 évfolyamot. Így az 1995-ben megjelent lapszámokon, helyesen a lap a XLVIII. (48.) évfolyamjelzést kapta.

Visszatérve 1991-re, amikor Szabó Zsolt irodalomtörténész személyében új főszerkesztőt neveztek ki: Mezei József főszerkesztő-helyettes lett, *Gagy József*⁹⁶ és Horváth Arany főmunkatárs, és *Kassay Miklós*⁹⁷ és *R. László Ferenc* voltak az olvasószerkesztők. 1990-től a lap alcíme: *A Megéneklünk Románia Országos Fesztivál folyóiratáról Közművelődési havilapra változott*.⁹⁸ Az indulásnál jelen lévő munkatársak továbbra is teljes létszámban a lap munkatársai voltak: *Lévai K. Zsuzsa* fotóriporter, *Magyari-Vincze Enikő*⁹⁹, *Szőke Magdolna*, *Lakó Attila*,

96 Gagyi József (Marosvásárhely, 1953. április 26.–) romániai magyar költő, szociográfus, egyetemi tanár.

97 Kassay Miklós, írói álneve: Kass Miklós (Bukarest, 1936. október 26. – Kolozsvár, 2021. január 3.) romániai magyar prózaíró, újságíró.

98 Dáné Tibor Kálmán: *Művelődés – visszapillantó = Művelődés* (LXXIII.) 2020. 1. sz. 3. p.

99 Magyari-Vincze Enikő (1961–) A kulturális antropológia és gender studies professzora a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, Kolozsváron.

Winter Péter. Ebben az évben olvasható egy interjú sorozat *Szente Ferenc*¹⁰⁰ tollából a magyarországi *Könyvtári Levelező/lapban*¹⁰¹ Szabó Zsolt szakmai munkásságáról.^{102,103,104}

A *Művelődés* továbbra is folytatta többirányú tájékoztatását. Az állandó rovatok: Vadrózsák, Enciklopédia, Kórusaink történetéből, Könyvtár¹⁰⁵ stb. biztosították a folyamatosságot. A maga nemében továbbra is egyedülálló volt a lap, a témák sokfélesége, változatossága tekintetében.¹⁰⁶ Abban az időszakban mindegyik lapszám tartalmazott könyvtárral foglalkozó írásokat, tehát a könyvtárügy is jelentőségének megfelelő helyet kapott a folyóiratban.¹⁰⁷

Az 1990–1994 közötti időszakra úgy tekintettek a szerkesztők, hogy ez egyáltalán nem volt irigylésre méltó korszaka a *Művelődés*nek. A forradalom utáni kezdeti lendület hamarosan megtorpant, a lapszámok csak nagy késéssel jutottak el 1990-ben és 1991-ben az olvasókhöz, két lapszámot pedig Magyarországon nyomtattak ki. De az öt év alatt 49 lapszámot jelentettek meg, ehhez még hozzáadva a *Könyvesház* című melléklet 1991–1994 között megjelenő öt lapszámát.¹⁰⁸

Szabó Zsolt 1991-ben örömmel tudatta az olvasókkal, hogy a *Művelődés* életében jelentős változás következett be: Bukarestből Kolozsvárra költ-

100 Szente Ferenc (1933 – 2021.) 1982-ben az OSZK KMK igazgatója lett, majd 1986-ban – megtartva igazgatói címét is – az OSZK főigazgató-helyettesévé nevezték ki. 1994-ben vonult nyugdíjba.

101 Könyvtári Levelező/lap (1989-2016) Kiadója az OSZK-KMK volt, szerkesztője a Könyvtárost 1985 végéig szerkesztő Gerő Gyula volt.

102 Szente Ferenc: *Éltünk, ahogy tudtunk: Beszélgetés Szabó Zsolttal, a romániai Művelődés főszerkesztőjével I. rész.* = *Könyvtári Levelező/lap* 1991. 9. sz. 11–12. p.

103 Szente Ferenc: *Éltünk, ahogy tudtunk: Beszélgetés Szabó Zsolttal, a romániai Művelődés főszerkesztőjével II. rész.* = *Könyvtári Levelező/lap* 1991. 10. sz. 9–11. p.

104 Szente Ferenc: *Magyar-magyar mérlegelések: Harmadik beszélgetés Szabó Zsolttal, a romániai Művelődés főszerkesztőjével.* = *Könyvtári Levelező/lap* 1991. 11. sz. 9–10. p.

105 Volt olyan lapszám, ahol a Könyvtár rovatcím alatt nem könyvtárral kapcsolatos anyag jelent meg. Pl. *Művelődés* 1976/4. számában

106 Szabó Pálné: *Művelődés 1990–1991. Repertórium* Szeged, 1997. Juhász Gyula Tanárképző Főiskola. (Szakdolgozat)

107 Arató Antal: *A „Művelődés”-ről és a romániai magyar könyvtárakról.* = *Könyvtáros* 1991. 3. sz. 168–169. p.

108 Szabó Zsolt: *Ünnepköszöntő = Művelődés: A közművelődés szolgálatában* 1998. 6–9 sz. 1. p.

tözött a szerkesztőség, az Erdélyi Múzeum Egyesület¹⁰⁹ székházába. A költözéssel egyidőben a Művelődésügyi Minisztérium Szabó Zsoltot bízta meg a lap főszerkesztésével.

Ebben az időszakban bizonyosnak látszott, hogy Romániában is jelentős társadalmi értékváltozás, valamiféle visszarendeződés zajlik: újra felértékelődtek az egyéni kezdeményezések, a kisközösségek, visszaszorulóban volt az öncélúvá vált központosítás, az állam mindenható szerepe. Ami megmaradt, az az egyén természetes igénye volt, hogy időben és térben el tudja helyezni magát, meg tudja valósítani önmagát, kibontakoztathassa személyiségét. Ebben próbált segíteni a Művelődés akkor, amikor a hagyományokat tudatosította, a honismeret tárgykörén belül helytörténeti, népismereti, művelődéstörténeti kutatásokra buzdította olvasóit. Úgy gondolták, hogy a Művelődésre szüksége van a romániai magyar társadalomnak, s ha ez igaz, akkor nem is fogja hagyni elsorvadni. 1989 után másfél száznál több magyar nyelvű lap jelent meg, melyek egy része 1991-re már megszűnt, s a többi is meg kellett, hogy találja azt a társadalmi réteget, amely képes volt eltartani.

A lapnak és szerkesztőinek boldogulása nem kis mértékben attól is függött, hogy sikerül-e a közösségi életet megújítani, sikerül-e a közösségfejlesztés és közösségépítés új útjait megtalálni. Voltak biztató jelek, például az újjáalakuló Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE)¹¹⁰ brassói nagygyűlésén 1991. április 20-án, ahol számba vettek néhány olyan helyi kezdeményezést, amely az önépítő társadalom új intézményrendszerének csíráit hordta magában. Ezeknek a helyi, területi és országos közművelődési egyesületeknek, egyesületeknek, csoportoknak kívánt a Művelődés nyilvánosságot biztosítani, közkinccsé tenni azokat a tapasztalatokat, amelyekből mások is okulhattak.

Tervezték, hogy 1991 ősztől rendszeres olvasói találkozókat fognak tartani, vitákat kezdeményeznek, hogy felmérjék az igényeket s széleskörű nyilvánosságot biztosítsanak a szerkesztőséget foglalkoz-

tató kérdéseknek. Szeptemberben, Csíkszeredában a közművelődési ünnepek szerepéről, hatékonyságáról, szervezésének buktatóiról tanácskoztak.^{111,112} Októberben, Sepsiszentgyörgyön a közművelődési könyvtárhálózat hiányosságairól, e hiányosságok pótlásának lehetőségéről, s a Művelődés mellékletének, a Könyvesház arculatának a kialakításáról terveztek értekezni a szakemberekkel.¹¹³

Szerették volna, ha az olvasók magukénak éreznék a lapot, ezért 1991 szeptemberétől beindították az olvasószolgálatot, amely: *„majd az ügyes-bajos dolgokban is igyekezni fog segíteni, s válaszolni fognak a beérkezett levelekre is.”* Cserébe azt remélték, hogy megértésre találnak akkor is, amikor a szerkesztőség fog előhozakodni gondjaikkal. Az olvasók megértését kérték, hogy még mindig késéssel jutnak hozzá a Művelődéshez. A fél éves lemaradást fokozatosan ledolgozva, 1991. december végére szerettek volna egyenesbe kerülni, és 1992. januártól már megújult külsővel minden hónapban pontosan, idejében megjelenni (*8. ábra*)¹¹⁴. 1991-re a Művelődésügyi Minisztérium biztosította az anyagi feltételeket, és ígéret volt 1992-re is. Valószínűnek tekintette Szabó Zsolt, hogy az állam a terheket, vagy legalábbis egy részüket áthárítja majd a társadalomra. A legnagyobb kérdés az volt, hogy sikerülni fog-e az olvasók segítségével túlélni azt az átmeneti időszakot, előfizetésükkel támogatják-e vagy sem a lapot. Ugyanakkor – tekintettel a rohamosan megnövekedett előállítási költségekre – *„találnak-e a kultúrára áldozni tudó és hajlandó vállalkozókat, akik hirdetéseikkel, adományaikkal segítik majd a Művelődést azért a munkáért cserében, amit eddig végzett, s amit a megváltozott körülmények között is magára vállalt a romániai magyar anyanyelvű lakosság közművelődési hagyományainak ápolásában, és az európai mérce szerinti anyanyelvű műveltség terjesztésében.”*¹¹⁵

109 Az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) az erdélyi tudományos és irodalmi élet fellendítésére Kolozsvárt alakult egyesület. (1859–1949; 1990–)

110 Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) egy kulturális intézmény volt 1885–1946 között, amely 1991-ben újra alakult.

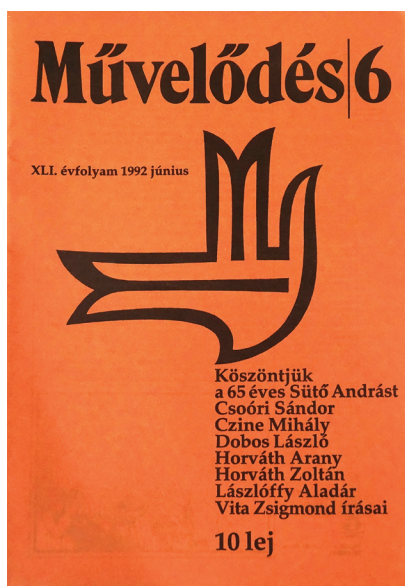
111 Gagyi József: Közművelődési ünnepeinkről = Művelődés (XLIV.) 1991. 10. sz. 10–15. p.

112 Gagyi József: Közművelődési ünnepeinkről = Művelődés (LI.) 1998. 5–6. sz. 21–27. p.

113 Nem lehet tudni, hogy megtartották-e a Sepsiszentgyörgyön tervezett találkozót.

114 1992. júniustól sikerül megújult külsővel megjelenni. Vántsa Judit fotója.

115 Szabó Zsolt: Töprengjünk együtt! = Művelődés (XLIV.) 1991. 7–8. sz. 1. p.

8. ábra Egy 1992-es lapszám

Három évvel az 1989-es rendszerváltás¹¹⁶ után már eltelt annyi idő, hogy fel tudták mérni a Romániában megjelenő lapok, hogy hányan vannak, milyen gondokkal, bajokkal küzdenek. A Művelődés szerkesztői szerették volna összeállítani a magyar lapok, szerkesztőségek galériáját, de a megadott határidőig még fele sem küldte el a bemutatkozó írást. Annyit azonban lehetett tudni, hogy 1989. december 22. után több mint kétszáz magyar sajtótermék jelent meg legalább egy alkalommal Romániában. Azonban ezeknek több mint a fele nem érte meg az egy éves születésnapját, s amikor számba vették a szerkesztőségeket, alig félszázat tudtak megszólítani. Arra kérték a fő- vagy felelős szerkesztőket, hogy mutassák be lapjukat az olvasóknak, írják meg történetüket, terveiket, gondolataikat, komoly vagy humoros formában mintegy, 30 sorban. A határidőt is meghosszabbították, és 1993-ban, a májusi nagyváradi ünnepek keretén sorra kerülő sajtónapra szerették volna megjelentetni a lapot. Azonban az országgyűlés egyre odázta a költségvetés megszavazását (az 1993-as

116 Az 1989-es romániai forradalom Temesvárott kezdődött december 15-én. A kelet-európai rendszerváltozások között a legvéresebb volt. Az ország diktátorát, Nicolae Ceaușescut és feleségét, Elena Ceaușescut megfosztották hatalmuktól és kivégezték. A romániai forradalom előtt a többi kelet-európai országban békés úton ment végbe a rendszerváltás; Románia volt az egyedüli ország a vasfüggöny mögött, ahol az átmenet erőszakos módon zajlott, és ahol az egykori kommunista vezetők egy részét ki is végezték.

évre), ezért a román Művelődési Minisztérium az év első három lapszámának nyomdaköltségeit nem fizette ki, így csak reménykedni tudtak, hogy a májusi lapszám még az első félévben megjelenik.

A lapok bemutatkozásából a Művelődést és az akkor már fél éves Könyvesházat sem hagyták ki. 1993-ban, a két lap szerkesztőségében tízen dolgoztak azon, hogy mindig pontosan, idejében megjelenjen, az olvasókhöz eljusson mindaz, amit a közművelődés számára hasznosnak, fontosnak tartottak.¹¹⁷

1993-ban a Művelődés 45 éves lett, ezért az októberi lapszám első oldalai a lap történelméről, az átélte, túlélt időszakokról, nehézségekről, sikeréről, tervekről szólt.^{118,119}

Sütő András¹²⁰ is köszöntötte a lapot. Kiemelte, hogy „a Művelődésnek volt olyan korszaka, amikor szerkesztői számára a legnagyobb csapás és megaláztatás a folyóirat kötelező megjelentetése volt. Vigasztaló, hogy a gyökeresen megújult, kitűnő lap, jubileumi ünnepségén jóízű kacaj vethet fátylat az elmúltakra. Miközben bizonyosan magatok sem feleditek, hogy reményeinket változatlanul a Diktátor¹²¹ szellemének árnyékában melengetjük. Míg az ő tanítványai élnek és kultúrminiszterek is lehetnek: hazai magyar kultúránkat újabb csapások érhetik.”^{122,123}

Nagy Olga¹²⁴ szerint a Művelődés „a kezdetektől a kultúrotthonok egyfajta irányítója volt, ma már a teljes magyar kulturális, sőt tudományos életnek is egyfajta tükre, fontos orgánuma.”^{125,126}

117 Szabó Zsolt: Magyar lapok, szerkesztőségek galériája = Művelődés (XLVI.) 1993. 5. sz. 1. p.

118 Szabó Zsolt: Ünnepek és hétköznapok = Művelődés (XLVI.) 1993. 10. sz. 1. p.

119 Szabó Zsolt: Ünnepek és hétköznapok = Művelődés (LI.) 1998. 5-6. sz. 15. p.

120 Sütő András (Pusztakamarás, 1927 – Budapest, 2006.) Herder- és Kossuth-díjas erdélyi magyar író.

121 Nicolae Ceaușescu (Scornicești, 1918. január 26.–Târgoviște, 1989. december 25.) román kommunista politikus, a Román Kommunista Párt vezetőjeként Románia vezetője 1965-től 1989-es kivégzéséig.

122 Sütő András: A Művelődés szerkesztőihez = Művelődés (XLVI.) 1993. 10. sz. 2. p.

123 Sütő András: A Művelődés szerkesztőihez = Művelődés (LI.) 1998. 5-6. sz. 16. p.

124 Nagy Olga (Nagyernye, 1921 – Sepsiszentgyörgy, 2006.) író, újságíró, néprajzkutató.

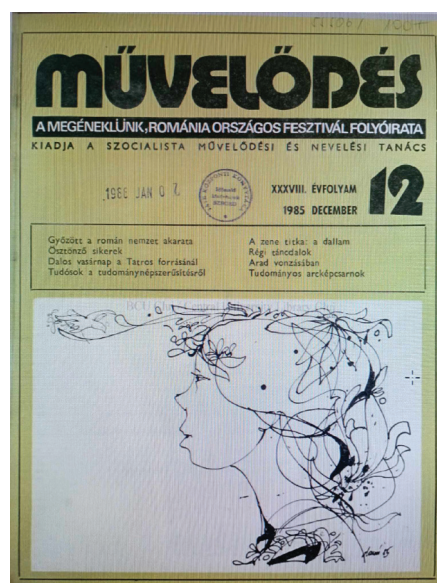
125 Nagy Olga: Visszapillantás tanulságokkal = Művelődés (XLVI.) 1993. 10. sz. 2-3. p.

126 Nagy Olga: Visszapillantás tanulságokkal = Művelődés (LI.) 1998. 5-6. sz. 16-17. p.

Horváth Andor¹²⁷ 1984-től a lap munkatársaként emlékezett az 1986 elején bekövetkező tragédiáról, amikor összevonták a román és magyar nyelvű szerkesztőséget és a Nagy Nemzeti Fesztivál amatőr társulata számára kellett műsoranyagot közölni és sikereiket népszerűvé tenni. 1988 őszén hívták a minisztérium tanácstermébe egy értekezletre. Akkor azt hitték, hogy teljesen megszűntetik a lapot, a szerkesztőséget, de nem így lett. Csak végig kellett, hogy hallgassák *Suzana Gâdea*¹²⁸ intelmeit arról, hogyan lehet még odaadóbban, még hatékonyabban írni, propagálni.^{129,130}

Nagy Jenő már a Művelődési Útmutatóban, majd 1968-tól a Művelődésben több mint harminc cikket írt 1993-ig. Mivel a Művelődés kezdettől fogva nagy hangsúlyt fektetett a helyes nyelvhasználat, a nyelvi műveltség egyes kérdéseit tárgyaló cikkek megjelentetésére, ezért foglalkozhatott ebben a témakörben olyan kérdésekkel, mint a művelődés és a nyelvi műveltség, szótörténet és viselettörténet, a moldvai csángók körében végzett néprajzi kutatások.^{131,132}

Mezei József is felelevenítette emlékeit, az ő életének is fontos része volt a Művelődés 1977 után. A lap rovatvezetője, szerkesztőségi főtáka volt 1977–1985 között és, a *Cîntarea României* folyóirat *Műhely* című magyar mellékletének volt a szerkesztője 1986–1989 között. 1989 decembere után Horváth Arannyal, Balogh Józseffel, Horváth Andorral újraalapította a diktatúra alatt megszüntetett Művelődést, s annak főszerkesztője, majd a lap Kolozsvárra költözése után (1991) főszerkesztő-helyettese volt. Köszöntőjében foglalkozott az 1985-ben megjelent utolsó Művelődés lapszámmal, amelyet „*merülőfélben, ám éppen ezért viszonylag szabad kézzel szerkesztették. Pánik nélkül. A totá-*

9. ábra Egy 1985-ös lapszám

*lis kilátástalanság ellenére akkor se, a rákövetkező rémes öt esztendő folyamán sem akartam és tudtam elhinni, hogy mindennek vége csakugyan, hogy a lapnak végképp befellegzett. Merengő leányka arcot ábrázoló tusrajzot raktam a borító ablakába; eltérően a szokásostól, befele, visszafele nézőt. A kötelező első oldali évfordulós, történelmi témák pedig ezzel a címmel jelent meg: Győzött a román nemzet akarata. A túlélés öt éve feledésre érdemes, azaz lábjegyzetbe való.”(9. ábra)¹³³ Megemlítette a 1989-es talpra állást is „*az ekörüli bokros teendővel küszködve időm se, energiám se maradt igazán a forradalmasdi-jétékban való részvételre (...) Hurráoptimizmusra nincs ok s remény.*” Végezetül mégis úgy gondolta, hogy a talpon maradásnak megvannak az esélyei.^{134,135}*

Méhes György író visszaemlékezésében azt írta: „*akkoriban nem a szakmai tapasztalat és a lelkiismeretes munka számított, hanem a párthűség*”. Felmondott a lapnál mielőtt elbocsátották volna, de továbbra is jó viszonyban maradt a szerkesztőséggel és továbbra is írt a Művelődésben.¹³⁶

127 Horváth Andor: (Kolozsvár, 1944 – Karcag, 2018.) erdélyi magyar esszéíró, műfordító, szerkesztő, egyetemi oktató.

128 Teljes neve: Susănița Irina Gâdea (1919–1996) kommunista politikusnő és román miniszter, a Ceaușescu-rezim kiemelkedő tagja 1976–1989 között. 1974-ben a Román Akadémia levelező tagjává választották. 1989-ben kizárták a Román Akadémiáról.

129 Horváth Andor: A tragikomédia élménye = Művelődés (XLVI.) 1993. 10. sz. 3–4. p.

130 Horváth Andor: A tragikomédia élménye = Művelődés (LI.) 1998. 5-6. sz. 17–18. p.

131 Nagy Jenő: Közművelődésünkért, önismeretünkért = Művelődés (XLVI.) 1993. 10. sz. 4–5. p.

132 Nagy Jenő: Közművelődésünkért, önismeretünkért = Művelődés (LI.) 1998. 5-6. sz. 18–19. p.

133 Képernyőfotó, lelőhelye URL: <https://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/134939> (Utolsó elérés: 2023.08.07.)

134 Mezei József: Alkalomra szóló naplójegyzet = Művelődés (XLVI.) 1993. 10. sz. 5–6. p.

135 Mezei József: Alkalomra szóló naplójegyzet = Művelődés (LI.) 1998. 5-6. sz. 19–20. p.

136 Méhes György: Valamikor szerkesztő is voltam = Művelődés (XLVI.) 1993. 10. sz. 6–7. p.

Gábor Dénes¹³⁷ tollából már könyvtári vonatkozású visszatekintést is olvashatunk a lap 45 éves fennállásának köszöntőjében, hiszen a Művelődés Könyvtár című mellékletében *Periszkóp* címmel állandó rovata volt 1977–1981 között. Visszatekintő beszámolóját így kezdi tévesen: „*kezdetben vala a Bukarestben megjelenő Könyvtárosok Tájékoztatója (1957–65).*”¹³⁸ Ezt követően a Könyvtári Szemlééről, majd a Művelődés mellékletéről, a Könyvesházzalról írt memoárjában.^{139,140}

Kántor Lajos¹⁴¹ 1993 őszén a következőket írta a lapról: „*örömmel mondhatjuk el, hogy a Művelődés visszatalált önmagához, s nem csupán grafika-
ilag tudott megújulni.*” A lap azonban továbbra is nehéz feltételek között jelent meg, mivel az állami mecenatúra már nem, a szponzorálás pedig még nem működött zökkenőmentesen.^{142,143,144}

1997-ben a Művelődési Minisztérium az addigi 52 oldalból csak 20 oldal megjelenését támogatta. „*A többit tessék más forrásokból fedezni*” – hangzott a miniszteri utasítás a szerkesztőséghez eljuttatott írásban. A támogatásnak feltételei is voltak, például legalább 1000 eladott példány (első negyedévben 2600 lelt gazdára). Továbbá tetemes saját bevételhez kötötték a támogatást, ami miatt meg kellett emelni a lap árát, főleg, hogy még a papír ára is emelkedett. Belső munkatárs legfeljebb négy maradhatott a tizből, a bérekre kifizethető a támogatásnak maximum 35 százaléka, és gondoskodni kellett még legalább egy hatékony támogatóról. Erről az alapról indultak a tárgyalások. Az elbocsátásokkal és nagyon szigorú takarékossgal, a lapszámok terjedelmének csökkentésével legfeljebb húsz százalékot tudtak lefaragni a költségekből.

137 Gábor Dénes (Brassó, 1936 – Kolozsvár, 2019.) magyar bibliográfus, kisgrafikai szakíró.

138 A Könyvtárosok Tájékoztatója 1950-ben indult.

139 Gábor Dénes: Egy folyóirat odisszeája (Könyvtári Szemle → Könyvesház = Művelődés (XLVI.) 1993. 10. sz. 7–8. p.

140 Gábor Dénes: Egy folyóirat odisszeája (Könyvtári Szemle → Könyvesház = Művelődés (LI.) 1998. 5–6. sz. 20. p.

141 Kántor Lajos (írói álneve Köves László) (Kolozsvár, 1937 – Kolozsvár, 2017.) Széchenyi-díjas magyar irodalomtörténész, filológus, kritikus, szerkesztő.

142 Kántor Lajos: Megújult a Művelődés = Művelődés (XLVII.) 1994. 1. sz. 1. p.

143 Kántor Lajos: Megújult a Művelődés = Művelődés: A közművelődés szolgálatában. 1998. 6–9. sz. 15. p.

144 Kántor Lajos: Megújult a Művelődés = Művelődés (LI.) 1998. 5–6. sz. 15. p.

Pályázatokat írtak az EMKÉ-hez, a Sajtó Szaktestülethez¹⁴⁵, különböző egyesületekhez, valamint Alapítványokhoz folyamodtak, hasznot hozó, gyümölcsöző együttműködések reményében.¹⁴⁶

Három hónappal később Szabó Zsolt az írta, hogy helyzetük többé-kevésbé körvonalazódott ugyanis az 1997. május 29-én kelt kormányrendelettel, tucatnyi laptársukkal együtt önálló jogi személyiséggé váltak, és ígéretet kaptak a tartozások kiegyenlítésére. Az eredetileg 40 százalékos minisztériumi támogatás menet közben felére apadt. Meghúzták a nadrágszíjat: lemondtak a tudósítói hálózatról; a csíki, háromszéki és szilágysági belső munkatársak megígérték, hogy ezután is segítenek írásaikkal, szervezőmunkával, támogatók megtalálásával, a jelképes tiszteletdíj ellenében. Négy munkatársuk pedig máshol próbált szerencsét. Megemelték a lap árát is, de a terjedelmet még nem csökkentették. Türelmesen és kíváncsian várták, hogy a biztosnak beígért támogatások befutnak-e vagy sem. Kedvezően bírálták el a pályázatukat az EMKE illetékesei, a Soros Alapítvány Egy Nyílt Társadalomért¹⁴⁷, a Sajtó Szaktestület is értesítette, hogy kérésük részben teljesítve lesz. Olyannyira biztosra vették az ígéreteket, hogy rá is nyomtatták a lapra a támogatás tényét. Kiszámították, hogy a legolcsóbb nyomdában, a legolcsóbb papíron, a szerkesztőségi költségeket a legalacsonyabbra szorítva három–négy hónapig élhetnek, hacsak közben nem javul a román gazdaság, vagy ha nem sikerül újabb támogatókra lelteni, a pótköltségvetésből újabb morzsákat felcsipegetni.¹⁴⁸

Az 1998. évi első lapszámban arról tájékoztatta az olvasókat Szabó Zsolt, hogy ismét eltelt egy év, melyből hat hónap az, amióta saját lábukra állította őket az új laptámogatást kidolgozó kormány elgondolás. Remélte viccesen, hogy az 1998-as évtől: „*lehet, hogy rosszabb az előzőnél, de mindenképpen jobb annál, ami következik.*” Tehát eléggé

145 Sajtó Szaktestület = A Communitas Alapítvány egyik szaktestülete.

146 Szabó Zsolt: Hogyan tovább? = Művelődés (L.) 1997. 5–6. sz. 1. p.

147 Az Open Society Foundations (Nyílt Társadalomért Alapítványok), korábbi nevén Open Society Institute, egy nemzetközi pályázatokat kiíró szervezet, melyet Soros György üzletember alapított.

148 Szabó Zs.: Egyelőre élünk! = Művelődés (L.) 1997. 7–8. sz. 1. p.

borúlátó volt a jövőre nézve, azonban úgy gondolta, hogy mégis szerencsésebb lenne a jó dolgokat hangsúlyozni, azokra figyelni. Jónak tartotta, hogy az 1997-es átszervezés óta a hetedik lapszám is megjelent, s ha még egyszer ennyi megjelenik, akkor az már azt fogja jelenteni, hogy a Művelődés megérte az 50. születésnapját.¹⁴⁹

Újdonságként adta hírül, hogy a lap ezután a világhálón is olvasható lesz. A Soros György¹⁵⁰ által létrehozott Egy Nyílt Társadalomért Alapítvány jóvoltából hat hónapig egy mega felület áll rendelkezésükre, ami három lapszámot jelentett képek nélkül. A szerkesztőség is használhatta ez idő alatt a világhálót ingyen, havi negyven órában, ezen felül pedig térítés ellenében.¹⁵¹

Időközben azonban a Művelődés kezdeti lendülete megtorpant, azt a néhány feltett lapszámot „*ott lepte a virtuális por*”, hiába jelezték többen is, hogy szívesen olvasnák az ily módon könnyebben elérhető lapot, technikai okokból nem tudták frissíteni, nem volt elegendő tárhely a honlapot tartalmazó szerveren.¹⁵²

Pedig a lap szívesen vette volna, ha nemcsak Romániában, a terjesztők által lehetett volna hozzájutni, hanem a kortárs információhordozók segítségével (CD, internet) is, vagy egy jól kiépített cserehálózaton keresztül akár hagyományos, nyomtatott formában eljuthatott volna mindenková. Létérdekük volt, hogy minél több új munkatársat nyerjenek meg, akik általános látásmódjukkal, kutatási szemléletükkel árnyaltabbá, összetettebbé tették volna a mondandókat.¹⁵³

1998-ban arról adott hírt Szabó Zsolt, hogy az 1948-1998 között, a Művelődési Útmutatóban és a Művelődésben megjelent cikkekből tallózva, egy öt kötetből álló Művelődés antológiát fognak megjelentetni. Tervei szerint az 1998-tól évente

megjelenő antológia tartalma egy-egy évtizednyi válogatást fog adni a legértékállóbb írásokból, hogy „*az olvasó forgassa, ízlelgesse, fedezze fel azokat a maradandónak ítélt értékeket, amelyeket a lap egykori munkatársai, szerkesztői átadni, közvetíteni próbáltak.*”¹⁵⁴

1998. augusztus 17-én lapzártakor a Művelődés helyzetének tényét foglalta össze Szabó Zsolt. Túl voltak már az összevont július-augusztusi lapszám megjelenésén, s az első félév pénzügyi mérlege szerint: fő támogatójuktól, a Művelődésügyi Minisztérium alapjaiból megkaptak 15%-ot (30%-ot ígért), Sorostól 12%-ot, az olvasóktól (eladott lapokból) 25%-ot, alkalmi támogatásokból 3%-ot. A maradék 45%-kal meg tartoztak a nyomdának, a munkatársaknak, és maguknak. Szabó Zsolt bevallotta, hogy lehet nagylelkűek voltak akkor, amikor a lap árát nem emelték meg, de amikor az éves költségtervet készítették akkor még 40%-os minisztériumi támogatást reméltek. Ezen kívül több helyre is pályáztak: a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete (MÚRE)¹⁵⁵ sajtóalapjából a kuratórium megítélt 1998-ra 4%-ot a 10% helyett, az EMKE 5%-ot a 20% helyett. Úgy gondolták, hogy ebből csak úgy lehet talpra állni, ha megemelik a lap árát legalább háromszorosára megemelik. Akkor pedig bizonyára lemorzsolódnak a rendszeres vásárlók, előfizetők, akiknek legalább fele diák. Vagy a világhálóra vonulnak, de akkor is elveszítik az olvasókat a számítógépes hozzáférhetetlenség miatt.

Többször is megfogalmazták, hogy a Művelődést, bár alapszabályzatába foglalta s több közgyűlésen is elhangzott, az EMKE, anyagiak híján nem tudta támogatni. Kiderült, hogy az EMKE akkori vezetősége, ha tudta volna sem óhajtotta támogatni, mert nem érezte sajátjának.

Szerencsét próbáltak a Romániai Magyar Könyves Céhnél (RMKC)¹⁵⁶ (MKM könyvpályázat) és a Kisebbségi Tanács pénzalapjaiból meghirdetett EMKE pályázaton is. Az RMKC-nél azonban nem versenyeztették a szabályosan iktatott, előszóval,

149 Szabó Zsolt: Fél esztendő mérlege = Művelődés (LI.) 1998. 1. sz. 1. p.

150 Soros György, születési nevén Schwartz György (Budapest, 1930. augusztus 12. –) magyar születésű amerikai üzletember és filantróp, közgazdász, a reflexivitás közgazdasági elméletének kidolgozója.

151 Szabó Zsolt: Világhálón a Művelődés = Művelődés (LI.) 1998. 2. sz. 1. p.

152 Sütő Ferenc: www.muvelodes.ro = Művelődés (LVII.) 2004. 10. sz. 3. p.

153 Sütő Ferenc: Korszakváltás = Művelődés (LVIII.) 2000. 12. sz. 3. p.

154 Szabó Zsolt: Művelődés 50. ünnepköszöntő = Művelődés (LI.) 1998. 5–6. sz. 1. p.

155 MÚRE = Magyar Újságírók Romániai Egyesülete URL: <https://www.mure.ro/> (Utolsó elérés: 2023.07.25.)

156 Romániai Magyar Könyves Céh, Marosvásárhely. A romániai magyar könyvkiadók, könyvkészítők és könyvkereskedők egyesülete.

tartalomjegyzékkel ellátott kéziratot, mert elkeveredett a szerkesztőségben. A kilenc tagú kuratóriumot az RMKC elnöke, a kuratórium titkára félrevezette, úgy tájékoztatta őket, hogy nincs értékelhető kézirat.

A tervezett antológiák megjelenése mégis sikerült, igaz, az öt kötet helyett nyolc jelent meg. Az első antológia 1998-ban jelent meg, a lap fennállásának 50. éves évfordulóján. Annyira bíztak a támogatásokban, hogy a kolofonban köszönetet mondtak érte az EMKÉ-nek és az MKM-nek. Terv szerint ez az antológia időben átfoghatta volna az utolsó évtizedet, de csak 5 évet tekintett át, az 1990–1994 közötti időszakot.¹⁵⁷ A második antológia 1999-ben jelent meg, átfogva az 1976–1989-es időszakot; a harmadik 2000-ben átfogva az 1968–1978 közötti éveket; a negyedik 2001-ben, amely az 1948–1967 között megjelenő lapszámokból talózott; a másik négy tematikus antológia *Galéria*, *Kórustár*, *Gitáriskola*, *Játékszín* címekkel jelent meg.

1999-ben a Művelődés nyitni próbált az egyetemisták felé is. Úgy gondolták, hogy a lap tudomány népszerűsítő tevékenységével, mint közművelődési figyelő, nem szeretné szem elől téveszteni az egyetemi, ifjúsági közösségek önkifejezési törekvéseit. Közlési lehetőséget kínáltak a lapban, hiszen a különböző pályázatok, ösztöndíjak elengedhetetlen feltétele a közölt írások listája.¹⁵⁸

3.5 Biztosabb jövő (2000–2023)

Az ezredfordulóra a minisztériumi támogatás egyre jobban akadozott, a lap vezetőségének külső források bevonásához kellett folyamodnia, hogy életben maradjon a folyóirat.¹⁵⁹

A 2002. évi 10. lapszámban két végletről olvashattunk. Az egyik a jó hírhez kapcsolódó arról szól, hogy a Művelődés immár kiadóként is ajánlja szép és tartalmas könyveit. Továbbá a Galéria cím alatt összevont, kötetnyire sikerült képzőművészeti kiadvány még a kritikusok tetszését is elnyerte. Ennek ellentmondott az a néhány levél, amely arról értesítette a szerkesztőséget, hogy egyik vagy másik

helységbe ne postázzák a lapot, mert, noha a folyóiratról továbbra is a legjobb véleménnyel vannak, mégis eladatlanul marad, legfennebb ajándékba elosztogatják. A cikkben próbálták megkeresni a választ arra, hogy milyen is a Művelődés-olvasó, hiszen nekik jelenik meg a lap.¹⁶⁰

2002 végén Szabó Zsolt újra mérleget vont, mely szerint alig lehet rá panaszt tenni. Leszámítva, hogy a Nemzeti Kulturális Alapprogram¹⁶¹ (NKA) nagypályázatán a Közművelődési Kollégiumban nem került kiírásra pályázat a határon túli lapok számára, de a szerencse melléjük szegődött és bejutottak a Közművelődési Kollégium egyéni pályázatának kiskapuján. Így egy évi támogatás megvan. „*Megérjük hát minden bizonnyal 55. születésnapunkat jövő júliusban. Készülünk is rá illendőképpen, reméljük, hogy nem lesz rá hattyúdalunk*” – írta Szabó Zsolt.

2007-ben, a szeptemberi önkormányzati ülésen napirendre kerülő határozattervezet szerint a kolozsvári önkormányzat a Művelődés kiadási költségeinek támogatásáról határozott. A folyóirat megjelenéséhez szükséges összeg 18%-át korábban a kulturális minisztérium állta, azonban 2006-ban megvonták a támogatást. A lap igen nehéz anyagi helyzetbe került: 2007-ben mindössze egy állandó alkalmazottja volt, tiszteletdíjat pedig legalább tíz éve nem fizettek.¹⁶² Végül *Kerekes Sándor* és *Fekete Emőke*, a Kolozs Megyei Tanács egykori RMDSZ¹⁶³-es alelnökeinek a hathatós közbenjárására a lap 2009-ben átkerült ennek az intézménynek a fennhatósága alá.¹⁶⁴ Ezáltal biztosítva lett a Művelődés havonkénti megjelenésének az anyagi költsége. A megyei önkormányzati hivatal a teljes lapkiadás költségeit fedezi, jelenleg is (2023. július), a lapszerkesztéstől a nyomdai kivitelezésen

160 Sütő Ferenc: Az olvasókról = Művelődés (LV.) 2002. 10. sz. 3. p.

161 Nemzeti Kulturális Alap weboldala URL: <https://nka.hu/> (Utolsó elérés: 2023.07.25.)

162 A Kolozs megyei önkormányzattól függ a Művelődés folyóirat sorsa = ReMeK-e-hírlap. (II.) 2007. 10. sz. URL: <https://epa.oszk.hu/01200/01260/00014/> (Utolsó elérés: 2023.07.05.)

163 A Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) a kommunista diktatúra bukását követően, 1989. december 25-én alakult meg, a Romániában élő magyarok érdekvédelmét és középviselését felvállalva.

164 Dáné Tibor Kálmán: Hét évtized a közművelődés szolgálatában = Művelődés melléklet. 2017. 4. sz. 3–7. p.

157 Szabó Zsolt: Egy évforduló tanulságai = Művelődés (LI.) 1998. 9. sz. 46–47. p.

158 Szentiványi Ferenc: Egyetemi és ifjúsági kapcsolatainkról = Művelődés (LII.) 1999. 1. sz. 1. p.

159 Dáné Tibor Kálmán: Hét évtized a közművelődés szolgálatában = Művelődés melléklet. 2017. 4. sz. 3–7. p.

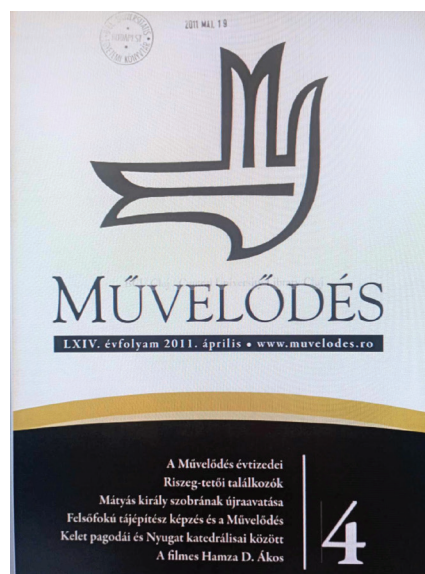
át a terjesztésig. Továbbá sokat segít a lapkiadás adminisztrálásának ügyintézésében, de sem szóban, sem írásban soha nem befolyásolta a lapszerkesztést, sem a tartalmi összeállítást.¹⁶⁵

A lap 2010-től önálló gazdálkodású intézménynyé vált, egyetlen működő főszerkesztői státussal, mivel a kiadó többi munkakörét, a költségvetésből működő intézményekre vonatkozó egyik általános, országos rendelet értelmében zárolták. Így a folyóirat kiadását, a Kolozsvári Művelődés Egyesület¹⁶⁶ jóvoltából, bedolgozói munkakörökkel biztosította Szabó Zsolt főszerkesztő, a következő személyekkel: *Benkő Levente*¹⁶⁷, H. Szabó Gyula, *Murad Betty*, *Péter János*. Ez volt a helyzet, amikor *Dáné Tibor Kálmán*¹⁶⁸ 2013. július 1-gyel átvette a lap irányítását.¹⁶⁹

A Művelődés Kolozsvárra költözésének 20. éves évfordulójára a lap külalakjában megváltozott, „*Sütő Ferenc jóvoltából, aki inaséveit a Művelődésnél letöltve sok szép és jeles kiadvány arculatát határozta meg*” – írta Szabó Zsolt.¹⁷⁰ (10. fotó)¹⁷¹

2013-ban a Kolozsvári Magyar Napok (augusztus 18-25.) keretében a Művelődés megünnepelte fennállásának 65. éves évfordulóját. Szabó Zsolt megemlékező cikkében elismerte, hogy „*voltak periódusok, amikor dalolva vagy kénytelen-kelletlen, de kiszolgálta a hatalmat*” a Művelődés. Sokszor kellett egyezséget kötniük, hogy lehetőség legyen a néprajzi, hely-, művelődés- és nemzetiség-történeti, képzőművészeti, könyvtár- és természettudományi tanulmányok, színdarabok, kórusművek közlésének.¹⁷²

Az évforduló kapcsán egy kerekasztal beszélgetést is szerveztek *Hogyan tovább, Művelődés?* - címmel, amelyen a kolozsvári kulturális élet számos jeles személyisége megjelent. A főszerkesztő,

10. ábra Egy 2011-es lapszám

Dáné Tibor Kálmán kifejtette, hogy mindent el fognak követni annak érdekében, hogy a Művelődés mögé egy kibővített munkaközösség kerüljön, valamint az intézmény infrastrukturálisan is jobb helyzetben folytathassa a munkát. Az EMKE kapcsolatrendszerét is szeretnék a lap mellé állítani, hiszen a Művelődésnek előnyére fog válni, ha a kulturális ernyőszervezet együttműködését fogja élvezni. Tervei között szerepelt, hogy a terjesztés egy részét is át lehetne építeni az EMKE intézményi hálózatára.¹⁷³

*Kötő József*¹⁷⁴ szerint végig kellene gondolni, hogy a szerzők ne csak esetlegesen közöljenek, hanem alakítsanak ki egy szerzőgárdát, állandó munkatársakkal, mert minőségi munkát csak így tudnak elérni. Egy szemléletváltást is javasolt a Művelődésnek, „*hiszen a mai kultúra végzetesen szétszakadt egy elitkultúrára és egy tömegkultúrára*”, az utóbbinak a színvonalát pedig nem kell magyarázni. Szerinte, talán a Művelődésnek az lenne a legnagyobb feladata, hogy „*tágítsa a tömegkultúra és az elitkultúra átjárhatóságát, hogy minél nagyobb tömegeket tegyen elitkultúra-fogyasztóvá*”.¹⁷⁵

165 Dáné Tibor Kálmán: Kész a leltár = Művelődés (LXXIV.) 2021. 1. sz. 3. p.

166 Kolozsvári Művelődés Egyesületet 2010-ben hozták létre a Művelődés anyagi fedezésére.

167 Benkő Levente (Nagyajta, 1961 -) erdélyi magyar történész, könyvtáros, újságíró, szerkesztő.

168 Dáné Tibor Kálmán (Kolozsvár, 1954 -) erdélyi magyar matematika szakos tanár, művelődésszervező, lapszerkesztő

169 Dáné Tibor Kálmán: Hét évtized a közművelődés szolgálatában = Művelődés melléklet. 2017. 4. sz. 3–7. p.

170 Szabó Zsolt: Új köntösben = Művelődés (LXIV.) 2011. 4. sz. 3. p.

171 Képernyőfotó, lelőhelye URL: <https://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/135138> (Utolsó elérés: 2023.08.07.)

172 Szabó Zsolt: Hatvanöt éves a Művelődés = Művelődés (LXVI.) 2013. 1. sz. 3. p.

173 Dáné Tibor Kálmán: Hogyan tovább Művelődés? = Művelődés (LXVI.) 2013. 9. sz. 3–4. p.

174 Kötő József (Kolozsvár, 1939. augusztus 8. – Kolozsvár, 2015. január 19.) erdélyi dramaturg, színháztörténész, politikus.

175 Sándor Ferenc: Kerekasztal-beszélgetés a folyóirat jövőjéről = Művelődés (LXVI.) 2013. 9. sz. 4–7. p.

H. Szabó Gyula szerint a világhálót ki kell használni a jövőben, „*de nem úgy, ahogy eddig, hogy a honlap tartalma követte a nyomtatott lapot, hanem meg kell fordítani a sorrendet: az online olyan portál kell, hogy legyen, amely megfelel a mai olvasói igényeknek*”.

Szémán Péter¹⁷⁶, az EMKE elnöke is szorgalmazta, hogy „*az internet adta lehetőségeket ki kell használni, de ettől a lap még legyen kézbe vehető és illatos. (...) A lap művelődésszervező szerepét tovább kell vinni, és ebben az EMKE nagyon jó partner lehet.*”

Azonban Szabó Zsolt nem ilyen zökkenőmentesen látta az EMKÉ-vel való együttműködést. Nyilatkozata szerint: „*én csak nagyon óvatosan és nagyon szerényen azért hadd mondjam azt, hogy eddig sem rajtunk múlt. Nem a szerkesztőség hibája volt, hogy nem jött létre együttműködés. Már a kezdet kezdetén érezhető volt egyfajta feszültség a két intézmény között.*” Hogy pontosan milyen feszültségről volt szó, arra nem tért ki a megbeszélés során egyik fél sem.¹⁷⁷

2014–2022 között 28 tematikus melléklete is megjelent a lapnak, a Communitas Alapítvány¹⁷⁸ és a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.¹⁷⁹ támogatásá-

11. ábra Egy 2014-es lapszám

val. A mellékletek különböző témaköröket öleltek fel: bemutatták Erdély egy-egy kistérségét, évente megjelentették a kulturális díjazottak méltatásait tartalmazó kiadványt, de nyomtattak népdalfeldolgozásokat tartalmazó kórusmű kiadványt karvezetőknek, vagy szopránfurulyát tanulni vágyók számára gyakorlati kiadványt.¹⁸⁰ Épp a könyvtárosok rég áhitott nyomtatott lapja merült feledésbe.

2014 márciusától a lap már színes borítóval jelent meg, továbbra is harminckét oldalal, egy „magazinosabb” jellegű, levegősebb belső tördeléssel, minden lapszámban valamilyen kulturális témához, eseményhez kötődő vezércikkkel. (11. ábra)¹⁸¹ A nyomtatott sajtótermék mellett mind a muvelodes.net honlap, mind pedig a Facebook-oldal egyre látogatottabb, egyre keresettebb lett. A szerkesztőség 2014 tavaszától az EMKE kolozsvári Szabédi Emlékházába¹⁸² költözött, s így az egyre sokasodó kiadói munkát megfelelő körülmények között lehetett szervezni. 2014 szeptemberében két munka-

176 Szémán Péter László (Kolozsvár, 1949. november 8. –) tüdőgyógyász főorvos, a szilágysomlyói tüdőgondozó volt osztályvezetője, a helyi RMDSz alapító tagja, a Báthory István Alapítvány és az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület elnöke.

177 Sándor Ferenc: Kerekasztal-beszélgetés a folyóirat jövőjéről = Művelődés (LXVI.) 2013. 9. sz. 4–7. p.

178 A Communitas Alapítványt 1998-ban alapította a Románia Magyar Demokrata Szövetség. Nonprofit, közhasznú jogállású intézmény, melynek célja az erdélyi magyar közösség támogatása, fejlesztése, kultúrájának ápolása, megőrzése. Támogatja mindazokat az egyesületeket, alapítványokat, szakmai szervezeteket, oktatási- és egyházi intézményeket, akik az erdélyi magyar közösségért dolgoznak, értékmegőrzést végeznek. Hasonlóképp segíti azokat az egyéneket is, akik alkotnak, tanítanak, kutatnak, közösség-szervezéssel foglalkoznak. A magyar kultúra tehetségeit támogatja, akik az irodalom, színházi, vizuális művészetek, fotóművészet, zene valamint film, televízió, rádió és multimédia területén alkotnak. Forrás URL: <https://communitas.ro/main/cikkek/single/ROLUNK> (Utolsó elérés: 2023.07.05.)

179 A Bethlen Gábor Alap pénzeszközeinek kezelését a 2011 áprilisában létrehozott nonprofit gazdasági társaság, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. végzi. A Bethlen Gábor Alap elkülönített állami pénzalap, amelynek célja a Magyar Kormány nemzetpolitikai stratégiájához kapcsolódó célok megvalósulásának elősegítése. Kiemelt feladata a külföldi magyarság szülőföldjén történő egyéni és közösségi boldogulásának, anyagi, szellemi gyarapodásának elősegítése és kultúrájának megőrzése érdekében támogatások nyújtása. Forrás URL: <https://bgazrt.hu/magunkrol/> (Utolsó elérés: 2023.07.05.)

180 Dáné Tibor Kálmán: Kész a leltár = Művelődés (LXXIV.) 2021. 1. sz. 3. p.

181 Képernyőfotó, lelőhelye URL: <https://dSPACE.bcucluj.ro/handle/123456789/135176> (Utolsó elérés: 2023.08.07.)

182 1996-ban került az EMKE tulajdonába Szabédi László családi háza. A Szabédi László hátrahagyott kéziratos anyag volt a gyűjtemény törzsanyaga. A Szabédi Emlékház célja: Az 1918 utáni erdélyi/romániai magyar irodalom kutatásának elősegítésére olyan gyűjtemény kialakítása, ahol megőrizhetők és hozzáférhetővé tehetők a különböző írói hagyatékok, s amelyre támaszkodva kialakítható egy saját koncepcióval rendelkező kutatóműhely. Forrás URL: <https://www.emke.ro/szabedi-emlekhaz-15> (Utolsó elérés: 2023.07.05.)

társat alkalmaztak a Művelődéshez: Benkő Levente szerkesztőt és Péter János ügyintézőt, akik addig bedolgozó státusban voltak.¹⁸³ Ezt követően még jobb minőségű lett a kivitelezés: a borító képanyagai szebbek, vonzóbbak, fiatalosabbak lettek, a belső grafika is sokat javult.¹⁸⁴

A 2014. évi utolsó lapszámban Dáné Tibor Kálmán főszerkesztő év végi visszatekintő cikkében felsorolta a megvalósításokat: „színes borítóval, lazább, hangulatosabb belső tördelést kapott a Művelődés; megújult a szerkesztőség honlapja is, amelyre egy hónap késéssel, de minden lapszám felkerült, s a Facebook oldalon ott van lap „lájkolják” bátran és „posztolják” az arra érdemes írásokat.”¹⁸⁵

2016 áprilisától újabb két taggal bővült a csapat: Demeter Zsuzsanna fotós, képszerkesztővel és Balla Sándor szerkesztővel.¹⁸⁶

A 2017-es évi negyedik mellékletben, amelynek címe: *Művelődés 70*, teljes egészében a lap történelmével foglalkoztak. Minden témát - színház, tánc, képzőművészet, kultúra - érintettek, csak a könyvtárat nem.

2018-ban az Iskola Alapítvány¹⁸⁷ digitalizálta a folyóirat 70 évének kiadványait. Terv szerint úgy volt, hogy 2019-ben a www.muvelodes.net oldalon elérhetővé teszik a digitalizált állományt.¹⁸⁸ Azonban 2023. januárjában utánanézttem ennek a hírnék, de a Művelődés honlapján csak 2014-től napjainkig találhatóak meg a lapszámok és a mellékletek. Az Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázisban (EPA)¹⁸⁹ is csak a 2003–2021 között megjelent

lapszámok találhatóak meg.¹⁹⁰ Rákérdeztem a szerkesztőségre, hogy hol lehet rákeresni a régebbi lapszámokra, ha már digitalizálva vannak. Benkő Levente főszerkesztő 2023. január 30-án a következőket válaszolta magánlevélben: „Dáné Tibor volt főszerkesztőnek, összességében a szerkesztőségnek valóban az volt a terve, hogy az új honlapunkra (muvelodes.net)¹⁹¹ feltöltjük a teljes gyűjteményt, de ez valamiért elmaradt. Ezt akár mi is pótolhatjuk, de ez egy kicsit odébb lesz, mert a honlapunk teljes átépítés előtt áll. Az új honlapunkon azért nem/sem láthatók a 2013 előtti lapszámok (nem a digitalizált kiadványok, hanem az írások és a képek), mert a régi honlap gazdája nem adta át azokat nekünk, pontosabban nem egyezett bele abba, hogy 2013 után mi folytassuk a honlap kezelését. Ezért kellett új honlapot készítenünk.” Azonban az Arcanum Digitális Tudománytár¹⁹² adatbázisában a teljes digitalizált anyag megtalálható előfizetőknek, illetve az előfizetett könyvtárak használóinak. De a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár online katalógusában¹⁹³ is hozzáférhetőek, letölthetők a meglévő lapszámok, minden érdeklődő számára.

2013. júliustól 2021. júliusig a főszerkesztő Dáné Tibor Kálmán volt, ezt követően, jelenleg is (2023. július) Benkő Levente.

Összegzés

A Művelődés 75 éves fennállása során kalandos, küzdelmes időszakok, sikerek és kudarcok változása után megállapodott, bölcs, rendszeresen megjelenő, teljes mértékben a romániai magyar kulturális életet szolgáló lappá vált. Könyvtárosként remélem, hogy a lapban olyan hangsúlyt kap majd könyvtárügyünk is, mint amennyire a képzőművészet, néprajz, zene, színház stb. hiszen könyvtár nélkül mit ér az erdélyi magyar kultúra?

183 Dáné Tibor Kálmán: Hét évtized a közművelődés szolgálatában = Művelődés melléklet. 2017. 4. sz. 3–7. p.

184 Dáné Tibor Kálmán: Új év, új remények = Művelődés (LXIX.) 2016. 1. sz. 3. p.

185 Dáné Tibor Kálmán: Művelődéssel eltöltött Újesztendőt! = Művelődés (LXVII.) 2014. 12. sz. 3. p.

186 Dáné Tibor Kálmán: Hét évtized a közművelődés szolgálatában = Művelődés melléklet. 2017. 4. sz. 3–7. p.

187 Az Iskola Alapítványt a Romániai Magyar Demokrata Szövetség hozta létre 1996-ban. Alapvető tevékenységi területeink a romániai magyar oktatás, kultúra és közösségfejlesztés támogatása képezi. Meghatározó célkitűzéseink: a versenyképes magyar oktatás, valamint a romániai magyar kulturális, tudományos és közösségfejlesztő programok kialakítása és támogatása. Forrás URL: <https://iskolaalapitvany.ro/az-alapitvanyrol/> (Utolsó elérés: 2023.07.05.)

188 Dáné Tibor Kálmán: Művelődés újratöltve = Művelődés (LXXII.) 2019. 1. sz. 3. p.

189 Az Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis (EPA) elektronikus időszaki kiadványokat kezelő archívum és forrás ill.

lelőhely-nyilvántartó rendszer, melyet az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya tart fenn. <https://epa.oszk.hu/> (Utolsó elérés: 2023.07.21.)

190 Művelődés hozzáférhető lapszámjai. URL: <https://epa.oszk.hu/00600/00640> (Utolsó elérés: 2023.07.05.)

191 Régi honlap www.muvelodes.ro (Utolsó elérés: 2023.07.05.)

192 Arcanum Digitális Tudománytár URL: <https://adt.arcanum.com/hu/> (Utolsó elérés: 2023.07.05.)

193 Forrás URL: https://dspace.bcucuj.ro/jspui/simple-search?location=123456789%2F3&query=Muveledes&rpp=10&sort_by=score&order=desc (Utolsó elérés: 2023.07.19.)

Beérkezett: 2023. augusztus 7.

Vántsa Judit

Báró Wesselényi Miklós Városi Könyvtár
könyvtárvezető

E-mail: vantsajudit@yahoo.com

Az SZTE Klebelsberg Könyvtár Cutter keresője

Frankó Máté, Zeller Rozália

Az SZTE Klebelsberg Könyvtárban is - más közgyűjteményekhez hasonlóan - a dokumentumban foglalt mű témájára utaló szakjelek mellett Cutter jelzeteket használunk a szabadpolcos állományunk sorrendezéséhez. 2022-ben létrehoztunk egy olyan elektronikus keresőfelületet, amely a szerző, a cím vagy más bibliográfiai adatok megadása után, további emberi beavatkozás nélkül megmutatja, hogy az adott karaktersorozathoz milyen Cutter-szám tartozik. Az eredeti táblázatot először a kereső automatizmusok számára használható - koherens és a programnyelvek számára is értelmezhető - formátumra hoztuk, majd széleskörű adattisztítást végeztünk benne. A táblát MS Excel környezetben, VBA-makrókkal konvertáltuk kódsorokká. A kész felület alatt egy PHP-alkalmazás működik. Dolgozatunk célja bemutatni a fejlesztés egyes munkafolyamatait, az alkalmazott módszereket, az elkészült rendszer működését és a tervezett fejlesztési irányokat.

Cutter-számok, Cutter-táblázat, betűrendi jel, szoftveres keresés, VBA makró

1. Bevezető: könyvtári jelzetek, rendszerezés

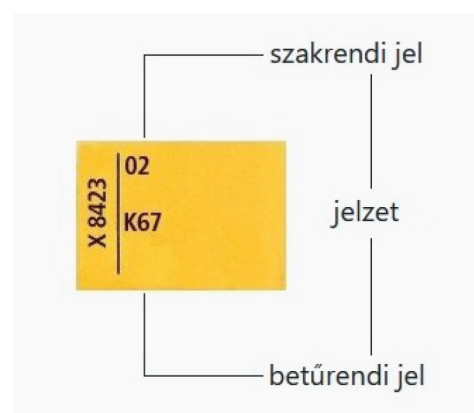
Különbéle szak- és betűrendi jelek segítik a nyomtatott dokumentumok közötti eligazodást a könyvtárakban világszerte. Ezek a rövid, betűkből és számokból álló azonosítók pontos információkkal szolgálnak a szakemberek és az olvasók számára a jelzelt könyvek és folyóiratok könyvtári leőhelyéről.

A szakrendi jel a vizsgált dokumentum szakterületi besorolásáról ad tájékoztatást: megmutatja, hogy melyik témánál vagy tudományterületnél kell keresni az adott művet. A szakrendi jelek jellemzően az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) főtblázati számait követik. Például: mivel az ETO-táblázatban az 51-es szám jelöli a matematikát, így a matematikai tárgyú könyvek rendszerint az 51-es szakrendi azonosítót kapják.

Mivel egy-egy témakörhöz sok száz vagy akár több ezer kiadvány is tartozhat, az egyes részterületeken belül is szükség van egy egységes sorrendezési elvre. Ezt szolgálja a betűrendi jelek rendszere. A betűrendes elrendezés szabályai szerint az egyes részállományokon belül szoros ábécérendben követik egymást a kötetek. A betűrendi jelekből kiderül, hogy mi a besorolás alapjául szolgáló bibliográfiai adat kezdőbetűje, továbbá az, hogy az azonos betűvel jelölt alkotások közt hol helyezkedik el a sorban. (1. ábra)

Az általános könyvtári gyakorlat szerint a betűrendes besorolás alapjául a dokumentumot jegyző szerző vezetékneve szolgál. Ha az adott műnek nincs, vagy háromnál több szerzője van, a kötethez tartozó betűrendi jelet a cím alapján osztják ki a könyvtárosok. Ritkább esetben előfordulhat az is, hogy valamely más rendező elv érvényesítése érdekében a Cutter jelzet egyéb bibliográfiai adat – pl. sorozati cím, szerkesztő vezetékneve – szerint kerül meghatározásra.

A Canadian Mennonite University Library például velünk ellentétben egy sokkal összetettebb jelzetet használ az állománya rendszerezésére¹.

1. ábra Egy szabadpolcos könyv címkeje az SZTE Klebelsberg Könyvtárban (saját kép)

BS	-> Biblical Studies	➤	a téma 1-3 betűs rövidítése
491.3	-> Bible commentaries	➤	szakszám
E37	-> 1st Cutter, for "Eerdmans"	➤	elsődleges Cutter (szerző vezetékneve vagy cím alapján)
D86	-> 2nd Cutter, for "Dunn" (editor)	➤	másodlagos Cutter (cím első besorolható szava vagy a szerkesztő vezetékneve)
2003	-> Date of publication	➤	dokumentum megjelenési éve
[v.1]		➤	kötetszám
[MHL/RARE]		➤	helyrajzi szám / rövidítés

2. ábra A CMU könyvtárában használt jelzet szerkezete (saját szerkesztés)

A 2. ábrán jól látszik, hányféle szempont érvényesül a kötetek felcímkézésekor. Ők egyebek mellett két Cutter-számot is adnak az egyes dokumentumoknak, melyek meghatározása hasonló elvek mentén történik, mint a hazai könyvtárakban.

2. A Cutter-táblázat és annak magyar változata

A betűrendi jelek rendszerét egy amerikai könyvtáros, Charles Ammi Cutter dolgozta ki, az ő tiszteletére nevezik a betűrendi jeleket Cutter-számoknak is. A kiosztható betűrendi jeleket az úgynevezett Cutter-táblázat tartalmazza, amelyet a Könyvtári Intézet munkatársai ültették át a hazai gyakorlatba. A Cutter-tábla magyar nyelvű (egyszerűsített) változata a Könyvtári raktározási táblázatok² (2001) című kiadványából érhető el.

A tábla minden sorában találunk egy Cutter-számot – egy nagybetűből és egy kétjegyű számból álló alfanumerikus azonosítót –, valamint egy egyszerű szövegtartományt. A számok a tartomány kezdő és végpontja közé eső karaktersorozatokat jelölik. A betűrendi jelek kiosztásakor a könyvtárosok megvizsgálják, hogy a besorolandó kifejezés (azaz az érintett szerző vagy cím) az ábécérend szerint melyik karaktertartományba esik, és a hozzá tartozó Cutter-számot rendelik hozzá a dokumentumhoz.

Ha megvizsgáljuk a teljes táblázatot, láthatjuk, hogy a felsorolt tartományok átfedés- és hézagmentesen lefedik a latin betűkből összeállítható összes karakterlánc-variációt. Ez azt jelenti, hogy minden név vagy könyvcím, illetve bármilyen szó besorolható egy (és csakis egy) Cutter-szám alá. Egy példán keresztül bemutatva: minden nevet vagy kifejezést, ami az ábécérend szerint a "Baim" és a "Bakor" karakterláncok közé esik ("Baja", "bajnok", "bajor", "Baka István" stb.) a fenti szabályok szerint a "B14"-es Cutter-számmal kell jelölni. (3. ábra)

B		
B — Babitr	-----	10
Babits	-----	11
Babitt — Bacz	-----	12
Bad — Bail	-----	13
Baim — Bakor	-----	14
Bakos — Bakz	-----	15
Bal — Balás	-----	16
Balasa — Balasz	-----	17

3. ábra A Cutter-táblázat egy részlete
(Könyvtári raktározási táblázatok 2001, 73. p.)

A tábla a magyar ábécé 29 betűjéhez rendel Cutter-számokat: a rövid magánhangzókhoz, az egyjegyű mássalhangzókhoz és az "sz" betűhöz. A hosszú magánhangzókat a rövid párjaik helyettesítik, azaz a tábla nem tesz különbséget az "a" és az "á" vagy az "e" és az "é" betűk között.

Egy-egy betűhöz 90 karaktertartomány tartozik. (Kivételt képez a "q", az "x" és a "y"; ezeknél a betűknél csak 10–10 betűrendi jelet találunk.) A tartományok kijelölésekor figyelembe vették az egyes betűcsoportok előfordulási gyakoriságát is: a magyar nyelvben (illetve a hazai könyvtári gyakorlatban) gyakoribb karakterláncokhoz (pl. "arany", "kis", "kovács" stb.) több, de szűkebb tartományt, és ezzel együtt több Cutter-számot rendeltek. Következésképpen más betűrendi jel alá kerülnek a "nagy a" (N14), a "nagy z" (N30), a "nagya" (N31) és a "nagyz" (N33) kezdetű kifejezések.

Ha alaposabban megvizsgáljuk a magyar Cutter-táblázatot, láthatjuk, hogy bizonyos sorokban különböző egyszerűsítő jelöléseket használtak: van, ahol csak a karaktertartomány nyitó tagját tüntették fel a szerkesztők (pl. "B41: Bat - "), más-hol mindössze egyetlen betű jelöli a záró tagot (pl. "F38: Fekete K - L"). Ott, ahol egy betűcsoport-

ból áll a teljes tartomány, a kezdő- és zárótag megegyezik, az egybetűs zárótagoknál pedig csak az utolsó karakterükben térnek el. (4. ábra)

Fontos további észrevétel, hogy a Cutter-táblázat sorainak közel egyharmadában szóközök is vannak a kezdő, illetve záró tagokban. A könyvtári ábécében a szóköz minden más karaktert (betűt és írásjelet) megelőz, így például "Katona József" neve a "katonadalok" kifejezés elé kerül a könyvtári betűrendben, függetlenül attól, hogy a "katonadalok" szó hetedik betűje ("d") a jeles drámaíró nevének hetedik betűje ("j") előtt van az ábécében.

3. Az SZTE Klebelsberg Könyvtár Cutter-keresője

A Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kuno Könyvtárában kizárólag a szakolvasótermekben³ elhelyezett szabadpolcos könyvek és folyóiratok rendszerezéséhez használunk betűrendi jeleket, a raktári állomány sorrendezése más szisztema szerint működik. A Cutter-számok kiosztását a fel dolgozó könyvtárosok és a Szakreferensi Osztály munkatársai végzik.

Hosszú ideig az SZTE Klebelsberg Könyvtárban is a Könyvtári raktározási táblázatok digitalizált és OCR-ezett változatából dolgoztak a kollégáink, amely betűnként külön lapokra bontva a könyvtár belső dokumentációs rendszeréből (WorkWiki) volt elérhető⁴. Azonban heti 300–400 könyv és folyóirat átirányítása mellett az egyes címekhez és szerzőkhöz tartozó Cutter-számok „manuális” lekeresése meglehetősen időigényes feladat volt. Néhány éve a probléma megoldása érdekében készült egy egyszerű keresőprogram, de ezzel sem sikerült számottevően felgyorsítani a munkafolyamatot: az alkalmazásban kizárólag a szövegtartományok kezdő és záró tagjaira lehetett keresni, így az csak a kiosztható Cutter-számok körét tudta szűkíteni.

2022-ben ezért a könyvtár érintett vezetői a folyamat fokozott automatizálása mellett döntöttek. Körülnéztünk az interneten nyilvánosan elérhető, hasonló alkalmazások között, de hamar kiderült: olyan program, amely figyelembe veszi a magyar nyelv és a magyar könyvtáros szokások sajátosságait, nem készült még.

A Cutter-Sanborn generátor⁵ egy független, szabad felhasználású webes alkalmazás, amely az angol ábécé betűihez rendel számokat, általában 111–999 tartományban (a ritka betűk, pl. Q esetén jóval kevesebb a kiosztható számok köre). A gyakori nevekhez (pl. Adams, Saint, Smith stb.) több szám tartozik. A keresőbe nem lehet számokat, illetve nem latin betűs karaktereket írni, de az ékezetes betűket ismeri. A Kyle Banerjee könyvtárinformatikus által fejlesztett The Cataloging Calculator⁶ weboldalon több más kereső mellett egy Cutter-kereső is elérhető. Az OCLC-nek is van egy Dewey Cutter Program⁷ nevű, Windows-ra letölthető segédeszköze, amely a négyjegyű OCLC Cutter táblát, illetve a Cutter-Sanborn négyjegyű táblát használja.

Az igényeinknek megfelelő, szabad felhasználású eszköz hiányában egy saját fejlesztésű program elkészítését láttuk szükségesnek. A cél az volt, hogy készüljön egy olyan online felületet, amely a szerző, a cím vagy más bibliográfiai adat megadása után, további beavatkozás nélkül megmutatja, hogy az adott karaktersorozathoz milyen Cutter-szám tartozik. A várakozások szerint az új program nem csak a munkafolyamatot teszi majd gördülékenyebbé, hanem a potenciális hibalehetőségek körét is jelentősen szűkíti (pl. nem kerül majd kiosztásra két különböző Cutter-szám ugyanannak a műnek két példányához).

Cutter-szám	Kezdőtag	Zárótag
B14	Bat	-
B14	Bat	[Bat]
F38	Fekete K	L
F38	Fekete K	[Fekete]L

4. ábra Egyszerűsítő jelölések és a feloldásuk (saját kép)

3.1 Adattisztítás, előkészítés

A fejlesztés előtt a Cutter-táblázatot koherens és a programnyelvek számára is értelmezhető formára kellett hozni – természetesen úgy, hogy az eredeti adattartalom ne sérüljön. Át kellett írunk a forrásállományban az egyszerűsítő jelöléseket és a számítógépes automatizálás folyamatát megnehezítő speciális karaktereket. A táblázat egyes sorait Microsoft Excelben, VBA makrók segítségével tisztítottuk le.

Első lépésben lefuttattunk egy szkriptet a tábla összes során, utasítva a táblázatkezelőt, hogy ott, ahol a záró érték helyén üres cellát talál, írja be a nyitó tagot. Ezt követően azokban a mezőkben, ahol a szövegtartományok végét mindössze egy betű jelölte, szoftveresen kimásoltuk a szóközt megelőző karaktereket a nyitó tagokból és beillesztettük azokat a záró tagok elé. (5. ábra)

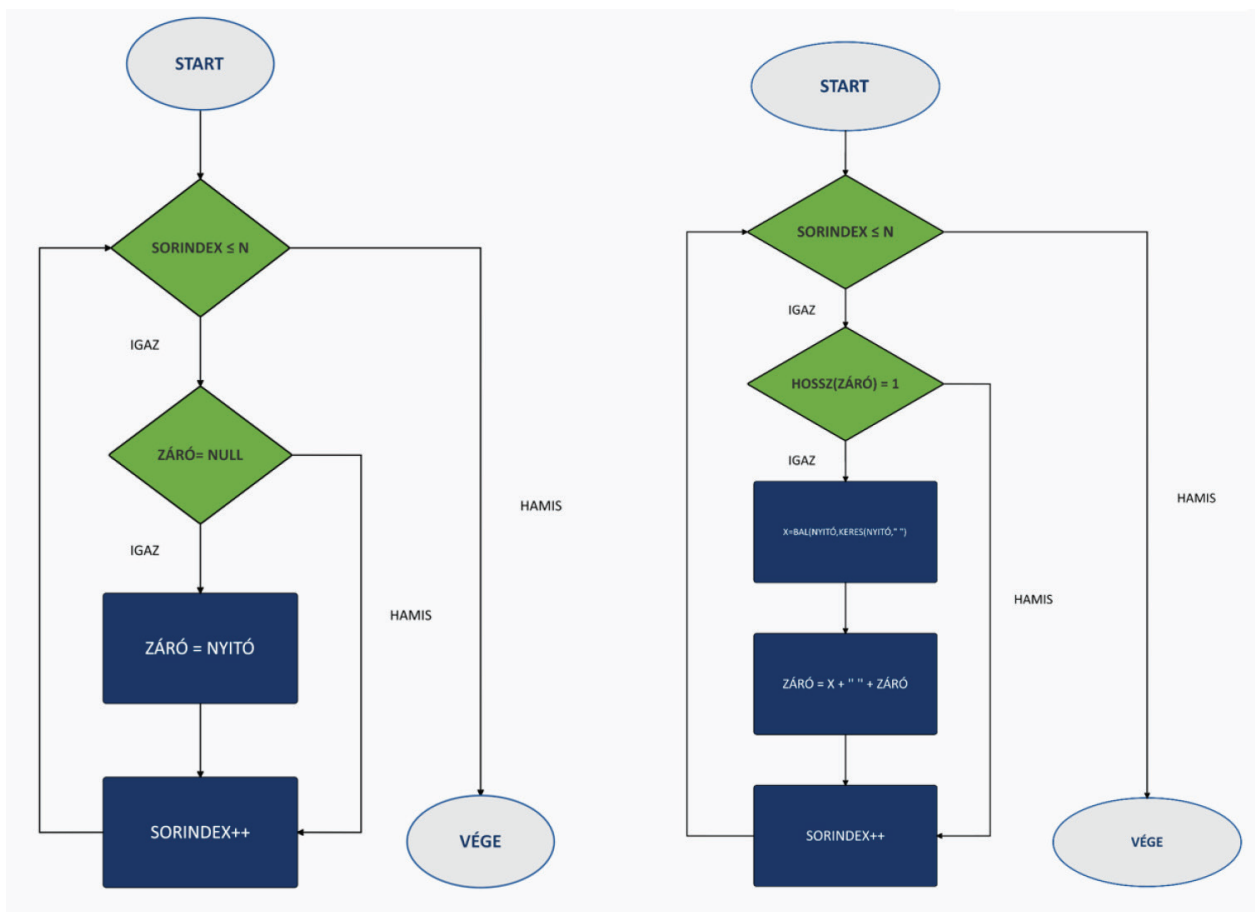
Végezetül: mivel a könyvtári betűrend és a programozási nyelvek által ismert ábécé-szabályok eltérnek, a program helyes működése érdekében

szinkronba kellett hoznunk a két nyelvtani rendszert. Létrehoztunk egy egyszerű kódtáblát, ahol a könyvtári ábécé összes karaktere megfeleltethető egy egyjegyű számmal vagy az angol ábécé egyik betűjével. Azzal, hogy a Cutter-táblázat értékeit átalakítottuk a megfelelő kódsorokká, biztosítottuk, hogy a kezdő- és záró tagokat a programnyelvek is kezelni tudják, miközben a könyvtári ábécérend sem sérült. (6. ábra)

Látható, hogy minden betű és szám mögé kapcsolunk egy felkiáltójelet. Erre a helyes adattípus-deklaráció miatt volt szükség. Például „Baja” város neve az átírás után „1090”-ként jelenne meg a táblázatban. Ha nincsenek felkiáltójelek, a program szöveges adat helyett számként értelmezné ezt a kifejezést.

3.2 A program felépítése és működési elve

A felhasználói felület egy egyszerű HTML-form. Az oldal megjelenését a Bootstrap keretrendszer stíluselemeivel, illetve egyedi CSS stíluslapokkal

5. ábra A hiányzó és hiányos záró tagok átalakítását bemutató folyamatábrák (saját kép)

alakítottuk ki. A felhasználói input egy Ajax-kérésen keresztül jut el a tényleges adatfeldolgozást végző PHP-algoritmusokhoz.

Forrásállományként egy XML fájl szolgál: ebben tároltuk el a Cutter-táblázat sorait, kiegészítve a kódtábla alapján konvertált nyitó és záró tagokkal. A kódolt változatot használja az alkalmazás a lekereséshez, de a felhasználói interfész találati listájában már az eredeti alakjukban jelennek meg a tartományhatárok. (7. ábra)

A program mindenekelőtt ellenőrzi, hogy a megadott kifejezés megfelel-e a megadott formai követelményeknek: megvizsgálja, hogy tartalmaz-e számokat, illetve cirill, arab vagy más, idegen írásrendszerekből származó betűket. Ha az ellenőrző függvény hibát talál, figyelmeztető üzenetet küld a felhasználónak. Amennyiben minden rendben, – a Cutter-számok nyitó és záró tagjaihoz hasonlóan – a kód-ábécéalapján átalakítja bevitt karaktersorozatot.

A második utasításblokkban a program bejárja a Cutter-táblázatot és szükség esetén feltölti plusz karakterekkel a kezdő és záró értékeket. Ha a tartományhatárok rövidebbek, mint a felhasználó által megadott kifejezés, az alkalmazás hibás eredményre juthat, így a kezdő tagok mögé szóközöket (azaz a kódtábla szerint felkiáltójeleket), a záró elemek mögé pedig „z” betűket (azaz „R” betűket) ír. Ezzel biztosíthatjuk, hogy azonos hosszúságú betűcsoportokat hasonlítsunk össze, miközben a betűrendet nem módosítjuk.

Zárásként a szoftver megvizsgálja, hogy melyik sorban igaz az a feltétel, miszerint az input nagyobb vagy egyenlő, mint a nyitó tag és kisebb vagy egyenlő, mint a záró. Ha a függvény „IGAZ” értékkel tér vissza, megjeleníti az aktuális sort a kezelőfelületen.

Kódolt ábécé									
A a	0!	É é	4!	L l	B!	P p	G!	Ü ü	M!
Á á	0!	F f	5!	Ly ly	B!Q!	Q q	H!	Ú ú	M!
B b	1!	G g	6!	M m	C!	R r	I!	V v	N!
C c	2!	Gy gy	6!Q!	N n	D!	S s	J!	W w	O!
Cs cs	2!J!	H h	7!	Ny ny	D!Q!	Sz sz	J!R!	X x	P!
D d	3!	I i	8!	O o	E!	T t	K!	Y y	Q!
Dz dz	3!R!	Í í	8!	Ó ó	E!	Ty ty	K!Q!	Z z	R!
Dzs dzs	3!R!J!	J j	9!	Ö ö	F!	U u	L!	Zs zs	R!J!
E e	4!	K k	A!	Ő ő	F!	Ú ú	L!	[szóköz]	!

6. ábra A Cutter-kereső szoftver számára készített speciális ábécé (saját kép)

<code><cutter></code>	
<code><number>R49</number></code>	Cutter-szám
<code><firsttag>Régi</firsttag></code>	Nyitó tag
<code><endtag>Regn</endtag></code>	Záró tag
<code><xfirsttag>I!4!6!8!</xfirsttag></code>	Átalakított nyitó tag
<code><xendtag>I!4!6!D!</xendtag></code>	Átalakított záró tag
<code></cutter></code>	

7. ábra Részlet a Cutter-táblázatot tartalmazó XML fájlból (saját kép)

3.3 A program használata

Az SZTE Klebelsberg Könyvtár nyílt hozzáférést biztosít az elkészült keresőprogramhoz: az intézmény weboldalán közzétett felhasználói segédletek közt mindenki számára elérhető⁸.

A keresőkifejezést a "Cutter-kereső" felirat alatti szövegmezőbe kell beírni. A keresés két karakter megadása után automatikusan lefut, a felhasználóknak nem kell semmilyen gombot vagy billentyűt lenyomni az elindításához. Ha a begépelte betűcsoporthoz megtalálta a program a vonatkozó Cutter-számot, a tartományhatárokkal együtt megjeleníti azt a beviteli mező alatt. Fontos, hogy a keresés során mindig teljes szerzői neveket és címekkel dolgozzunk: mivel egy-egy gyakori karaktersorozathoz több Cutter-szám is tartozhat, pontos találatot csak akkor várhatunk, ha a keresett kifejezés minden betűjét megadjuk. (8. ábra)

A szoftver működési elvének bemutatása során már utaltunk rá, hogy a program kizárólag latin betűs neveket és szavakkal működik, így az idegen írásrendszerek szerint írt kifejezéseket a keresés előtt transliterálni kell. A különböző diakritikus jeleket viszont kezeli az algoritmus, függetlenül attól, hogy azok megjelennek-e a magyar ábécében vagy sem.

Mivel a Cutter-táblázatban nincsenek külön betűrendi jelek a számjegyekhez, így az arab és a római számokat is betűvel kell megadni. Például: "A XIX. század története" helyett "A tizenkilencedik század története", a "99 magyar vers" helyett pedig a "Kilencvenkilenc magyar vers" formula használandó. A számjegyekhez hasonlóan írásjelek sincsenek a táblázatban, így azokat a keresés során automatikusan törli az alkalmazás. Kivételt jelentenek a kötőjelek: ezekből a keresés során szóközök lesznek.

Ha a fent leírt formai szabályoktól eltérő keresőkifejezést ad meg a felhasználó, a program hibaüzenetet jelenít meg. A figyelmeztető üzenetek részletes magyarázata - több más tudnivaló mellett - a programhoz írt rövid dokumentációban olvasható⁹. A segédlet a láblécre és a hibaüzenetek szövegébe illesztett ugrópontokról érhető el.

3.4 Fejlesztési irányok

Távlati célunk a Cutter-számok kiosztási folyamatának teljes automatizálása, amelyet a keresőprogramnak az általunk használt Corvina integrált könyvtári rendszer (IKR) katalogizáló moduljába való beépítésével tervezünk megvalósítani. A különféle IKR-eket végignézve nem mondható általánosnak a beépített Cutter-szám kiosztás funkció, de azért nem is példa nélküli: a LinLib¹⁰ és TextLib¹¹ rendszereknek már eleve részét képezi.

Az elvi alapokat már mi is lefektettük hozzá: a CAT modulba épült Cutter funkció a szerző vagy szerkesztő egységesített névalakjából (100 \$a, 700 \$a mező), a mű címéből (245 \$a mező), illetve a sorozati címből (490 \$a mező) lenne képes betűrendi jelet rendelni az adott rekordhoz tartozó példányokhoz. Az alapértelmezett beállítás szerint a 100 \$a almező adattartalmát venné alapul a program, de a könyvtárosnak lehetősége lenne ezt módosítani. A kiválasztott mező alapján meghatározott Cutter-szám a példánysor aktuális jelzet (949 \$a) mezőjébe, a szakrendi jelet követően kerülne beírásra.

4. Összegzés: értékelés, összevetés más keresőkkel

A Cutter-kereső program már jelenlegi formájában is megfelel a jelzetelés felgyorsításával és pontosításával kapcsolatban meghatározott elvárása-

8. ábra Klebelsberg Kuno "Cutter-száma" (saját kép)

inknak. Amennyiben pedig sikerül beépítenünk a katalogizáló modulba, még hatékonyabbá fog válni ez a munkafolyamat. Ideális esetben így az eddig jelzetelésre fordított munkaidőt és energiát más, kevésbé automatizálható és nagyobb szaktudást igénylő feladatokra tudjuk majd fordítani.

Minderre tekintettel megállapíthatjuk, hogy az általunk készített és mindennapi munkánk során alkalmazott Cutter-kereső program minden szempontból hiánypótló szolgáltatást jelent a kollégáink számára, és talán a magyar könyvtárosok szélesebb körének is.

Irodalomjegyzék

- 1 Canadian Mennonite University Library, *Classification (or, Constructing Call Numbers)*, Elérhető: <https://www.cmu.ca/library/cat/classification.shtml> (Utolsó elérés: 2023.09.08.)
- 2 Cselényi, I. (szerk.) *Könyvtári raktározási táblázatok*, 9. átdolg. javított kiadás, Budapest: Könyvtári Intézet, 2001. Elérhető: <https://www.ki.oszk.hu/dokumentumtar/konyvtari-raktarozasi-tablazarok> (Utolsó elérés: 2023.08.30.)
- 3 SZTE Klebelsberg Könyvtár, *Olvasói terek*, Elérhető: <http://www.ek.szte.hu/olvasoi-terek/> (Utolsó elérés: 2023.06.15.)
- 4 Keveházi, K. *Minőségbiztosítás online támogatása a Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtárában*, In: Networkshop 2013, Sopron, 2013. március 26–28. Elérhető: <https://kifu.videotorium.hu/hu/recordings/6198>, PPT: <http://nws.niif.hu/ncd2013/docs/phu/093.pdf> (Utolsó elérés: 2023.09.03.)
- 5 Cutter-Sanborn Number, Elérhető: <http://cutternumber.com/> (Utolsó elérés: 2023.09.08.)
- 6 Banerjee, K. *The Cataloging Calculator*, Elérhető: <https://calculate.alptown.com/> (Utolsó elérés: 2023.09.08.)
- 7 OCLC, *Dewey Cutter Program*, Elérhető: https://help.oclc.org/Metadata_Services/WebDewey/Dewey_Cutter_Program (Utolsó elérés: 2023.09.08.)
- 8 SZTE Klebelsberg Könyvtár, *Cutter-kereső*, Elérhető: <http://www.cutter.bibl.u-szeged.hu> (Utolsó elérés: 2023.08.30.)
- 9 SZTE Klebelsberg Könyvtár, *Segédlet a Cutter-kereső használatához*. Elérhető: <http://www.cutter.bibl.u-szeged.hu/html/help-desk.html> (Utolsó elérés: 2023.09.03.)
- 10 LinLib, *Linlib és Winlib integrált könyvtári rendszer*, Elérhető: <http://www.linlib.hu/konyvtarirendszer.htm> (Utolsó elérés: 2023.07.31.)
- 11 TextLib, *A Cutter-mező kitöltése*, Elérhető: <https://www.textlib.hu/html/cutter.htm> (Utolsó elérés: 2023.07.31.)

Beérkezett: 2023. szeptember 10.

Frankó Máté

SZTE Klebelsberg Könyvtár

mate.franko@ek.szte.hu

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-3782-6571>

Zeller Rozália

SZTE Klebelsberg Könyvtár

rozalia.zeller@ek.szte.hu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2501-8760>

Wikidata, a többnyelvű közösségi közreműködésen alapuló tudásgráf – 1. rész

Egy szakirodalmi és strukturális áttekintés

Molnár Bence

A kétrészes tanulmányorozat a Wikidata felépítését, szemantikus weben betöltött szerepét és lehetséges alkalmazási módjait vizsgálja nemzetközi példák bemutatása és szakirodalmi áttekintése által. A szándék kettős: magyar nyelven íródott szakirodalom hiányában átfogó és teljes áttekintést nyújtani a Wikidatáról, összefoglalva a tudásgráffal kapcsolatos legfontosabb kutatási eredményeket, másrészt bemutatni a Wikidata integrálásának megvalósult jógyakorlatait és lehetséges alkalmazásait, különös tekintettel a közgyűjteményi szereplők szempontjából. Az 1. részben feltárásra kerülnek mindazon kezdeti fejlesztési célok és lépések, amelyek az adatbázis ma ismert formájához vezettek. Az adatok RDF tripletként történő tárolásához szükséges szemantikus struktúra meghatározását követően bemutatásra kerül a Wikidata közösségi közreműködésen alapuló modellje és a többnyelvű adatok kezelésének mikéntje.

besorolási adat, besorolási adatok egységesítése, gépi dokumentumleírás, többnyelvű kapcsolt nyílt adatok, szemantikus web, tudásgráf, Wikidata

1. Bevezetés

A Wikidata egy közösségi közreműködésen alapuló többnyelvű tudásgráf. Szemantikus adatbázisként a világ entitásait egy-egy elem (item) azonosítja, amelyek az emberi tudás számos spektrumát – a tudománytól kezdve a kultúrán át a művészetekig – lefedik. A Wikidata összehasonlítható, megbízható és könnyen hozzáférhető adatokat tartalmaz, amelyeket a projekt önkéntes közreműködői közösen szerkesztenek és fejlesztenek. A Wikipédia társprojektjeként és adatszolgáltatójaként a Wikidata is hozzájárul az „open knowledge” (nyitott tudás) mozgalom céljaként megfogalmazott szabad, bárki számára egyenlő és hozzáférhető tudás megteremtéséhez. Dokumentum-orientált adatbázisként minden elem egy „Q” prefixet követő egyedi azonosítóval rendelkezik, így például az Eötvös Loránd Tudományegyetemet a „Q390287” [1], míg Magyarországot a „Q28” azonosítójú elem reprezentálja [2]. A tanulmány lezárásának időpontjáig (2023. augusztus 18.) a Wikidata több mint 1,96 milliárd szerkesztést és 106,14 millió tartalmi lapot [3] (elemet) tartalmazott [4].

A Wikidata hazai publikációk formájában szinte alig került még feldolgozásra, noha a témával kapcsolatos kutatások döntő részét – a későbbiekben ismertetett tényezők miatt – európai személyek és intézmények publikálják [5]. A szerző előzménynek tekinthető tanulmánya „A Wikidata és a Nemzeti Névtér kapcsolódási lehetőségei” címmel 2021-ben jelent meg a Könyvtári Figyelő szakfolyóiratban. Az akkor még béta állapotban lévő (Magyar) Nemzeti Névtér és a Wikidata lehetséges integrációjának aspektusait vizsgáló írás hazai és nemzetközi trendek bemutatásával kívánta katalizálni a formálódó együttműködést [6].

A tanulmányorozat alapos szakirodalmi áttekintést és a téma legfontosabb műveinek és hivatkozásainak szintetizálását igyekszik nyújtani a laikus és szakavatott olvasónak egyaránt, abban a reményben, hogy ezzel elősegíti a Wikidata alkalmazásának elterjedését a magyarországi könyvtári közbeszédben. A sorozat azon problémafelvetésre keresi a választ, hogy a szemantikus web napról-napra szövevényesebb hálózatában milyen szerepet is tölt be a Wikidata, a mindenki által szabadon szerkeszt-

hető és (újra)felhasználható többnyelvű, közösségi közreműködésen alapuló tudásgráf. Az első rész átfogó és teljes áttekintést kíván nyújtani a Wikidatáról, mint tudásgráfról és a projekttel kapcsolatos legfontosabb kutatási eredményekről. A Wikidata történeti áttekintése során feltárássra kerülnek a kezdeti fejlesztési célok és lépések, amelyek a weboldal ma ismert formájához vezettek. Az adatok Resource Description Framework (Erőforrás Leíró Keretrendszer, RDF) tripletként történő tárolásához szükséges szemantikus struktúra áttekintéseként definiálásra kerülnek az adatbázist felépítő elemek, tulajdonságok, értékek, minősítők, forrás-hivatkozások és azonosítók.

2. Történeti áttekintés

A Wikidata 2012. október 29-én indult. A projekt fejlesztésének nagyját a Wikipédiát is üzemeltető amerikai Wikimedia Foundation (WMF) németországi társszervezete, a Wikimedia Deutschland végezte. 2006 és 2012 között ezzel a Wikidata volt a WMF egyetlen újonnan indított projektje [7]. A fejlesztést a Microsoft társalapítója, Paul Allen által megálmodott Allen Institute for AI, a Gordon and Betty Moore Foundation (az Intel társalapítójának és feleségének alapítványa), valamint a Google összesen 1,3 millió euróval támogatta [8].

A Wikidata termékmenedzseri pozícióját betöltő, német származású informatikus Lydia Pintscher vezetése alatt a fejlesztők egyik kitűzött célja az volt, hogy javítsák a különböző nyelvű Wikipédiákban és más projektekben szereplő adatok minőségét azáltal, hogy átjárhatóvá és felhasználhatóvá teszik azokat valamennyi projekt között. Ezen elv a fejlesztés különböző fázisában más és más megközelítést jelentett. Az első lépés keretében a Wikidata az akkor több mint 280 nyelven elérhető Wikipédia centralizált csomópontjává vált, lehetővé téve, hogy az egy adott témában született szócikkek „interwiki” és „interlanguage” (wiki- és nyelvközi) hivatkozásai egy helyen kerüljenek tárolásra [9]. A Wikidatát megelőzően ugyanis a Wikipédia különböző nyelven született szócikkeinek egymásra mutató hivatkozásait manuálisan kellett karbantartania a szerkesztőközösségnek, ami – figyelembe véve, hogy a Wikidata indulásakor 56,4 millió szócikk létezett több mint 280 nyelven [10] – belátható módon hamar meghaladta a humánerő-

forrás-kapacitás limitjét. A gyakorlatban ez azért sem volt kivitelezhető, mert egy entitás különféle nyelveken írt szócikkeinek hivatkozásai mindig az adott nyelvű projekt szócikkének törzsszövegében tárolódtak; amennyiben egy Wikipédia-szerkesztő rendszeresen manuálisan nem ellenőrizte, hogy az összes felsorolt nyelvi hivatkozás működik (nem mutat még nem létező vagy már törölt helyre) és a lista valóban teljes (az entitás valamennyi nyelven létező szócikkét tartalmazza), a szerkesztőközösség és az olvasóközönség nem lehetett biztos benne, hogy minden lehetséges hivatkozás feltárássra került. Könnyen belátható tehát, hogy az akkori helyzet súlyos információvesztéssel járt, irreális terhet róva a szócikkeket író Wikipédia-szerkesztőkre. A megoldás logikus módon egy olyan központi adatbázis létrehozása volt, ahol a Wikipédiák közötti nyelvközi hivatkozásokon végzett szerkesztések közvetlenül megjelennek valamennyi Wikipédia-projekt szócikkében, így tehát egy frissen létrehozott szócikk „bekapcsolását” elég egyszer elvégezni. Az 1. ábra a nyelv- és wikiközi hivatkozások Wikidata előtti állapotát mutatja: balra szerkesztői nézetben látható, hogy a különböző nyelvű Wikipédiákat az egységes erőforrás-helymeghatározójukban (Uniform Resource Locator, URL) is szereplő – ISO 639 szabványon alapuló – nyelvkódok azonosítják, majd egy kettőspont után következik az adott entitásról szóló szócikk címe (input), míg jobbra az olvasók nyelvközi navigálását segítő lista (output).

Az első fázisban kitűzött cél – egy központi repozitórium létrehozása a Wikimedia Foundation projektjeinek nyelv- és wikiközi hivatkozásainak tárolására – 2013. január 14-én lépett a megvalósulás útjára, amikor a magyar Wikipédia az első olyan projektté vált, ahol ezen információk már közvetlenül a Wikidatából töltődtek be [11]. Az utolsó Wikipédia 2013. március 6-án, míg a Wikimedia Commons 2013. szeptember 23-án állt át a Wikidata-szolgáltatta hivatkozások használatára [12, 13]. Az átállás természetesen a milliós szócikkszám okán nem zajlott teljesen zökkenőmentesen: mivel kikötés, hogy egy Wikidata-elem projektenként csak egy hivatkozással rendelkezhet (tehát például a Q42-es elem nem mutathat egyszerre a magyar Wikipédia „Douglas Adams” és „Budapest” szócikkére), több entitás szócikkének linkelése akadályba ütközött. Az akkor és a mai napig is előkerülő prob-

1. ábra Nyelvközi hivatkozások tárolása és reprezentációja a Wikidata bevezetését megelőzően: bal oldalt az angol Wikipédia „Wikidata” című szócikkének nyelvközi hivatkozásai láthatók szerkesztői nézetben, míg jobbra a felhasználók által látott eredmény. Szerző: Gareth Edwards, CC-BY-SA 3.0 és GNU 1.2 licenc alatt; Forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Interlanguage_links_prior_to_Wikidata.png

lémək vezetéseére „Interwiki conflicts” (wikiközi hivatkozások konfliktusa) néven dedikált lapot hozott létre a szerkesztőközösség. Itt tapasztalt szerkesztők segítségét lehet kérni az azonos témát lefedő elemek összevonásához: például amikor két vagy több olyan elem is létezik, amely látszólag

ugyanahhoz az entitáshoz vagy Wikimédia-oldalhoz tartozik, illetve amikor egy Wikipédia-szócikk egy fogalom tekintetében részletesebb, mint egy másik nyelvű, és így két Wikidata-elem készült hozzájuk [14].

A nyelv- és wikiközi hivatkozások integrációja mára szinte teljeskörűen megvalósult, a társsprojektek újonnan létrehozott lapjai a szerkesztők által manuális vagy félautomata módon, bizonyos esetekben automatikusan bekötésre kerülnek a Wikidata adatbázisába. Ezen (kereszt)hivatkozások centralizált tárolása azonban nem csak azért hasznos, mert ezáltal a felhasználók kényelmesen navigálhatnak egy adott entitás különböző nyelven írt szócikkei között, hanem azért is, mert áttekintéssel szolgálhatnak például a Wikipédia nyelvváltozatainak tartalmáról. Az 1. táblázatban példaképp vett projektek tartalmára vonatkozóan több érdekes következtetést is levonhatunk csupán a nyelv- és wikiközi hivatkozások adataiból. A nyers adatokban felfedezhetők például a nyelvek és nyelvváltozatok kulturális és politikai kapcsolatai: míg a projektek jellemzően az angol Wikipédiára hivatkoznak a legtöbbször (elemszámukat tekintve azzal állnak a legnagyobb átfedésben), addig a poszt-szovjet régiók nyelveinek esetében megfigyelhető az orosz Wikipédia felülreprezentáltsága. Távobabb tekintve, az indoárja urdu nyelv – amely Pakisztán és India egyes államainak hivatalos nyelve, előbbiben egyben lingua franca is – műszaki és irodalmi szókinccse nagyban perzsa-arab eredetű [15], így talán nem meglepő, hogy az urdu Wikipédia második és harmadik legtöbbet hivatkozott projektje

1. táblázat Különböző Wikipédia-projektek nyelv- és wikiközi hivatkozásainak statisztikái a 2023. augusztus 20-ai állapotoknak megfelelően. Elemnek tekintendő egy Wikipédia minden olyan lapja – szócikk, portál, sablon stb. –, amely Wikidata-elemhez van kapcsolva. A hivatkozások átlagos száma az elemek Wikidata-adatlapjain szereplő nyelv- és wikiközi hivatkozások átlagát, míg az árva elemek a más projektre nem linkelő (csupán egy hivatkozást tartalmazó) elemek százalékát adja meg. A legtöbbet hivatkozott projektek sorrendje azok elemeinek metszethalmaza alapján kerül felállításra. A szerző saját gyűjtése és szerkesztése; Forrás: <https://www.wikidata.org/wiki/User:Pasleim/Connectivity>

Wikipédia-projekt	Elemek száma	Hivatkozások átlagos száma	Árva elemek százaléka	Legtöbbet hivatkozott három projekt		
angol	9 418 985	4,6	29,9%	frwiki	commons	arwiki
magyar	625 158	21,5	14,7%	enwiki	frwiki	itwiki
örmény	383 579	23,9	13,7%	ruwiki	enwiki	ukwiki
nyugat-örmény	14 747	55,5	12,4%	hywiki	ruwiki	enwiki
urdu	694 452	13,8	6,1%	enwiki	arwiki	fawiki

épp az arab és a perzsa Wikipédia. Hasonló a helyzet a nyelvvaltozatok terén is: a nyugat-örmény nyelv például a legtöbbet az örmény és az orosz, majd ezt követően az angol Wikipédiára hivatkozik. A Wikidata több mint 616 ezer olyan elemet tartalmaz, ami egy, a magyar Wikipédiára mutató hivatkozással is rendelkezik. Ezen elemek átlagosan 21,4 hivatkozással rendelkeznek: körülbelül 91 ezerre tehető azon elemek száma, ahol a magyar Wikipédia az egyetlen hivatkozás az elemen, tehát az adott entitásról más projekten még nem született szócikk (feltételezhetően a téma kultúrkör- és nyelvspecifikussága okán) [16].

A második fázis célja egy központi adattér létrehozása volt, ahol az úgynevezett „infobox” sablonok információi egy helyen tárolódhatnak, hozzáférést biztosítva azokhoz valamennyi Wikipédia számára. Definícióját tekintve az infobox egy olyan strukturált dokumentum (jellemzően fizikai vagy digitális tábla/táblázat), amely egy adott témával kapcsolatos információk egy részhalmazának összegyűjtésére és bemutatására szolgál attribútum-érték párok segítségével [17]. A Wikipédia esetében a szócikkek bevezetőiben – az adott nyelv írásrendszerének megfelelően, jellemzően jobb oldalt – megtalálható infoboxok a téma rövid összefoglalására szolgálnak, életrajzi szócikkek esetében könnyen elérhetővé téve az olvasóknak például az adott személy születési idejét és életkorát, de az általa viselt közhivatal vagy beosztás információt is (tisztség neve, mettől meddig, elődje és utódja, stb.). Mindezen adatok az infobox sablonparamétereinek értékeként tárolódnak [18]. Azáltal, hogy ezeket az adatokat nem különféle projekteken elszórt módon, hanem egy centralizált térben tároljuk, a nyelvközi hivatkozásokhoz hasonlóan könnyebb karbantartósággal és az információk jobb ellenőrizhetőségével jár. Mindemellett, ha egy cikk alapvető adatait egy strukturált formájú infoboxban összefoglaljuk és elérhetővé tesszük, lehetővé válik azok számítógéppel történő feltárása, megnyitva ezzel az utat az infoboxokban tárolt állítások ontológiák általi automatizált módon RDF tripletté történő alakítása előtt [17].

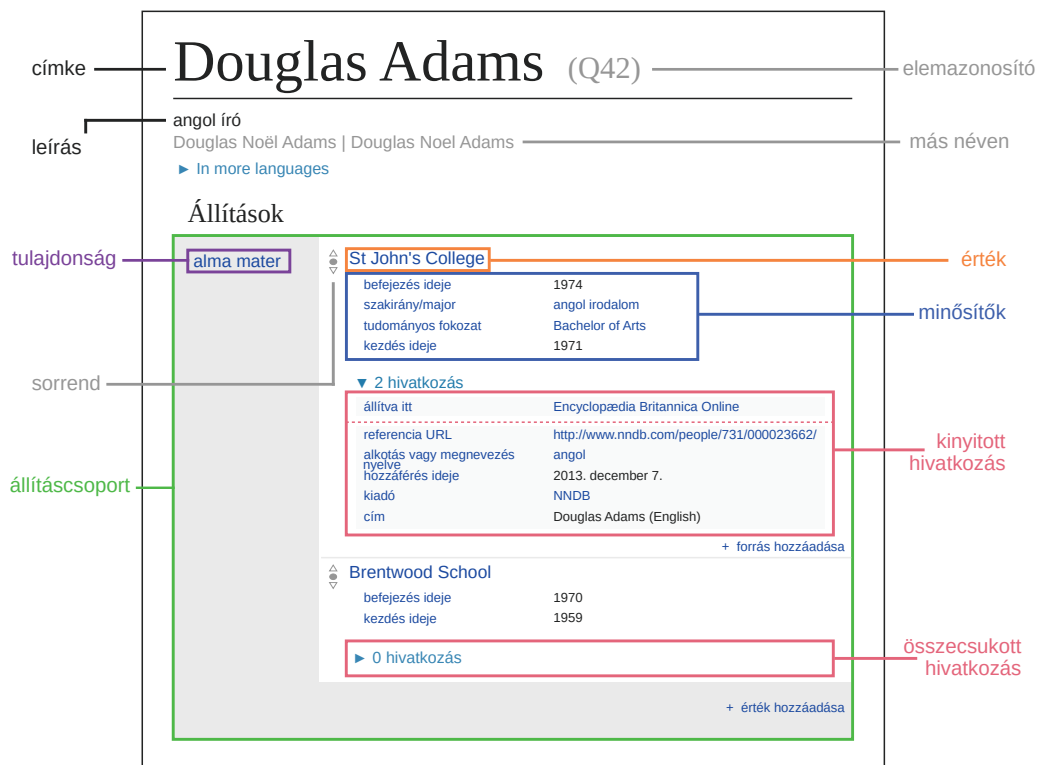
A második fázis keretében 2013. február 4-én váltak elérhetővé az állítások a Wikidatán. Innentől kezdve a Wikidata már nem csak nyelv- és wiki-közi hivatkozások, hanem tulajdonságokhoz tár-

sított értékekből felépülő állítások tárolására is képes. Kezdetben egy tulajdonság értéke csakis egy Wikidata-elem vagy egy Wikimedia Commons-ban tárolt médiafájl lehetett, ez az adattípus-megkötés azonban hamar megszűnt, lehetővé téve string (karakterlánc), koordináta és dátum adattípus megadását is [19]. Az állítások megjelenésével a Wikidata teljes értékű tudásgráffá vált, amely túllépve kezdeti – társprojektjeire korlátozó – klientúráját rövid idő alatt megkerülhetetlen szereplője lett a szemantikus adatbázisok piacának, tartalmával behálózva internetes mindennapjaink valamennyi aspektusát.

3. Strukturális felépítése

Az entításokra vonatkozó információk a szemantikai szabványokkal összhangban állításokként tárolódnak. A következőkben *Douglas Adams* (Q42) [20] angol író példáján szemléltetem egy Wikidata-elem felépítését (a vizuális reprezentáció a 2. ábrán).

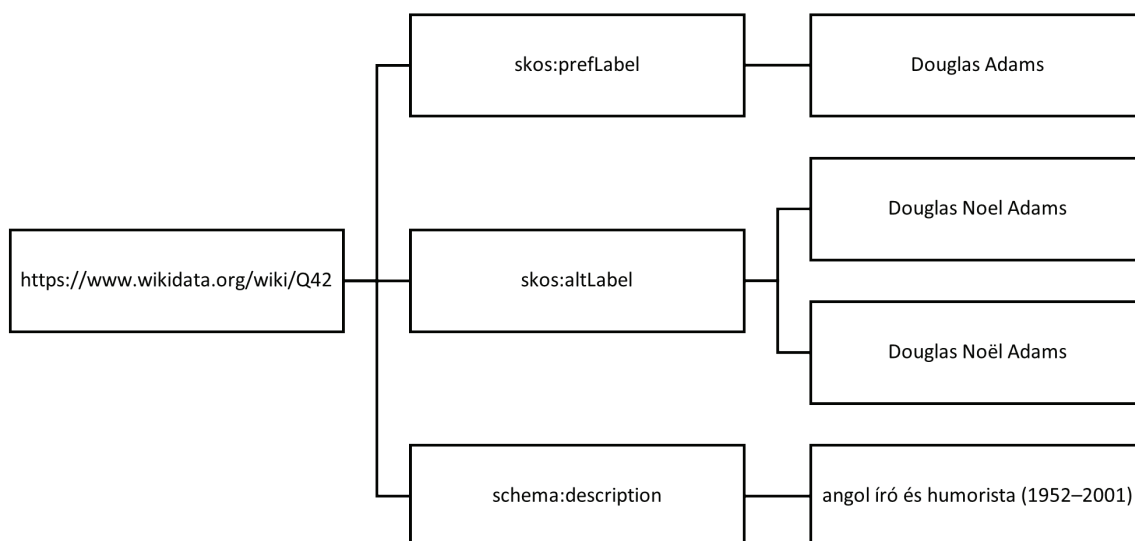
Egy elem visszakeresését és azonosítását nyelvi szempontból egy elsődleges címke (label), egy leírás (description), valamint az alternatív címkék (alias) teszik lehetővé. A címke az elem által leírt entitás neve, lehetőség szerint olyan alakban, ami a leginkább közismert/használt. Kereséskor a Wikidata a keresőkifejezésünkhöz leginkább illeszkedő címkéjű találatokat kínálja fel. Egy elemnek egy nyelven csak egy címkéje lehet. Az egyértelműsítést szolgálja az a szabály, hogy egy adott nyelven ugyan szerepelhet több azonos címkéjű elem az adatbázisban – a homonímiák mellett például gyakoriak az azonos nevű személyek is –, azonban a megkülönböztethetőség érdekében a leírások tartalmukat tekintve nem egyezhetnek meg [21]. A Q42-es elem esetében a magyar nyelvű címke *Douglas Adams*. A leírás elsődleges feladata az entitás legfontosabb ismérveinek összefoglalása egy mondatban, ezáltal az egyértelműsítés az azonos és hasonló címkéjű Wikidata-elemek között. Azonos nevű települések esetében a leírás segít beazonosítani, hogy Cambridge esetén az angliai (Q350) [22] vagy a massachusettsi (Q49111) [23] településről van szó. A leírások azonban nem definíciók (bár egyes esetekben olyan minőségűek is lehetnek), az entitást tartalmilag az állítások hivatottak reprezentálni [24]. A 2. ábrán a Q42-es elem magyar nyelvű leírása „angol író”, míg a 3. (az elem legfrissebb állapotát tükröző) ábrán

2. ábra A Wikidata adatmodelljének grafikai reprezentálása Douglas Adams példáján keresztül. Szerző: Charlie Kritschmar (WMDE), Samat, CC0 1.0 licenc alatt; Forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Datamodel_in_Wikidata_hu.svg

„angol író és humorista (1952–2001)”. Az alternatív nevek vagy címkék az elsődleges címkékhez hasonlóan kereshetők és nyelvspecifikusak, azonban a címkékkel ellentétben számuk nem korlátozott, egy elem rendelkezhet több tucat alternatív névvel is, meglétük nélkül is teljesnek tekinthető egy elem. Leggyakrabban a születéskori nevek (példánk esetében „Douglas Noel Adams” és „Douglas Noël Adams”), becenevek és művésznevek, a biológiában fajok tudományos nevei, valamint a rövidítések és a betűszavak fordulnak elő [25]. A nyílt szabványokat fejlesztő World Wide Web Consortium (W3C) ajánlásainak megfelelően a címkék jelölése az „rdfs:label” állítmánnyal (predicate) történik. A tárgy (object) nyelvét egy „xml:lang=NYELVKÓD” tag jelöli, ahol a nyelvkód a korábban már említett ISO 639 szabványon alapul. A Q390287-es elem magyar nyelvű címkéjét tartalmazó egyszerű kijelentő mondat (triplet) az alábbi módon néz ki: „<rdfs:label xml:lang=hu>Eötvös Loránd Tudományegyetem</rdfs:label>” [1]. Példánkhoz visszatérve, a Q42-es elem magyar nyelvű elsődleges és alternatív címkéje, valamint leírása RDF-formátumban a 3. ábrán látható tulajdonságok által tárolódik.

Az entitásra vonatkozó információk állítások (statement) formájában, tulajdonságok (property) értékeiként (value) tárolódnak: a Wikidata ezen alapvető struktúrája (elem/item – tulajdonság/property – érték/value) nagyban hasonlít egy RDF tripletre. A tulajdonságok az elemekhez hasonlóan egyedi – „P” prefixumú – azonosítóval rendelkeznek. Egy tulajdonság három típusú értéket vehet fel: az érték lehet ismeretlen, egyedi vagy hiányzó. Leggyakrabban az egyedi értékek fordulnak elő, amelyek lehetnek kvantitatív értékek (például népszerűségi adatok vagy dátumok) vagy Wikidata-elemek. Utóbbi útján jönnek létre az elemek között a hivatkozások. Ismeretlen értékkel rendelkezhet egy tulajdonság, ha például egy személy halálozási helye nem ismert, vagy ha az adott entitásnak még nincs eleme a Wikidatán. Végül bizonyos esetekben szükséges lehet a hiány puszta jelzése is: mivel *I. Erzsébet* angol királynőnek (Q7207) [26] nem született gyermeke, így a gyermek (P40) [27] tulajdonság esetében az érték hiányának indikálása több információt és teljesebb kontextust hordoz, mintha egyáltalán nem rögzítettünk volna semmit [28].

3. ábra A Q42-es azonosítójú Wikidata-elem magyar nyelvű elsődleges és alternatív címkéinek, valamint leírásának RDF-alapú reprezentációjának strukturált ábrája. A szerző saját gyűjtése és szerkesztése; Forrás: <https://www.wikidata.org/wiki/Special:EntityData/Q42.rdf>

A Wikidata valamennyi állítása a projekt közel 10,900 tulajdonságának értékeként szerepel az adatbázisban [29]. A Wikidata tulajdonságainak számos téma szerint (manuálisan) válogatott és adattípus szerint (automatikusan) készített listája is a szerkesztők rendelkezésére áll [30, 31]. A 2. táblázat a személyek – így például Douglas Adams – leírásához leggyakrabban használt tulajdonságokat tartalmazza. A tulajdonságok egy közösségi megbeszélés folyamán születnek, amelynek keretében a közösség előbb véleményezi a létreho-

zandó tulajdonság javasolt paramétereit (nevét, adatelemeinek formátumát reguláris kifejezésként, formázó URL-jét stb.) és relevanciáját a projekt szempontjából, majd konszenzusos döntés keretében engedélyezi vagy utasítja el annak létrehozását [32]. A tulajdonságok bizonyos esetekben törlésre is kerülhetnek, jellemzően azonban ilyenkor adatutódlás keretében egy másik tulajdonság megőröklí a közösség által törlésre kijelölt tulajdonság értékeit (például olyankor, amikor egy tulajdonságot elavultsága okán a közösség lecserél

2. táblázat A személyeket leíró (osztály, amelynek példánya [P31] = ember [Q5] állítással rendelkező) Wikidata-elemeken szereplő tíz leggyakrabban előforduló tulajdonság magyar neve, azonosítója, tárolt értékének leírása és előfordulási gyakorisága a vizsgált sokaságon. A szerző saját gyűjtése és szerkesztése; Forrás: SQL-lekérdezés [36]

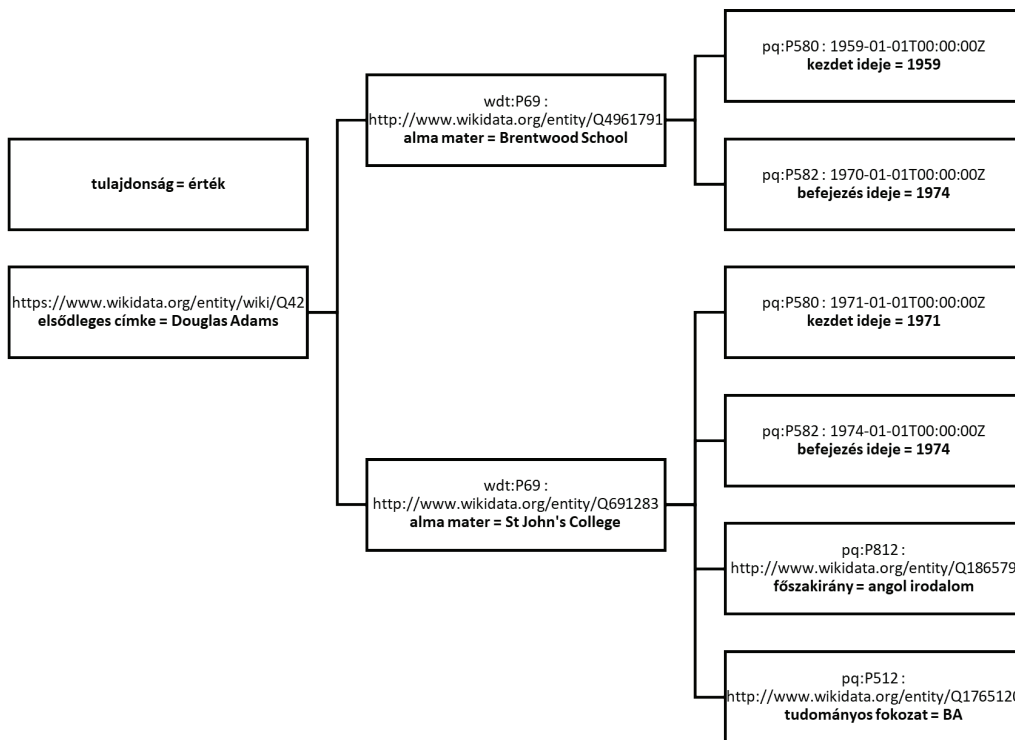
Tulajdonság	Tárolt érték	Előfordulási gyakoriság
osztály, amelynek példánya (P31)	ember (Q5)	100%
nem (P21)	a személy nemi identitása vagy társadalmi neme	79,5%
foglalkozás (P106)	szakma és/vagy munkahelyen végzett foglalkozás	72,2%
utónév (P735)	keresztnev	65,0%
születési idő (P569)	az alany születési dátuma	56,5%
állampolgárság (P27)	azon ország(ok), amely(ek)nek állampolgára az illető	41,6%
családnév (P734)	vezetéknév	40,0%
születési hely (P19)	a születés legspecifikusabb helye (pl. ország helyett település, város helyett kórház)	30,7%
halálzási idő (P570)	a halál bekövetkeztének dátuma	28,8%
VIAF-azonosító (P214)	a Nemzetközi Virtuális Katalógustár azonosítója	25,3%

egy másikra) [33]. Amikor 2023 februárjában a béta verziószámot elhagyva bemutatkozott a Magyar Nemzeti Névtér (MNN) [34], a Wikidatában addig szereplő – P6988-as azonosítójú tulajdonsághoz tartozó – mintegy 9000 személyazonosító linkromlás áldozatává vált, mivel az MNN-ben történt változtatások miatt az adatbázis entitásaihoz új azonosítók kerültek hozzárendelésre. A Wikidata szerkesztőközössége a probléma észlelését követően az MNN korábbi tulajdonságait elavult rangúvá állította (ezzel géppel olvasható módon is jelezve a tulajdonság használatának ellenjavallatát), és új tulajdonságok létrehozásáról döntött [35].

Az állítások továbbá minősítőkkal (qualifiers) és forráshivatkozásokkal (references) is elláthatók. Hasonlóképp az állításokhoz, a minősítők és a forráshivatkozások is legalább egy tulajdonság és egy érték párából állnak. Előbbiek lehetővé teszik az állítások kiterjesztését és kontextusba helyezését azon túl, amit egy szimpla tulajdonság–értékpár ki tud fejezni. Mivel egy Wikidata-elem tulajdonsága akár több értékkel is rendelkezhet, a minősítők teremtik meg az értékek közötti disztinválás lehetőségét: így például a települések népes-

ségadatainál az adatfelvétel időpontja és módja teszi lehetővé az idő múlásával növekvő információ értelmezését [37]. Példánk esetében az, hogy Douglas Adams diplomáját a St John's College angliai felsőfokú intézményben szerezte, a tanulmányokra vonatkozó tulajdonság értékeként tárolódik, míg annak részletei – 1971-től angol irodalmat tanult, és 1974-ben szerzett BA diplomát – minősítőként kapcsolódnak az értékhez (lásd 4. ábra).

A forráshivatkozások megléte a Wikidata-elemek állításainak ellenőrizhetőségét szolgálja. Hasonlóképpen egy Wikipédia-szócikkhez vagy egy tudományos publikációhoz, az információk visszakereshetősége és ellenőrizhetősége érdekében szükséges feltüntetni a felhasznált forrásokat. Ezek lehetnek könyvek, tudományos közlemények, papíralapú és online újságcikkek, weboldalak, jogszabályok és dokumentációk, de a Wikidata számos egyéb formájú forrás kezelésére is képes. A források azért is kulcsszereplői a Wikidata gyarapodásának, mert az információk jellemzően nagy mennyiségben, automatizált módon kerülnek az adatbázisba, tehát ezek egyben az adatok származási helyét is jelzik [38, 28]. Felépítésüket tekintve

4. ábra A Q42-es azonosítójú Wikidata-elem „alma mater” (P69) tulajdonságának és minősítőinek értékeinek RDF-alapú reprezentációjának strukturált ábrája. A szerző saját gyűjtése és szerkesztése;
Forrás: <https://www.wikidata.org/wiki/Special:EntityData/Q42.rdf>

a korábban már említettek szerint a forráshivatkozások is tulajdonság-értékpárokból állnak. Példánk esetében Douglas Adams felsőfokú tanulmányait két forrás is alátámasztja: míg az első egy konkrét – Wikidata-elemmel is rendelkező – műre, az Encyclopædia Britannica online kiadására mutat, addig a második egy weboldalra, aminek bibliográfiai adatait – cím, kiadó, URL, hozzáférés ideje, nyelv – egy-egy tulajdonság-értékpár tárolja.

Az állítások egy specifikus csoportja az azonosítók (identifier), melyek azonosítják az adott entitást egy külső adatbázisban vagy egységesített besorolási rendszerben. A Wikidata is kínál ilyen azonosítókat: a korábban már említett „Q” és „P” prefixumú elem- és tulajdonságazonosítók ugyanis nem csak a tudásgráfban töltenek be fontos szemantikai szerepet, hanem egyben permanens egységes forrásazonosítókként (Uniform Resource Identifier, URI) is szolgálnak: az entitások azonosítói globálisan egyedi URI-ként is használhatók a <http://www.wikidata.org/entity/AZONOSÍTÓ> elérési út „AZONOSÍTÓ” helyére behelyettesítve. Mindez könyvtári szempontból azért is fontos, mert a Wikidata tartalma ezáltal válik automatizált módon hozzáférhetővé, ugyanis az URI-k alkalmazása segíti az authoritykontrollt, az adatok RDF-alapú konverzióját, a külső adatok felhasználása pedig lehetővé teszi továbbá a gyorsabb katalogizálást és a részletesebb authority-leírások készítését [39]. A Wikidata egyben különböző adatbázisok azonosítóinak központi csomópontjaként (hub) is működik, ugyanis nyelvi korlátok nélkül teszi lehetővé azok kereszthivatkozások általi összekapcsolását [6]. Az azonosítók értékei különféle lehetnek: ezek jellemzően mutathatnak egy külső adatbázis vagy egységesített besorolási jegyzékszámra – például a Nemzetközi Virtuális Katalógustár, a Virtual International Authority File (VIAF) [40] – vagy betűalapú – például a nyelveket jelölő ISO 639-3 szabvány – azonosítókra, de ezek kombinálásával létrehozott stringekre – például DOI-kra [41] – is.

Állítások gyakran többféle értékkel is rendelkezhetnek, így például II. Erzsébet brit királynő Wikidata-elemének gyermek (P40) tulajdonságánál mind a négy gyermeke értéként szerepel [42]. Hogy egy tulajdonság csak egy, vagy esetenként több értékkel is rendelkezhet, azt a tulajdonsághoz kapcsolódó kikötések határozzák meg: míg egy

személy több gyermekkel és keresztnévvel is rendelkezhet, ezáltal pedig ezek tulajdonságai is több értéket vehetnek fel, addig adatbázisokban jellemzően egy entitáshoz csak egy azonosító tartozhat, így például a különböző azonosítók tulajdonságainak sajátossága az egyetlenérték-kikötés. Ahol egy tulajdonság különböző értékekkel rendelkezik, szükség lehet azok rangsorolására. Alapértelmezetten minden állításhoz normál rang kerül hozzárendelésre: a semleges címke jelzi, hogy az érték pontossága és valódisága nem került értékelésre.

Több értéket tartalmazó állítások esetében normál rangot kapnak azok az értékek, ahol nincs értelme azt jelezni, hogy az egyik helyesebb a másikkal (például II. Erzsébet gyermekei esetében), vagy azok korábban voltak érvényesek és relevánsak. A Wikidata-kompatibilis sablonok – így az infoboxok is – alapértelmezetten egy tulajdonság normál rangú értékét vagy értékeit fogja megjeleníteni, amennyiben nincs preferált érték. A preferált vagy előnyben részesített rangot a – tudományos vagy közösségi – konszenzust legjobban képviselő, érvényes és naprakész adatok kapják. A preferált rang ideális esetben olyan forráshivatkozásokkal és minősítőkkal rendelkező állításokhoz tartozik, amelyek érvényessége ezek által igazolható. Települések népességi adatainál például mindig a legfrissebb (időpont minősítővel rendelkező) értéknek kell preferált, míg a korábbi évek adatainak normál rangot kell kapniuk. Mivel a felhasználó feltételezhetően a legfrissebb értékre kíváncsi – hacsak nem deklarálja ennek ellenkezőjét –, a sablonok és a lekérdezések alapértelmezetten csak a preferált értékeket hívják meg.

Elavult rangot tudottan hibás, azonban (korábban) általánosan elfogadott állítások kaphatnak. Ezekről vagy ismert, hogy hibás mérési eljárások miatt hibát tartalmaznak, vagy olyan elavult ismereteket képviselnek, amiket valamikor helyesnek vélték. Elavult ranggal szerepelne például a mára tévesnek bizonyult geocentrikus világkép azon állítása, miszerint a Föld a világmindenség középontja. A hibás állítások elavultként jelölése azok törlése helyett előnyös a tudásgráf adatminősége szempontjából, ugyanis lehetővé teszi a különféle elméletek és elképzelések fejlődésének strukturált módon történő ábrázolását, gazdagabb kontextust kínálva az adatok értelmezéséhez. Fontos

továbbá megjegyezni, hogy a Wikidata egy szekunder adatbázis, nem pedig a tények elsődleges forrása; az adatbázist felépítő (forrás)hivatkozások a tudomány jelen állásának megfelelő és ellentmondó álláspontokat egyaránt tükrözhetnek. A sablonok és lekérdezések alapesetben sosem használják az elavult rangú adatokat [43].

4. Poliglott közösség, többnyelvű adatok

A Wikidata – tartalmát és közösségét tekintve is – egy többnyelvű projekt [44]. A Wikidata többnyelvűségének fontossága elsősorban abban rejlik, hogy lehetővé teszi a világ különböző nyelvterületein élő emberek számára a közös tudásmegosztást és a kutatást. Mindez egybevágh a világ különböző nyelvein elérhető Wikipédia céljával, azonban míg például a magyar nyelvű Wikipédia felületén a tudás disszeminálása kizárólag magyar nyelven történik (hasonlóképp az angol, örmény, urdu stb. projektekhez), addig a Wikidata képes egy projekt formájában összefogni a több száz nyelven elérhető információkat. Többnyelvű adatbázisként a tudás és információk különböző nyelveken és területeken is elérhetők, ami hozzájárul a tudás megosztásához és demokratizálódásához.

A többnyelvűség segíti továbbá a tudásmegosztás és a kutatás globális szintű bővítését is. Az adatok és információk megosztása a kevésbé privilegizált régiókkal lehetővé teszi a tudás elérését, összegyűjtését és feldolgozását a világ minden tájáról, megteremtve ezen területek és nyelvek becsatlakozásának lehetőségét a tudományos életbe, hozzájárulva ezáltal új tudományos felfedezések megszületéséhez. A Wikidata többnyelvűsége továbbá segíti a kis népességet lefedő nyelvek és nyelvváltozatok megőrzését is, mivel lehetővé teszi az adatok és információk nyelvi adatainak rögzítését, megóvva azokat az eltűnés veszélyétől, hozzájárulva ezáltal a világ nyelvi és kulturális sokszínűségének megőrzéséhez. A nyelvi egyenlőtlenségek egyik következménye például az is, hogy a Wikidatával kapcsolatos kutatások döntő hányada európai kutatókhoz és kutatóintézetekhez kapcsolódnak, miközben a világ többi része – beleértve a fenntartó Wikimedia Foundation székhelyét, az Amerikai Egyesült Államokat – alig aktív ezen a területen [45].

A strukturált adatok többnyelvűsége a szemantikus web egy fontos aspektusa, hiszen az humán felhasználók számára a címkék jelentik az adatokkal való interakció elsődleges formáját [46]. A többnyelvű adatok lehetséges felhasználási módjai sokszínűek, a felhasználók számára az információ megértéséhez természetes nyelven íródott címkék szükségesek. Egy jól működő és átfogó tudásgráf, amely adatai nyelvek sokaságán elérhető, kiváló alapul szolgálhat a emberi interakcióra tervezett alkalmazások – például csevegőrobotok vagy virtuális asszisztensek – számára [47]. Nem meglepő tehát, hogy a Wikidata az Apple és az Amazon virtuális asszisztensének is adatszolgáltatója – pontosabban fogalmazva mindkét cég alkalmazza a Wikidata szabadon felhasználható adatait a felhasználók által a virtuális asszisztenseknek feltett kérdések megválaszolásához [48].

A Wikidata adatainak többnyelvűségét a korábban már említett elsődleges és alternatív címkék valamint leírások teremtik meg. A projekt közreműködői ezek manuális vagy automatizált létrehozásával és szerkesztésével teszik lehetővé a felhasználók számára az információk természetes nyelven való megértését. A nyelvi információk felvitele mára jellemzően automatizált módon zajlik, így ha egy frissen létrehozott Wikipédia-szócikket bekapcsolunk az adott entitás Wikidata-eleméhez, de az elem elsődleges címkéjét már nem töltjük ki a szócikk nyelvén, akkor ezt idővel pótolja helyettünk a szócikk címének beimportálásával egy automatizált szerkesztések elvégzésére tervezett program (másnéven bot, lásd a későbbiekben). Noha az adatok automatizált módon történő importálása gyors és hatékony alternatívája a „kézzel” (manuális úton) történő felvitelnek, ez korántsem jelenti azt, hogy a továbbiakban nincs szükség az emberi közreműködésre, ugyanis ezen programok csak a Wikidata-elemek már meglévő állításaira támaszkodva képesek címkéket vagy leírásokat generálni, amelyek azonban nem mindig teljes körűek, illetve megtévesztőek is lehetnek az azokat nem kontextusában értelmező programkód számára (például a többszörös család- vagy utónevű személyek esetében az elsődleges címkéről generalizált módon nem eldönthető, hogy a szóban forgó illető neve milyen formában ismert a legszélesebb körben).

Egy 2017-es tanulmány [49] azt találta, hogy a Wikidata összes címkéjének majdnem fele 11 nyelvhez tartozik. A legnépszerűbb nyelv 11,04%-kal az angol volt, amit a holland 6,47, a francia 6,02, a német 5,08 és a spanyol 4,07 százalékkal követett. A nyelvek anyanyelvi beszélőinek száma és Wikidatában való reprezentáltsága között szembevető anomáliák figyelhetők meg, legdominánsabban a kínai nyelv kapcsán. Miközben a kínai nyelv számos változatának van saját Wikipédiája (zh, zh-yue, zh-min-nan, cdo, wuu, hak, gan és zh-classical), a Kínai Népköztársaság cenzúrája és blokkolása miatt ezek csak kerülőúton – VPN- és proxyszolgáltatások segítségével – érhetők el az országban, így a szerkesztések jelentős hányada a világ hozzáférést nem korlátozó részeiről érkezik. Noha mindezek ellenére a legnagyobb kínai nyelvű Wikipédia több mint 1,3 millió szócikkkel rendelkezik, a nyelvet beszélők száma ellenére alulreprezentált a Wikidatán, szemben például a holland nyelvvel, amely esetén fordítottan néz ki ez a helyzet.

A tanulmány szerzői rámutatnak továbbá még arra, hogy egy nyelv lefedettségéhez nem feltétlenül szükséges, hogy azt sokan beszéljék. A már említett holland mellett kiemelendő a svéd és a szebuano nyelv helyzete, ugyanis mindkettő azért végezhetett az előkelő 7. és 9. helyen a legtöbb címkével rendelkező nyelvek listáján (3,89 és 2,21 százalékkal), mert a svéd Sverker Johansson által írt Lsjbot elnevezésű automatizált program több mint 3 millió szócikket készített a svéd, és 5,3 milliót a szebuano nyelvű Wikipédián, amelyek címei a Wikidatába is importálva lettek. Belátható, hogy a Fülöp-szigeteken 15,9 millió [50] – ebből a 2010-es népszámlálási adatok szerint magát etnikailag is annak valló 9,1 millió anyanyelvi [51] – beszélővel rendelkező szebuano nyelv 2,21%-os részesedése a portugál nyelv 1,94%-os vagy a kínai nyelv 1,20%-os arányához képest nem egy aprócska nyelv aktív szerkesztőközösségének győzelme volt a világnyelvek felett, hanem az adatbányászatban és az automatizált szövegírásban rejlő lehetőségek egy lehetséges alkalmazhatósága [52]. Tény, hogy egy nyelv teljességre törekvő reprezentáltságához nem feltétlenül szükséges, hogy azt sokan beszéljék; megfelelő (jellemzően automatizált) eszközök kritikus szerepet tudnak játszani ennek sikeres elérésében. Azonban az is

könnyen belátható, hogy az elemek és a tulajdonságok címkék útján történő lefordításával egyéni szinten is jelentős eredmények érhetők el, hiszen az az elem vagy tulajdonság attól kezdve az adott nyelven jelenik meg mindazon felhasználók számára, akik azon a nyelven hívják le a nyelvi adatokat, így például a legtöbbet használt (hivatkozott) elemek szerkesztésével rövid idő alatt látványos eredmény érhető el.

Ahogy az előzőekben láthattuk, általános probléma, hogy a nyelvek beszélőinek száma nem korrelál a Wikidata nyelvi adatainak megoszlása tekintetében elfoglalt helyével, ami részben a Wikipédia-szócikkek címeinek importálásából (minél több a szócikk, annál több a nyelvi címke az adott nyelven) és a két projekt közösségének átfedéséből fakadhat. A Wikidata szerkesztőközösségének nyelvtudását egy 2018-as tanulmány [53] kétféle megközelítésben is vizsgálta: elsőként a felhasználók bemutatkozására szolgáló „szerkesztői lapokon” (user page) található Bábel sablon [54] használatát vetették elemzés alá. Ez a sablon kettős funkcióval rendelkezik: egyrészt a külső szemlélők számára információval szolgál az adott szerkesztő nyelvtudásáról, valamint besorolja a bábeli kategóriáiba [55] (lehetővé téve egy adott nyelven értő szerkesztők gyors megtalálását), másrészt a rendszer ezáltal az elemek nyelvi tulajdonságait (elsődleges címke, definíció, alternatív nevek) a Bábel sablonban megadott nyelveken kínálja fel a felhasználónak. Utóbbi átfedésben van a kutatók által szintén vizsgált „User Language Settings” beállítással [56], mely segítségével a felhasználói felület – alapértelmezetten angol – megjelenési nyelve módosítható. Ezen beállítás elemzésének első lépéseként az angol nyelv kizárásra került, így a vizsgált felhasználók nagyjából fele került csak elemzése. A leggyakrabban előforduló nyelvek a francia, a német, a spanyol és az orosz voltak, azonban az így vizsgált nyelvek megoszlása nem korrelált az adott nyelven végzett, az összes szerkesztés halmazán vett arányával.

A szerkesztők nyelvtudásának vizsgálatára alkalmasabb volt a Bábel sablon adatainak elemzése, ahol a felhasználó választása nem kizárólagos, hanem több választási lehetőség is rendelkezésre áll. A sablon által a felhasználó önbevallásos alapon egy hétfokozatú skálán értékelheti

nyelvtudását, ahol a nullás (0) érték a nyelv ismeretének teljes hiányát, míg az anyanyelvi tudást az N jelöli [57]. A 4120 felhasználót tartalmazó vizsgált mintában a leggyakrabban ismert nyelvek sorrendjében nem történt változás, azonban empirikus úton is bizonyosságot nyert az a feltételezés, hogy az angol nem csak a legnagyobb arányban megértett nyelv a szerkesztőközösségben, hanem a négy legelterjedtebb nyelv (angol, francia, német és spanyol) tekintetében a legkevesebben jelölték, hogy azt egyáltalán (0) vagy csak kicsit (1) értik. Ez azért is különösen fontos, mert a Wikidata közösségi megbeszéléseinek nyelve döntően az angol, így szükségszerű annak legalább alapszintű ismerete. Többnyelvű projektként azért is fontos a bilingvis és poliglott szerkesztők jelenléte, mert az angolul megszövegezett irányelvek és útmutatók lefordításával nyelvileg is inkluzívabbá válhat a közösség, a szerkesztés mikéntjével még csak ismerkedő kezdők pedig anyanyelvükön férhetnek hozzá a szükséges tudáshoz. A kutatás rámutatott még arra is, hogy noha a Wikidata többnyelvű közösségének tagjai jellemzően saját nyelveiken szerkesztenek, azokat azonban gyakran általuk nem ismert nyelvekre is kiterjesztik.

5. A közösségi közreműködésen alapuló modell

A Wikidata a Wikipédiához hasonlóan ingyenes, bárki által szabadon szerkeszthető és bővíthető projekt, amelynek tartalmát egy önkéntes szerkesztőkből álló közösség tartja karban. A két projekt közötti legnagyobb különbségek jellemzően strukturális eredetűek: míg a Wikipédia nyelvi alapon tagolódik különböző projektekre (enciklopédiákra), addig a Wikidata az információkat többnyelvű tudásgráfként egy projekt képében reprezentálja. Az adatok közösségi szerkeszthetőségét azok szabad licenc alatt történő közzététele teszi lehetővé: míg a magyar Wikipédia tartalmára bizonyos megkötéseket tartalmazó Creative Commons Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 és GFDL-1.2+ kettős licenc vonatkozik, addig a Wikidata strukturált adatai közkinccsnek számítanak. Ezen licenckek mindkét esetben garantálják a tartalom szabad (újra)felhasználhatóságát, ezáltal a közösségi közreműködésen alapuló modellt: jogi szempontból ez úgy valósul meg a Wikidata esetében, hogy a strukturált adatokat – elemeket, tulajdonságo-

kat, lexémákat és sémákat – tartalmazó névterek Creative Commons 0 (Public Domain) licenc alatt kerülnek közzétételre, míg a fennmaradó névterek tartalmára a korábban már említett Így add tovább! 4.0 licenc vonatkozik, tehát a szerkesztők közreműködéseiket ezen licencek valamelyikén teszik közzé [58].

Típusát tekintve egy szerkesztő lehet ember vagy automatizált program (bot). A Wikidata filozófiája lehetővé teszi, hogy a projekthez bárki hozzájáruljon, ehhez pedig szerkesztői fiók sem feltétlenül szükséges, a legtöbb lap – hasonlóképpen a Wikipédiához – közvetlenül szerkeszthető is az olvasó által. Amennyiben a felhasználó nem kíván regisztrálni vagy bejelentkezni már meglévő fiókjába, akkor a weboldal mögött húzódó MediaWiki szoftver az IP-címéhez társítja a szerkesztéseket, ugyanis minden közreműködéshez felhasználóazonosítónak is kell tartoznia [59]. A Wikimedia Foundation által fenntartott projektek – például a Wikipédia, Wikikönyvek, Wikiforrás, Wikimedia Commons – felhasználói a központi azonosításnak hála (globális) fiókjukat valamennyi projekten, így a Wikidatán is használhatják, tehát nem szükséges külön regisztráció [60]. Ez az átjárhatóság jelentős könnyebbséget jelent például abban, hogy a Wikipédia-szócikkekéről a Wikidatára átnavigálva a felület és az adatok címkéi rögtön a felhasználói fiók (a többnyelvűséget taglaló fejezetben leírt) beállításainak megfelelő nyelven jelennek meg, támogatva ezáltal az egynyelvű szerkesztők munkáját, valamint motiválva a többnyelvű szerkesztőket az elemen szereplő állítások még le nem fordított címkéinek pótlására.

A közreműködni kívánó felhasználók számára számos írott útmutató érhető el attól függően, hogy miképp szeretne hozzájárulni a projekthez, így például egy dedikált oldal szól az adataikat felajánlani vagy beimportálni kívánó intézmények, cégek és magánszemélyek számára. Az oldal laikusok számára is érthető nyelvezettel foglalja össze már megvalósult példák bemutatásával, hogy milyen előnyei vannak az (intézményi) adatfelajánlásnak, hogy hogyan zajlik mindez, és hogy miképp megvalósítható az adatok Wikidatába történő importálása [61]. Feltételezve, hogy egy közösségi közreműködésen alapuló projekt esetében a felhasználók elsősorban a szerkesztés mikéntjére

kíváncsiak, a Wikidata többek között olyan interaktív bemutatókat is kínál, amelyek által megismerhető a Wikidata működése, és általuk elsajátíthatók az adatok hozzáadásának fortélyai, akár szerkesztői fiók létrehozása nélkül is. A Wikidata-bemutatók két fő témakör szerint nagyjából öt perc alatt elvégezhető modulok által mutatják be a legszükségesebb tudnivalókat a felhasználóknak: az első témakör a Wikidata alapjainak elsajátítására, így például az elemek felépítésének, az állítások hozzáadásának és szerkesztésének, valamint a forráshivatkozások megismerésére helyezi a hangsúlyt. A második témakör már gyakran előforduló konkrét tevékenységeket mutat be, megtanítva a felhasználónak a Wikidata-elemek illusztráltságát növelő képek, valamint a földrajzi helyek feltártságát növelő koordináta és közigazgatási egység tulajdonságok hozzáadásának módját [62]. A kezdő szerkesztők eligazodását egy gyakran ismételt kérdéseket tartalmazó oldal is segíti, de a felmerülő nehézségeikkel nyelvspecifikus közösségi üzenőfalakon is fordulhatnak segítségért gyakorlott szerkesztőkhöz [63, 64]. Mindezen útmutatók szükséges (de nem elégséges) feltételei a kezdő szerkesztők megtartásának, amely kritikus egy közösségi közreműködésen alapuló – ezáltal lemorzsolódással különösen veszélyeztetett – projekt dinamikus növekedéséhez.

A Wikipédiához hasonlóan, ahol a felhasználók egy marginális kisebbsége (egy százalék) felelős a közreműködések döntő hányadáért, 9% csak szórványosan és a fennmaradó 90% pedig egyáltalán nem szerkeszt, a közreműködések egyenlőtlen megoszlása a Wikidata szerkesztőközössége esetében is megfigyelhető [65]. Egy, a regisztrált Wikidata-szerkesztők szerkesztési viselkedését elemző 2018-as longitudinális keresztmetszeti vizsgálat azt találta, hogy a régebb óta regisztrált szerkesztők (magasabb élettartalmú fiókok) rendszeresebben és állandóbban vesznek részt a projekt bővítésében, mint a frissebb regisztrációval rendelkező szerkesztők. Ugyanez figyelhető meg akkor, ha a szerkesztések számát vesszük alapul; a magasabb szerkesztésszámmal rendelkező fiókok többet és állandóbban szerkesztenek, míg az alacsonyabb szerkesztésszámú társaik. Kiemelendő, hogy a kutatásban vizsgált kezdeti – 2012 októbertől és 2016 júliusa közötti – periódus idő-

szakában a Wikidatának több ezer olyan szerkesztője volt, akik állandó jelleggel „végig szerkesztették” ezt a négy évet, ami egy önkéntes közreműködésre alapuló és annak belső motivációjára építő projekt esetében egy különösen értékes törzsbázist vagy keménymagot jelent. Kardinális azonban az utánpótlás kérdése: a Wikidata méretének és összetettségének növekedésével egyre nagyobb kihívást jelent a már aktív és újonc szerkesztőknek egyaránt a Wikidata szerkesztéséhez (edit), lekérdezéséhez (query) és vizualizálásához (visualise) szükséges eszközök és praktikák sokaságának elsajátítása, valamint a projekt azon aspektusainak megtalálása, amiben közreműködhetnek. A kutatás azt találta, hogy a Wikidata-szerkesztők jelenléte igen nagy részben tiszavirág-életű, közreműködésük és részvételük nem állandó, noha meglenne bennük a potenciál. A korai lemorzsolódás soktényezős változókkal magyarázható, így például a szabad tudás iránti elkötelezettség hiánya vagy például az újoncok számára nem eléggé kézenfekvő és intuitív felület [66].

A Wikipédiához képest rövidebb időintervallumú szerkesztések a Wikidata természetéből fakadnak, hiszen míg előbbi esetében a fejezet- és szócikkírás van a hangsúly, de a belső és forráshivatkozások, helyesírási hibák és elírások javítása aránylag rövid idő alatt abszolválhatók, addig a Wikidata tripletek képében tárolt strukturált adatainak szerkesztése messzemenőleg gyorsabb és gördülékenyebb. Hogy pontosan mennyire, az nagyban függ attól, hogy a szerkesztő milyen felületen kíván dolgozni. A legkézenfekvőbb a 2. ábrán már korábban ismertetett webes felület, amely emberi használatra megfelelő – asztali és mobil eszközökre optimalizált – formában teszi lehetővé az adatok olvasását, valamint szerkesztését. Egy 2018-as tanulmány a Wikidata 2017. október elsejei pillanatképét vizsgálva arra az eredményre jutott, hogy a szerkesztők több mint 95%-a kizárólag ezt a felületet használta a szerkesztéshez [67].

A gördülékeny felhasználói élményt szolgálják továbbá a segédeszközök, amelyek az oldal testhezállobb elrendezésétől kezdve általános szerkesztési műveleteken túl specifikus igények kielégítését szolgálják (pl. egy forráshivatkozás egyszerűen több értékhez is történő beszúrása) [68]. Mivel a Wikidata több mint százmillió elemmel ren-

delkezik, elkerülhetetlen, hogy – az emberi figyelmetlenségből vagy az automatizált importálásból eredő okokból – már létező entitásoknak duplikált elemeik keletkezzenek. Ilyenkor az egységes forrásazonosítók (URI-k) permanensségének megőrzése érdekében ezek nem törlésre, hanem összevonásra kerülnek: ez egy többlépcsős folyamat, amelynek során előbb a két elem megtalálható adatok az alacsonyabb azonosítószámú (korábban létrehozott) elem helyére kerülnek (ez lesz a célelem), majd a kiürült elem átírányítássá válik a célelemre, továbbítva az embereket és a programokat a teljesebb információhoz [69]. A segéd-eszközök döntő része valamennyi regisztrált szerkesztő számára elérhető, így az ezek és a nyelvi/bábeli beállítások nyújtotta előnyök okán is érdemes lehet bejelentkezett felhasználóként közreműködni a projektben. További előny, hogy egy fiókkal elérhetővé válnak az alapértelmezett szerkesztői felületnél egy fokkal felhasználóbarátabb és egyszerűbben használható félautomata eszközkhöz is: ezek átmenetet képeznek a kézzel és az automatizált módon történő szerkesztés között, lehetővé téve a magasabb rátájú, „kézzel” történő közreműködést. A „The Distributed Game” elnevezésű eszköz például egy játékmód keretében frissen létrehozott, Wikidata-elemmel még nem rendelkező Wikipédia-szócikkek összekapcsolására kínál felhasználóbarát módot, lehetséges elemeket felkínálva a szerkesztőnek, időt spórolva ezáltal a végső döntést meghozó embernek [70]. Hasonló eszköz még a „Mix’n’match”, amely külső adatbázisok azonosítóinak Wikidata-elemekhez történő kézi párosítását könnyíti meg azáltal, hogy az adott katalógusban elérhető információk (például név, születési és halálozási dátum, típus) alapján hasonlóságot mutató Wikidata-elemeket kínál fel: amennyiben az adott entitásnak már létezik Wikidata-eleme, az akkor nagy valószínűséggel megjelenik a találatok között, a párosítás (az adott külső azonosító hozzáadása a Wikidata-elemhez) ekkor csupán már csak egy kattintás. Jelenleg is több olyan „Mix’n’match game” zajlik, ahol magyar adatbázisok párosítása zajlik, ilyen például a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagjait tartalmazó Akadémiai Adattár, a Magyar Tudományos Művek Tára vagy például az Elektronikus Periodika Adatbázis [6].

A Mix’n’match gyakorlati működését az 5. ábra illusztrálja, ahol a délszláv államok COBISS elnevezésű egységes könyvtári információs rendszerének CONOR.SR nemzetközi katalógusa látható. A CONOR.SR a COBISS szerb részadatbázisa, a képernyőképen látható játék ezek azonosítóinak párosítására szolgál. A bevezetőből a felhasználó számára kiderül Kizsl Péter katalógusazonosítója (27889511), latin és cirill írásrendszerű személynév főtétele (Кисл, Петер és Kizsl, Péter), valamint az ehhez kapcsolódó kiegészítő (kronologikus) adatok. Mivel Kizsl Péter (Q113145828) Wikidata-elemén [71] még nem szerepel a CONOR.SR-azonosító (P8851) tulajdonság, ezért a Mix’n’match párosítatlan azonosítóként felkínálja azt összekapcsolásra. A „Találatok más katalógusokból” szakaszban felsorolt további négy katalógus közül három – köztük a CONOR szlovén részadatbázisának – már meglévő párosítása szolgál megerősítő támpontként, hogy a „Találatok a Wikidatán” szakaszban felkínált elem valóban a keresett elem, amihez a fölfelé mutató nyílra (↑) kattintva hozzá is adható az azonosítószám.

A felhasználók különleges csoportját képezik a botok vagy robotok, amelyeket humán felhasználók fejlesztenek és tartanak karban elsősorban olyan feladatokra, ahol nagyszámú (általában emberi döntéshozatalt nem igénylő) szerkesztést kell elvégezni. A botok a humán szerkesztőkhöz hasonlóan egyedi felhasználói fiókkal rendelkeznek, beazonosíthatóságuk érdekében nevüket jellemzően „gazdájukról” kapják, kiegészülve egy „bot” címkével. A botjogosultsággal rendelkező felhasználói fiókok lényege, hogy általuk magas szerkesztésrátával nagy mennyiségű adatot lehessen beimportálni és szerkeszteni: mivel esetenként egy-egy feladat százazres szerkesztésszámmal is járhat, ezért a botok által végzett változtatások alapesetben elrejtésre kerülnek a szerkesztők elől. Egy bot legfontosabb többletjogosultságai közé tartozik a „bot” (automatikus folyamatként való kezelés) és az „apihighlimits” (nagyobb mennyiségű lekérdezés az API-n keresztül), valamint az „autopatrol” (szerkesztések automatikusan ellenőrzöttként való jelölése) jogok [72]. A jogokhoz azonban kötelezettségek is járnak: az etikus API-használat mellett arra is figyelni kell, hogy egy rosszul megválasztott magas szerkesztésrátával

CONOR.SR Action ▾
 people in CONOR.SR database

Péter Kiszl

Bejegyzés	103466107
Katalógusazonosító	27889511
Más nevek	sr Петер Кисл
Katalógus leírása	1978-; Петер Кисл
Típus	human [Q5]
Született/elhunyt	1978 –

Enter Q number of matching item

Keresés
 Keresés a Wikidatában | [Search sr.wikipedia](#) | Keresés a Wikipédiákban Google-lel | Keresés a Wikiforrásban Google-lel | Keresés a Wikidatán Google-lel

Találatok a Wikidatán

Q113145828 [?]	Péter Kiszl Hungarian library scientist (1978-)
----------------	---

Találatok a(z) sr.wikipedia wikin
 Nincsenek párok

Találatok más katalógusokból [Creation candidates]

HAS member ID: Kiszl Péter	Könyvtár- és információudomány	Párosítatlan
Keresés a Wikidatában Search hu.wikipedia Keresés a Wikipédiákban Google-lel Keresés a Wikidatán Google-lel	Q megadása <input type="button" value="Új elem"/> <input type="button" value="N/A"/>	
CONOR.SI: Péter Kiszl		Automatikusan párosított
Péter Kiszl [Q113145828] [?]	Könyvtártudós, egyetemi oktató (*1978) 	Megerősítés Eltávolítás [mind]
PLWABN 5: Péter Kiszl	1978; viaf:307438479	By Alessandra boccone
Péter Kiszl [Q113145828] [?]	Könyvtártudós, egyetemi oktató (*1978) 	Eltávolítás
MTMT author: Péter Kiszl	Péter Kiszl (Könyvtár- és információudomány)	By Epidosis
Péter Kiszl [Q113145828] [?]	Könyvtártudós, egyetemi oktató (*1978) 	Eltávolítás

5. ábra Képernyőkép a CONOR.SR-azonosítókat párosító Mix'n'match felületéről.

Forrás: <https://mix-n-match.toolforge.org/?#/entry/103466107>

végzett feladat nehogy leterhelje a szervert, ezt megelőzendően mindig szükséges megadni egy „maxlag” (maximálisan engedélyezett késedelem) értéket [73, 74]. Mivel egy hibásan működő bot jelentős károkat képes okozni a projektnek – elsősorban a már említett feltűnésmentes működése által és a hibás szerkesztések időigényes visszaállítása miatt –, ezek működését egy hivatalos Wikidata-irányelv szabályozza, amelynek része a közösség általi engedélyeztetésük formalizált procedúrája is [75]. Az irányelv értelmében a botjog iránt folyamodó szerkesztőnek mindenekelőtt egyértelmű leírást kell adnia a futtatni kívánt feladat(ok) ról. A bot működéséhez használt programkódok megosztása ugyan nem kötelező, de a közösség bátorítja azok (szabad licenc alatt történő) nyilván-

nosságra hozatalát, lehetővé téve azok közösségi közreműködés általi karbantartását, egy-egy feladat tovább öröklését a projekt életéből kivonuló szerkesztőktől. A kérelem megírását követően egy 50 és 250 közötti próbaszerkesztés-sorozatot kell végeznie, amely alapján a közösség véleményezheti, végső soron pedig támogathatja vagy ellenézheti a botjog megadását. Mivel a próbaszerkesztéseket úgy kell elvégezni, hogy az adott fiók még nem rendelkezik botjoggal, így azok valamennyi szerkesztő számára megjelennek, növelve ezáltal az esetleges hibás és félreműködések észrevételének esélyét. A közösségi hozzájárulást követően egy bot mindaddig üzemelhet, amíg tulajdonosa le nem állítja (mert például a jövőben nem kívánja már karbantartani), valamennyi jóváhagyott fela-

datát el nem végzi (például egy adott, tovább már nem bővülő adatbázis elemeinek importálását) vagy a közösség vissza nem vonja engedélyét (például félreműködése miatt). Noha a botjoggal rendelkező fiókok aránya csupán az aktív – az elmúlt 30 napban legalább egy szerkesztéssel rendelkező – szerkesztők másfél százalékát teszi ki (2023. augusztus 18-án a Wikidata 23 394 aktív szerkesztője közül 360 rendelkezett botjogosultsággal) [76], a Wikidata szerkesztéseinek döntő részét botok végzik. A projekt indulását követő években a botok a szerkesztések majdnem 90%-áért voltak felelősek: ez a szám a wiki- és nyelvközi hivatkozások nagyszámú importálásának lezárultával sem csökkent számottevően, tehát a szerkesztések döntő többségéért jelenleg is automatizált szerkesztéseket végző programok felelősek [67].

A Wikidata százmillió elemes száma és az adatok növekvő mélységű komplexitása predestinálja, hogy a projekt humán – regisztrált és anonim – szerkesztői csak automatizált közreműködésre képes programok segítségével képesek lépést tartani a reprezentálni kívánt világ információinak változásaival és vice versa. Noha eme két szerkesztői csoport élesen elkülönül egymástól, mindkét oldal közreműködése egyenértékűen elengedhetetlen a Wikidata fennmaradásához és dinamikus bővüléséhez, együttműködésük törvényszerű. Tény, hogy számszerűleg a botok végzik a legtöbb szerkesztést, azonban a szerkesztések minőségének vizsgálatakor a Wikidata nem részesíti előnyben – ad hominem – egyik felet sem, a botok ugyanúgy felülírhatják az emberi szerkesztők közreműködéseit, mint fordítva, szemben például a kizárólag emberi befogadásra szánt szövegeket tartalmazó Wikipédiával. Az emberi szerkesztők és botok közötti interakció létfontosságú a Wikidata minőségének fenntartása érdekében. Az adatok bővítésének és pontosságának növelésében mindkét oldal egymásra van utalva, hiszen a jellemzően repetitív és ezért könnyen automatizálható feladatok esetében az állandó emberi kontroll az önkéntes projekt szűkös humán erőforrás-kapacitásának elpazarlását jelentené, amely elengedhetetlen például a Wikidata-tulajdonságok komplex rendszerének fenntartásához. Az emberi szerkesztők és a botok közötti nagyobb kooperáció és egyenlőbb feladatmegosztás a Wikidata adatminőségének

javulásához vezethet. Érdekes, hogy a szerkesztőközösség mérete azonban csak korlátozottan van pozitív hatással a projekt teljesítményére, szemben a Wikipédia kapcsán eddig megfigyelt trendekkel [77].

6. Összegzés

A Wikidata 2012-es indulásakor megfogalmazott kezdeti célkitűzések elérését követően a projekt hamar meghaladta a Wikimedia Foundation nyelv- és wikiközi hivatkozásait gyűjtő repozitórium szerepét, és rövid idő alatt a szemantikus web egyik legfontosabb adatbázisává nőtte ki magát. A tudásgráf adatainak gyorsléptékű növekedése és alkalmazásának széleskörű elterjedése ellenére azonban a Wikidatával kapcsolatos kutatások alacsony száma és egyenlőtlen eloszlása a kutatási téma alulreprezentáltságát és kiforratlanságát jelzi. A téma Magyarországon alig publikált, az ezzel foglalkozó kutatások, konferencia-előadások és workshopok szinte kivétel nélkül a – korábban a Petőfi Irodalmi Múzeumhoz, 2021 decembere-től az Országos Széchényi Könyvtárhoz tartozó – Digitális Bölcsészeti Központ munkatársaihoz kötődnek. A Wikidata átfogó, tudományos igényű és magyar nyelvű feldolgozását célozva a dolgozat részletesen ismertette a tudásgráf strukturális felépítését és legfontosabb ismérveit. Az információkat felépítő RDF tripletekhez szükséges – elem, állítás, tulajdonság és érték – alapfogalmakon kívül az adatok (újra)felhasználásához elengedhetetlen forráshivatkozások és azonosítók, valamint a visszakereséshez szükséges címkék és leírások is részletesen bemutatásra kerültek.

A Wikidata és társprojektjei által támogatott nyitott tudás mozgalom terjesztésének fontos aspektusa a többnyelvűség: az összesen több mint 320 nyelven elérhető 61 millió Wikipédia-szócikk adataival kiegészült Wikidata kiváló adatforrásként szolgálhat a humán interakcióra tervezett alkalmazások, így például a mesterséges intelligenciával támogatott csevegőrobotok (pl. ChatGPT) és virtuális asszisztensek (pl. Amazon Alexa, Apple Siri) számára. A magyar nyelv szerencsés helyzetben van e tekintetben, ugyanis a Wikidata Európa-centrikussága, a magyar nyelvű közreműködők felülreprezentáltsága a szerkesztőközösségben és a magyar Wikipédia-Wikidata szoros kooperá-

ciója előnyös kiindulási helyzetet teremt az integrációban gondolkodó hazai intézmények számára. Az adatbázis strukturált adatainak Wikipédia-szócikkek információiból, partnerségi adatcserékből, közgyűteményi (adat)hozzájárulásokból, és nem utolsósorban a közösségi közreműködésen alapuló modellből fakadó töretlen növekedése egyben a projekt népszerűségét indukálta.

A tanulmány sorozat következő részében bemutatásra kerülnek a Wikidata integrálásának megvalósult joggyakorlatai és lehetséges alkalmazásai, így például az, hogy a Wikidata miképp lehet képes kiváltani a közgyűteményi szereplők hagyományos authoritykontrollját, lehetővé téve az intézményi adatsilókba zárt adatok nyílttá és szabadon elérhetővé tételét.

Irodalom és jegyzetek

- [1] Wikidata, *Eötvös Loránd Tudományegyetem*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Q390287> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [2] Wikidata, *Magyarország*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Q28> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [3] Tartalmi lapnak számít minden olyan fő névtérben található elem, amely nem átirányító lap (redirect) és törlésre sem került. Átirányító lapok általában úgy keletkeznek, hogy egy már létező elem által reprezentált entitásról újabb elem, duplikátum kerül létrehozásra: ilyenkor a két elem összevonásra kerül, és a szokásjog szerint az alacsonyabb számú azonosítóval rendelkező elem reprezentálja tovább az entitást, amire a magasabb számú azonosítóval rendelkező elem átirányítja az olvasót. Egy elem törlésére csak akkor kerül sor, ha az nem felel meg a Wikidata nevezetességi kritériumainak. Mindezek következtében a tartalmi lapok számánál mindig kevesebb, mint a legújabb elem azonosítója.
- [4] Wikidata, *Statisztika*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Special:Statistics> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [5] Magyar Tudományos Művek Tára, *Keresőkifejezés: Wikidata*, Elérhető: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?mode=search&query=publication;labelOrMtid;eq;Wikidata> (2023. augusztus 18-án a Magyar Tudományos Művek Tárában a „Wikidata” keresőszó összesen nyolc találatot eredményezett)
- [6] Molnár, B. *A Wikidata és a Nemzeti Névtér kapcsolódási lehetőségei*, Könyvtári Figyelő, 67(1), p. 46–55, 2021.
- [7] Roth, M. *The Wikipedia data revolution*, Diff, Elérhető: <https://diff.wikimedia.org/2012/03/30/the-wikipedia-data-revolution/> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [8] Dickinson, B. *Paul Allen Invests In A Massive Project To Make Wikipedia Better*, Insider, Elérhető: <https://www.businessinsider.com/paul-allen-invests-in-wikidata-project-2012-3> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [9] Leitch, T. *Wikipedia U: Knowledge, authority, and liberal education in the digital age*, JHU Press, 2014. ISBN: 9781421415505
- [10] Wikimedia Statistics, *Pages to date*, Elérhető: https://stats.wikimedia.org/#/all-projects/content/pages-to-date/normal|table|all|page_type~content|monthly (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [11] Pintscher, L. *Erste Schritte von Wikidata in der ungarischen Wikipedia*, Wikimedia Deutschland Blog, Elérhető: <https://blog.wikimedia.de/2013/01/14/erste-schritte-von-wikidata-in-der-ungarischen-wikipedia/> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [12] Pluta, W. *Wikidata ist für alle Wikipedien da*, Golem.de, Elérhető: <https://www.golem.de/news/onlineenzyklopaedie-wikidata-ist-fuer-alle-wikipedien-da-1304-98941.html> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [13] Wikimedia Commons, *Wikidata is here!*, Elérhető: https://commons.wikimedia.org/wiki/Commons:Village_pump/Archive/2013/10#Wikidata_is_here.21 (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [14] Wikidata, *Wikidata:Interwiki conflicts*, Elérhető: https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:Interwiki_conflicts (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [15] Thirumalai, M.S., Mallikarjun, B., Singh Rangila, R. *Bringing Order to Linguistic Diversity: Language Planning in the British Raj*, Language in India, Elérhető: <https://web.archive.org/web/20080526010825/http://www.languageinindia.com/oct2001/punjab1.html> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [16] Wikidata, *User:Pasleim/Connectivity*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/User:Pasleim/Connectivity> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [17] Yu, L. *A developer's guide to the semantic Web*, Springer, 2011. ISBN: 978-3-642-15970-1
- [18] Broughton, J. *Wikipedia: The Missing Manual*, O'Reilly Media, 2008. ISBN: 9780596553777
- [19] Pintscher, L. *Erste Teile von Phase 2 von Wikidata in Betrieb*, Wikimedia Deutschland Blog, Elérhető: <https://blog.wikimedia.de/2013/02/04/first-parts-of-phase-2-of-wikidata-going-live/> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [20] Wikidata, *Douglas Adams*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Q42> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [21] Wikidata, *Help:Label*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Help:Label> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [22] Wikidata, *Cambridge*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Q350> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [23] Wikidata, *Cambridge*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Q49111> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [24] Wikidata, *Help:Description*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Help:Description> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [25] Wikidata, *Help:Aliases*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Help:Aliases> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)

- [26] Wikidata, *I. Erzsébet*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Q7207> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [27] Wikidata, *gyermek*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Property:P40> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [28] Wikidata, *Help:Statements*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Help:Statements> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [29] Wikidata, *Help:Properties*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Help:Properties> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [30] Wikidata, *Wikidata: List of properties*, Elérhető: https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:List_of_properties (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [31] Wikidata, *List of Properties*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Special:ListProperties> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [32] Wikidata, *Wikidata:Property creation*, Elérhető: https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:Property_creation (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [33] Wikidata, *Wikidata:Properties for deletion*, Elérhető: https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:Properties_for_deletion (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [34] A Magyar Nemzet szerzője, *Elérhető a Magyar Nemzeti Névtér bővített változata*, Magyar Nemzet, Elérhető: <https://magyarnemzet.hu/kultura/2023/02/elerheto-a-magyar-nemzeti-nevter-bovitett-valtozata> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [35] Wikidata, *Wikidata:Property proposal/Hungarian National Namespace person ID (new)*, Elérhető: [https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:Property_proposal/Hungarian_National_Namespace_person_ID_\(new\)](https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:Property_proposal/Hungarian_National_Namespace_person_ID_(new)) (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [36] Wikimedia Cloud Virtual Private Server, *Quarry*, Elérhető: <https://quarry.wmcloud.org/> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
Vizsgált adatbázis: wikidatawiki_p. A lekérdezéshez használt kód: SELECT pid2, probability FROM wikidatawiki_p.wbs_properypairs WHERE qid1=5 and pid1=31 and context='item' and count>100 order by probability desc
- [37] Wikidata, *Help:Qualifiers*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Help:Qualifiers> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [38] Wikidata, *Wikidata:Verifiability*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:Verifiability> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [39] Serra, L. G., Schneider, J. A., Segundo, J. E. S. *Person Identifiers in MARC 21 Records in a Semantic Environment*, Cataloging & Classification Quarterly, 58(5), p. 505–519, 2020.
<https://doi.org/10.1080/01639374.2020.1771499>
- [40] Wikidata, *VIAF-azonosító*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Property:P214> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [41] Wikidata, *DOI*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Property:P356> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [42] Wikidata, *II. Erzsébet*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Q9682> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [43] Wikidata, *Help:Ranking*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Help:Ranking> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [44] Wikidata, *Help:Multilingual*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Help:Multilingual> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [45] Mora-Cantallos, M., Sánchez-Alonso, S., García-Barriocanal, E. *A systematic literature review on Wikidata*, Data Technologies and Applications, 53(3), p. 250–268, 2019.
<https://doi.org/10.1108/DTA-12-2018-0110>
- [46] Ell, B., Vrandečić, D., Simperl, E. *Labels in the Web of Data*, In: The Semantic Web–ISWC 2011: 10th International Semantic Web Conference, Bonn, Germany, October 23–27, 2011, Proceedings, Part I, Springer, Heidelberg–New York, 2011, p. 162–176. ISBN: 978-3-642-25073-6
- [47] Vougiouklis, P., Hare, J., Simperl, E. *A neural network approach for knowledge-driven response generation*, In: Proceedings of COLING 2016, the 26th International Conference on Computational Linguistics: Technical Papers, The COLING 2016 Organizing Committee, Osaka, 2016, p. 3370–3380. ISBN: 978-4-87974-702-0
- [48] Simonite, T. *Inside the Alexa-Friendly World of Wikidata*, Wired, Elérhető: <https://www.wired.com/story/inside-the-alexa-friendly-world-of-wikidata/> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [49] Kaffee, L., Piscopo, A., Vougiouklis, P., Simperl, E., Carr, L., Pintscher, L. *A glimpse into Babel: an analysis of multilinguality in Wikidata*, In: Proceedings of the 13th International Symposium on Open Collaboration, ACM, New York, 2017, p. 1–5.
<https://doi.org/10.1145/3125433.3125465>
- [50] Dreisbach, J. L., Demeterio III, F. P. A. *Intergenerational Language Preference Shift among Cebuanos on the Cebuano, Filipino, and English Languages*, LLT Journal, 23(2), p. 220–240, 2020.
<https://doi.org/10.24071/llt.2020.230203>
- [51] National Statistics Office, *2010 Census of Population and Housing*, Report No. 2A – Demographic and Housing Characteristics (Non-Sample Variables), National Statistics Office, 2013, ISSN: 0117-1453
- [52] Lsjbot AB, *Home*, Elérhető: <http://lsjbot.se/> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [53] Kaffee, L. A., Simperl, E. *Analysis of editors' languages in wikidata*, In: Proceedings of the 14th International Symposium on Open Collaboration, Association for Computing Machinery, New York, 2018, p. 1–5.
<https://doi.org/10.1145/3233391.3233965>
- [54] Wikidata, *Wikidata:Userboxes*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:Userboxes> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [55] Wikidata, *Category:Babel - User by language*, Elérhető: https://www.wikidata.org/wiki/Category:Babel_-_Users_by_language (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [56] Wikidata, *Help:Navigating Wikidata/User Options*, Elérhető: https://www.wikidata.org/wiki/Help:Navigating_Wikidata/User_Options (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)

- [57] Wikipédia, *Wikipédia:Bábel*, Elérhető: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Wikip%C3%A9dia:B%C3%A1bel> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [58] Wikidata, *Help:About data*, Elérhető: https://www.wikidata.org/wiki/Help:About_data (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [59] Phabricator, *Add user preference to deactivate/delete user account*, Elérhető: <https://phabricator.wikimedia.org/T34815> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [60] Meta, *Help:Unified login*, Elérhető: https://meta.wikimedia.org/wiki/Help:Unified_login (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [61] Wikidata, *Wikidata:Data donation*, Elérhető: https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:Data_donation (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [62] Wikidata, *Wikidata:Tours*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:Tours> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [63] Wikidata, *Help:FAQ*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Help:FAQ> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [64] Wikidata, *Template:ProjectChatLanguages*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Template:ProjectChatLanguages> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [65] Yasseri, T., Sumi, R., Kertész, J. *Circadian patterns of wikipedia editorial activity: A demographic analysis*, PloS one, 7(1), e30091, 2012. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0030091>
- [66] Sarasua, C., Checco, A., Demartini, G., Difallah, D., Feldman, M., Pintscher, L. *The evolution of power and standard Wikidata editors: comparing editing behavior over time to predict lifespan and volume of edits*, Computer Supported Cooperative Work, 28, p. 843–882, 2019. <https://doi.org/10.1007/s10606-018-9344-y>
- [67] Piscopo, A. *Wikidata: A New Paradigm of Human-Bot Collaboration?*, arXiv, 2018. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1810.00931>
- [68] Wikidata, *Wikidata:Tools*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:Tools> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [69] Wikidata, *Help:Merge*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Help:Merge> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [70] Toolforge, *The Distributed Game*, Elérhető: <https://wikidata-game.toolforge.org/distributed/> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [71] Wikidata, *Kiszl Péter*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Q113145828> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [72] Wikidata, *User group rights*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Special:ListGroupRights> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [73] MediaWiki, *API:Etiquette*, Elérhető: <https://www.mediawiki.org/wiki/API:Etiquette> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [74] MediaWiki, *Manual:Maxlag parameter*, Elérhető: https://www.mediawiki.org/wiki/Manual:Maxlag_parameter (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [75] Wikidata, *Wikidata:Bots*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:Bots> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [76] Wikidata, *Statistics*, Elérhető: <https://www.wikidata.org/wiki/Special:Statistics> (Utolsó elérés: 2023. 08. 18.)
- [77] Piscopo, A., Phethean, C., Simperl, E. *What makes a good collaborative knowledge graph: group composition and quality in wikidata*, In: Social Informatics: 9th International Conference, SocInfo 2017, Oxford, UK, September 13-15, 2017, Proceedings, Part I, Springer, Cham, 2017, p. 305–322. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-67217-5>

Beérkezett: 2023. augusztus 25.

Molnár Bence

a PTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Tanszékének egyetemi tanársegéde,
az Európai Unió Kiadóhivatalának munkatársa
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0274-7784>
E-mail: molnar.bence@hotmail.com

Bibliográfiai kapcsolatok az IFLA könyvtári referenciamodellben¹

Némethi-Takács Margit, Borbély Mária

A bibliográfiai kapcsolatok a könyvtári katalógusokban kettő vagy több bibliográfiai entitás összekapcsolását biztosítják. A könyvtári katalógusok funkciója közé tartozik ezeknek a bibliográfiai kapcsolatoknak a tükrözése, annak érdekében, hogy a keresők számára lehetővé váljon a kapcsolódó művek azonosítása és megtalálása. Az IFLA könyvtári referenciamodellben megjelenő felhasználói funkciók erősítik a bibliográfiai kapcsolatok fontosságát, mégpedig azzal, hogy a használói funkciók között megjelenik a felderítés. Mivel az IFLA LRM (IFLA Library Reference Model) alapul szolgál a különböző bibliográfiai rendszerek fejlesztésének, ezért célunk áttekinteni, hogy milyen bibliográfiai kapcsolatokat határoztak már meg korábban, továbbá azt megvizsgálni, hogy mely bibliográfiai kapcsolatokat felelnek meg az LRM-ben deklarált kapcsolatok.

bibliográfia, könyvtár, IFLA, referenciamodell

Bevezetés

A bibliográfiai kapcsolatok a könyvtári katalógusokban jelennek meg, ahol kettő vagy több bibliográfiai entitás összekapcsolását biztosítják. A cédulakatalógusok és kezdetben az OPAC-ok konkrét keresésekre tudtak választ adni: bizonyos címen megjelent dokumentum leírását adták vissza, egy szerző bizonyos címen kiadott dokumentumának leírását jelenítették meg, egy szerző összes, az adott könyvtárban elérhető bibliográfiai forrásának a leírását listázták stb. Ma már egyre nagyobb jelentősége van annak, hogy a műveket összefüggéseikben, kapcsolatrendszerükben lássuk, azaz kereséseink során lehetőségünk legyen művek közötti kapcsolatok felfedezésére. Ez azt jelenti, hogy az eredményül kapott találatok alapján képesek legyünk az adott tétel és a többi tétel közötti viszonyt észrevenni vagy azt meglátni, hogy a szellemi tartalom hogyan kapcsolódik más szellemi tartalmakhoz. Például, ha a felhasználó Sir Arthur Conan Doyle *A bíborvörös dolgozószoba* címmel megjelent művét szeretné elolvasni, akkor

ne csak a monográfiát tudja visszakeresni, hanem képes legyen megtalálni ezt az írást tartalmazó antológiát is. Vagy ha az olvasó Astrid Lindgren *Harisnyás Pippi hajóra száll* c. művét keresi, akkor képes legyen azt megtudni, hogy a regénynek van előzménye, ami nem más mint a *Harisnyás Pippi* c. mű és van folytatása, mégpedig a *Harisnyás Pippi a Déltengeren* c. mű.

A bibliográfiai kapcsolatok fontossága az entitáskapcsolati modelleknek köszönhetően megnőtt. Az első ilyen modellben, az FRBR-ben (Functional Requirements for Bibliographic Records) ugyan még nem fogalmazódott meg olyan használói feladat, amelynek az alapja a bibliográfiai kapcsolatokat felhasználó keresés lenne, viszont az információk hatékony visszakeresése szempontjából kiemeli a kapcsolatokat: „... *kapcsolat olyan, amely a használót elvezeti egy megtalált entitástól egy másikhoz, amely ahhoz szorosan kapcsolódik*” (IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records 1998, p. 86.). Az FR-családból kialakított LRM (IFLA Library Reference Model = IFLA Könyvtári Referenciamodell) viszont már túllépett az FRBR-en és meghatározta a felderítést mint használói feladatot: „*A források felfede-*

¹ A Networkshop 2023 konferencián elhangzott előadás anyaga.

zése a köztük lévő kapcsolatok használatával, ezáltal a források összefüggésbe helyezése” (Riva, Boeuf, & Žumer 2018, p. 13.). Ezzel párhuzamosan a 2016-ban aktualizált nemzetközi katalógizálási alapelvekben megjelent a katalógusnak az a célja vagy feladata, hogy a használó tudjon navigálni és kutatni „a katalóguson belül, a bibliográfiai és az authority adatok logikus elrendezésén és az entitások közötti kapcsolatok egyértelmű megjelenítésén keresztül, a katalóguson túl más katalógusok irányában és a könyvtári környezeten kívül is.” (Galeffi et al. 2018, p. 11.)

A katalógizálás területén az előbb említett LRM egy meghatározó konceptuális modell, amit kiterjesztett entitás-kapcsolati modellezés keretei között fejlesztettek ki. Ezt támasztja alá az is, hogy a ma leginkább teret hódító RDA (Resource Description & Access = Forrásleírás és hozzáférés) alapját ez a modell képezi, továbbá azt is láthatjuk, hogy megindult a bibliográfiai leírással kapcsolatos szabályzatok LRM-mel történő harmonizálása. Az IFLA Katalógizáló Szekciója is ezt az irányt követi a 2021–23-as munkatervében, ahol célul tűzték ki az ICP (International cataloguing principles = Nyilatkozat a nemzetközi katalógizálási alapelvekről) harmonizálását az LRM-mel. (IFLA Cataloguing Section Standing Committee 2021) Tanulmányunkban, elsősorban *Tillett és Smiraglia* munkáját alapul véve áttekintjük, hogy milyen bibliográfiai kapcsolatokat határoztak már meg korábban. Továbbá az előbb felvázolt irányt követve fontosnak tartjuk megvizsgálni, hogy mely bibliográfiai kapcsolatoknak felelnek meg az LRM-ben deklarált kapcsolatokat.

Bibliográfia kapcsolatok

A bibliográfiai kapcsolatokra irányuló kutatások már az 1950-es években (lásd Lubetzky) elindultak, de valójában az 1980-as években kezdtek el igazán foglalkozni vele. A bibliográfiai kapcsolatok egy korai kategorizálását adja meg az UNIMARC, amely elsősorban a rekordok közötti kapcsolatokon alapul. Három kategóriát határoztak meg az UNIMARC-ban: vertikális vagy hierarchikus kapcsolat, horizontális vagy mellérendelő kapcsolat és kronologikus bibliográfiai kapcsolat (UNIMARC 1980; Smiraglia 1992). A jelenleg használatban lévő MARC21 a bibliográfiai kapcsolatoknak

ugyanezen típusait határozta meg: kronológiai, vertikális (hierarchikus) és horizontális kapcsolatok. A kronológiai kapcsolat a bibliográfiai egységek közötti időbeli kapcsolatot jelenti (pl. előzmény, folytatás stb.). Vertikális kapcsolat jöhet létre például egy folyóiratcikk és a folyóirat között, alsorozat és a fősorozat között stb., tehát itt az egésznek a részeihez és fordítva a részeknek az egészhez való hierarchikus kapcsolatáról van szó. És végül a horizontális kapcsolat olyan kapcsolatot jelöl, ami egy bibliográfiai egység különböző nyelveken, formátumokban, médiumon stb. megjelenő változatok között jön létre (Marc21, 2023).

A bibliográfiai kapcsolatok első igazi kategorizálását *Barbara Tillett* adta meg. Különböző katalógizálási szabályokat tanulmányozott annak érdekében, hogy meghatározza, hogyan jelölik a kapcsolatokat a bibliográfiai tételekben. Több mint húsz szabályzatot nézett át *Panizzi* 1841-ben kiadott szabályzatától kezdve az 1978-ban megjelent *Anglo-American Cataloguing Rules c. szabályzat*ig. Célja volt a bibliográfiai kapcsolatok típusainak meghatározása, és vizsgálatainak eredményeképpen megalkotta a bibliográfiai kapcsolatok taxonómiáját (Tillett 1987; Zapounidou 2020). Tillett a bibliográfiai kapcsolatoknak hét típusát adta meg:

1. Azonossági (equivalent) kapcsolatok egy mű ugyanazon megnyilvánulásának pontos másolatai között, vagy egy eredeti példány és annak reprodukciói között állnak fenn, amennyiben a szellemi tartalom és a szerzőség nem változik. Ide tartoznak a másolatok, kiadások, faksimilék és reprintek, fénymásolatok, mikroformák és más hasonló reprodukciók. (Tillett, 1987)

Például azonossági kapcsolat áll fenn *Abafi Lajos* által írt *Magyarország lepkéi, tekintettel Európa többi országainak lepkefaunájára* c. mű 1907-es kiadása és ugyanennek a műnek 2000-ben megjelent reprintje között.

Az azonossági kapcsolatok elsősorban a bibliográfiai leírások megjegyzés adatcsoportjában, esetleg a kiadás adatcsoportban jelennek meg.

2. Származékos (derivative) kapcsolatok egy bibliográfiai mű és a mű alapján létrehozott módosítás között állnak fenn. Ide tartoznak:

- a különböző kiadások, átdolgozások, fordítások, összefoglalók, absztraktok és kivonatok;

- adaptációk vagy módosítások, amikor az eredeti műből létrehozott származékos mű új műnek minősül;
- műfaji változások, mint például a dramatizálások és regényadaptációk; és
- más művek stílusa vagy tematikus tartalma alapján létrehozott új művek, mint például a szabad fordítások, parafrázisok, imitációk és paródiák.

Származékos kapcsolat van Petőfi Sándor által írt *János vitéz* c. elbeszélő költemény valamint az elbeszélő költemény prózai átírata között, vagy Petőfi Sándor által írt János vitéz c. elbeszélő költeménye és az ez alapján készült daljáték között. (1. ábra)

Származékos kapcsolat kialakításának több módja lehet. Használhatjuk erre a kiadás adatcsoportot, a megjegyzés adatcsoportot, egységesített címet, tárgyi melléktételt stb.

3. Leíró (descriptive) kapcsolat egy bibliográfiai egység és az adott bibliográfiai egység leírása, kritikája, értékelése vagy recenziója között keletkezik, mint például mű és az azt leíró könyvismertetés között. Ide tartoznak a jegyzetekkel ellátott kiadások is, esetkönyvek, kommentárok, kritikák stb. (Tillett, 1987)

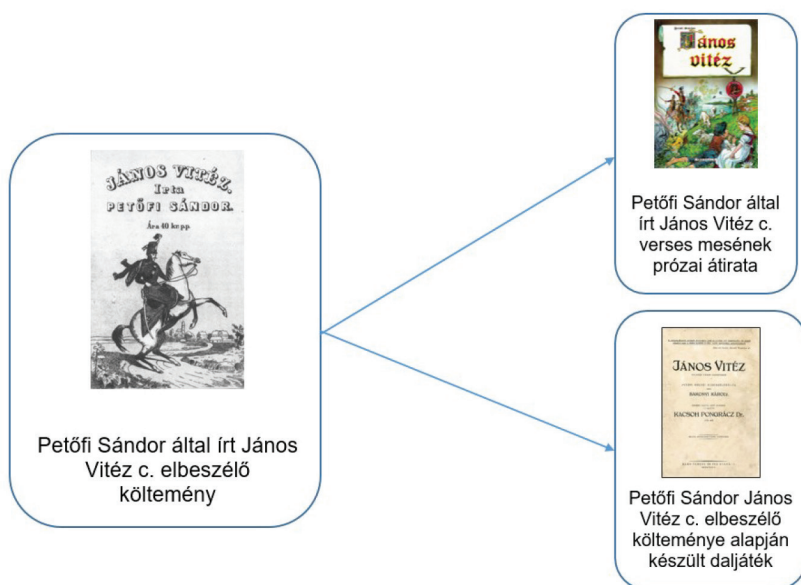
Leíró kapcsolat áll fenn pl. *Pais Dezső A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből* c. mű első kiadása és a belőle készült *Pais Dezső A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből* c. könyvismertetés között.

Az ilyen típusú bibliográfiai kapcsolat a megjegyzés adatcsoportban, tárgyi melléktételben illetve címben jelenhet meg. Az előbb megadott példa esetén a címadat segítségével lehet összekapcsolni a két művet.

4. Egész-rész vagy rész-egész (whole-part or part-whole) kapcsolat egy mű és a mű alkotórésze között áll fenn, mint például egy antológia és az azt alkotó mű közötti kapcsolat, időszaki kiadvány és egy részegysége közötti kapcsolat vagy egy tanulmánykötet és annak egy tanulmányáról készült különlenyomat közötti kapcsolat. (Tillett, 1987)

Az egész-rész kapcsolat feltüntetésére a megjegyzés adatcsoport, a szerző-cím szerinti melléktétel, a címszerinti melléktétel a sorozati melléktétel az egységesített cím szerinti melléktétel stb. alkalmas.

5. Járulékos (accompanying) kapcsolat egy bibliográfiai egység és az általa kísért bibliográfiai egység között áll fenn. Ez a kapcsolat a legtöbb esetben hierarchikus, amikor is az egyik bibliográfiai egység alárendeltje a domináns egységnek. Ebben az esetben az alárendelt rész a fő részt vagy folytatja (pl. szövegkiegészítések stb.) vagy kiegészíti (pl. függelékek, mellékletek stb.) vagy illusztrálja (pl. térképek, illusztrációk stb.) vagy valamilyen más módon növeli a főtételt (pl. konkordanciák, indexek, bibliográfiák stb.). De léteznek egyenrangú járulékos kapcsolatok is. (Tillett, 1987)

1. ábra Származékos kapcsolat

Járulékos kapcsolat van Bihari György *Horvát Sándor igazsága* c. kisregény és a kisregény térképmelléklete valamint recenziómelléklete között. A járulékos kapcsolat láthatóvá tételére a terjedelem adatcsoportot, a megjegyzés adatcsoportot stb. lehet használni.

6. Folytatólagos (sequential) kapcsolatok olyan bibliográfiai egységek között állnak fenn, amelyek folytatják vagy megelőzik egymást. Ilyen kapcsolat lehetséges például egy monográfia folytatásai vagy előzménye között, vagy egy számozott sorozat különböző részei között. (Tillett, 1987)

Jó példa erre a már korábban említett Harisnyás Pippiről szóló művek közötti kapcsolat. (2. ábra).

Folytatólagos kapcsolat megjelenítésére alkalmas többek között a megjegyzés adatcsoport, az egységesített cím stb.

7. Közös jellemző (shared characteristic) kapcsolatok a bibliográfiai egységek között akkor jönnek létre, amikor közöttük az előbb említett kapcsolatok egyike sem áll fenn, de közös szerzővel, címmel, témával vagy más, a katalógusban hozzáférési pontként használt jellemzővel rendelkeznek, például közös nyelv, megjelenési dátum vagy megjelenési ország. (Tillett, 1987)
- Például a könyvtári feldolgozást tárgyszó kapcsolja össze, lásd Tóvári Judit *Elektronikus dokumentumok feldolgozása* c. művét, ugyancsak Tóvári Judit által írt *Meta-adat tárolási technikák* c. művét, valamint Makay Árpád *Számítógépek könyvtári és dokumentációs alkalmazása* c. művét.

Tillett után Smiragliat emeljük ki, aki a származékos vagy más néven derivatív bibliográfiai kapcsolatot vizsgálta behatóbban. Finomított a definíción és meghatározta a derivatív kapcsolatok hét típusát a következők szerint:

1. szimultán származékok: párhuzamosan kiadott művek, például amerikai – brit kiadás;
2. egymást követő származékok: javított kiadások, átdolgozott kiadások stb.;
3. fordítások: ide sorolhatjuk azokat is, amelyek párhuzamosan az eredeti szöveget is tartalmazták;
4. bővítések (az eredeti szöveg más bővítémmel): illusztrált szövegek, megzenésített szövegek, az eredeti szöveget tartalmazó kritikák, konkordanciák és kommentárok stb.
5. kivonatok: olyan művek, amelyek vagy rövidített, vagy tömörített, vagy szemelvényes kiadásként jelennek meg;
6. adaptációk: egyszerűsített, dramatizált, megzenésített változatok, forgatókönyvek, librettók és más hasonló módosítások;
7. előadások beleértve a hang- vagy képfelvételeket (azaz film- vagy videofelvételek). (Smiraglia 1992, Noruzi 2012)

Smiraglia Leazer-rel írt közös cikkében a hét típus mellé még hozzávette a kísérő származékos kapcsolatot. Ez a kapcsolat akkor jön létre, amikor a kísérő művek kibővítik az alaplírium szellemi tartalmát. Ha egy műből marketing céllal válik kísérő anyag, ami az alaplírium szellemi tartalmához nem tesz hozzá semmit, akkor az nem számít kísérő kapcsolatnak. Smiraglia és Leazer azt is megállá-

2. ábra Folytatólagos kapcsolat

pította, hogy vannak olyan bibliográfiai jellemzők, amelyek korlátozott mértékben ugyan, de felhasználhatók a származékos bibliográfiai kapcsolatokkal rendelkező művek előrejelzésére. Például a „közös ő” (pregenitor) mű kora a származékoság előrejelzője lehet, hiszen az régebbi „közös ő” (pregenitor) művek nagyobb bibliográfiai családokkal rendelkeznek (Zapounidou 2020).

Kapcsolatok az IFLA konceptuális modelljében

Ma a legmeghatározóbb entitás-kapcsolati adatmodell az IFLA könyvtári referenciamodellje. A modell kijelenti, hogy *„a kapcsolatok a bibliográfiai univerzum lényeges részét képezik: összekötik az entitások előfordulásait, és összefüggésbe helyezik őket.”* (Riva, Boeuf, & Žumer 2018, p. 58.)

A referenciamodellben meghatározott kapcsolatok entitásokat kötnek össze. Az LRM a kapcsolatok között hierarchiát alakított ki: a legfelsőbb szinten az LRM-R1 (res kapcsolatban áll ezzel: res) kapcsolat helyezkedik el, és a többi kapcsolat ennek az alárendeltjeként jelenik meg. Tulajdonképpen az alárendelt kapcsolatok pontosítják a legfelsőbb szintű kapcsolatot. (Riva, Boeuf, & Žumer 2018)

A modellben 36 kapcsolat definíciója és részletes meghatározása található, továbbá a kapcsolatok mindegyikének létezik inverze. Az inverz kapcsolat a következőt jelenti: ha a kapcsolat az a entitást kapcsolja a b entitáshoz, akkor az inverze a b entitást fogja az a entitáshoz kapcsolni.

Az LRM a kapcsolatok esetében érvényességi kört és értéktartományt ad meg. Az érvényességi kör nem más, mint a forrásentitás, vagy másként kifejezve az a kiindulási pont, ahonnan a kapcsolat kiindul. Értéktartomány pedig a célentitás, azaz egy kapcsolat érkezési pontja. Ebből következőleg az előbb említett inverz kapcsolatot úgy lehet meghatározni, hogy az inverz kapcsolat az értéktartomány felől az érvényességi kör felé halad. (Riva, Boeuf, & Žumer 2018)

Az érvényességi kör és az értéktartomány révén beszélhetünk számosságról, ami a két csoportba tartozó és az adott kapcsolattal összeköthető entitások előfordulásainak számát határozza meg. Ennek értelmében az érvényességi kört és az értéktartományt is felfoghatjuk egy-egy halmaznak, amely egy vagy több azonos típusú entitást tartalmaz az adott kapcsolattól függően.

A számosságnak három típusát ismerhetjük meg a Könyvtári Referenciamodellből: 1-T; T-1; T-T (T=több). Az 1-T számosság azt jelenti, hogy a kapcsolat az érvényességi kör egy darab entitását köti össze az értéktartományból egy vagy több entitással. A T-1 számosság az érvényességi kör egy vagy több entitását kapcsolja össze az értéktartomány egy entitásával. Míg a T-T kapcsolat révén mind az érvényességi körből, mind az értéktartományból egy vagy több entitás között jöhet létre a kapcsolat. (Riva, Boeuf, & Žumer 2018)

Bibliográfiai kapcsolatok és az LRM

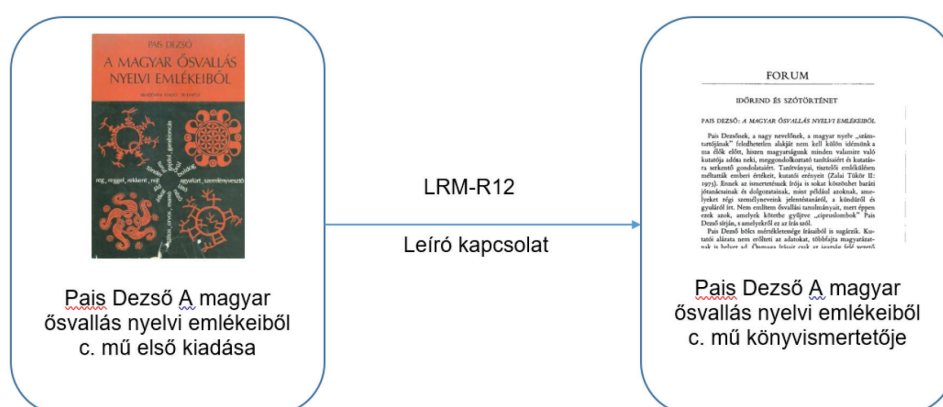
Az IFLA referenciamodellben felhasználói feladatként megjelenik a felderítés, azaz olyan bibliográfiai források felfedezése, amelyekhez a források között lévő kapcsolatok révén jutnak el a használók. A források között lévő kapcsolatokat nevezzük bibliográfiai kapcsolatoknak. Mivel a felfedezés és a felderítés funkciók lényegesek a végfelhasználók számára, fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy melyek azok az LRM-kapcsolatok, amelyek megfeleltethetők egy-egy bibliográfiai kapcsolatnak.

Az LRM-ben felsorolt és a Tillett-taxonómiának megfelelően megjelölt kapcsolatokat az alábbiakban feltüntetett két táblázat tartalmazza. Az első táblázatban (1. táblázat) azok a kapcsolatok szerepelnek, amelyek önmagukban megadják az entitások közötti kapcsolatokat, nincs szükség egy „közvetítő” entitásra, hogy a kapcsolat létrejöhessen (3. ábra).

A második táblázatban pedig legalább két kapcsolat szükséges ahhoz, hogy két entitás között a kapcsolat kialakuljon. Vegyük példaként az LRM-R3 (KIFEJEZÉSI FORMA testet öltött ebben: MEGJELÉSI FORMA) kapcsolatot! Az LRM-R3 kapcsolat esetében legalább két LRM-R3 kapcsolatra van szükség ahhoz, hogy az ugyanahhoz a kifejezési formához kapcsolódó megjelenési formák közötti kapcsolatot kifejezzük. Például, ha egy kifejezési forma megjelenik nyomtatott formában és elektronikusan is, akkor ugyanahhoz a kifejezési formához az LRM-R3 kapcsolat segítségével hozzákapcsoljuk a nyomtatott megjelenési formát és egy másik, de ugyancsak LRM-R3 kapcsolat segítségével hozzákapcsoljuk az elektronikus formát. Egyazon kifejezési formához kapcsolódnak az eltérő megjelenési formák, így tulajdonképpen a kifejezési forma teremt kapcsolatot a két megjelenési

1. táblázat Egy LRM kapcsolattal kifejezhető bibliográfiai kapcsolatok

azonosító	érvényességi kör és a kapcsolat neve	azonossági	származékos	leíró	rész-egész	járolékos	folytatólagos
LRM-R12	MŰ tárgya RES			x			
LRM-R18	MŰ része MŰ				x		
LRM-R19	MŰ előzménye ennek: MŰ						x
LRM-R20	MŰ kíséri / kiegészíti ezt: MŰ					x	
LRM-R21	MŰ ihletője MŰ		x	x			
LRM-R22	MŰ átalakítás ebből: MŰ		x				
LRM-R23	KIFEJEZÉSI FORMA része KIFEJEZÉSI FORMA				x		
LRM-R24	KIFEJEZÉSI FORMA ebből származik: KIFEJEZÉSI FORMA		x				
LRM-R25	KIFEJEZÉSI FORMA a következő által aggregált: KIFEJEZÉSI FORMA				x	x	
LRM-R26	MEGJELENÉSI FORMA része MEGJELENÉSI FORMA				x		
LRM-R27	MEGJELENÉSI FORMA másolata MEGJELENÉSI FORMA	x					
LRM-R28	PÉLDÁNY másolata MEGJELENÉSI FORMA	x					
LRM-R29	MEGJELENÉSI FORMA változata MEGJELENÉSI FORMA	x					

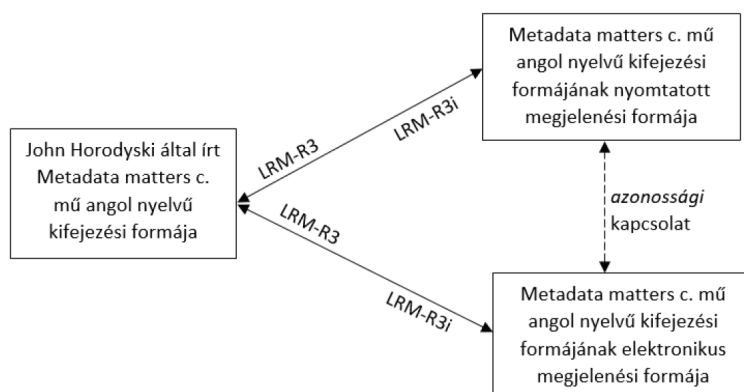

3. ábra LRM-R12 – Leíró kapcsolat

forma között. Azt is mondhatjuk, hogy a második táblázatban foglalt kapcsolatok esetében egy közvetítő entitásra van szükség a bibliográfiai kapcsolat kifejezéséhez.

Konkrét példát nézve a Metadata matters c. mű testet ölt az Auerbach Publications kiadó által kiadott nyomtatott formában és testet ölt ugyan ezen kiadó kiadásában megjelent elektronikus formában is. Mivel ugyanaz a kifejezési forma jelenik meg két különböző megjelenési formában, ez a két megjelenési forma *azonossági* kapcsolatban (4. ábra) áll egymással.

A táblázatok nem tartalmazzák a *közös jellemző* kapcsolat megfeleltetését. Ez az a bibliográfiai kapcsolat, ami közös szerzővel, címmel, témával vagy más, a katalógusban hozzáférési pontként használt jellemzővel rendelkező rekordok között jön létre. Ezt a kapcsolatot tulajdonképpen minden olyan LRM-kapcsolattal ki lehet fejezni, amiben vagy az érvényességi kör, vagy az értelmezési tartomány eltér valamely bibliográfiai egységtől (mű, kifejezési forma, megjelenési forma, példány). A *közös jellemzők* kapcsolat kifejezésére általában nem egyetlen LRM-kapcsolat szükséges. Az LRM-

4. ábra LRM-R3 kapcsolatok segítségével kifejezett azonossági kapcsolat modellje

2. táblázat Több LRM-kapcsolattal kifejezhető bibliográfiai kapcsolatok

azonosító	érvényességi kör és a kapcsolat neve	azonossági	származékos	leíró	rész-egész	járulékos	folytatólagos
LRM-R2	MŰ megvalósul ezen keresztül: KIFEJEZÉSI FORMA		x				
LRM-R3	KIFEJEZÉSI FORMA testet öltött ebben: MEGJELENÉSI FORMA	x					
LRM-R16	NOMEN része NOMEN				x		
LRM-R17	NOMEN ebből származik: NOMEN		x				

R5 kapcsolat esetében például legalább két kapcsolat szükséges, hogy egy ugyanazon ágenshez kapcsolódó művek között létrejöjjön a kapcsolat. Például az *Egri csillagok* c. mű létrehozója Gárdonyi Géza, valamint az *Ida* regénye c. mű létrehozója Gárdonyi Géza kapcsolatokból láthatjuk, hogy mind a két műnek közös a szerzője.

A *leíró* kapcsolatok sem jelennek meg egy az egyben a referenciamodell kapcsolatai között. A bibliográfiai kapcsolatoknak ezt a típusát leginkább az LRM-R12 (Mű tárgya Mű) kapcsolattal lehet kifejezni. A *leíró* kapcsolat akkor jön létre, ha egy bibliográfiai egység az adott bibliográfiai egység leírása, kritikája, értékelése stb., azaz a bibliográfiai egység a leírás, kritika, értékelés stb. tárgya. Viszont az LRM-R12 kapcsolat egy kicsit mégis több mint a *leíró* kapcsolat, ugyanis az adott leírásnak, kritikának, értékelésnek stb. nemcsak az alapot képező bibliográfiai leírást lehet megadni tárgyként, hanem esetenként más entitást is.

A második táblázatban olyan LRM-kapcsolat is megtalálható, amely nem bibliográfiai egységek (mű, kifejezési forma, megjelenési forma, példány) között teremt kapcsolatot, hanem két név között. Ezek alapvetően a *közös jellemző* kapcsolathoz tar-

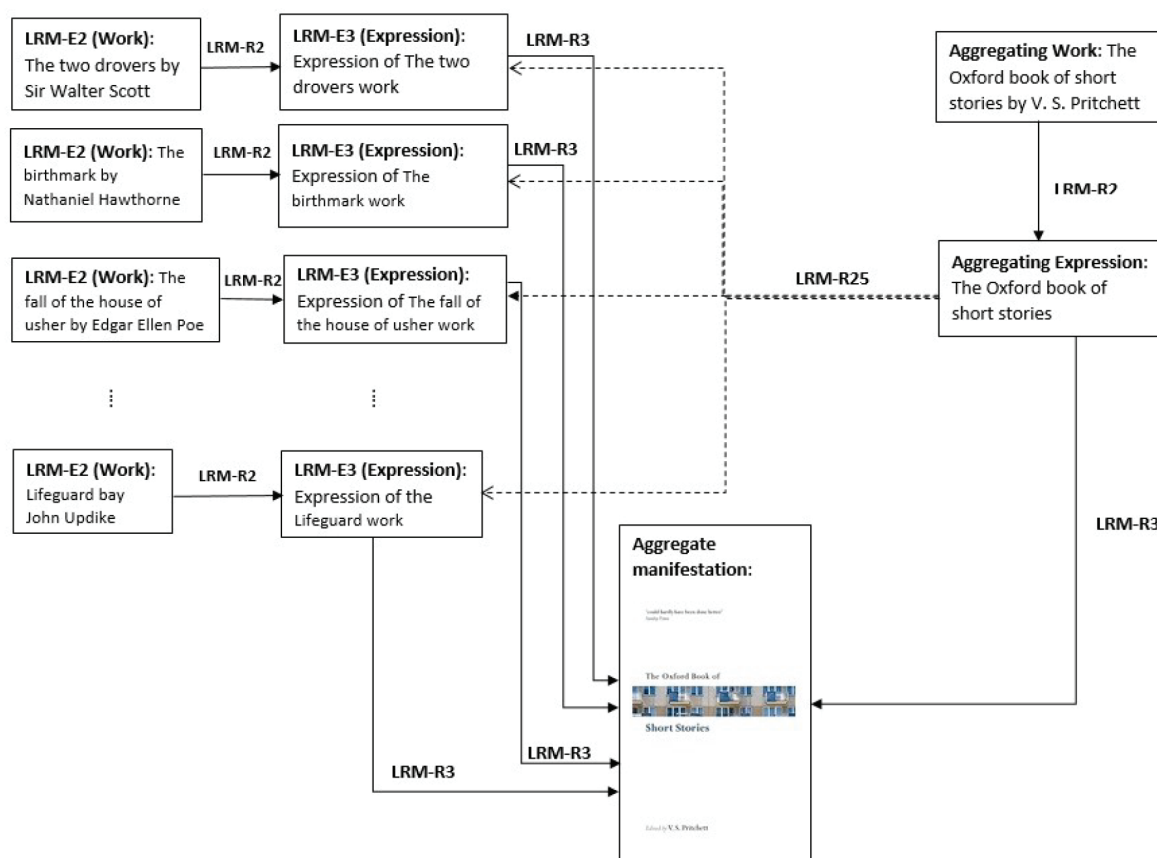
toznának, mert ugyanaz a név mint közös jellemző összekapcsol olyan rekordokat, amelyek egyébként nem állnának bibliográfiai kapcsolatban egymással. Az LRM-R16 esetében viszont még rész-egész kapcsolathoz is eljuthatunk. Vegyünk például egy alsorozatot, amit egy összetett cím nevez meg. Az összetett címnek részét képezi a fősorozat címe. A fősorozat címe megnevezi a fősorozatot, azaz itt az alsorozat összetett címe kapcsolatot teremt a fősorozat és az alsorozat között. Vagy az LRM-R17 kapcsolatot fel tudjuk használni fordítások összekapcsolására. Fordításoknál az esetek döntő többségében a fordított cím az eredeti címből jön létre, annak fordításaként. Ugyanazt a művet más-más nyelvre fordíthatják le, és ezzel párhuzamosan a mű eredeti címét is. Ebben az helyzetben a mű fordításait az eredeti cím fogja összekapcsolni. Itt azonban meg kell említeni azt is, hogy a bibliográfiai kapcsolat kifejezésére önmagában az LRM-R16 és LRM-R17 kapcsolat nem elegendő, hiszen ezek nomen entitásokat kapcsolnak össze.

A referenciamodell kapcsolatai közül az LRM-R25 (Kifejezési forma a következő által aggregált: kifejezési forma) kapcsolat egy egészen speciális kapcsolat. A kapcsolat kifejezési formák között

alakul ki, még pedig aggregáló kifejezési forma és más művek egyedi kifejezési formái között. A hangsúly az egyes művek kifejezési formáinak válogatásán van, aminek köszönhetően létrejön az aggregáló kifejezési forma, hogy az testet öltson egy aggregátum megjelenési formában. Az LRM-R25 kapcsolatot elsődlegesen a rész-egész bibliográfiai kapcsolatnak feleltethetjük meg, nem össze-tévesztve a referenciamodellben szereplő egész-rész kapcsolatokkal, ugyanis azok a forrásgyűjteményeket nem tartalmazzák. Tillett taxonómiájában a rész-egész bibliográfiai kapcsolat egy mű és a mű alkotórésze között áll fenn, mint például egy antológia és az azt alkotó mű közötti kapcsolat, időszaki kiadvány és egy részegysége közötti kapcsolat vagy egy tanulmánykötet és annak egy tanulmányáról készült különnyomat közötti kapcsolat. (Tillett, 1987) Ezzel szemben az LRM azt mondja, hogy az egész-rész kapcsolat „két mű között jön létre, ahol az egyiknek a tartalma a másik mű egy összetevője. ... A példák közé tartoznak a versenyművek tételei, a versiklusok költeményei, a többrészes

regények, a triptichonok.” (Riva, Boeuf, & Žumer 2018, p. 70) Viszont nem tartoznak ide a különböző gyűjtemények, merthogy „a kifejezési formák, amelyeket kiválasztottak egy aggregátum megjelenési formában történő együttes megjelenésre, nem válnak összetevőkké az aggregáló kifejezési forma tekintetében.” Az aggregátumok fajtái között viszont szerepel a bővülésből eredő forrásgyűjtemény (például, amikor előszóval, bevezetővel stb. bővül az eredeti mű) is, aminél a járulékos bibliográfiai kapcsolat jelenik meg, bár ennek kifejezésére nem elegendő egyetlen LRM-R25 kapcsolat. Ebben az esetben az aggregáló kifejezési forma teremt kapcsolatot a mű és a mű kiegészítő része között. (8. ábra)

A következő ábrák az LRM-R25 kapcsolat Tillett-taxonómiával történő megfeleltetését mutatják be. Az 5. ábra a *The Oxford book of short stories* c. aggregátum modelljét szemlélteti: az aggregátum negyvenegy művet tartalmaz, amelyeknek megvan a saját kifejezési formájuk. A kifejezési formák egységesítésekor az aggregáló, P. V. Pritchett létrehozta az aggregáló művet, ami a *The Oxford book*

5. ábra The Oxford book of short stories c. aggregátum modellje

of short stories címet kapta. Az így létrejött gyűjteményes mű esetén a gyűjteményt alkotó minden egyes mű és a gyűjtemény között rész-egész bibliográfiai kapcsolat van. (6. ábra).

A 7. ábrán szintén egy aggregátum modelljét láthatjuk, mégpedig a *Notre-Dame of Paris* c. aggregátum modelljét. Az aggregátum alapját a *Notre-Dame de Paris* c. mű jelenti, melynek több angol nyelvű fordítása is létezik. A képen látható könyv angol nyelvű kifejezési formáját *John Sturrock* hozta létre, ő fordította le a művet francia nyelvről. A mű ezen kívül kibővült még John Sturrock előszavával, további olvasmányokkal és kronológiával. Ezek a kiegészítések különálló műnek tekinthetők, amelyek saját kifejezési formával rendelkeznek. A John Sturrock a fordításon és az előszón túl

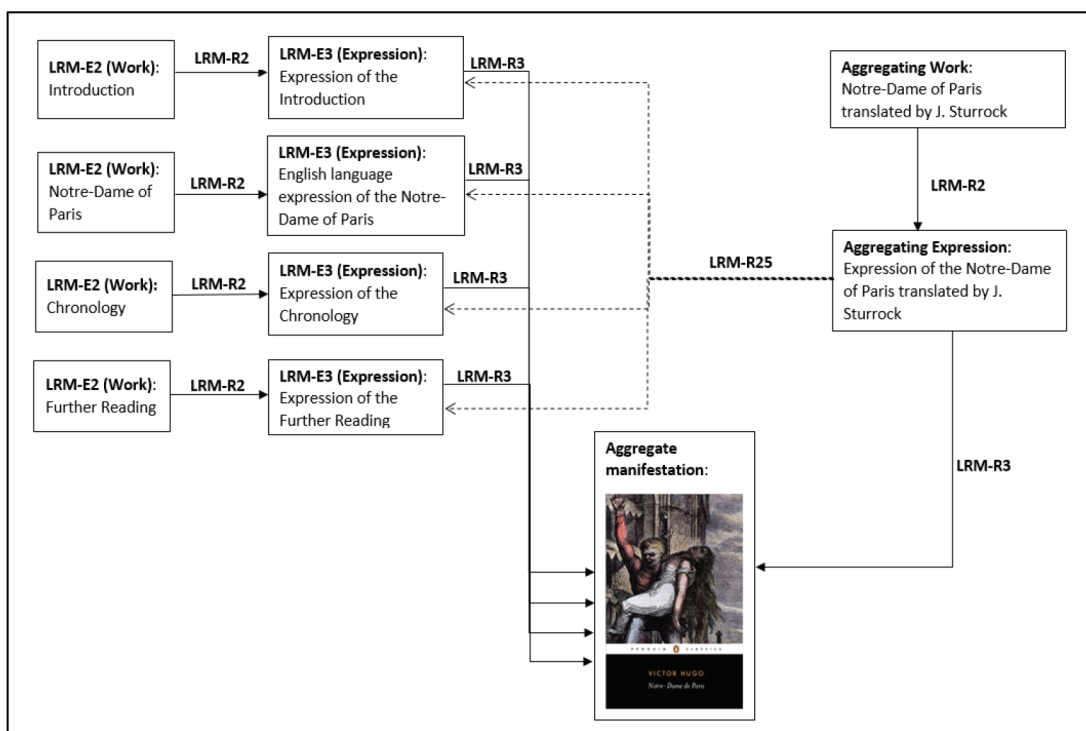
szerkesztőként is hozzájárult ahhoz, hogy az említett kifejezési formákból egy aggregáló mű jön létre. Az így létrejött forrásgyűjtemény esetén a *Notre-Dame of Paris* c. művet kiegészítő, *Chronology* című kronológia valamint a *Notre-Dame of Paris* c. mű között járulékos bibliográfiai kapcsolat figyelhető meg. (8. ábra)

Összegzés

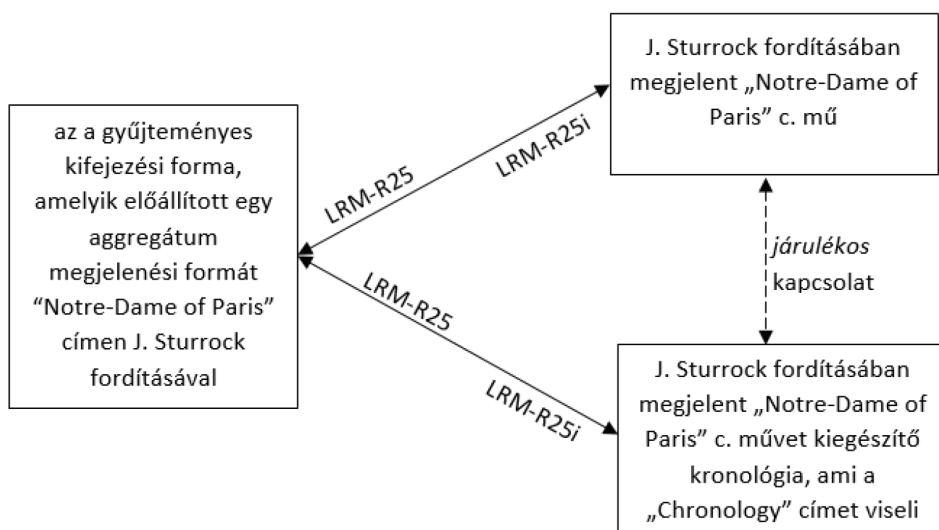
Az összehasonlítás azt mutatja, hogy a bibliográfiai kapcsolatok mindegyike megadható az LRM egy vagy több kapcsolata segítségével. Ehhez valószínűleg nagymértékben hozzájárult, hogy mind Barbara Tillett, mind pedig Richard Smiraglia közreműködői szerepet vállalt az IFLA könyvtári referenciamodelljének kidolgozásában.

6. ábra LRM-R25 – Rész-egész bibliográfiai kapcsolat

7. ábra Notre-Dame of Paris c. aggregátum modellje

8. ábra LRM-R25 – Járulékos bibliográfiai kapcsolat

A modell kapcsolatai között vannak olyanok, amelyek önmagukban képesek kifejezni a bibliográfiai források közötti kapcsolatokat, mint például az LRM-R24 (KIFEJEZÉSI FORMA ebből származik: KIFEJEZÉSI FORMA) kapcsolat, amellyel a *származékos* bibliográfiai kapcsolatot tudjuk kifejezni. Azonban vannak olyan kapcsolatok is, amelyek többekkel fejeznek ki egy bibliográfiai kapcsolatot.

Irodalom

- IFLA Bibliográfiai Tétel Funkcionális Követelményei Munkacsoportja *A bibliográfiai tételek funkcionális követelményei*, Zárójelentés, (Ford. Berke, B.) Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2006. Elérhető: <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/822/1/ifla-functional-requirements-for-bibliographic-records-frbr-hu.pdf> [Utolsó elérés: 2023. 07. 13.]
- Galeffi, A., Bertolini, M. V., Bothmann, R. L., Escolano Rodríguez, E., McGarry, D. *Nyilatkozat a nemzetközi katalógizálási alapelvekről (ICP)*, (Ford. Gazdag, T.) OSZK, Budapest, 2018. Elérhető: https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/84/1/icp_2016-hu.pdf [Utolsó elérés: 2023.07.13.]
- IFLA Cataloguing Section Standing Committee *2021-2023 Unit Action Planning*, International Federation of Library Associations and Institutions, Hague, 2021. Elérhető: https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/1887/1/action-plan_CAT_2021-2023.pdf [Utolsó elérés: 2023. 07. 13.]
- Lubetzky, S. *Cataloging Rules and principles*, Library of Congress, Washington, 1953. Elérhető: <https://ia902208.us.archive.org/28/items/catalogingrulesp00lube/cataloging-rulesp00lube.pdf> [Utolsó elérés: 2023. 07. 13.]

A bibliográfiai kapcsolatok közül a *közös jellemzők* kapcsolatnak nincs olyan LRM-beli megfelelője, amely önmagában kifejezné ezt a bibliográfiai kapcsolatot. Ezt a kapcsolatot akár még önálló kapcsolatként is kezelhetjük, hiszen a művek között a kapcsolat kizárólag a bibliográfiai rekordban található adatok alapján keletkezik.

- MARC21 *Format for Bibliographic data*, Library of Congress. Update No. 36 (June 2023). Elérhető: <https://www.loc.gov/marc/bibliographic/> [Utolsó elérés: 2023. 07. 13.]
- Riva, P., Le Boeuf, P., Žumer, M. *IFLA könyvtári referenciamodell: A bibliográfiai információk elméleti modellje* [elektronikus dok.]. (Ford. Gazdag, T.) OSZK, Budapest, 2018. Elérhető: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/frbr-lrm/ifla-lrm-august-2017_rev201712-hu.pdf [Utolsó elérés: 2023.07.13.]
- Smiraglia, R. P. *Authority control and the extent of derivative bibliographic relationships*, University of Chicago, Chicago, 1992. Elérhető: <https://www.proquest.com/docview/304038939> [Utolsó elérés: 2023.07.13.]
- UNIMARC Format. 1980. 2. ed. rev. London: IFLA
- Zapounidou, S. *Study of library data models in the Semantic Web environment*, PhD Thesis, Ionian University, Corfu, 2020. Elérhető: <https://zenodo.org/record/4018523#.Yjqanb-MK3A> [Utolsó elérés: 2023.07.13.]

Beérkezett: 2023. július 13.

Némethi-Takács Margit

Debreceni Egyetem Könyvtár- és Információtudományi Tanszék
egyetemi adjunktus

E-mail: takacs.margit@arts.unideb.hu

Borbély Mária

Debreceni Egyetem Könyvtár- és Információtudományi Tanszék,
egyetemi adjunktus

E-mail: borbely.maria@arts.unideb.hu

Nemzeti könyvtárak és az OSZK MARC21 állományainak összehasonlító elemzése néhány adatmező alapján

Tanulságok

Ungváry Rudolf, Király Péter

Király Péter QR catalogue elemzőjével összevetettük a jelentősebb nemzeti könyvtárak MARC21 állományainak feldolgozását az OSZK állományával. Ebben a munkában a rekordfej (06, 07 és 17), továbbá a kódolt fizikai jellemzők (007) tartalomra vonatkozó adatait elemeztük. Ilyen nagy tömegű összehasonlító elemzésekre megfelelő informatikai eszközök hiányában eddig nem volt lehetőség. Az összehasonlító elemzéseket buborékdiagramok formájában vizualizáltuk a gyors áttekinthetőség érdekében. A szóban forgó tartalmi adatmezők felhasználását a kereséshez a mai könyvtári rendszerek mostohán kezelik. Célunk, hogy ebben a helyzetben segítséget nyújtsunk a fejlesztésben.

könyvtár, adatmező, MARC21, OSZK, katalogizálás

Bevezető

Korábbi tanulmányokban összehasonlítottuk néhány nemzeti és tudományos könyvtár katalógusaiban a MARC21 állományainak feldolgozását. Ehhez a munkához letöltöttük a vizsgált könyvtárak katalógusainak állományát, elemzésükhöz pedig a QA catalogue nevű, a MARC-rekordok minőségellenőrzését végző alkalmazást használtuk [2–4]. Az alkalmazással a MARC21-állományt a számítógépes elemzés eddig nem alkalmazott, új módszerével tártuk fel a további, tartalmi vizsgálat céljaira. Így olyan adatok tömege vált hozzáférhetővé, melyek alapján elemezhető a katalógusok MARC21 mezőinek kitöltése, e kitöltés munkájának tartalmi jellege. Mindez jelentős segítség lehet a katalógusok minőséget meghatározó strukturális jellemzők megértéséhez és a hibák feltáráshoz.

2020-ban ennek a feltárásnak a tartalomra vonatkozó adatait (043, 045, 052, 072, 080, 082, 084, 085, 505, 520, 6XX) és a velük összefüggő adatait (007, 008, 034, 041) elemeztük [9–12].

2022-ben a MARC21-katalógusok egy, a szakmai közvélemény előtt lényegében homályban maradó részével foglalkoztunk. Ennek a résznek a jellemzőit csak az egyes könyvtárak speciális feldolgo-

zói ismerik igazán, de nekik sincs rálátásuk más nagy könyvtárak hasonló adatainak kitöltési elveire. A rekordfejről (06, 07 és 17), továbbá a vezérlő mezőkről (kódolt fizikai jellemzők, 00X) van szó. Az utóbbiak közül is csak a kódolt fizikai jellemzők (007) és a meghatározott jellemzők és információs adatok (008) tartalomra vonatkozóan fontosabbnak tekintett adatait vizsgáltuk akként, hogy összehasonlítottuk a kiválasztott pozíciókon szereplő értékeket. Az eredményt a gyors áttekinthetőség érdekében vizuálisan buborékdiagramokkal szemléltettük.

E tanulmányban az összehasonlítás fókuszában az Országos Széchényi Könyvtár katalógusállománya áll. Azt vizsgáljuk, miben hasonló és miben különbözik a magyar nemzeti könyvtár katalogizációs és feldolgozási gyakorlata néhány nagyobb nemzeti könyvtárétól? A tanulságok segíthetnek a feldolgozás minőségének javításában, a katalógusok minőséget meghatározó strukturális jellemzői jobban megérthetővé, rejtett problémák láthatóvá válnak. Az állományok nagysága miatt az összehasonlítás e tanulmány keretében ugyancsak néhány kiválasztott adatmezőre terjedhetett ki. Ahogy a korábbi két tanulmányban, úgy most

is a források tartalmára vonatkozó adatelemekre helyeztük a hangsúlyt. A felhasználókat ugyanis mindig a keresett tárgykör érdekli. A tartalom szerinti keresésük eredménye alapján értékelik egy katalógus minőségét.

Az 1. táblázatban MARC21 mezőket¹ és pozíciókat vetettünk össze.

A kiválasztott rekordfej-pozíciók és vezérlőmezők adatelemei mesterséges nyelvű, enumeratív osztályozási rendszerek egyetlen karakteres értékből álló jelzetei (kódszavai, a szakmai szlengben kódjai). Velük osztályozva a dokumentumok a legkülönbébb feldolgozási mód és dokumentumtípus szerint osztályozhatók. Például: a rekordfej 07. pozícióján azt osztályozták, hogy a bibliográfiai egységet analitikusan, gyűjteményesen, kötetként, monografikusan stb. dolgozták-e föl. A rekordfej 17. pozícióján azt, hogy autopsziával, rövidítetten, előzetesen stb. A rekordfej 06. pozícióján a dokumentum fajtáját osztályozták a külső fizikai megjelenés szempontjából: nyomtatott, kéziratos, audiovizuális stb. A 007 adatmező 00 pozícióján a dokumentum fajtáját a vizuális megjelenés szempontjából osztályozták aszerint, hogy szöveg, térkép, grafika stb. (Lásd példaként a 2. és 3. diagram pozícióhoz kötött osztályait.)

A 648 és 65X adatmezők kiválasztott almezői a klasszikus, természetes nyelven alapuló információkereső nyelvek tárgyszavait képviselik. Velük analitikus részletességgel tárható föl a dokumentumok tartalma.

Megvizsgáltuk, milyen összhang áll fenn e mezők között. Például vannak-e nyilvánvaló, vagy azoknak látszó ellentmondások; teszem azt egy mű nyomtatott nyelvi dokumentum (rekordfej/06=a), ezzel szemben a kódolt fizikai jellemzők szerint nem kivevethető grafikához tartozó kollázs (007/01=c)? Vagy van-e olyan kézirat, melyet kötetként/részegységként osztályoztak? Ugyancsak kiderül az elemzésből, hogy vannak-e hibás pozícióértékek. Ezeket a diagramokban az „[érvénytelen]” kategóriába soroltuk. Ilyen nagy tömegű összehasonlító elemzésekre megfelelő informatikai eszközök hiányában eddig nem volt lehetőség.

A rekordfej és a vezérlő mezők adatai hasznos és egyszerű kereshetőségeket biztosíthatnának olyan esetekben, amikor a keresésbe a dokumentumok egyes típusait is bevonják. Ezeket az adat-

1. táblázat Az összehasonlításba bevont MARC21 mezők és pozíciók

mező	pozíció/almező	elnevezés
rekordfej	06	a dokumentum jellege (=a rekord típusa)
	07	bibliográfiai szint
	17	a leírás jellege
007	00	kódolt fizikai jellemzők, dokumentumkategória
	01	a dokumentum speciális megjelölése: szöveg
008	01	a dokumentum speciális megjelölése: térkép
	18–21	könyvek, illusztráltság
	25–27	könyvek, tartalmi jellemzők
600	33	könyvek, műfaj
		személynév tárgyszó
		kronologikus tárgyszó
648	a	kronologikus tárgyszó
650	a	szaktárgyszó
651	a	földrajzi tárgyszó
653		szabadon választott tárgyszó
655	a	formai tárgyszó (dokumentumtípus)

mezőket a mai könyvtári keresőrendszerek mostohán kezelik. Gondoljuk csak meg, hogy mennyire nem egyszerű manapság egy olyan keresést megvalósítani, melynek tárgya mindazon elbeszélések, melyek illusztráltak?

A tételjes és a kódolt fizikai jellemzők osztályait a jelentőségükhöz képest a végfelhasználók csak nagyon nehézkesen tudják használni. Ezért eleve lemondanak a használatukról. Munkánk célja, hogy néhány elérhető nemzeti könyvtár vonatkozó állománya esetén a felszínre kerüljenek eme adatmezők kitöltésének jellegzetességei, és az esetleg belőlük fakadó problémák, anomáliák. Végső célunk, hogy mindezzel empirikus adatok álljanak rendelkezésre mind a katalógusok, mind a kezelőrendszerek, mind pedig nem utolsó sorban a MARC21 fejlesztéshez.

Már itt utalunk rá, hogy a rekordfej pozícióinak kitöltése kötelező, a vezérlő mezőké nem. Ennek messze ható következményei vannak. Ezeket a tanulmány végén összegeztük.

A vizsgálatba bevont nemzeti könyvtárak – a buborékdiagramokban megjelenő sorrendben – az alábbiak:

LC	Kongresszusi Könyvtár ²
DNB	Német Nemzeti Könyvtár ³
ÖNB	Oszták Nemzeti Könyvtár ⁴
NFI	Finn Nemzeti Könyvtár, ⁵ Fennica adatbázis (a nemzeti bibliográfia)
LIBRIS	Svéd Nemzeti Könyvtár és közös katalógus ⁶
BNPL	Lengyel Nemzeti Könyvtár ⁷
KBR	Belga Nemzeti Könyvtár ⁸
BL	Brit Nemzeti Könyvtár ⁹
NIZ	Izraeli Nemzeti Könyvtár ¹⁰
KB	Holland Nemzeti Könyvtár ¹¹
CSH	Cseh Nemzeti Könyvtár ¹²
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár ¹³

Egyben minden könyvtárnak megköszönjük, hogy adataikat fölhasználhatjuk, különösen azt, ha ez nyilvánosan is lehetséges.

A buborékdiagramokban a méret nem az adott metszésponton keletkező abszolút számok, hanem az egyes könyvtárak belső rekordaránya szerint szerepel. A rekordarány tehát nem a legnagyobb könyvtár, hanem a saját állománytól függ. Abszolút számok esetében a kisebb nemzeti könyvtárak buborékjai annyira kis méretűek, hogy nehéz vizuálisan értékelhető arányokat felismerni.

A tanulmányban mezőnevek dolgában a HUN-MARC 2002. március magyar KSZ/4.1 kiadás terminológiáját követjük [1]. Ha a MARC21-ben [5] eltérés van, vagy az almező új, akkor az angol kifejezés fordítását adjuk meg [15].¹⁴

1. Rekordtípusok és bibliográfiai szint<sp>

Jól látható, hogy az összehasonlításban a bibliográfiai szint egyes típusai elsősorban a nyelvi anyagra jellemzők. Figyelemre méltó a kétdimenziós nem kivetíthető és a zenei hangzó anyagok esete. Ezek között van összefoglaló, alárendelt (kötet, részegység) és sok monografikus szintű feldolgozás. A kétdimenziós anyagok (többnyire fényképek, grafikák) esetében az OSZK-hoz hasonlóan számos más könyvtárban (LC, ÖNB, BNPL KBR, BL, NED, CSH) túlnyomórészt fényképekről van szó. A zenei hangzó anyagok pedig többnyire nem komolyzenei dalok, és a DNB-re meg a BL-re jellemzők, de kisebb arányban az OSZK-ra is. Mindez szűrőpró-

bákon alapuló becslés. Mit tartalmaznak a jelentősebb nemzeti könyvtárak belső feldolgozási szabályzatai ezeknek a dokumentumoknak az esetében? Például milyen alapértelmezéseket? Nem utolsó sorban azt se volna érdektelen tudni, hogy hogyan definiálják (ha egyáltalán) nyomtatott és hangzó zenemű, kartográfiai anyag, két dimenziós nem kivetíthető grafikák stb. esetén, hogy valami monografikus, gyűjteményes, alárendelt stb. feldolgozásúak?

Az OSZK-ban az egyes táruk számára külön kitöltési sablonok készültek, melyekben megadták, hogy alapértelmezésként hogyan kell kitölteni egy adott mezőt, almezőt, pozíciót. Amikor néhány évtizede áttértek az AMICUS könyvtári rendszerre, a sablonok előírt értékeit a rendszerben rögzítették („beégették”). Azóta kéziratos sablonokat már nem találni. Nem biztos, hogy ez szerencsés fejlemény, ha új rendszerre kell áttérni. A kitöltési szabályok ugyanis nem örökkévalóak. Ha át kell őket dolgozni, fáradságos munkával kell majd kibányászni a rendszerből a kitöltési alapértelmezéseket.

A szabályzatok szakmai nyilvánosságának hiányában az átfogó, konszenzusos, nemzetközileg egységes megoldás nemzetközi szinten nagyon korlátozott.

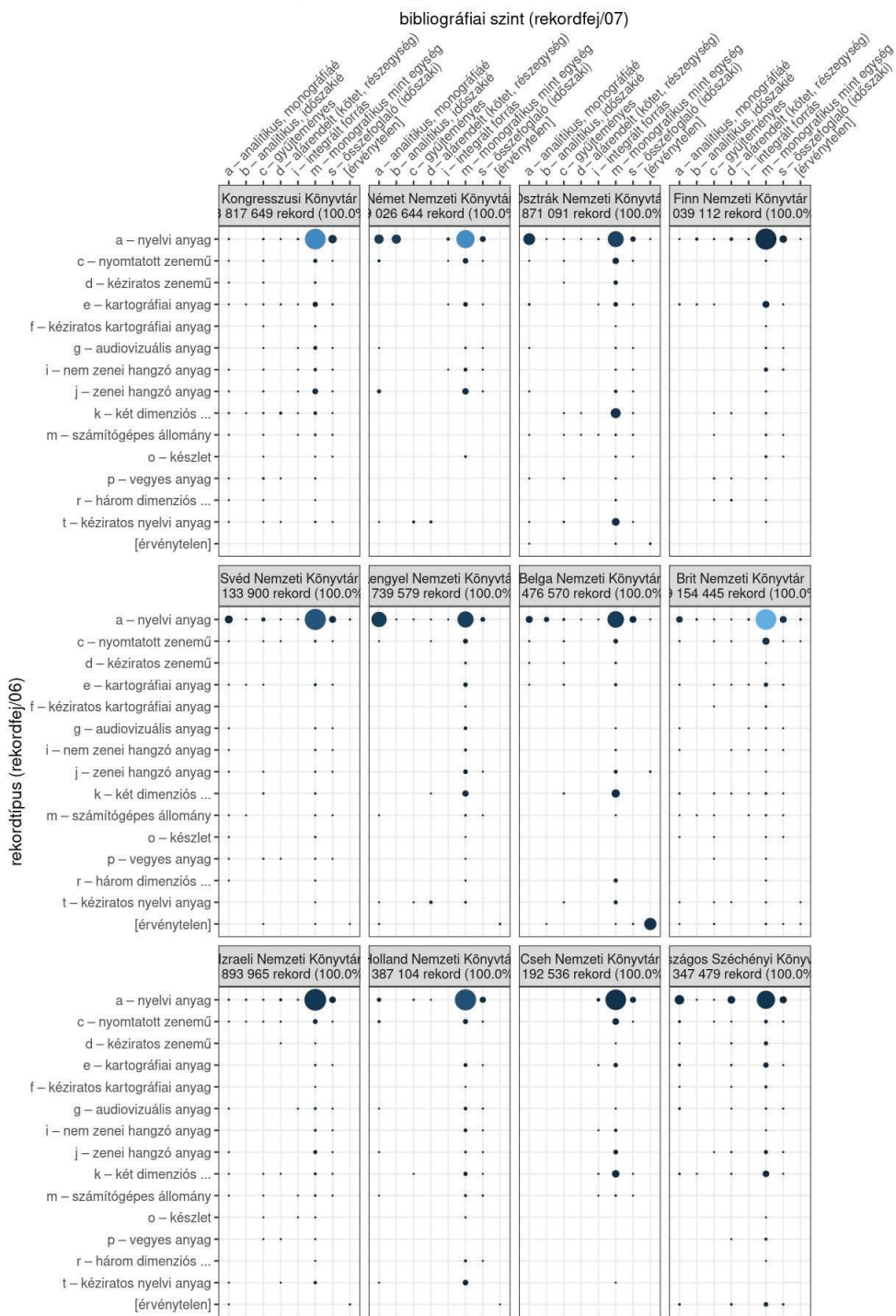
Előfordulnak más figyelemre méltó esetek. Például az LC-ben összefoglaló (időszaki) (rekordfej/07=s) a besorolása egy fényképgyűjteménynek (rekordfej/06 k) csak azért, mert 1985 óta gyűjtik benne online hozzáférhetően a képeket.¹⁵

Attól lett tehát a gyűjtemény időszaki, hogy az egyes fényképek különböző időkben készültek, ill. kerültek az adatbázisba? De akkor egy olyan cikkgyűjtemény-adatbázis, melybe különböző időkben megjelent cikkek különböző időkben folyamatosan kerülnek be, szintén időszaki volna? Kérdés, hogy az időszaki kiadványok jelenlegi meghatározása mennyire teszi ezt lehetővé? A DNB-ben például nem létezik kétdimenziós (nem kivetíthető) (azaz fénykép) mint időszaki, az ÖNB-ben igen.

1.2 Rekordtípusok és a leírás jellege (szintje)

Feltűnő, hogy általában milyen kicsi a számítógép által kezelt állomány (Rf/06=m). Az OSZK-ban (a HUNMARC-ot követve) erre az I és nem az m kódot használják, a diagramban azért nem szerepel. A maga 2000 tételes elektronikus típusú álló-

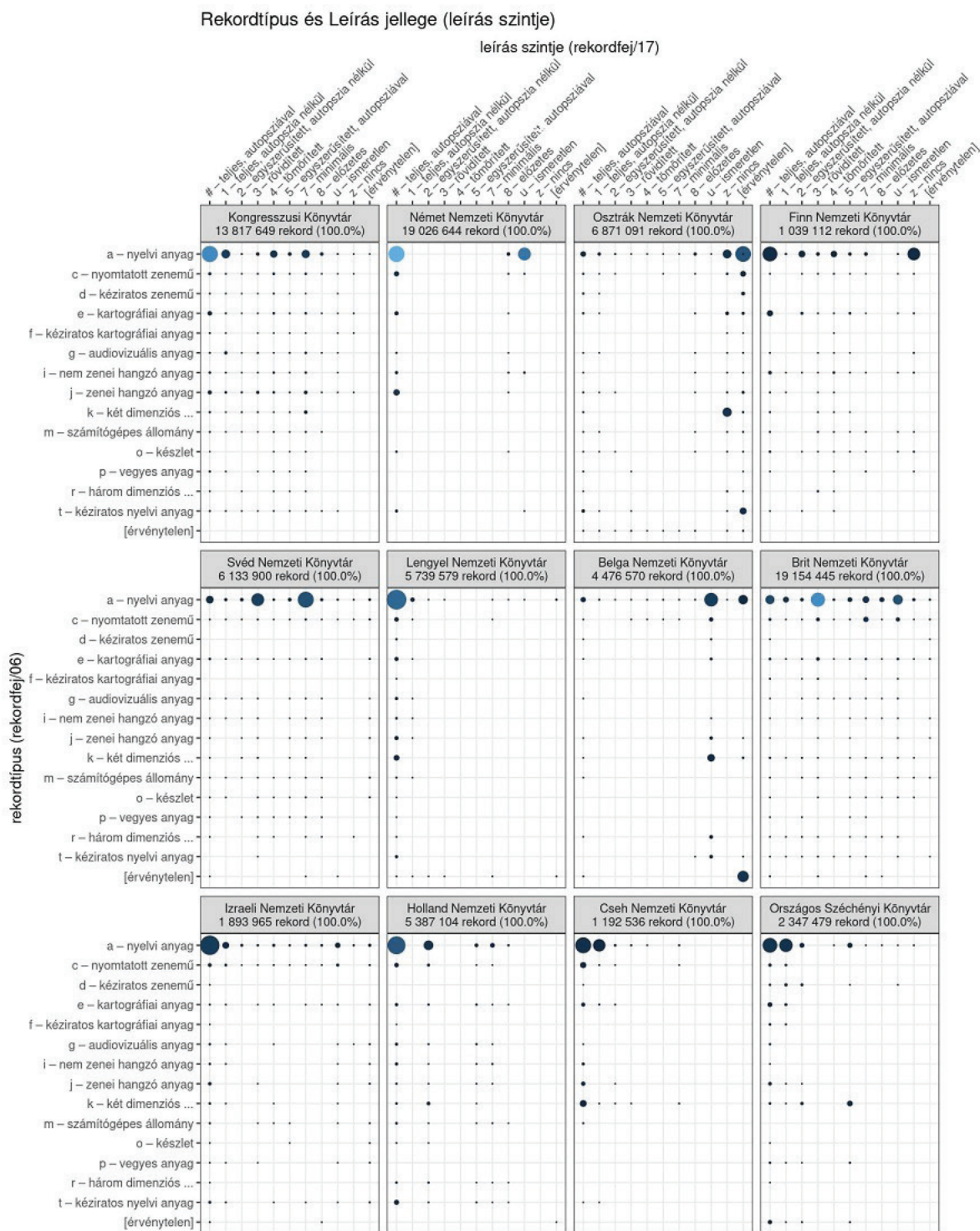
Rekordtípus és Bibliográfiai szint

1. diagram Rekordtípusok és bibliográfiai szint

mányával a hasonló nagyságú könyvtárakkal van egy sorban (ÖNB: 3.942; NBI: 1.175; összehasonlításként LC:11.017), holott az ilyen források elterjedtsége már rendkívül nagy. Erre utal, hogy az 5. diagramcsoportban a DNB-ben mennyire nagy az elektronikus minősítésű (007/00=c) dokumentumok aránya.

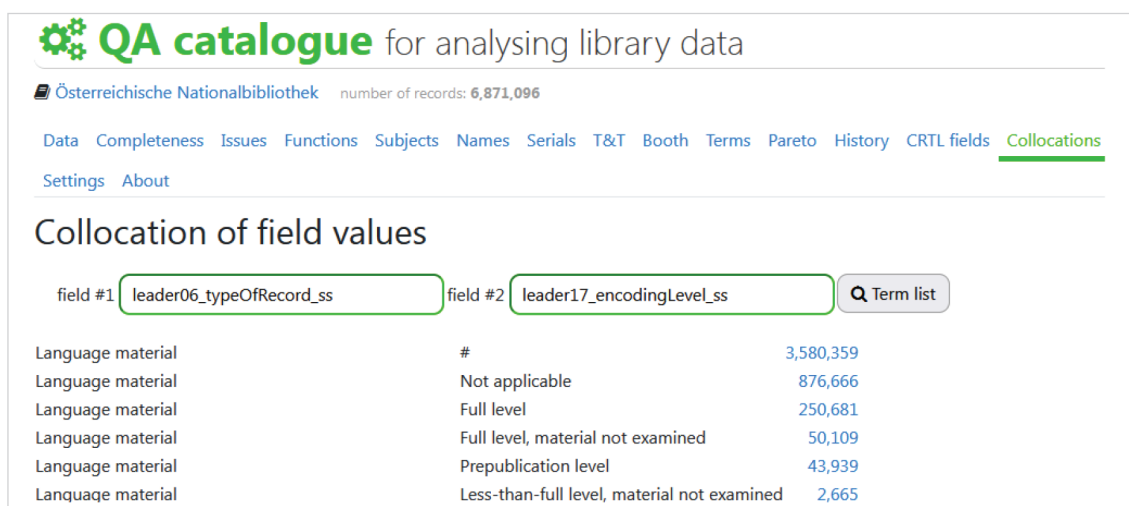
Hogy a fenti 2. diagramcsoport esetén rekordtípusként mégis annyira kevés, annak fő oka bizonyára a MARC21-formátum szabályozása. Ha ugyanis van egy jelentős szempont, amely miatt a forrás egy másik rekordtípusba is tartozik, akkor az m kód helyett az adott lényeges szempont rekordtípusá-

2. diagram Rekordtípusok és a leírás jellege (szintje)

val kell osztályozni. Így kell eljárni, ha az állomány például nyelvi anyag, grafika, kartográfiai anyag, hangzó anyag, mozgókép. Más szóval ilyen esetekben rekordtípus-adatként nem lehet több szempont szerint osztályozni, ami az egydimenziós osztályozási rendszerek alapvető hátránya.

Az LC-ben, a BL-ben és a LIBRIS-ben minden jel szerint változatosan, a különféle leírási szinteket figyelembe véve osztályoznak. A DNB-ben, ÖNB-ben és BNPL-ben feltehetően az alapértelmezések az uralkodók. Ez elmondható az OSZK-ról is. Lehet, hogy nem sok jelentőséget tulajdonítanak a rekordfej értékeinek.

1. ábra Az ÖNB # értékű rekordfej 017 pozíciói

Figyelemre méltó, hogy az ÖNB-ben a leírás szintje szempontjából a rekordtípusok nagy része a nem megengedhető kettős keresztet (#) tartalmazza (358036 rekord). Emiatt elvileg ez érvénytelen minősítésű lenne (1. ábra). Félreértésre adhatott okot, hogy a MARC-szabványban a # jelet a szóköz jelölésére használják. Ezt a tényt csak a szabvány bevezetőjében közlik, az egyes adatelemek leírásakor nem. Lehetséges, hogy a feldolgozók úgy értelmezték, hogy a kettős kereszt (#) a gyakorlati kitöltéskor is szóközt (tehát Rf/17=_) jelent? Vagy lehetséges, hogy a # jelét kitöltési szabályzatban írják elő? Netán csak hagyomány? Az ÖNB-ben mindenestre a # jelöli az üres helyet a leírás szintjén. Az érvénytelen érték a vizsgált könyvtárakban ritka, az OSZK-ban pedig egyáltalán nincs.

Figyelemre méltó az OSZK-ban a kétdimenziós grafikák (Rf/06=k) viszonylag gazdag leírás szintű feldolgozása: teljes autopsziával és anélkül (Rf/17=#, ill. 1), egyszerűsített autopsziával és anélkül (Rf/17=5, ill. 2). Ezek túlnyomórészt képes levelezőlapok.

Az ismeretlen minősítés is gyakori. Az OSZK-ban egyáltalán nincs ilyen; mint említettük, eleve azért, mert a katalogizáló rendszerük automatikusan adja meg az alapértelmezett minősítést. Mindez visszaköszön a későbbi, 3. buborékdigram-csoportban is.

A KBR-ben és a BL-ben a rekordok egy részét a leírás szintjét illetően ismeretlennek (Rf/17=u) nyilvánították. A BL-ben sok a rövidített leírás szint is (Rf/17=3).

A LIBRIS-ben a rekordok többségének leírás szintje minimális (Rf/17=u) vagy rövidített (Rf/17=3). Feltehetően léteznek mögöttük különféle szabályzatok vagy hagyományok, melyek ezt előírják.

A leírás szintje szempontjából szinte minden könyvtárban jelentős a nyelvi anyag feldolgozottsága, amint az várható volt. Az LC-ben és a DNB-ben kitűnik még a zenei hangzó anyag is. Kevésbé feltűnően, de az OSZK mellett a NIZ-re és a CSH-ra is jellemző ugyanez.

Az angol nyelvű (LC, BL) és inkább brit orientációjú könyvtárakban (az NFI és a LIBRIS, kisebb mértékben az NIZ esetén is) észrevehető inkább, hogy a többi (nem szöveges nyelvi) rekordtípusban is megjelenik a leírás szintjének minősítése. Az OSZK a leírás szintjének minősítése szempontjából a középmezőny alján foglal helyet.

A legkiegyensúlyozottabb helyzet az LC-ben van. Ott feltűnő a zenei anyag és a fényképek minimális jelenléte. Az OSZK ezzel szemben az éllavasok között van, aminek oka a gondos aprónyomtatványtári képeslap-feldolgozás és a zeneműtári feldolgozás. A zenei anyagok és a grafikák vonatkozásában hasonló a helyzet az ÖNB-ben is. Az OSZK ebből a szempontból is a középmezőny alján foglal helyet, holott maga a zenei anyag feldolgozása a Zeneműtárban alapos. A legegyszerűbb igényeket kielégítő rövid zenék (slágerek, népszerű fogyasztásra készült dalok stb.), illetve rajzos, többnyire történelmi eseményeket vagy helyeket ábrázoló grafikák minősítése a „nincs” (rekordfej/17=z). Más könyvtárakban az ilyen dokumen-

tumokat talán nem dolgozzák föl, és ezért nincs nyomuk. Holott legalábbis a fényképeknek idővel többnyire történelmi értéke lesz.

1.3 Bibliográfiai szintek leírás szintjei

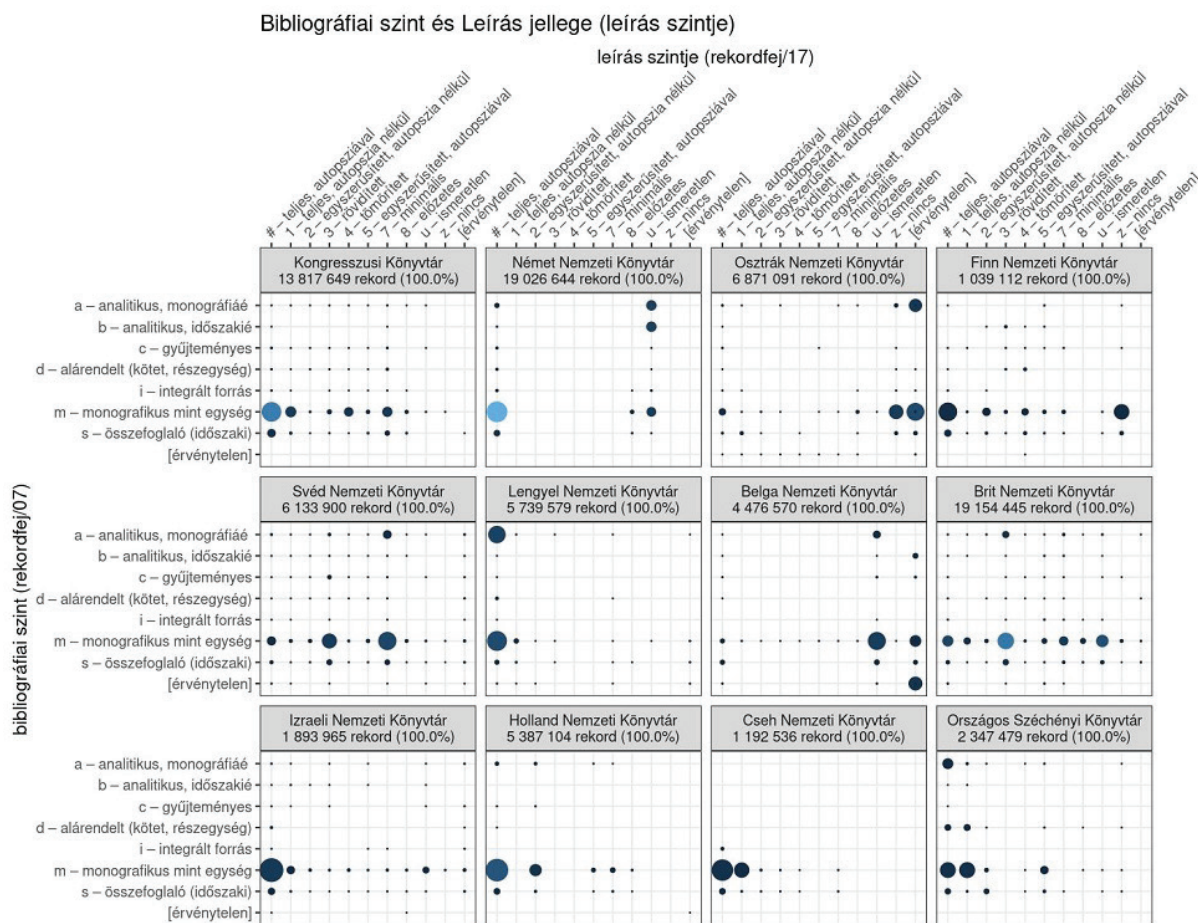
Nem meglepő, hogy a monografikus egységek leírás szintje (Rf/07=m) a legtöbb nemzeti könyvtárban következetesen a teljes leírás (Rf/17=szóköz, ill. 1). Az LC-ben és a DNB-ben a monografikus művek közel száz százalékosan teljes feldolgozásúak. Néhányban viszont, mint a LIBRIS, az ÖNB és a BL, monografikus szinten (akárcsak a többi szinten) a leírás többi szintje jelentősebb számban minimális vagy rövidített (007/17=7, ill. =3). Az OSZK-ban a rövidített és a minimális szintű leírások hiányzanak.

A kurrensen érkező könyvállományt mindig autopsziával tárják fel; ezzel szemben a többi dokumentum (jelentős részben a kartográfiai dokumentumok) autopszia nélküliek (007/17=1) vagy egyszerűsített autopsziával (007/17=5) ren-

delkeznek. E téren közel áll hozzá a CSH és a NED gyakorlata, de a két angol nyelvű nemzeti könyvtárra (LC és BR) is ez a jellemző.

Feltűnő, hogy a DNB-ben, az ÖNB-ben, a BL-ben és a KBR-ben az analitikus kiadványokat és sok monografikus egységet, mint „ismeretlent” (Rf/17=u) minősítettek. Ezekben a könyvtárakban talán inkább alapértelmezésekkel elégedtek meg. A LIBRIS-ben ehhez társul a minimális (Rf/17=7) minősítés is. Kérdés, hogy ez minek tulajdonítható? Szabályzatoknak, hagyományoknak? Az ismeretlen minősítés az OSZK-ban minimális, noha előfordul olyan rekordokban, melyeket más-honnan vesznek át.

Ahogy az előző, 2. diagramcsoportban, úgy itt is különösen feltűnő, hogy az ÖNB-ben a bibliográfiai leírás szintje ugyancsak nagy számban „érvénytelen” (Rf/17=#), és minden bizonnyal a kitöltetlenséget, az üres helyet jelöli. A KBR-ben is ez az uralkodó, ráadásul ott az érvénytelen minősítés a rekordfejben (07=[érvénytelen]) is rendki-

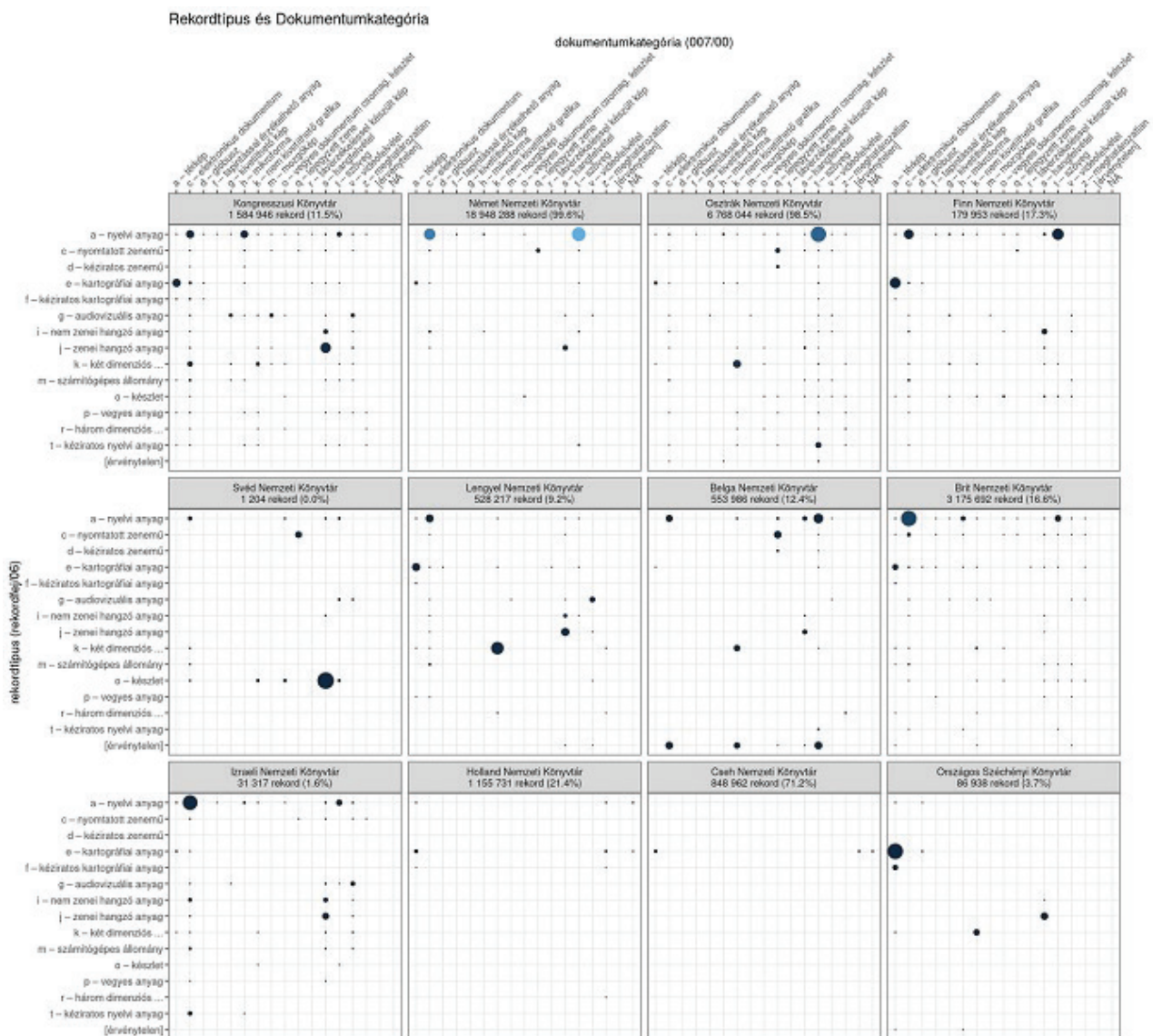
vül nagy. Mindez megint csak vagy félreértésre, vagy arra utal, hogy egy következetes, és talán belső szabályzatban dokumentált esetről van szó. Az OSZK abba a kisebbségbe tartozik, ahol semmi-féle érvénytelen nem fordul elő, ami színvonalas és jól szabályozott feldolgozásra utal.

Összefoglalóan a három diagramcsoportról elmondható, hogy *ha az összehasonlításba csak a rekordfej pozíciói vannak bevonva, akkor a feldolgozottság 100%-os*. Nem véletlenül, mivel a rekordfej minden pozíciójának kötelező értéket adni. A többi, 00X vezérlő mező esetében, ahogy ezt az alább megvizsgált 007-es és 008-as mezők mutatják, ez már koránt sincsen így, ami számos, ma még nem eléggé közismert problémát vet föl.

1.4 Rekordtípus és dokumentumkategória (Tf/6 vs. 007/00)

A diagramcsoport (ahogy a következő is) ékesen példázza, hogy mekkora eltérések vannak az egyes nemzeti könyvtárak között a nem kötelező 007-es mező kitöltésében a rekordfej 06-os pozíciójához képest.

Feltűnő, hogy az LC-ben, két német nyelvű könyvtárban (DNB, ÖNB), és több más könyvtárban (NFI, BNPL KBR, BL és NZI) viszonylag gazdag a rekordtípus Rf/06 pozíciójához viszonyítva a 007 mező dokumentumkategóriáinak kitöltöttsége. Ráadásul több könyvtárban (LC, DNB, NFI, BNPL, KBR, BL, NIZ) jelenetős az elektronikus dokumentumok nyelvi anyagként való feldolgo-

4. diagram Rekordtípus és dokumentumkategória

zása. Az OSZK-ban – ahogy néhány másik kisebb nemzeti könyvtárban is – ez teljesen hiányzik. Oka könyvek esetében nem írott szabályozás, hanem meggyökeresedett hagyomány. Csak a nyomtatott és kéziratos kartográfiai anyagok közé tartozó térképek közel teljesekek, ami nemzetközi viszonylatban is intenzív térképtári munkára utal. Jelentős még az OSZK-ban a grafikák (Rf 06=k, „kétdimenziós”) és a nem zenei hangfelvételek egymáshoz viszonyított feldolgozottsága (ahogy a BNPL-ben is). Az első az aprónyomtatványtárban a képeslapok feldolgozottságát dicséri, a hangfelvételeké pedig a Zeneműtárat. A BNPL-ben a kétdimenziós rekordtípusok (rekordfej 06=k) feldolgozottsága a mozgókép dokumentumkategóriájában (007/00=k) a leggazdagabb.

Ezek a nemzetközi összehasonlításban is megfigyelhető egyenlenségek részben következnek abból, hogy a 00X vezérlő mezők kitöltése nem kötelező.

A 007 és 008 mezők pozícióiba egykarakteres osztályozási jelzeteket kell rögzíteni. Ezek a dokumentumok típusait képviselik, tehát formai jelzetek. A pozíciók és az egykarakteres jelzetek korlátozott száma rendkívül szűkre szabott rendszer. Az osztályozónak gyakorlatilag gúzsba kötve kell tudnia táncolni. A 655-ös tárgyszó mezőben a természetes nyelvű formai tárgyszavak sokkal szélesebb választéka áll rendelkezésre.

A nem kötelező vezérlő mezők kezelése a könyvtárak belső szabályzatain és a könyvtári rendszerek (a katalogizálók által nem mindig ismert és kontrollált) beállításain múlik; esetünkben ez az OSZK-ban a sablon nevet viseli. Ezekről nem sok tudható nyilvánosan, és nagyon különbözhetnek a kitöltési előírásaik. A buborékdiagramok tanulsága szerint többnyire vagy egyáltalán nem foglalkoznak a kitöltésükkel, vagy (mint a fenti 007/00 esetben – legalábbis a két német nyelvű könyvtárban) egységesen alapértelmezéseket adnak meg. A többi esetében még ennél is kevesebb állapítható meg a külső elemző számára.

Néhány más, kisebb nemzeti könyvtárhoz hasonlóan az OSZK-ban az előbb említett, meggyökeresedett hagyomány miatt nincs minősítve a nyelvi anyag (Rf/06) a dokumentumkategóriában szövegesként (007/00=t).

Érdekes, hogy a kétdimenziós nem kivetíthető ábrázolásokat (lényegében a fényképeket, [Rf/06=k] csak az LC, az ÖNB, a BNPL), és kisebb mértékben a KBR és a BL minősíti a 007/00=k pozíción nem kivetíthető grafikaként. Pedig ez a többi könyvtárban is magától értetődő lenne. (Vagy nem, ha a kettő együttes minősítését egy belső szabályzat redundánsnak, ezért feleslegesnek minősítené, a MARC21 pedig erre vonatkozóan nem ad eligazítást.) Az OSZK-ban a szabályzat előírásait maga a katalogizáló rendszer tartalmazza.

A rekordfej 06=k pozícióján (kétdimenziós nem kivetíthető ábrázolások) és a 007/00 dokumentumkategóriák között szereplő g=kivetíthető kép és k=nem kivetíthető grafika sajátos ellentmondás is előfordul. Mind az LC-ben, mind az NFI-ben van olyan 1144 illetve 337 db rekord, melyben a kétdimenziós nem kivetíthető ábrázolások (rekordfej (06=k)) egyben a kivetíthető képek (007/00=g) besorolást is megkapták. *A feldolgozottság mértéke azonban olyan kicsi, hogy valójában nem lehet érvényes megállapításokat tenni. Ez a későbbi, 7.-12. diagramok összehasonlításai esetén már minden könyvtárra érvényes.*

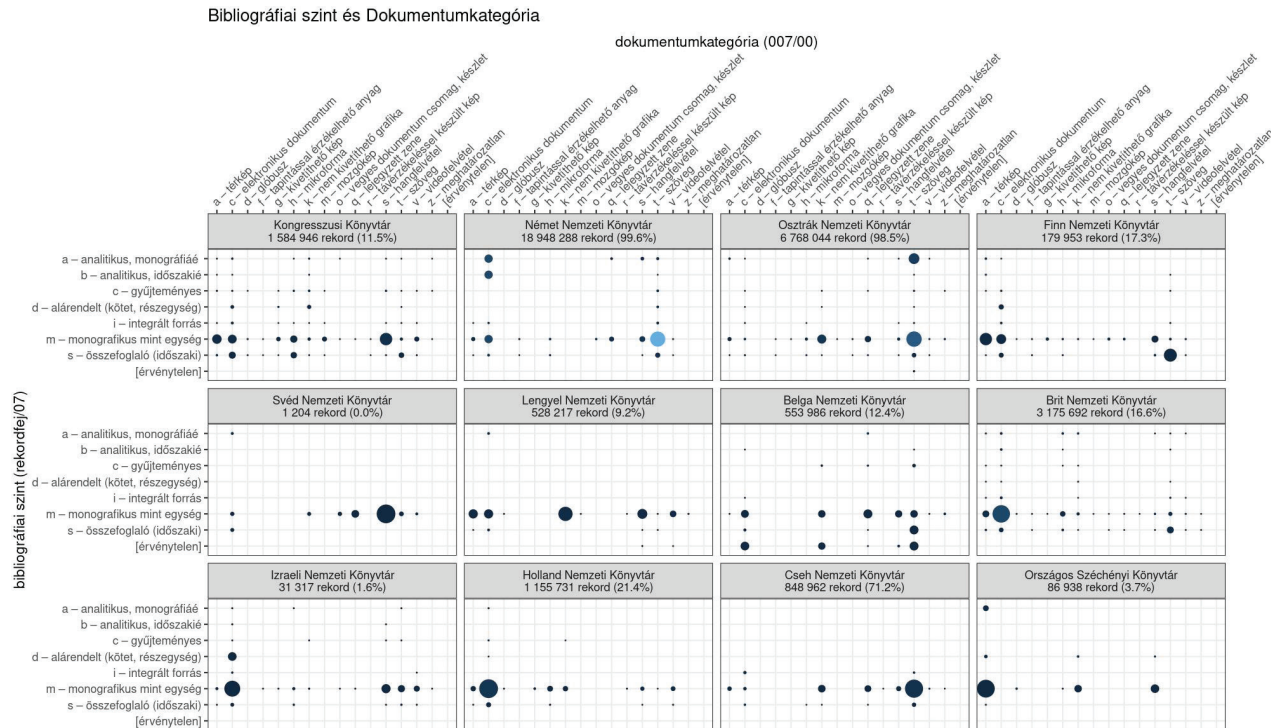
Az LC-ben a kétdimenziós nem kivetíthető ábrázolások többnyire fényképekről vagy grafikákról készült diaposzítívok. Az NFI-ben filmlapok és ugyancsak diák. Mivel több száz rekordról van szó, ez talán már nem lehet tévedés. Jobb híján osztályozhatták őket így. Inkább *azt bizonyítják, hogy a pozícióhoz kötött egykarakteres osztályozási rendszer jelzetei elégtelenek.*

1.5 Bibliográfiai szint és dokumentumkategória (Rf/07 vs. 007/00)

Hasonlóan a 3. diagramcsoporthoz, a két német nyelvű könyvtárban a feldolgozottság közel száz százalékos. A diagramok is emlékeztetnek a 3. diagramcsoporthoz, mert itt is a monografikus egységek (Rf/07=m) feldolgozása az uralkodó.

Figyelemre méltó az OSZK-ban a nem kivetíthető grafikák (007/00=k) – többnyire képeslapok – és könnyűzenei és népdal hangfelvételek (007/00=s) monografikus egységeinek feldolgozottsága.

Meglepő módon a DNB-ben, és részben a BL-ben jelentős az elektronikus dokumentumok (007/00=c) feldolgozása, főleg monografikus dokumentumok esetén, de még időszaki formában is (Rf/07=a, ill.

5. diagram Bibliográfiai szint és dokumentumkategória

b, ill. m). Ennek a többi könyvtárban csak nyomai vannak. Ahogy arra a 2. diagramcsoport esetében utaltunk, ez meglehetősen ellentmondásban van a MARC21 ama szabályozásával, hogy ha van egy jelentős szempont, amely miatt a számítógéppel kezelt forrás egy másik rekordtípusba is tartozik, akkor annak rekordtípusával kell osztályozni.

Megint csak feltételezhető, hogy a következetes gyakorlat mögött belső, dokumentált szabályozás vagy hagyomány húzódik meg.

Feltűnő, hogy a nemzeti könyvtárak közül egyedül az OSZK-ban nem minősítik a 007/00=c szerint az elektronikus dokumentumokat. Ennek oka, hogy amikor az 1980-as évek végén elkészült a rögzítést szabályozó sablon, ezek a dokumentumok még nem jelentek meg a gyűjtőkörben. Azóta a sablont nem korszerűsítették, most pedig már csak a katalogizáló rendszerben léteznek. Szerencse, hogy a 655-ös mezőben megadják az „elektronikus dokumentum” vagy annak alárendeltjeinek tárgyszavát, és ennek alapján később egyszer automatikusan érvényesíthető a 007/00 pozíció c értéke

A két német nyelvű könyvtáron kívüli könyvtárakra itt is a számszerűleg kis feldolgozottság a jellemző, ezért ezeknek a gyakorlatáról csak nagyon korlátozottan lehet következtetéseket levonni.

Mindez az összes következő diagramcsoportra érvényes.

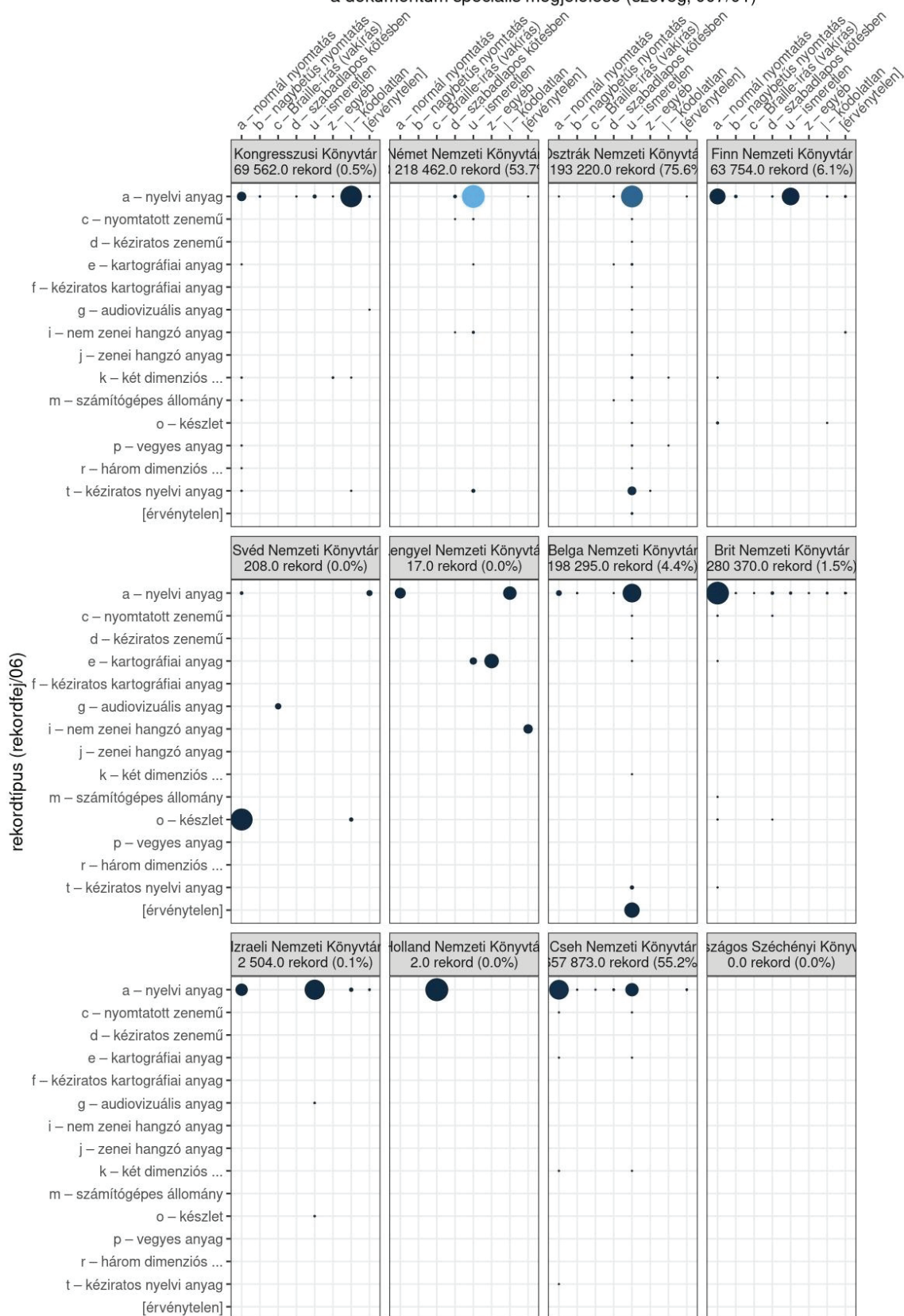
A két német nyelvű könyvtár kivételével a többinél bizonyára azért nincs a rekordok több, mint 80%-a, olykor több mint 90%-a földolgozva, mert egyszerűen kihagyják ezeket. Azaz alapértelmezésként még csak a z=meghatározatlan minősítés megadását se tartották szükségesnek megadni. Ez azért is különös, mert arra utal, mintha vagy nem is lenne belső előírás a 007 nem kötelező adatmező kitöltésére – vagy az az előírás, hogy ezzel a mezővel nem is kell foglalkozni. Talán a könyvtárak közti adatcsere, vagy korábbi szabályzatok szerint és/vagy könyvtári rendszerekben történő katalogizálás lehet az oka, hogy nagy ritkán mégis megjelennek ilyen értékek.

1.6 Rekordtípus és dokumentum speciális megjelölése szöveges dokumentumok esetén (Rf/06 vs. 007/01 t)

A rekordtípus (Rf/06) és a szöveges dokumentumok speciális fizikai megjelenéseinek (007/01=t) összehasonlítása is rendkívül kevés abszolút adatot tartalmaz. Azaz a fenti diagram csak a relatív adatok miatt látszik betöltöttnek. Érdeemes megnézni, hogy – például a DNB és a BL esetében – milyen

Rekordtípus és A dokumentum speciális megjelölése (szöveg)

a dokumentum speciális megjelölése (szöveg, 007/01)

6. diagram Rekordtípus és dokumentum speciális megjelölése szöveges dokumentumok esetén

a megoszlás az egyes – kötelezően kitöltendő – rekordtípusok, és milyen a nem kötelező speciális dokumentum megjelölések között szöveges dokumentumok esetén (lásd a 2. és 3. táblázatot).

A szöveg rekordtípus (Rf/06=t) adatai alapján ugyan egyértelmű, hogy a legtöbb dokumentum nyelvi anyag (007/=a). A két német nyelvű könyvtár adatai szerint túlnyomó többségük normál nyomtatás. Az LC-ben alig minősítettek normál nyomtatással (007/01 t=a), ezért ugyanez csak feltételezhető. Ahogy azt se volna érdektelen elemezni, hogy milyen rekordtípusból mennyi a vakírás vagy Bra-

ille-írás. A fenti összehasonlítással azonban ilyen adatok megállapítása nem lehetséges, mert a 007 pozíciót a könyvtárak lényegében nem töltik ki.

Mivel a 007 kitöltése nem kötelező, a végtelenül kevés feldolgozott dokumentum ráadásul vagy ismeretlen, vagy kódolatlan (007/01=t vagy u), kiderül, milyen kevés jelentőséget tulajdonítanak ennek a vezérlő mezőnek.. Különleges eset a LIBRIS, ahol a készlet (Rf/06=o), a NED, ahol sajtóságos módon a Braille-írás (007/01 t=c) és a CSH, ahol a nyelvi anyag egy részét nyomtatottnak, másik részét ismeretlennek minősítették.

2. táblázat A rekordtípus (Rf/06) értékei az LC-ben és a DNB-ben

Kötelezően kitöltendő rekordtípusok megoszlása (rekordfej/06)	LC 13817649 = 100 %		DNB 19026644 = 100 %	
a - nyelvi anyag	12548611	91.0 %	16903888	88.0 %
c - nyomtatott zenemű	136248	1.0 %	578352	3.4 %
d - kéziratos zenemű	8383	~0.1 %	-	-
e - kartográfiai anyag	333929	2.4 %	291148	1.5 %
f - kéziratos kartográfiai anyag	2848	~0.1 %	-	-
g - audiovizuális anyag	120526	0.9 %	10469	~0.1 %
l - nem zenei hangzó anyag	58991	0.4 %	137321	0.7 %
j - zenei hangzó anyag	450795	3.3 %	1008219	5.3 %
k - kétdimenziós (nem kivetíthető) ábrák	127809	~0.1 %	-	-
m - számítógép által kezelt állomány	11017	~0.1 %	-	-
o - vegyes dokumentumcsomag, készlet	19	~0.0 %	20761	~0.1 %
p - vegyes anyag	11844	~0.1 %	-	-
r - háromdimenziós alkotások	46	~0.0 %	-	-
t - kéziratos nyelvi anyag	6583	0.5 %	76433	0.4 %
[érvénytelen, hibás jelzet]	-	-	-	-

3. táblázat A rekordtípus (Rf/06) és a szöveges dokumentumok speciális fizikai megjelenéseinek (007/01=t) metszeteinek rekordszámjai az LC-ben és a DNB-ben

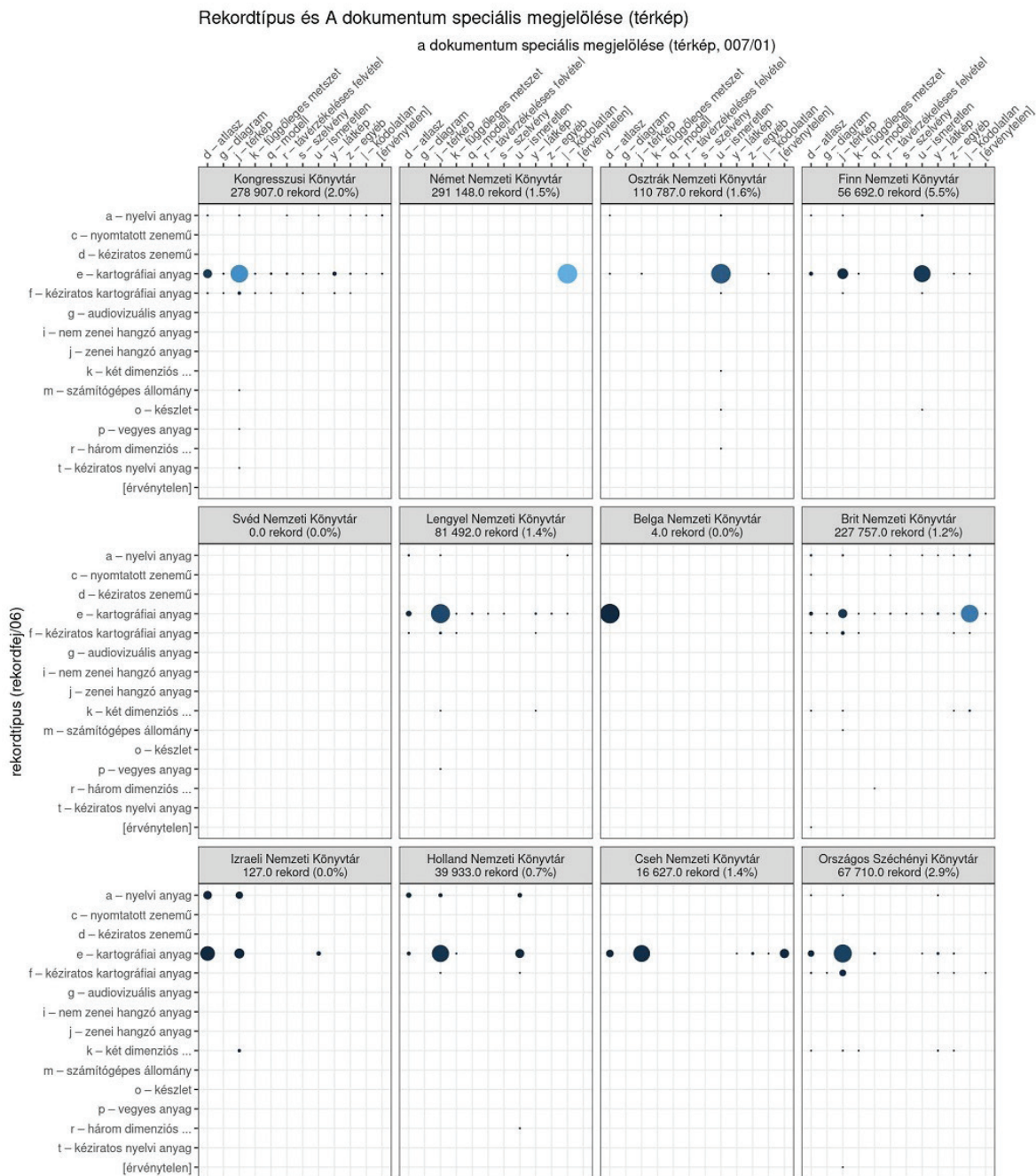
Nem kötelezően kitöltendő dokumentum speciális megjelölése (007/01 t)	LC 13817649 = 100 %		DNB 19026644 = 100 %	
a - normál nyomtatás	8261	0.06 %	10218462	5.37 %
b - nagybetűs nyomtatás	31	~0.00 %	-	-
c - Braille-írás (vakírás)	-	-	-	-
d - szabadlapos kötésben	2	-	-	-
u - ismeretlen	550	~0.00 %	10165227	0.534 %
z - egyéb	44	~0.00 %	-	-
- kódolatlan	60660	0.44 %	-	-
[érvénytelen, hibás jelzet]	14	~0.00 %	1	-

Az OSZK-ban a rekordfej 06 pozíciója esetében egyáltalán nem minősítik a szöveges dokumentumok speciális megjelölését. Nyilván ama sablon szerint, melyet a katalogizáló rendszerük tartalmaz.

Az ember nem gondolná, hogy mind a DNB-ben, mind a BL-ben több forrást dolgoztak föl, mint az LC-ben! BL = 19,154.445 rekord, DNB = 19,026.644 rekord, LC = 13,817.649 rekord. Az angolban (BL) azonban a nem kötelező minősítések (00X) megadása kevésbé részletes, mint a másik kettőben.

A két német nyelvű könyvtárban (DNB, ÖNB) valószínűleg szabályzat rögzíti, hogy a dokumentum speciális megjelölése esetén alapértelmezés a z=egyéb, illetve az u=ismeretlen. Az összes többi könyvtárban a 2. és 3. táblázatban, illetve diagramokban látható adatok az egészhez képest elenyészőek, és véletlenszerűen keletkezettek. Vajon ezekben szabályzat írja ezt elő?

Mivel a 65X-es tárgyszó mezőkben például a vakírást, sőt akár annak speciális fajtáit is osztályoz-

7. diagram Rekordtípus és dokumentum speciális megjelölése térképek esetén (Rf/06 vs. 007/01 a)

hatják, összetett kereséssel a nyelvi anyagnak megfelelő tárgyszóval, és a vakírás vagy a Braille-írás tárgyszóval keresve az ilyen adat mindezek ellenére megtalálható – csak éppen ezt a fajta keresést legfeljebb a nagyon gyakorlott referenz könyvtáros képes megvalósítani a mai online katalógusokban, lévén, hogy a felhasználók többsége összetett keresésre csak nagyon ritkán fanyalodik.

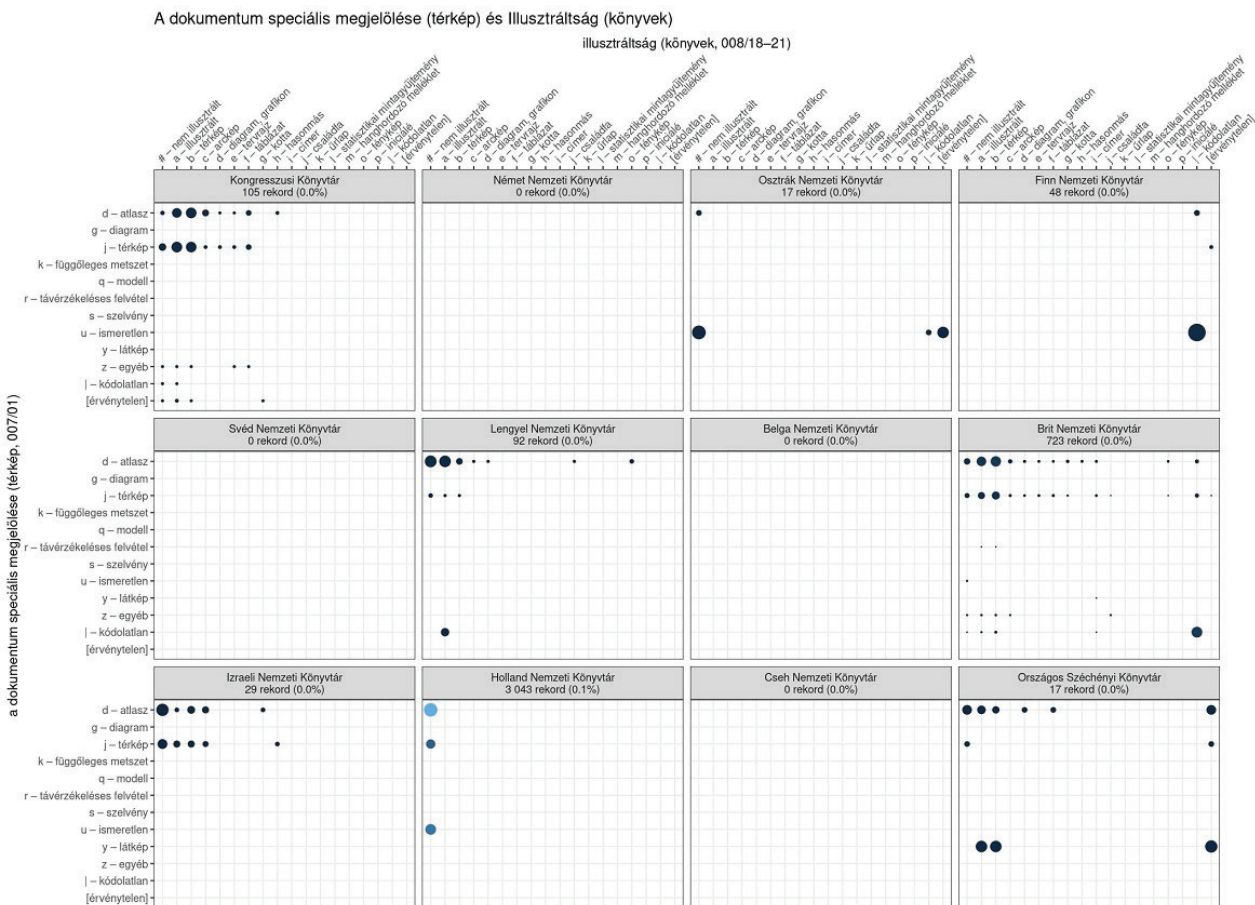
A 007 és 008 mezők kitöltetlenségének alapvetően az az oka, hogy a dokumentumtípusok speciális osztályozása – ahogy erre előzőleg már utaltunk – formai tárgyszavakkal/deszkríptorokkal (655) sokkal rugalmasabban megoldható. Ráadásul a fizikai jellemzők is könnyen megadhatók szövegesen is az 588 mezőben (Megjegyzés a terjedeletről/fizikai jellemzőkről).

A 300-as szöveges mező \$a almezőjében ugyancsak megadható a fizikai egységek száma, a fizikai jellemzők. Az 515-ös szöveges mezőben pedig az elektronikus dokumentumok típusa.

Mindez nem változtat azon, hogy egy, a jelenleginél sokkal jobban kidolgozott egyszerű tipológiai és egyéb jellemzők osztályozási rendszere a 007-es 008-as vezérlőmezőkben kifejezetten hasznos lehetne – amennyiben a katalógusok keresőit ezek könnyű, felhasználóbarát alkalmazására felkészítenék.

1.7 Rekordtípus és dokumentum speciális megjelölése térképek esetén (Rf/06 vs. 007/01 a)

A térképek esetében még kevésbé használják a 007 vezérlő mező 01 pozícióját osztályozásra. A két német nyelvű könyvtárban, az NFI-ben és a BL-ben minden kartográfiai anyagot a kódolatlan vagy az ismeretlen minősítéssel látták el, lehet hogy ez az alapértelmezett besorolás. Az LC-ben ugyan látható a kartográfiai rekordok sűrűsödése atlaszok és térképek esetén (007/01=d, ill. =k), de az előforduló kevés adat legfeljebb véletlenszerű, nem lehet belőlük következtetéseket levonni. Itt még az se feltételezhető, hogy a nemzeti könyvtárban alapértelmezéseket adnának meg a kitöltési szabályzatok.

8. diagram Könyveknek minősülő térképek és illusztráltságuk

A minősített kartográfiai anyagok állománya a teljeshez viszonyítva csak az NFI-ben számottevőbb (5.5%), utána az OSZK (2.9%), majd az LLC következik (2%). A kartográfiai anyagok térképészeti minősítése, például a látképeké (007/01=y), egyébként az OSZK-ban a legváltozatosabb, míg az LC, a BNPL és a BL ettől némiképp lemaradva hasonlóan változatos.

A pozíciók gyenge kitöltöttsége összefügg azzal, hogy a 300-as Terjedelem/Fizikai jellemzők mező \$a és \$b almezői, továbbá az 588-as Megjegyzés a terjedelemtől/fizikai jellemzőkről megjegyzés mezőkben ugyancsak minden térképtípust meg lehet adni szövegesen (lásd a 4. táblázatot).

1.8 Könyveknek minősülő térképek és illusztráltságuk

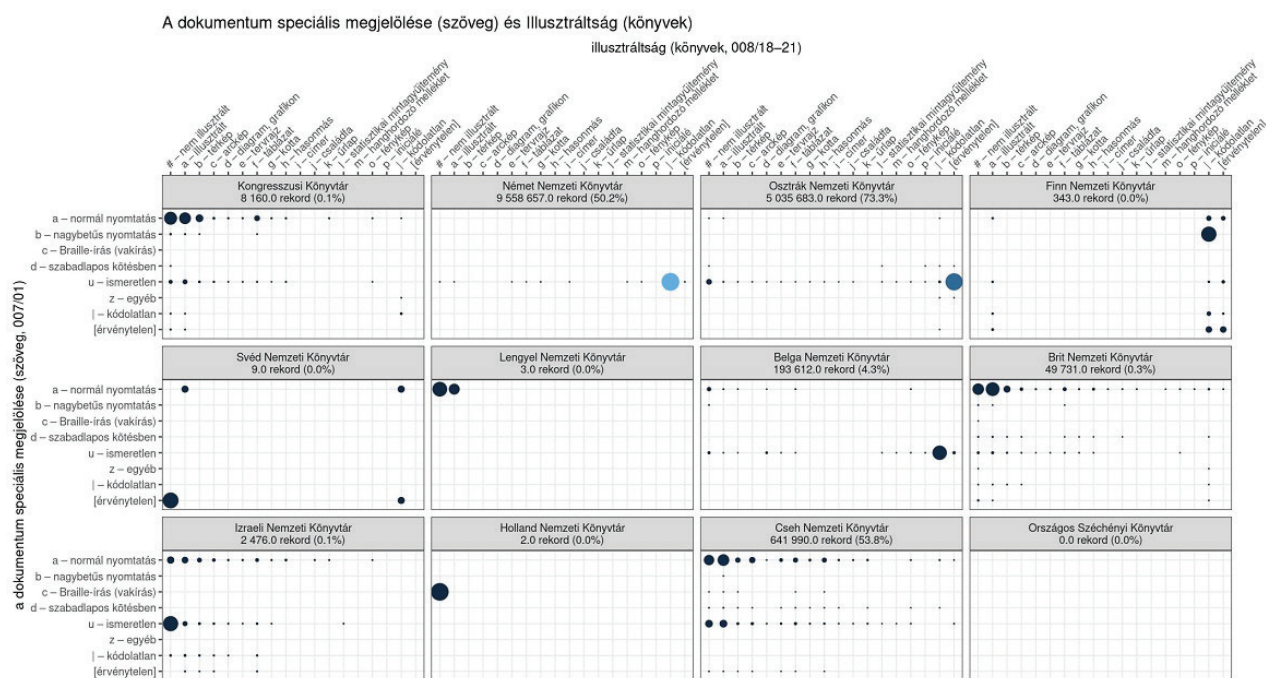
A rendkívül kevés adat, illetve az adatok teljes hiánya ugyanarra enged következtetni, mint az előző, 8. diagramcsoport esetén. Minden jel szerint a kartográfiai anyagok illusztráltságának finomabb osztályozását a 008 mező 18–21. pozíciójában nem tekintik fontosnak. Ez talán azért van, mert – hasonlóan a térképek speciális osztályozásához az előbbi diagramcsoport tanulságához – a térképek speciális illusztráltságát részletesen le lehet írni szövegesen az 588-as Megjegyzés a terjedelem-

ről/fizikai jellemzőkről mezőben (lásd a 4. táblázatot), a 65X tárgyszó mezőkben pedig pontos, speciális, természetes nyelvű tárgyszavakkal/deszkríptorokkal is osztályozni lehet.

Az LC-ben és BL-ben (némileg a BNPL-ben is) a kevés feldolgozott rekord ugyanakkor arra utal, hogy a térképeknek nagyon is van illusztráltsága. A NED-ben szerepel a legtöbb minősítése a kartográfiai anyagoknak (3043 db), de ezeket egységesen a „nem illusztrált” (008/18–21=#) minősítéssel látták el. Az OSZK 17 darab, illusztráltság szempontjából változatosan minősített kartográfiai anyaga se értékelhető.

1.9 Szöveges könyvek illusztráltsága (007/01 t vs. 008/18–21)

A szöveges dokumentumok illusztráltságát egyes könyvtárakban a térképekénél nagyobb számban minősítik, de a DNB-ben, az ÖNB-ben és az NFI-ben a kódolatlanság, ill. az érvénytelenség alapértelmezésével. Más könyvtárakban olyan kis rekordmennyiségekről van szó, hogy minősítésük nem is értelmezhető. Az OSZK-ban a katalogizáló rendszer úgy definiálták, hogy automatikusan nem minősít semmit a 007-es mezőben, és ma már ennek oka nem ismert.

9. diagram Szöveges könyvek illusztráltsága

4. táblázat A rekordfej és a 00X vezérlő mezők dokumentumtípusok osztályozására való pozíciói és a tartalmilag velük összefüggő, ugyancsak dokumentumtípusok leírására használható szöveges megjegyzésmezők

A rekordfejben és a 00X vezérlőmezőkben	A szöveges megjegyzésmezőkben
Rekordfej (rekordtípus 06 c=nyomtatott zenemű; d=kéziratoss zenemű)	254 \$a A kotta típusának megevezése
Rekordfej (rekordtípus 06 m=számítógép által kezelt állomány; 007/00 dokumentumkategória c=elektronikus dokumentum)	256 \$a és \$b Elektronikus dokumentumok jellemzői
007/01 a dokumentum speciális megjelölése: térkép 007/01 a dokumentum speciális megjelölése: szöveg 008/18–21 könyvek: illusztráltság	300 Terjedelem, fizikai jellemzők \$a A dokumentum fizikai hordozójának a fajtája \$b Egyéb fizikai jellemzők, illusztrációk 588 Megjegyzés a terjedelemtől/fizikai jellemzőkről
008/24–27 tartalmi jellemzők: könyvek	513 Megjegyzés a kutatási jelentés típusáról és idejéről \$a A jelentés típusa.
Rekordfej (rekordtípus 06 m=számítógép által kezelt állomány; 007/00 dokumentumkategória c=elektronikus dokumentum)	516 Megjegyzés az elektronikus dokumentum típusáról vagy adatairól

Figyelemre méltó, hogy a szöveges dokumentumok (007/01=t) illusztráltságának (008/218–21=a) vagy semmi jelentőséget nem tulajdonítanak, vagy a 008-as mezőben nem kezdenek vele semmit. A német könyvtárakban (DNB, ÖNB) különös módon legfeljebb annyit tesznek, hogy a rekordok felében-háromnegyedében a 007/01 szöveget u=ismeretlennek, a 008/18–21 pozíciókon pedig az illusztráltságot kódolatlanak vagy érvénytelennek minősítik.

Több nemzeti könyvtárban (LC, DNB, ÖNB, KBR, BL) elenyésző számú esetben tapasztalható volt, hogy igenis lenne itt osztályozni való, de aztán mintha gyorsan föladták volna.

Mind az előző 9. mind erre a diagramcsoportra érvényes, hogy a *MARC21 az illusztrációk osztályozásának dolgában különösen redundáns*. A 300-as szöveges mező \$b almezőjében (Egyéb fizikai jellemzők) ugyancsak megadhatók az illusztrációk. *Ez önmagában nem baj, ha a MARC21-en szabályoznák egymáshoz viszonyítva a két mező tartalmának használatát*. Ez egyébként az előző diagramcsoportokban említett redundanciák esetében sem történik meg.

1.10 Szöveges dokumentumok tartalmi jellemzői (007/01 t vs. 008/24–27)

A szöveges dokumentumok (007/0=t) tartalmi jellemzőinek (008/24–27) megadására is ugyanaz jellemző, mint az előző, 9. diagramcsoportra. Alig van a könyvtárakban feldolgozás, a németben csak csupa kódolatlan (008/24–27=l), az ÖNB-ben meg csupa ismeretlen.

Csak a DNB-ben (50.2%), az ÖNB-ben (73.3%) és a CSH-ban (53.8%) nagy a minősítések száma, de döntő többségük alapértelmezésnek látszik. Az OSZK-ban a szöveges dokumentumok tartalmi jellemzőit egyáltalán nem minősítik.

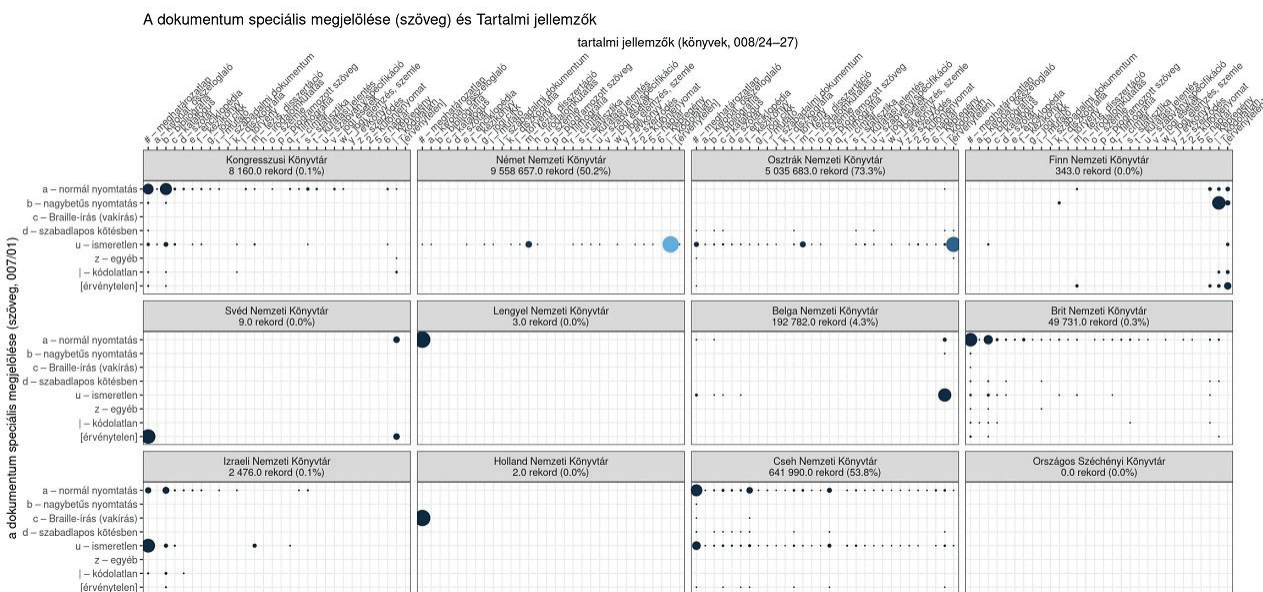
Itt is lehetséges, hogy a tartalmi jellemzők szerinti dokumentumosztályozást a 655 formai tárgyszavak mezőjében oldják meg, és ezért nem foglalkoznak a 008/14–27. pozíciók kitöltésével. Sajnálatos, hogy e téren is hiányos a szakmai nyilvánosság.

A kutatási jelentéseket egyébként részletesen osztályozni lehet az 513-as mező \$a almezőjében (lásd a 4. táblázatot). A szöveges mezők használatára vonatkozóan már a korábbi diagramcsoportokban jeleztük, hogy kereshetőségük egyáltalán nem megoldott.

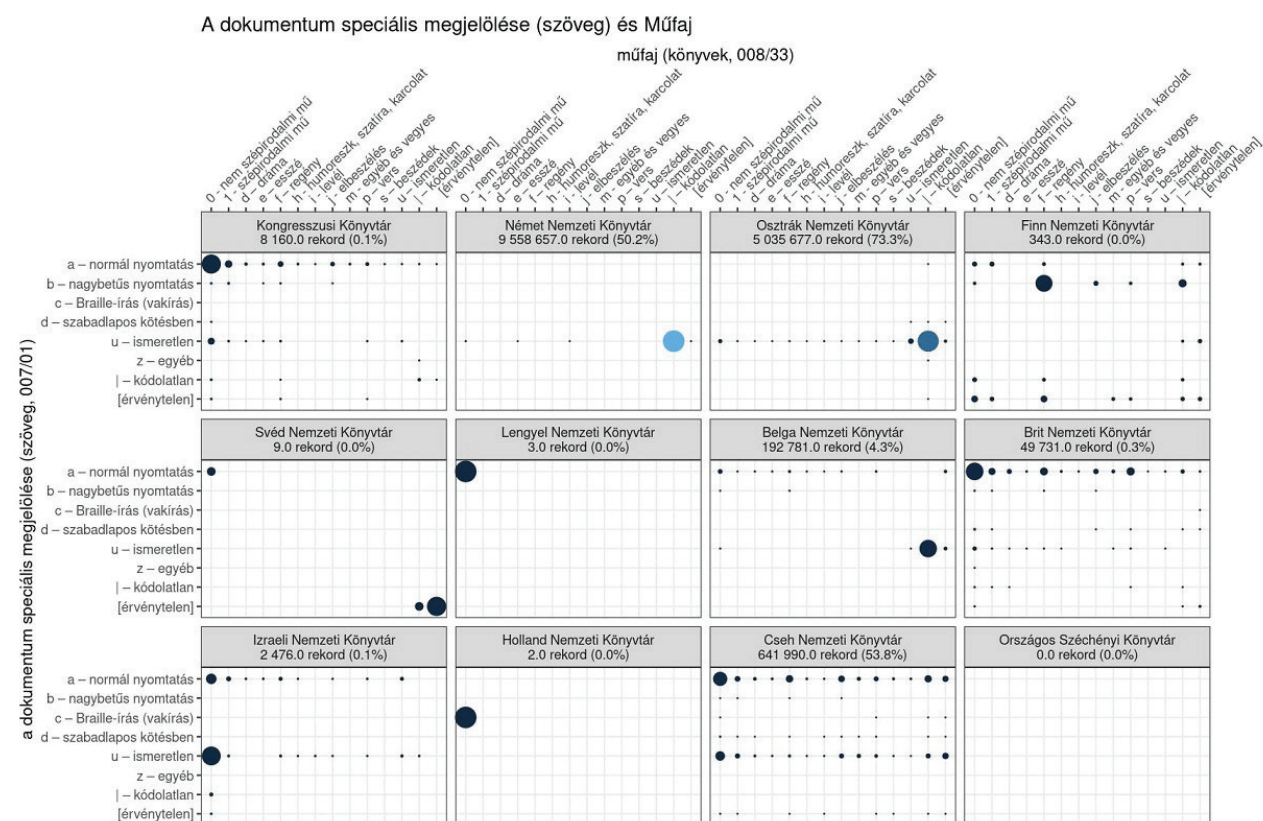
Megint csak figyelemre méltó az ÖNB gyakorlata, ahol a dokumentum speciális megjelölésére az ismeretlen minősítést (007/00=u), viszont a könyvek tartalmi jellemzőjeként, ha ismeretlennek minősítik azokat, a kettős keresztet (#) adják meg a köz helyett.¹⁶

1.11 Szöveges könyvek műfaji jellemzői (007/01 t vs. 008/33)

A szöveges dokumentumok (007/01=t) műfajának megadására is az előbbi 11. diagramcsoport jellemzői érvényesek. Alig van a könyvtárakban feldolgozás, a DNB-ben és az ÖNB-ben meg csupa kódolatlan (008/33=l). Egyedül a CSH-ban van érdemleges műfaji minősítése a szöveges dokumentumoknak. A többi könyvtárban – ahhoz képest, milyen nagy a szöveges dokumentumok állománya – véletlen-

10. diagram Szöveges dokumentumok tartalmi jellemzői

11. diagram Szöveges könyvek műfaji jellemzői

szerű, hogy esetenként mikor minősítettek műfaj szerint. Az OSZK-ban a szépirodalmi dokumentumok műfaji jellemzőit – hasonlóan az előző fejezetben tárgyalt 24–27. pozíciójának értékeihez – egyáltalán nem minősítik.

Itt is fölvetődik, hogy a műfajok szerinti dokumentumosztályozást valószínűleg a 655 formai tárgyszavak mezőjében oldják meg, és ezért nem foglalkoznak az egyébként sem kötelező 008/33. pozíciók kitöltésével. Kétségtelen ugyanis, hogy

a dokumentumok formai osztályozására nagyságrendileg sokkal, de sokkal több tárgyszóra van szükség, semmint, hogy azokat a vezérlőmezők pozícióiba egykarakteres jelzetekkel bele lehetne préselni.

Megnézve a DNB kódolatlan minősítésű rekordjait, olyanok vannak benne, mint pl. életrajz, feladatgyűjtemény, gépkönyv stb., és tényleg, se a 008/33, se a 008/25–27 nem rendelkezik ezekhez megfelelő tartalmi jellemzőkkel, illetve műfajokkal. Ugyanakkor olyanok is szerepelnek a kódolatlanok között, mint például regények, esszék, melyeknek van a 008/33-ban típusuk, az „f=regény”, „e=esszé”. Az életrajzok pedig az „1=szépirodalom” típusba sorolhatók.

Minden jel szerint a könyvtárak nem akarnak se az illusztrációk, se a tartalmi jellemzők, se a műfajok besorolásaival a vezérlő mezőkben (00X) vesződni. Feltehetően azért, mert a szűkös, néhány pozícióhoz kötött, egykarakteres osztályozási választék használata sok fejtöréssel jár, és a

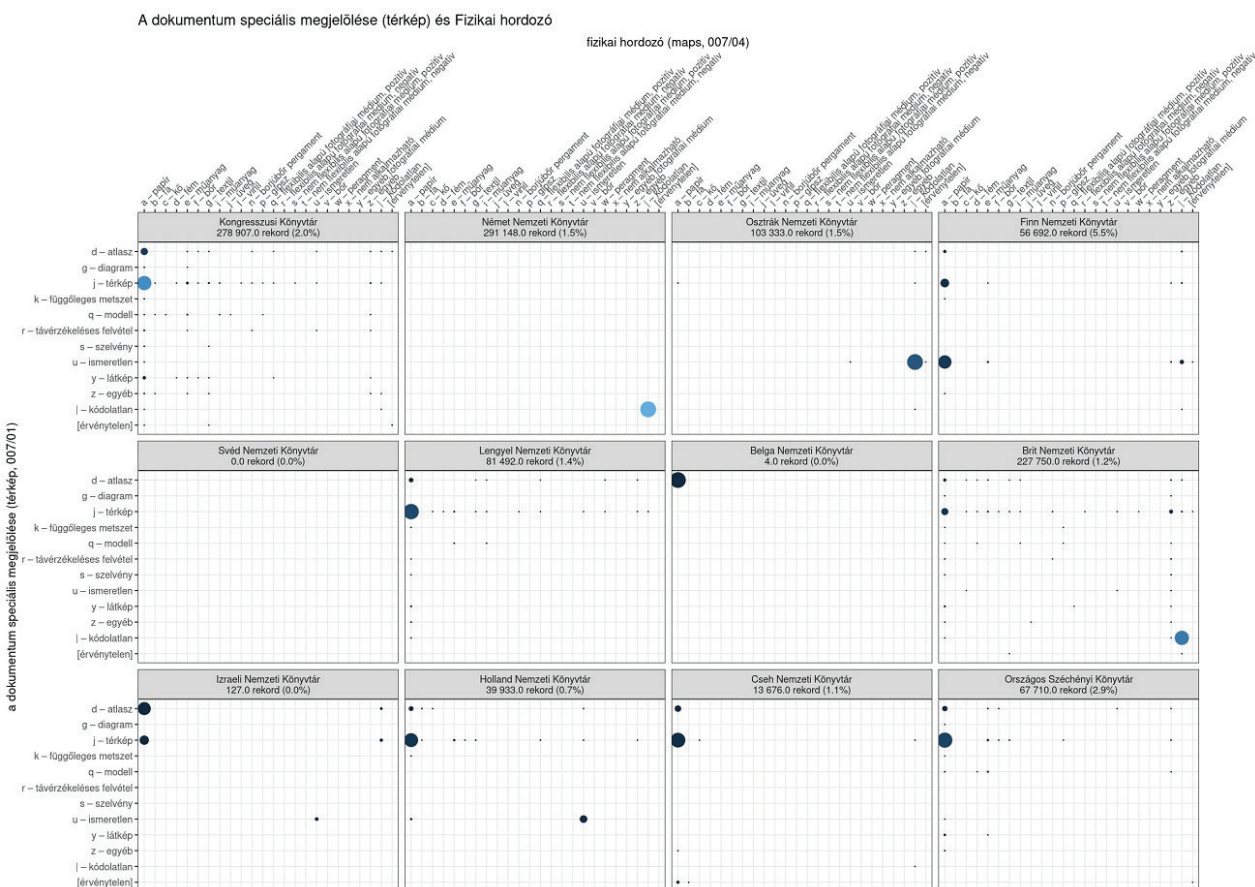
vonatkozó MARC 00X mezők értékei se nem elégségek, se nem alkotnak koherens műfaji-tartalmi rendszert.

Mindez a 008 könyvek esetére vonatkozik, de valószínűleg ugyanez a helyzet az összehasonlításba nem bevont időszaki kiadványok és zenei anyagok esetén is, ahol szintén vannak ilyen tartalmi jellemzők és műfajok.

1.12 A térképajták (007/01) fizikai hordozójuk (007/04)

A diagramcsoport tipikusan példázza a 007-es mező nem kötelező voltának a következményeit.

A mező 04. pozícióján a mindenkori dokumentumtípus (esetünkben a térképek) hordozóit kellene osztályozni. Ez vitathatatlanul fontos keresési szempont lehet. Ennek ellenére a kitöltöttsége minimális. Akárcsak az előző fejezetben, ez már önmagában fölveti, hogy akkor egyáltalán miért van a viszonylag elenyésző esetekben mégis kitöltve a pozíció?

12. diagram Térképajták fizikai hordozói

A legtöbb könyvtár a kevés kitöltést eleve elintézi azzal, hogy vagy a kódolatlan (007/04=l), vagy a papír (007/04=a) értéket adja meg.

Ugyanakkor az LC, a BNPL és a BL esetében még a viszonylag kevés esetében is jól látható már, hogy nagyon sok más hordozótípus is előfordulhat, nemcsak a papír. Ez vonatkozik az OSZK-ra is. Teljes kitöltöttség esetén a diagramok feltehetően nagyon látványos képet mutatnának.

Kérdés, mennyire osztályozzák a forrásokat a hordozó szempontjából más mezőkben (főleg a 65X mezőkben)?

1.13 Az ugyancsak dokumentumtípusokhoz használható más mezők

Redundáns mezők a 00X mező pozícióinak tartalmával (lásd a 2. táblázatot).

2. A 00X adatmezők „dicsérete”

A 00X kódolt fizikai és meghatározott jellemzők („Fixed-Length Data Elements - Additional Material Characteristics) a kereshetőség változatosságának lehetőségei. Általuk magától értetődő, átfogó tartalmi tájékozódás lehetséges. Főképp a keresés elején játszhatnának hasznos szerepet: a végfelhasználó számára kiderülhetne, milyen sokféle irányban indulhatna el, a különféle dokumentum-

és tartalomtípusok szerint. Nagyon egyszerű informatikai megoldásokkal lehet(ne) közelebb hozni a laikus keresőhöz ezeket a különféle szempontok szerinti adottságokat. Ezek ma, talán az egy Kongresszusi Könyvtárat kivéve még a nagy nemzeti könyvtárakban sincsenek igazán kihasználva.

Az LC keresőoldalán¹⁷ a keresőszótól balra például nagyon egyszerű módon egy legördíthető mezőben többek között dokumentumtípusok szerint lehet tovább szűkíteni a keresést (2. ábra). A felhasználó egy pillantással áttekintheti, a megadott tárgy esetén melyikből hány rekord létezik.

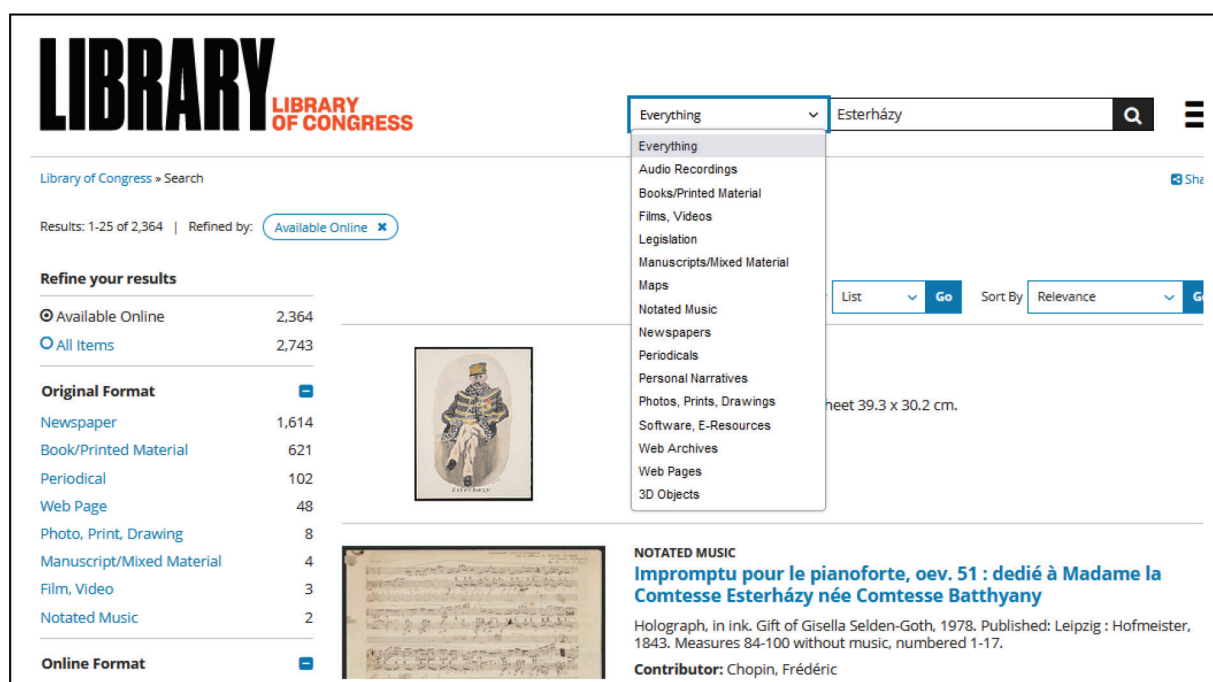
A 2. ábrán bemutatott oldal folytatása, a bal szélen további 00X mezők szerinti kereshetőségekkel, mint például a dátumok (3. ábra).

3. Tárgyszómezők (tárgyi melléktételek)

3.1 Személynév tárgyszó

A tárgyyszómezők a tartalom, forma (dokumentumtípus), idő, földrajzi elhelyezkedés szerinti legfontosabb mezőcsoportot alkotják. Az 5. táblázatban a könnyű áttekinthetőség érdekében csak a legfontosabbnak vagy legjellemzőbbnek ítélt almezőket tüntettük föl.

Feltűnő, mennyivel több személynévvel tárgyszavazzák a tartalmat a LCL-ben (11.79%), BNPL-ben (18.51%) és NIZ-ben (14.18%) (félkövéren jelöltük),

2. ábra Legördíthető választék a Kongresszusi Könyvtár (LC) keresőfelületén¹⁸

Original Format			1 print : pochoir on paper ; sheet 39.3 x 30.2 cm. Contributor: Shahn, Ben Date: 1984
Newspaper	1,614		
Book/Printed Material	621		
Periodical	102		
Web Page	48		
Photo, Print, Drawing	8		
Manuscript/Mixed Material	4		
Film, Video	3		
Notated Music	2		
Online Format			NOTATED MUSIC Impromptu pour le pianoforte, oev. 51 : dédié à Madame la Comtesse Esterházy née Comtesse Batthyany Holograph, in ink. Gift of Gisella Selden-Goth, 1978. Published: Leipzig : Hofmeister, 1843. Measures 84-100 without music, numbered 1-17. Contributor: Chopin, Frédéric Date: 1842 View with Search Result: View 4 Images Resource: View All Images PDF
Image	2,314		
Online Text	1,972		
PDF	1,929		
Web Page	7		
Video	3		
Compressed Data	2		
Date			PHOTO, PRINT, DRAWING [Trademark registration by J. B. Weaver & H. Schandain for Garwood's Esterhazy brand Perfumery] 1 item ; sheet 26 x 39 cm Date: 1885
2000 to 2099	19		
1900 to 1999	678		
1800 to 1899	1,507		
1700 to 1799	4		PHOTO, PRINT, DRAWING Eisenstadt, der Schlossplatz in umgestaltung

3. ábra További 00X mezőválaszték a Kongresszusi Könyvtár (LC) keresőfelületén

5. táblázat A személynév tárgyszó legjellemzőbbnek ítélt almező-értékei a teljes állomány százalékában

600 személynév tárgyszó	LC	DNB	ÖNB	NFI	LIBRIS	BNPL	KBR	BL	NIZ	NED	CSU	OSZK
\$a rendszó	11.79	2.28	0.25	4.88	8.37	18.51	0.02	5.78	14.18	8.36	5.10	6.62
\$b uralk. sorszám	0.25	0.05	0.00	0.06	0.21	0.71	0.00	0.14	0.36	0.38	0.15	0.42
\$c méltós., fogl.	1.47	0.21	0.00	0.65	0.85	2.39	0.01	0.94	2.13	1.74	0.64	0.66
\$d kronolog. kieg.	8.85	1.85	0.03	2.16	5.68	16.04	0.02	4.00	11.18	7.39	4.72	6.16
\$e kapcsolatjelölő	0.01	-		0.01	0.00	0.00	0.00	0.01.	-	-	-	
\$g álland. mellékn.	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	-	-	0.22
600j egyéni név.	-	-	-	-	0.00	-	0.00	0.00	-	-	-	0.22
600m hangszer ¹⁹	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.01	0.00	0.00	0.00	-	0.00	0.01
600q teljes név	0.61	-	0.00	0.00	0.08	0.00	0.00	0.29	0.47	-	0.04	-
600t címreláció	0.86	0.19	0.00	0.16	0.50	3.88	0.00	0.44	1.36	-	0.15	0.32
6000 bes. rek. azon.	0.15	1.99	0.00	3.56	3.76	0.00	0.00	0.26	0.00	-	-	-
6001 URI	0.00	-	0.00	-	0.00	-	0.00	-	0.00	-	-	-
6002 forrás	0.18	2.28	0.00	0.00	0.25	18.48	0.00	0.28	14.18	-	5.04	-

rádásul az utóbbi kettő nem is tartozik a legnagyobb nemzeti könyvtárak közé. Az OSZK a középmezőnyben van (6.62%).

Az uralkodói nevek tárgyszóként való gyakori használata (LC, BNPL, NIZ, NED és OSZK) összefügghet a történelmi művek nagyobb arányával is.

A kronologikus kiegészítő gyakoribb használata (BNL: 16.04%, NIZ: 11.18%, LC: 8.85%, NED: 7.39%) a személynév tárgyszó gondos szerkesztésére utal.

Erre utal, hogy ahol ez az érték nagyobb, ott a \$c foglalkozás kiegészítő értéke is nagyobb. E téren az OSZK a középmezőnyben foglal helyet (6.16%).

Feltűnő, hogy a tárgyszóként használt név és a mű kapcsolatát leíró, szerepet, közreműködést jelölő \$e kapcsolatjelölő használata milyen elenyésző, számos könyvtárban egyáltalán nem használják (az OSZK által használt HUNMARC eleve nem tartalmazza). Feltehetően azért, mert valójában

redundáns, a cím és szerzőségi közlésben amúgy is szerepel, ráadásul ugyanaz a név több szerepet, közreműködést is betölthet, és akkor az online mutatóban annyiszor is fog szerepelni (hacsak – gondosan – a katalogizáló rendszert úgy nem készítették, hogy ezt az almezőt ne vegye figyelembe).

A \$j az OSZK-ban a HUNMARC szerint az utónevet tartalmazza, feltűnően nagy értékét ez magyarázza; a MARC21 szerint a \$j a bizonytalan, redundáns nevet pontosító (viszonyminősítő) adat és jóformán nem használják.²⁰ A \$m a HUNMARC szerint rokon-sági kiegészítő, a MARC21 szerint a mű hangszere.

A \$q teljes név inkább az angol nyelvű (LC, BL) és az őket követő izraeli (NIZ) könyvtárakban használatos, ahol inkább felveszik önállóan a rövidített nevet.

Fontos jelenség, hogy újabban bekerült a MARC21-be a besorolási adatok²¹ \$0 azonosítója, melyet a legtöbb könyvtárban az új rekordokban mindig megadnak, egyedül a NED, CSU és az OSZK nem alkalmazza. Közéltően ez vonatkozik a \$1 fizikai (három dimenziós) tárgyak (hagyományosan nem bibliográfiai anyagok) azonosítójára is (real world object, URI). Az utóbbi azért is jelentős, mert összefügg a mesterséges intelligencia hamarosan robbanásszerű terjedésével, melyben az ilyen tárgyakat azonosítva kezelik. Mindkettő viszonylag új fejlemény a MARC21-ben, nem is biztos, hogy minden könyvtár katalóguskezelő rendszerében újként definiálhatók, ha a rendszert úgy telepítették, hogy abba minden eleve „bele lett égetve”, és a felhasználói részről nem lehet rajtuk módosítani. Az OSZK (együtt a NED-del és a CSU-val) egyáltalán nem használja, mivel a HUNMARC nem tartalmazza. Ez előbb-utóbb komoly lemaradással jár.

Egyes könyvtárakban nagy gondot fordítanak arra, hogy minden személynév tárgyszóhoz megadják a forrást (DNB, BNPL, NIZ, CSU). Mivel ez a HUNMARC-ból a személynevek dolgában hiányzik. Az OSZK-ban a személynevekhez nem adnak meg forrást (a többihez igen). Érdekes, hogy az LC

is rendkívül szegényes ennek az almezőnek a használatában. Ez az állomány számítógépes elemzésének a lehetőségét csökkenti, mivel nem lehet kapcsolatot találni az alkalmazott tárgyszórendszerek, teauruszok, névterek és a katalogizált rekordok között.

Feltűnő, hogy az ÖNB-ben és a KBR-ben a személynév-tárgyszavak (továbbá a szaktárgyszavak és földrajzi tárgyszavak) használata minimális. Viszont mindkettőben jelentős a szabadon választott tárgyszavak és a formai tárgyszavak használata.

A testületi nevek és rendezvénynevek dolgában a fentiekhez hasonló a helyzet, csak a rekordoknak kisebb százalékához kapcsolódnak.

3.2 Kronologikus tárgyszó

A BNPL (39.91%), CSU (10.45%), NED (6.85%) és NFI (2.91%) a nemzeti könyvtárakban a kronologikus tárgyszó használata átlagon felüli. A könyvtárak többségében a forrásadatot is gondosan megadják.

Egyedül az OSZK és az LC nem minősíti külön a kronologikus tárgyszavakat, ami veszteség. Az OSZK azért, mert az AMICUS katalóguskezelő rendszerében ilyet nem definiáltak, holott a Köztársaságban, melyet az OSZK-ban is használnak a tárgyszavak kiválasztására, ezek a tárgyszavak minősítve vannak.

3.3 Szaktárgyszó

Nagyon feltűnik, hogy a nemzeti könyvtárak többségéhez képest, ahol a rekordok jóval több, mint a fele, ill. harmada kap a tartalmát meghatározó 650-es szaktárgyszót, az OSZK-ban ez még a rekordok harmadát se éri el (26.16%). A 12 könyvtár közül a középmezőnyben van (a maga 26.16%-ával a 9.), holott az OSZK-ban hagyományosan színvonalas a tartalomfeltáró munka. Ennek oka, hogy csak 2004-től kezdve adnak meg tárgyszavakat. Az addig leírt állományt visszamenőleg nem látták el tárgyszavakkal, de ha retrospektív feldolgozásra kerül sor, akkor ezt pótolják.

6. táblázat A kronologikus tárgyszó legjellemzőbbnek ítélt almező-értékei a teljes állomány százalékában

648 kronologikus tárgyszó	LC	DNB	ÖNB	NFI	LIBRIS	BNPL	KBR	BL	NIZ	NED	CSU	OSZK
\$a rendszó	-	2.31	0.35	2.91	0.74	39.91	0.00	0.41	0.02	6.85	13.49	-
\$2 forrás	-	2.31	0.04	2.91	0.53	39.85	0.00	0.41	0.00	6.84	12.12	-

7. táblázat A szaktárgyszó legjellemzőbbnek ítélt almező-értékei a teljes állomány százalékában

650 szaktárgyszó	LC	DNB	ÖNB	NFI	LIBRIS	BNPL	KBR	BL	NIZ	NED	CSU	OSZK
\$a rendszó	71.91	18.98	0.41	39.48	42.5	69.84	12.28	35.68	66.76	56.41	46.14	26.16
\$b földr. névelem	0.01	-	0.01	0.00	0.01	0.00	0.23	0.00	0.00	0.02	-	-
\$c esemény helye	0.00	-	0.00	-	0.01	0.00	0.00	0.00	0.00	0.01	-	0.05
\$0 besor. rek. azon.	0.14	14.95	0.01	39.49	13.94	0.00	0.00	2.83	0.02	-	-	-
\$2 forrás	0.18	18.98	0.02	39.48	28.00	69.73	4.79	4.25	66.64	49.49	46.10	26.16
\$6 mezőkapcsoló	0.73	-	-	-	0.01	0.00	-	0.02	0.00	-	-	-

8. táblázat A földrajzi név tárgyyszó legjellemzőbbnek ítélt almező-értékei a teljes állomány százalékában

651 földrajzi tárgyyszó	LC	DNB	ÖNB	NFI	LIBRIS	BNPL	KBR	BL	NIZ	NED	CSU	OSZK
\$a rendszó	23.27	5.86	0.18	16.02	8.57	30.16	0.14	9.85	15.23	13.03	13.61	12.27
\$b egyéb földr. elem	0.00	-	-	-	-	0.00	-	0.00	-	-	-	0.14
\$0 besor. rek. azon.	4.69	5.17	0.07	16.02	2.15	0.00	0.00	1.46	0.00	-	-	-
\$2 forrás	4.75	5.86	0.08	16.02	3.30	30.10	0.00	2.78	15.18	10.04	13.57	0.00

Külön ki kell emelni, hogy az OSZK azon kevés nemzeti könyvtár egyike, amely a már említett nyilvánosan elérhető (jelszóval védett) átfogó tezaurusszal (Köztaurusz) rendelkezik.

Még több könyvtárra érvényes, hogy igyekeznek a legtöbb esetben megadni a szaktárgyszó \$2 forrását és az új rekordok esetén a \$0 besorolási rekordazonosítót. A szaktárgyszavakhoz az OSZK-ban mindig megadják a forrást, a besorolási rekordazonosító almezője pedig a HUNMARC-ban nem szerepel.

Számos almezőt csak ritkán töltenek ki, ami a többi tárgyyszó esetében is így van. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezek feleslegesek. A speciális kereséskor jól használhatók – lennének, ha a könyvtári rendszereket erre felhasználóbarát formában felkészítenék.

3.4 Földrajzi név tárgyyszó

Földrajzi nevek dolgában a szaktárgyszavakhoz hasonló a helyzet: vannak könyvtárak, melyekben aránylag gyakoriak, és a forrást is pontosan megadják. Érdekes, hogy a szaktárgyszavakkal (650) és dokumentumtípusokkal (655) szemben a földrajzi nevekhez az OSZK-ban nem adják meg a forrást, pedig ugyanúgy, mint az említettek, ezek a tárgyiszavak is kötelezően a Köztauruszból származnak. Ha új tárgyyszó megadására kerül sor, ezeket mindig föl kell venni a Köztauruszba is.

Az OSZK ugyanúgy a 9. helyen van (12.27%), és alig van olyan rekord, melyben megadják a földrajzi név forrását, holott ezeket is a Köztauruszból választják.

3.5 Szabadon választott tárgyyszó

Feltűnő, hogy a DNB, ÖNB, LIBRIS, KBR és BL katalógusában milyen nagy arányban használnak szabadon választott tárgyiszavakat, ami némileg magyarázza, hogy ezekben a könyvtárakban a többi tárgyiszótípus használata relatíve gyengébb. Az még feltűnőbb azonban, hogy mennyire ritkán fordul elő, hogy megadják a \$2 forrást, holott gyakori, hogy azt valahonnan szintén választják, de nem információkereső nyelvi szótárból vagy osztályozási rendszerből. Elvileg még azoknak a szabadon választott tárgyiszavaknak is van „forrása”, melyeket a dokumentum szavai közül választanak (ezek a kulcsszavak, forrásnevük a „kulcsszó”), vagy amelyeket a feldolgozó emlékezetből választ (akkor a forrás a „feldolgozó” vagy az annak megfelelő kódszó).

3.6 Formai tárgyyszó

A CSU (68.63%) és a BNPL (57.41%) gyakorlatában feltűnően sok esetben megadják a dokumentum típusát. Más könyvtárakban is feltűnik a gyakoriság. Ez természetesen következik abból, hogy minden dokumentum valamilyen típushoz tartozik.

9. táblázat A szabadon választott tárgyszó legjellemzőbbnek ítélt almező-értékei a teljes állomány százalékában

653 szabadon választott tárgyszó	LC	DNB	ÖNB	NFI	LIBRIS	BNPL	KBR	BL	NIZ	NED	CSU	OSZK
\$a rendszó	1.47	32.14	12.76	0.71	12.40	0.00	22.38	14.38	0.74	0.12	2.62	0.05
\$2 forrás	0.00	-	-	0.00	0.00	0.00	-	0.00	-	-	-	-

10. táblázat A földrajzi név tárgyszó legjellemzőbbnek ítélt almezőértékei a teljes állomány százalékában

655 formai tárgyszó	LC	DNB	ÖNB	NFI	LIBRIS	BNPL	KBR	BL	NIZ	NED	CSU	OSZK
\$a rendszó.	11.04	26.80	20.47	6.36	8.64	57.41	0.98	6.87	11.17	17.32	68.63	25.92
\$0 besor. rek. azon.	6.27	26.74	16.67	6.36	6.77	0.00	0.00	2.30	0.00	-	-	-
\$2 forrás	10.68	26.80	18.78	6.36	6.06	57.30	0.72	4.42	11.15	17.08	68.59	25.92

Kétségtelen, hogy ezek közül csak a speciálisabb típusokat adják meg.

Ebből a szempontból az OSZK is jól áll. Ráadásul a formai tárgyszavak esetén is mindig gondosan rögzítették, hogy ezek az ugyancsak az OSZK által kezelt dokumentumtípus-tezauruszból származnak.²²

3.7 Áttekintő diagram

Jól látható a 650-es szaktárgyszók dominanciája, de kiemelkednek a földrajzi név, a szabadon választott tárgyszó és különösen a formai tárgyszó gyakorisága is. Az OSZK nagyjából a középmezőny alsó

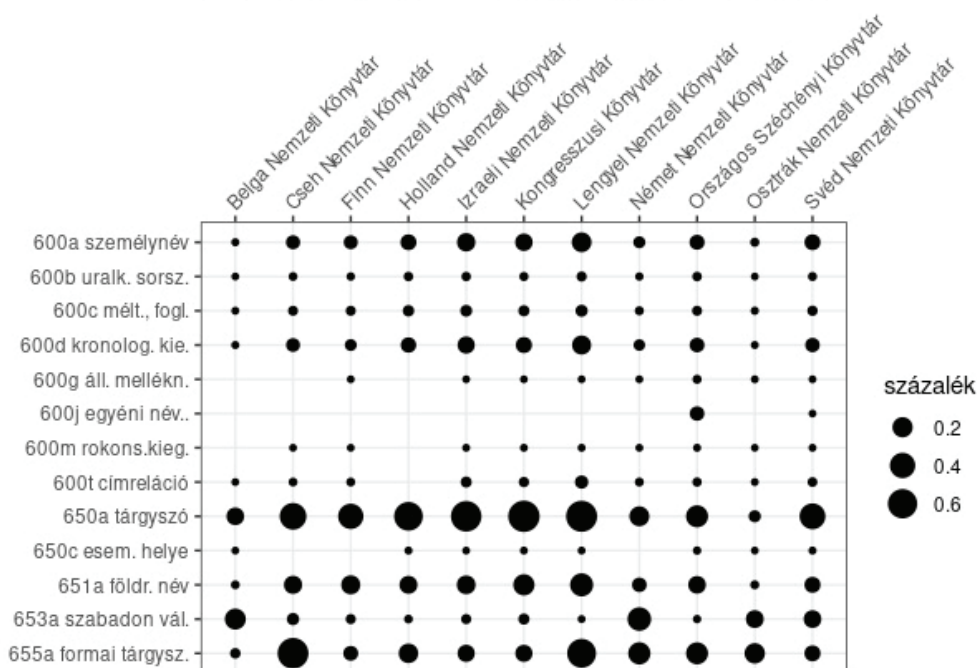
részében foglal helyet, almezők kitöltésének dolgában pedig feltűnően jó. Ez nem rossz helyezés, noha lennének egyszerűen megoldható javítandók, mint a \$2 forrásadatok, a \$0 és a \$1 azonosítók megadása, továbbá a formai tárgyszavak gyakoribb használata.

Összegzés: az OSZK helye

Az OSZK a tárgyalat 00X és 6XXX adatmezők feldolgozásának dolgában a középmezőnyben, annak az alsó részében foglal helyet. Ez – tekintve a Nemzeti Könyvtár nemzetközi viszonylatban gyenge

Szaktárgyszavak

A rekordok hány százalékában található szaktárgyszavak?

13. diagram A 6XX mezők fontosabb almezői összevont buborékdiagramban, a jobb áttekintés érdekében

anyagi lehetőségeinek fényében – inkább meglepő. Összefügghet azzal, hogy munkatársai révén egyelőre jelentős hozzáértési szellemi tőke halmozódott fel. A könyvtár ezt éli fel.

A 00X mezők kitöltését alapértelmezéseket tartalmazó „sablonok” alapján végzik. Ezt e tanulmány felismerései alapján ideje lenne fölülvizsgálni. Az alapértelmezéseket maga a könyvtári rendszer tartalmazza, nem rutin feladat a kibogarászásuk. Noha a többi nemzeti könyvtár alapértelmezései se közismertek (csak áttételesen, az adatbázisaik elemzése alapján állapíthatók meg), úttörő munka lenne az OSZK alapértelmezéseit az indoklásukkal nyilvánosságra hozni, angol fordításban is.

Nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő az aprónyomtatvány-, zenemű- és térképtári feldolgozó munka. Együtt a könyvek monografikus és az időszaki kiadványok feldolgozásával, mindegyikre kitüntetetten jellemző, hogy közös tárgyszórendszert, a Köztauruszt használják. Ez nemzetközileg az egyik legnagyobb névtér, tezaurusz a maga közel 150.000 lexikai egységével, melyek szemantikai szócikkekben vannak rendezve, és jelentős részük magyarázattal, forrás- és egyéb megjegyzésekkel rendelkezik. A Köztaurusz a századfordulón az összes online elérhető magyar tezaurusz és tárgyszójegyzék egyesítésével és egységesítésével készült és követő tartalmi karbantartása egyelőre biztosítva van [6]. Egyelőre – sajnos – csak professzionális használatra alkalmas felhasználói felülettel rendelkezik. Mint ilyen, bármely magyarországi könyvtár használhatja, amivel sok helyen élnek is. Szoftverének (a Relexnek) a sorsa nincs még megnyugtatóan rendezve [7].

Összegzés: két speciális új MARC21 metaadat-azonosító

A MARC21 a mesterséges intelligencia jövőbeli alkalmazhatóságát előkészítendő, bevezetett két új metaadat-azonosítót. Mindkettő feloldató (dereferenciális) azonosító, azaz megadják a metaadat forrását.

\$0 metaadat-azonosító (authority record control number or standard number)²³

- A \$0 almező tartalmazza a kapcsolódó besorolási adat(rekord) rendszerellenőrző számát, vagy egy szabványos azonosítót. Ezek az azonosítók lehetnek szövegesek vagy egységes

erőforrás-azonosítók (URI). Ha az azonosító szöveges, akkor az ellenőrzőszámot vagy azonosítót a besorolási rekordot kezelő MARC szervezeti kód, szabványosított metaadatséma esetén pedig a metaadatséma forráskódja előzi meg kerek zárójelben. Ha az azonosítót webes lekérési protokoll, például HTTP URI formájában adják meg, akkor nem kell a megelőző zárójel.

- A \$0 almező tartalmazhat egy URI-t, amely egy entitás nevét vagy címkéjét azonosítja. Ha feloldató (dereferenciális) az URI, akkor a nevet leíró információra mutat. Az az URI, amely nem az entitás nevét, hanem az entitást magát közvetlenül azonosítja, a \$1 valós fizikai tárgy almezőjébe kerül

A \$1 valós fizikai tárgy azonosítója (real world object)

- A \$1 almezőben szereplő URI terjedelmet, előfordulást azonosít, mint például dolgot, valós fizikai tárgyat. Lehet aktuálisan létező (például egy konkrét sisakveret) vagy fogalmi természetű (például egy adott államban meghatározott időben létező vagy létezett politikai rendszer).
- Ha az URI feloldató (dereferenciális), akkor a tárgy, dolog leírására mutat. A tárgy, dolog nevét (metaadatot) azonosító URI a \$0 almezőbe kerül.

A nemzeti könyvtárak jelentős része már elkezdte ezeknek az azonosítóknak a használatát. Legfőbb ideje, hogy erre az OSZK-ban is sor kerüljön.

Összegzés: a nemzeti könyvtárak általános gyakorlata

A rekordfej és a vezérlőmezők (00X) értelmezése, alkalmazása minden jel szerint további pontosítást, fejlesztést igényel. Jelenleg rendkívül széttartó a gyakorlat. Hogy pontosan milyen, az a hatalmas adatmennyiség miatt csak szűrőpróbaszerűen ellenőrizhető. Az egyes nemzeti könyvtárak szakemberei azonban, ismerve a saját gyakorlatukat, mindezek alapján jobban tudják értelmezni mindazt, amire ebben a tanulmányban talán sikerült jelzesszerűen utalni. És ezen a nyomon haladva lehetőség nyílhat a katalógusaik javítására, és a MARC21 fejlesztésére is.

Jó volna, ha nyilvános lenne, hogy mely könyvtárakban áll rendelkezésre a rekordfej és a vezérlő mezők (00X) kitöltéséhez dokumentált szabályzat, és hol dolgoznak pusztán szóbelileg közvetített gyakorlat alapján. Szakmai nyilvánosság hiányában ezek a gyakorlatok se nem egységesülhetnek, se nem termékenyíthetők meg a szükséges fejlesztéseket.

Az elemzés fontosabb konkrét tapasztalatai:

- A rekordfej és a vezérlő mezők (00X) pozícióin a dokumentumok típusainak egykarakteres mesterséges nyelvű osztályozási jelzeteit rögzítik. Ezek a karakterek pozícióként elvileg meghatározott szempont szerinti tipológiát képviselnek. Az egyetlenszer alkalmazható, egyetlen pozícióhoz kötött, egykarakteres osztályozási jelzetrendszer csak nagyon általános, durva besorolást tesz lehetővé.
- Az egyes osztályok meghatározásai elégtelennek tűnnek. Ez az összehasonlításokban derül ki. Például nem látszik teljesen világosan, hogy mi értendő alárendelt részegységnek (Rf/07=d) kéziratok vagy plakátok esetén (Rf/06=d, ill. =k). A kitöltési szabályzatok ismerete erre talán kitér, de hozzáférhetetlenek.
- A rekordfej pozícióinak kitöltése kötelező, a 00X vezérlő mezők kitöltése nem kötelező. Ennek következtében válhatott lehetővé, hogy az utóbbi mezők feldolgozottsága rendkívül kicsi. Annyira, hogy nem is lehet érdemben részletesen elemezni a feldolgozásukat, és erről érvényesebb észrevételeket tenni.
- A pozíciók kitöltését feltehetően helyi szabályzatok vagy szóbeli gyakorlat határozza meg. Ez a gyakorlat explicit szakmai nyilvánosságának hiányában nagyban korlátozza az elemzésben felvetődő problémák átfogó, konszenzusos megoldását, nehezíti a nemzetközi gyakorlat egységesülését. Hiányzik a helyi szabályzatok szakmai közérdeket szolgáló nyilvánossága és megtárgyalása, hiányzik a rekordfej és a vezérlő mezők feldolgozásáról szóló beszámoló. A MARC Tanácsadó Bizottság (MARC Advisory Committee) honlapján (<https://www.loc.gov/marc/mac/index.html>) mutató segítségével jól követhető például a tételfej és a 00X adatmezőkkel kapcsolatos változtatási előterjesztések és eredményeik. Ezek mind jelzetek (kódértékek)

tartalmának bővítésére, pontosítására, nevének megváltoztatására, néhány új érték fölvételére (hangzó anyagok, mozgókép és számítógép által kezelt típusok) vonatkoznak. Van néhány javaslat a 008 és a 047-es mezők jobb összehangolására. Átfogó átdolgozásra irányuló igénynek, a 00X tartalmi típusrendszerének kritikájára vonatkozó törekvéseknek (egyelőre) nincs nyoma.

- Mindez azt is jelenti, hogy nem állnak rendelkezésre hozzáférhető információk a 00X adatmezőkkel kapcsolatos MARC21 fejlesztésekhez sem.
- A felvetődő problémák és megoldásuk nincs ellentmondásban azzal, hogy lehetséges egy, a jelenleginél jobban kidolgozott, átfogó tipológiai osztályozás a vezérlő mezőkben (007 és 008), nem utolsósorban annak érdekében is, hogy a katalógusok keresőrendszereit az ezekben a mezőkben való, felhasználóbarát keresésre felkészítsék.
- Sok esetben a tételfej dokumentumtípusával, illetve a 007 mező dokumentumtípusaival párhuzamosan léteznek szöveges mezők is (mint a 254, 256, 300, 513, 516, 588), melyekben ugyancsak osztályozhatók dokumentumtípusok, és a 655-ös mezőben kötött tárgyszavakkal is. Nincs a MARC21-ben szabályozva ezeknek a mezőknek a viszonya, melyiket milyen értelemben célszerű használni a redundancia csökkentése, a feldolgozás egyértelműsége érdekében. Ráadásul: szemben a tételfej és a 00X mezők kötött osztályozási jelzeteivel, a felsorolt megjegyzésmezők szövegesek, és a katalógizáló rendszerek keresői nincsenek egyáltalán felkészítve arra, hogy felhasználóbarát módon bevonhatók legyenek laikusok által is a keresésbe.
- A vezérlőmezők pozícióin kis számban, de sok katalógusban fordulnak elő definiálatlan értékek, nagyon kis számú találattal. Ezek sokszor nem kellően ellenőrzött tömeges importból származhatnak, és az általunk alkalmazott QA catalogue segítségével könnyen felismerhetők és kiszűrhetők.
- A 00X adatmezők szerinti könnyű kereshetőséget be kell építeni a katalóguskezelő rendszerek keresőfelületeibe.

version	records	all issues		issues in documented data elements		change	
		without	with	without	with	in records	in %
2020-11-21	18,787,911	0.00%	100.00%	13.60%	86.40%		
		0	18,787,911	2,555,640	16,232,271		
2022-03-14	19,154,445	75.93%	24.07%	75.98%	24.02%	+11,997,544	+62.376%
		14,544,099	4,610,346	14,553,184	4,601,261	↑	↑

4. ábra Javítási grafikon a Brit Nemzeti Könyvtárban (BL)

- Végül az egyik legfontosabb: a katalógusok, repozitóriumok stb. metaadat-sémáiba be kell építeni az adott intézményben vagy felhasználói közösségben kialakult/kidolgozott egyedi használati szokásrendjének (alkalmazói profiljának, application profile) tárolására és kezelésére alkalmas részt. Mégpedig úgy, hogy azon keresztül a katalogizálási rendszerbe beépített alapértelmezéseket a könyvtáros felhasználó tudja módosítani.

Kitekintés

Hogy a QA catalogue által feltárt katalógusokban mennyire eredményes lehet a hibajavítás, azt például a BL katalógusállományában elvégzett munka igazolja.

Ha a rekordban akárcsak egyetlen hiba van, akkor az hibás rekordnak számít. Két eshetőséget különböztetünk meg:

(1) az adat értéke egyértelműen eltér egy jól dokumentált előírástól. Például, ha a 245\$ind1 értéke térköz, akkor az nem felel meg a MARC21 előírásának, mivel ennek az indikátornak 0-t vagy 1-et kell tartalmaznia.

(2) lehet továbbá olyan adatelem, amely a MARC21-ben vagy annak ismert kiterjesztésében nincs definiálva, ezért nem ítéhető meg az érvényessége, mert nem ismerjük a szabályait.

Például: 024\$9 esetében nem vagyunk biztosak benne, hogy probléma-e, lehet, hogy ez egy lokális almező, mert a 9-es erre van fenntartva (de lehet, hogy elírás is). 250\$p esetében szintén nem vagyunk biztosak; a MARC21-ben nem szerepel, de mivel nem 9, sokkal kisebb a valószínűsége annak, hogy ez egy lokális almező. Mindkét esetben előfordulhat, hogy a rekordot máshonnan importálják, és a lokális almező meghatározása az eredeti intézményben elérhető, de az aktuális katalógusban már kilóg a kontextusból.

A baloldali oszlop fekvődiagramjai az összes, tehát az (1) és a (2) eseteket mutatják meg. Ezek szerint az első vizsgálat idején (ez a felső sor) a rekordok 100%-ában volt adatmezőt érintő hiba. Ezek 70%-ban indikátor-hiba, közel 50%-ban pedig vezérlő mező hiba. További hibatípusok a vezérlő mezők (00X) esetében az érvénytelen adatértékek, az XXX adatmezők esetében a definiálatlan mezők, az indikátorok esetében a nem üres (kódolatlan=) indikátorhelyek. Ezen felül a rekordok 17%-ban a definiált mezőkben volt definiálatlan almező. Az alsó sorban a formális hibajavítások javításának az eredménye látható fekvődiagramban.

A második oszlop fekvődiagramjai csak az (1) típusú hibaesetekre vonatkoznak.

Irodalom

- [1] HUNMARC *A bibliográfiai rekordok adatcsere formátuma. KSZ 4/1:2002*, Könyvtári és Szakirodalmi Tájékoztatási Szabványosítási Bizottság, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2002.
- [2] Király, P., Snyk, B., Takács, Á., Svetlik, R., Virolainen, T., Heggø, D. M. O., Rolschewski, J., Kelly, M., Hemme, F., Voß, J. *QA catalogue: Release v0.6.0.*, 2022.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7347755>
- [3] Király, P. *Validating 126 million MARC records*, DATeCH2019 Proceedings of the 3rd International Conference on Digital Access to Textual Cultural Heritage, Brussels, Belgium, 2019. p. 161–168.
<https://doi.org/10.1145/3322905.3322929>
- [4] Király, P. *Empirical evaluation of library catalogues*, EuropeanTech Newsletter, 15, 2020. Elérhető: <https://pro.europeana.eu/page/issue-15-swib-2019#empirical-evaluation-of-library-catalogues>
- [5] Network Development and MARC Standards Office *MARC21 Format for Bibliographic data*, Library of Congress, Update No. 30, 2020. Elérhető: <https://www.loc.gov/marc/bibliographic/>
- [6] Ungváry, R. *Az OSZK tezaurusz és a KÖZTAURUSZ*, Könyvtári Figyelő, 47(1), p. 11–40, 2001. Elérhető: <https://epa.oszk.hu/00100/00143/00037/index.htm>
- [7] Styles, R., Ayers, D., Shabir, N. *Semantic MARC, MARC21 and the Semantic Web*, Proceedings of the WWW2008 Workshop on Linked Data on the Web. CEUR, 2008. Elérhető: <https://ceur-ws.org/Vol-369/paper02.pdf>
- [7] Ungváry, R. *Tezauruszkezelő programok és a RELEX*, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 48(1), p. 3–15, 2018. Elérhető: <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/2097>
- [8] Ungváry, R. *Besorolási, szabványosított, normatív vagy „autorizált”*, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 66(6), p. 328–342, 2019. Elérhető: <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/12309>
- [9] Ungváry, R. *MARC21 tartalmi adatmezők használata jelentősebb nagykönyvtárakban. Egy elemzés néhány tanulsága*, Networks-hop 2020, Pécs, 2020, p. 33–53.
<https://doi.org/10.31915/NWS.2020.4>
- [10] Ungváry, R. *Ismeretszervező-könyvtári rendszerek tartalmi feltárásának összehasonlító vizsgálata MARC21 környezetben*, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 67(11), p. 655–680, 2020. Elérhető: <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/12776>
- [11] Ungváry, R., Király, P. *Bemerkungen zu der Qualitätsbewertung von MARC-21-Datensätzen*, In: Qualität in der Inhaltserschließung, Bibliotheks- und Informationspraxis, Volume 70, Edited by: Franke-Maier, M., Kasprzik, A., Ledl, A., Schürmann, H. De Gruyter, 2021, p. 177–227.
<https://doi.org/10.1515/9783110691597-011>
- [12] Ungváry, R., Király, P. *A MARC21 tételfejének és kódolt tartalmi jellemzőinek feldolgozási minősége néhány nemzeti könyvtárban. Egy elemzés tanulságai*, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 69(7), p. 293–313, 2022.
<https://doi.org/10.3311/tmt.13174>

Végjegyzet

- 1 Az OSZK-ban a HUNMARC-ot használják, de az összehasonlításra bevont mezők esetében ezek azonosak a MARC21 mezőivel.
- 2 Letölthető: <http://libris.kb.se/xsearch>
- 3 Az adatokat a könyvtártól csak kutatási céllal kaptuk meg
- 4 Letölthető OAI-PMH-n keresztül a https://eu02.alma.exlibrisgroup.com/view/oai/43ACC_ONB/request helyről
- 5 Letölthető: <http://data.nationallibrary.fi/download/>
- 6 Letölthető SPARQL (<https://libris.kb.se/sparql>) és az Xsearch API-k (<http://libris.kb.se/xsearch>) kombinálásával
- 7 Letölthető: <https://data.bn.org.pl/databases>
- 8 Letölthető OAI-PMH és Z39.50 API-k kombinálásával. Az API-k végpontjait csak kutatási céllal használhattuk.
- 9 Az adatokat a könyvtártól csak kutatási céllal kaptuk meg.
- 10 Az adatokat a könyvtártól csak kutatási célra kaptuk meg.
- 11 Az adatokat az OAI-PMH szerver (<http://services.kb.nl/mdo/oai>) segítségével arattuk le.
- 12 A könyvtár rekordjai letölthetőek a <https://www.en.nkp.cz/about-us/professional-activities/open-data> helyről.
- 13 Az adatok a <http://ddb.qa-catalogue.eu/oszk/> helyről nyilvánosan elérhetők.
- 14 A MARC21 2018-as angol változatról készült egy „MARC 21: a bibliográfiai rekordok adatcsere-formátuma–MUNKAANYAG” című fordítás, mely csak az adatmezők, az almezők és indikátorok fordítását tartalmazza (ford. Kasza Zsófia.) <http://www.oszk.hu/sites/default/files/MARC21_bibliografiai_rekordok_adatcsere_formatuma.pdf>, és nem KSZ kiadás. A kéziratban nincs jelezve, hogy lektorálták volna, a fordításhoz egyáltalán nem vették figyelembe a már meglévő, 2002-es KSZ/4.1 fordítási megoldásait, a kézirat nyilvános vitájából kizárták azokat, akik mindezt megpróbálták szóvá tenni, a mező- és almezőnevek fordítása mereven követi az angol kifejezéseket. A benne alkalmazott magyar terminológiai problémákról lásd [15].

- 15 „Collection of digitized photographs of buildings contributed by SBSE members, formerly available as a subset of slides under the SBSE Slide Exchange Program. Slides date from October 1985 to the present, and are intended to be used as a teaching resource by building science educators. Includes image indexes and author annotations accompanying the slides.”
- 16 Többször megkíséreltünk levélben erre az Osztrák Nemzeti Könyvtárban (ÖNB) rákérdezni, de érdemben nem válaszoltak
- 17 Ez nem a szűkebb értelemben vett katalógus, hanem a teljes könyvtáré: <https://www.loc.gov/search/>
- 18 <https://www.loc.gov/search/?in=&q=Esterh%C3%A1zy&new=true> Utolsó elérés: 2023. 06. 20. Azóta a találatok száma bővült.
- 19 OSZK: Rokonsági kiegészítő (id,, ifj., jelző, ill. ezek nyelvi változatai.
- 20 Styles et al. [7]
- 21 Az „authority data” magyar megfelelőjeként a „besorolási adat” kifejezést használjuk, és nem az angol név szolgái átvételét, az „autorizált adat” nevet [8].
- 22 A tezaurusz adatai egyben a KÖZTAURUSZ részei is.
- 23 A meghatározások a hivatalos MARC21 kiadvány angol szövegét követik [5].

Beérkezett: 2023. június 26.

Ungváry Rudolf
informatikus mérnök
E-mail: ungvary@gmail.com

Király Péter
szoftverfejlesztő, kutató
Göttingen eResearch Alliance
E-mail: peter.kiraly@gwdg.de

A 2023-as év Kosáry Domokos-díjasa: Fonyó Istvánné a BME OMIKK ny. főigazgatója, a TMT folyóirat idén leköszönő főszerkesztője

2013-ban a Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár (KDKL) kezdeményezésére a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem (MATE) jogelőd intézményének Szenátusa Kosáry Domokos-díjat alapított a könyvtár névadójának, tudományos szervező könyvtárigazgatójának tiszteletére. A tudós születésének 100. évfordulója alkalmából alapított díjjal őrizzük és megmutatjuk azt a szellemi méltósággal és cselekvő erővel létrehozott időtálló értéket, amit Kosáry Domokos a gödöllői egyetemen, annak könyvtárában és egész élete során alkotott. Törekvésünk, hogy minél szélesebb körben megismertessük Kosáry könyvtárosi munkáját és mindenkor, minden helyzetben tanúsított emberi nagyságát és tartását.

A díj a könyvtári, levéltári munka szervezésében elért kimagasló eredmény, a könyvtár érdekében, a könyvtárügyért kifejtett támogatás, illetve az egyetemtörténeti, agrártörténeti kutatásokban végzett magas szintű tevékenység elismeréseként, a történettudomány területén végzett elkötelezett, kimagasló történész munkáinak megbecsüléseként adományozható egyetemi és egyetemen kívüli személyiségeknek.

A díj 2023. július 6-án került átadásra immár tizenegyedik alkalommal a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Szenátusának tanévzáró ünnepi

ülésén az impozáns Gödöllői Királyi Kastély Lovardájában. A MATE Szenátusa a Kosáry Domokos-díj Kuratórium javaslatára a díjat *Fonyó Istvánné* nyugalmazott könyvtári főigazgató, a *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* című országos könyvtár- és információtudományi szakfolyóirat idén leköszönő főszerkesztője, a hazai könyvtárügy elkötelezett szaktekintélye részére adományozta az egyetemi könyvtárakért és a tudományos tájékoztatás területén végzett több évtizedes kimagasló munkássága, valamint követendő kivételes emberi értékei elismeréseként.

Fonyó Istvánné átveszi a díjat Gyuricza Csaba rektortól
Fotó: Goddard Paula, MATE

Fonyó Istvánné gondolatai a díj átvétele alkalmából

„Nagy megtiszteltetés ez a díj, nagyon köszönöm a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetemnek és a Kosáry Domokos-díj Kuratóriumnak. Egyben köszönetemet fejezem ki a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Műszaki Könyvtári Szekciónak a díjra való támogató előterjesztésért.

Egy ilyen rangos díj átvétele visszpillantásra és elgondolkodásra készteti az embert. Miért tartottak erre a díjra alkalmasnak, mire is lehetek büszke? Átgondolva eddigi életutam, felidéződik bennem életem hét és fél évtizedének számos szakmai és egyéb történése, eseménye. 1966-ban közgazdasági érettségivel indultam el Bajáról Debrecenbe, ahol elvégeztem a népművelés-könyvtár főiskolai szakot, majd hamarosan a Városi Könyvtár munkatársaként lehetőséget kaptam arra, hogy megalapítsam a Zenei Könyvtárat elsőként Magyarországon. Tovább bővítve ismereteimet, az ELTE-n könyvtár szakon diplomáztam, ahol igazán nagy mesterektől tanultam választott hivatásom. 1976-tól nyugdíjazásomig, harminchat éven át a Budapesti Műszaki Egyetemen dolgoztam. Az ország legnagyobb műszaki könyvtárában korszerű, innovatív eredményeket értünk el munkatársaimmal.

Jó érzés, hogy a könyvtárügy fejlődésével, az olvasói és társadalmi igények növekedésével mindenkor lépést tudtunk tartani a könyvtárban. Zárt raktárak helyett szabadpolcos olvasótermek jöttek létre, mélyraktár épült, közösségi terek alakultak. A könyvtári informatika gyors fejlődését követve, bevezettük az integrált könyvtári rendszert, elsőként Magyarországon. Ugyancsak elől jártunk az országos osztott katalogizálás megteremtésében számos hazai könyvtárral együttműködve. A kutatók munkáját segítő kezdeményeztem és szerveztem Magyarországon elsőként nemzetközi adatbázisok közös, konzorciális előfizetését. Ilyen volt a Springer folyóiratok, majd a Chemical Express adatbázis kedvezményes előfizetése. Ezek alapozták meg 2001-től a hazai EISZ szolgáltatást, amely nemzetközi és magyar elektronikus tudományos és közművelődési tartalmak használatát teszi lehetővé nemzeti licenc vásárlása útján, érintve minden felsőoktatási és tudományos könyvtárat, illetve intézményt.

Fonyó Istvánné átveszi a díjat Koósné Török Erzsébet kuratóriumi elnöktől
Fotó: Goddard Paula, MATE

Pályafutásom fontos állomása volt a BME OMIKK létrejöttében való részvétel. Megadattott, hogy én menedzselhettem a BME Központi Könyvtára és az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár kormányhatározat alapján elrendelt összeolvadását. Két különálló egységből sikerült egy új, összetartó közösséget létrehozni, folyamatosan fejleszteni.

Szintén kiemelt tevékenységem volt, hogy nyugdíjazásom után, 2013-ban átvettem a nagy múltú *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* (TMT) folyóirat szerkesztését, amelynek az elmúlt 10 évben önkéntesként voltam a főszerkesztője. A TMT oldalain a hazai könyvtári élet legnevesebb szerzőinek írásai kerültek közlésre. Tudományos vitáknak is helyet adtunk, szót kaptak a pályájuk kezdetén álló kollégák is, akiknek cikkei a doktori cselekményük részeként is hivatkozhatók. Az idén 70 éves TMT az elmúlt években a technikai elvárásoknak megfelelően folyamatos átalakuláson ment át, valamennyi évfolyama digitalizálásra került, és online elérhető.

Meghatódtam, amikor átvehettem a Kosáry Domokos-díjat. Úgy vélem, ez az egyéni teljesítmény értékelése, de ugyanakkor a csapatmunkáé is. Sok kiváló kollégával dolgoztam együtt, és a díj az ő elismerésüket is jelképezi.

A Kosáry Domokos szellemi örökségének megőrzésére és ápolására létrehozott díjat szakmai életpályám végső lezárásakor *életmű díjammak tekintem, amely korábbi állami, szakmai elismerések után életem ajándéka.*”

Fonyó Istvánné bemutatása, szakmai életútja a díjra történő ajánlás¹ alapján

A legnagyobb hazai műszaki könyvtár élén

Fonyó Istvánné (1948-) a BME OMIKK nyugalmazott főigazgatója, a *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* (TMT) című folyóirat idén leköszönő főszerkesztője Baján járta alsóbb iskoláit. Érettségi után előbb a népművelés-könyvtár szakot végezte el Debrecenben, majd ezt követően az ELTE Bölcsészettudományi Karán könyvtár szakon szerzett okleveles könyvtáros diplomát. 1969-1976 között Debrecenben a Városi Könyvtár Zenei Könyvtárának vezetője volt hét éven át.

1976 májusában kezdett dolgozni a BME Központi Könyvtárában. Először a Gyarapítási Osztályon, majd 1991-ig tudományos titkárként tevékenykedett. 1991 augusztusától a Szakolvasó vezetője lett, s 1991. november 1-től általános főigazgató-helyettes. 1993. november 15-től 2000. június 30-ig Vásárhelyi Pál (akkori főigazgató) UNESCO kiküldetésének ideje alatt megbízott főigazgató, 2001. július 1-től BME OMIKK könyvtárigazgató, főigazgató-helyettes. Pályázati eljárást követően 2002. február 1-től a BME Egyetemi Tanács egybehangzó szavazatával nevezték ki a BME OMIKK főigazgatói feladatainak ellátására, mely munkakört ismételt pályázatokkal 2012-ig, nyugdíjazásáig betöltötte a legnagyobb hazai műszaki könyvtár élén.

Fonyó Istvánné igen aktív szakmai közéleti szerepet vállalt. Tagja a Magyar Könyvtárosok Egyesületének (MKE), vezetője az Informatikai és Könyvtári Szövetség (IKSZ) Tudományos és Szakkönyvtári Tagozatának, két cikluson keresztül elnöke volt a Magyar Periodika Körnek. Alapító tag, intézményi képviselő és 2007 őszétől 2012-ig elnöke a MOKKA Egyesületnek (Magyar Országos Közös Katalógus Egyesület). A Magyar Tartalomipari Szövetség elnökségi tagjaként éveken át volt a DAT Konferencia Könyvtár Szekció programszervezője és elnöke. Alapító tag és alelnök volt az Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiumában. Tagja volt a Magyar Szerzői Jogi Fórum Egyesületnek és az EISZ (Elektro-

Fonyó Istvánné elmondja köszönő gondolatait
Fotó: Goddard Paula, MATE

nikus Információszolgáltatás) Bizottságnak. Intézményi tagság keretében részt vett nemzetközi szervezetek munkájában is: LIBER – Európai Egyetemi Könyvtárigazgatók Szervezete; IATUL – Műszaki Egyetemi Könyvtárak Nemzetközi Szervezete.

Számos elismerés, kitüntetés tulajdonosa, ezek a teljesség igénye nélkül: Szinnyei József-díj 2013; A Könyvtárügyért kitüntetés 2009 (Informatikai és Könyvtári Szövetség); Bolyai-Díj 2008. (Bolyai János Alapítvány); Pro Universitate 1999. (BME); Rektori Dicséret 1983, 1991, 1999. (BME); Miniszteri Dicséret 1987. (MKM).

Kiemelkedően fontos szakmai feladat életében, hogy megbízott, majd kinevezett főigazgatói időszakára esett az ország két nagy műszaki könyvtárának, a BME Központi Könyvtárnak (BME KTK) és az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtárnak (OMIKK) az összevonása a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem keretein belül 2001 júliusában. Ezt követően a rektori megbízottal együttműködve vett részt a BME OMIKK szervezetének és működésének kialakításában, amely igen összetett és nagyon nehéz feladat volt. Átalakítások, olvasói terek felújítása, megnyitása (a híres, sokak által ismert Nagyolvasó, szakolvasók, tankönyvolvasó, számos közösségi tér, számítógépterem), dokumentumok válogatása, megfelelő rendszerben való elhelyezése, a raktári rend kialakítása, továbbá a működéshez szükséges szabályzatok kidolgozása, elfogadása. 2001. október elején megalakult a BME OMIKK-ban a nagy jelen-

¹ Fonyó Istvánné ajánlása a Kosáry Domokos-díjra – Magyar Könyvtárosok Egyesülete Műszaki Könyvtáros Szekció nevében *Nagy Zoltán* tiszteletbeli elnök. Az életrajz forrása: „A legnagyobb hazai műszaki könyvtár története” című elektronikus kiadvány vonatkozó része, melyet *Emmertné Szerőczei Dóra* állított össze 2009-ben.

tőségű Nemzeti Kutatásnyilvántartási Osztály. A 2006-ban megrendelt átvilágítás eredményeként megállapítást nyert, hogy a könyvtár nagyszabású szervezeti átalakításon ment át, működése sikeres. 2008-ban ünnepelte a BME könyvtára fennállásának 160., az OMIKK 125. évfordulóját. Ezt az alkalmat az intézmény a két elődkönyvtár történetét bemutató kiállítással (Könyvtárak a műszaki felsőoktatás és a kutatás szolgálatában – 160 éves a Műegyetem könyvtára és 125 éves az OMIKK, "S a nagy munkához hordok egy követ..." Adalékok Eötvös Loránd életéhez és munkásságához) és előadásorozatokkal ünnepelte meg.

A *Tudományos és Műszaki Tájékoztató* (TMT) című országos szakfolyóirat szerkesztése, kiadása az intézmény keretében zajlott nyomtatott és 2002-től elektronikus formában. Fonyó Istvánné mint főigazgató 2002-től 2012-ig a TMT felelős kiadója volt. A könyvtár a lap elektronikus változatát elérhetővé tette az intézmény honlapján. A folyóirat hagyományos és internetes változatának megjelenését 2001-től támogatja a Nemzeti Kulturális Alap Könyvtári Kollégiuma meghívásos pályázata.

További szakmai feladatok, eredmények, nem a teljesség igényével:

A 2002-ben kiadott *Csonka Jánosról* szóló multimédiás CD-vel folytatódott az OMIKK 1998-ban megkezdett "A magyar tudomány és technika nagyjai" című sorozata. 2003 és 2007 között még további 6 darabbal gyarapodott a sorozat, köztük olyan világhírű tudósok életművét feldolgozó CD-vel, mint például *Bay Zoltán*, *Bláthy Ottó*, *Déri Miksa*, *Zipernowsky Károly* és *Wigner Jenő*.

A Magyar Folyóiratok Tartalomjegyzékeinek Kereshető Adatbázisa (MATARKA) résztvevői közül a BME OMIKK 2007-től az egyik legtöbb folyóirat-tartalomjegyzéket feldolgozó könyvtár.

A bécsi székhelyű Nemzetközi Atomenergia Ügynekség Nemzetközi Nukleáris Információs Rendszerének (International Nuclear Information System angol rövidítése: INIS) magyarországi központja a BME OMIKK. A BME OMIKK állítja elő az INIS magyar inputját a magfizika és nukleáris energetika témakörében a Magyarországon megjelent publikációkról. Ennek fejében az INIS hozzáférési jogosultságot biztosít az intézmény számára.

2005. óta az NKA pályázati támogatásával elkezdődött a muzeális könyvek állagának javítása, illetve egyes művek restaurálása. A könyvtár a digitalizált gyűjteményeit a honlapján folyamatosan elérhetővé tette. Elérhetővé vált a Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye (1867–1944), a Magyar Építő Művészet (1903–1930), a BME Évkönyvek, *Bánki Donát* hagyatéka, A BME OMIKK Tudomány- és technikatörténeti archívuma, a TMT archív számai, *Pecz Samu* kéziratos naplója.

A BME tudományos folyóiratának, a *Periodica Polytechnica*-nak (PP) a szerkesztése, kiadása, terjesztése 2006. január 1-től a BME OMIKK-ban történik.

A könyvtár 2007-től bekapcsolódott az ENRICH (gazdagítás) címmel, az Európai Unió által indított ún. célzott digitalizálási projektbe. A projekt célja, hogy az Európa különböző kulturális intézményeiben fellelhető kézirat- és ősnymtatvány vagyon digitalizált formában elérhető részéhez egységes és hatékony hozzáférést biztosítson. A projektben a könyvtár 5000 rekord feltöltését vállalta.

A BME OMIKK, illetve jogelődje, az OMIKK 1956 óta volt folyamatosan képző és gyakorló intézmény. Az új szabályozásnak megfelelően 2009 januárjában kerestféléves képzési formában segédkönyvtárosi képzést indít a könyvtár. Az emelt szintű szakirányú képzést adó tanfolyamot akkreditáltak minősítették, és szerepelt az Országos Képzési Jegyzékben.

Fonyó Istvánné kezdeményezte és szervezte Magyarországon elsőként nemzetközi adatbázisok közös/konzorciális előfizetését. Ilyen volt a Springer folyóiratok, majd a Chemical Express adatbázis kedvezményes előfizetése. Ezek alapozták meg 2001-től az EISZ szolgáltatást, amely nemzetközi és magyar elektronikus tudományos és közművelődési tartalmak használatát teszi lehetővé nemzeti licenc vásárlása útján.

A BME OMIKK a Műszaki Szekció alapító intézményének utódjaként a szekció testületi támogatója volt mindenkor. Helyet biztosított különböző rendezvények számára, valamint a könyvtár intézményi képviselőt delegált a szekció vezetőségébe.

Fonyó Istvánné nyugdíjazásáig, 2012-ig állt az igen nagy múltú műszaki könyvtár élén, és különböző szintű vezetőként részt vett az egyetem életében is. Ezt követően 2013-ban vette át a TMT szer-

kesztését, amelynek az elmúlt 10 évben önkéntesként volt a főszerkesztője. A TMT oldalain a hazai könyvtári élet legnevesebb szerzőinek írásai kerültek közlésre. A folyóirat tudományos vitáknak is helyet adott. Szót kaptak a pályájuk kezdetén álló kollégák is, akiknek cikkei a doktori cselekményük részeként is hivatkozhatók. A TMT az elmúlt években a technikai kihívásoknak megfelelően folyamatos átalakuláson ment át. Valamennyi évfolyama digitalizálásra került, és online elérhető. Open access folyóiratként ingyenesen áll a hazai könyvtáros közösség rendelkezésére. 2023 tavaszán Fonyó Istvánné ny. főigazgató mint főszerkesztő elkészítette a 70 éves kiadványtól, hogy fia-

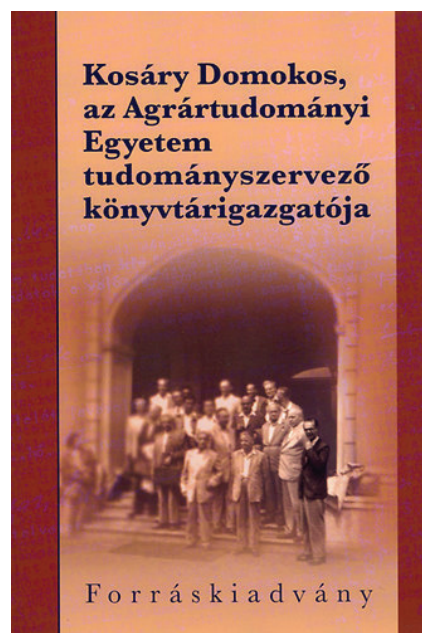
Kosáry Domokos (1913–2007) az MTA rendes tagja, nagy tekintélyű elnöke, Széchenyi-nagydíjas történész, a hazai és a nemzetközi tudományos élet és közélet kiemelkedő személyisége mellőzöttségének, félreállításának időszakában meghatározó egyénisége volt az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának, ahol 1952 októbertől 1957. őszi letartóztatásáig dolgozott. Kosáry széles látókörének, könyvtárügyi tájékozottságának köszönhetően előbb könyvtárosként, majd igazgatóként elévülhetetlen érdemeket szerzett a Központi Könyvtár szakmai és tudományos munkájának megalapozásában a szakszerű állománygyarapítás, a bibliográfiai és tudományos tevékenység, a széles körű kiadványcsere megszervezése, a külső kapcsolatok kiépítése révén. Kosáry az intézmény tudományos jellegének megerősítésére törekedett. Nagy elhatározása volt, hogy a Központi Könyvtárat az agrártörténeti kutatások bázisává fejleszti. Az *Agrártörténeti Munkabizottság*, az *Agrártörténeti Szemle Historia Rerum Rusticarum* folyóirat és számos könyvtári kiadványsorozat elindítása, országos szakmai rendezvények kezdeményezése és megszervezése is nevéhez kötődik. A könyvtár szakmai munkájának magas színvonalát a szélesebb szakmai közvélemény is elismerte. Számos szakember kereste fel Gödöllőt tapasztalatgyűjtés céljából, és 1957. július 12–13-án az Országos Könyvtárügyi Tanács ülésének is a gödöllői Központi Könyvtár adott otthont.

talabb utódjának adja át a helyét. Ezzel lezárult a közel öt és fél évtizedes szakmai tevékenysége.

A könyvtár külső partnereivel, valamennyi országos és felsőoktatási könyvtárral is jó kapcsolatot alakított ki, kamatoztatva azokat az általa vezetett könyvtár, s egyben az egész könyvtárügy számára.

Külön meg kell említeni, hogy Fonyó Istvánné a szakmai munka mellett mindig a szívén viselte munkatársai sorsát. Felkarolta az előremutató egyéni kezdeményezéseket, s a bajban lévő kollégái is számíthattak rá, hogy legyőzve a nehézségeket, folytatódhasson a közös munka. Ez az emberi figyelem különlegessé tette példaadó személyiségét.

Kosáry mindenkor igyekezett kivívni és megőrizni a könyvtár rangját, tekintélyét, s elismertetni a könyvtárosok semmivel nem pótolható szerepét. Meg kell említeni tárgyilagos, reális helyzetrajzait, érvrendszerének belső logikáját, melyek az éves és féléves jelentéseit, egy-egy témakörben írt fel-

Kosáry Domokos, az Agrártudományi Egyetem tudományszervező könyvtárigazgatója: Forráskiadvány a Magyar Agrártudományi Egyetemen, Kosáry Domokos alkalmazása alatt keletkezett, a Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltárban őrzött iratokból. Szerkesztette Koósné Török Erzsébet és Kissné Bognár Krisztina. Bevezető tanulmány: Solti László és Koósné Török Erzsébet. Gödöllő, Szent István Egyetem K., 2015, 247 p., ill., részben színes

jegyzéseit, leveleit jellemezték. Azt tűzte ki célul, hogy a közgyűjtemény „határozott arculatú, gödöllői székhelyű, valóban központi jellegű, tudományos színvonalú, olyan könyvtárrá fejlődjék, mely az egyetemen belül és a többi tudományos könyvtár sorában hiánytalanul be tudja tölteni az őt megillető helyet [...]” – kiemelés 1955. szeptember 10-én kelt tájékoztatójából.

Az idén 100. éve született *dr. Walleshausen Gyula* (1923–2010), Kosáry egykori munkatársa, a nevének felvétele alkalmából rendezett egyetemi ünnepségen a következőt fogalmazta meg: „Kosáry kiemelkedő tagja volt annak az eredeti hivatásából kiszorított csapatnak [...] akik – a diktatúra afféle tudós rabszolgáiként – a tudomány iránt elkötelezetten mentették, majd gyűjteményekké rendezték a nemzet pusztuló-kallódó szellemi kincseit, s közben megszervezték, s – a történelem fintoraként – magas szintre emelték a hazai könyvtárügyet.”

Kosáry Domokost 1995-ben a Gödöllői Agrártudományi Egyetem (a MATE jogelőd intézménye) díszpolgárrá fogadta. A nevét viselő Könyvtár főbejáratánál emléktábla idézi egyik jelentős, máig érvényes gondolatát: „Az alkalom fel nem ismerésén, a tévedésen, a bizonytalanságon a legjobb szándék sem segít [...] A reális szem, a döntés és határozott cselekvés képessége viszont, akár kockázatvállalás, akár kompromisszum van soron, meg tudja sokszorozni az erőt.” - Kosáry Domokos, 1983.

A Kosáry Domokos-díj zöld színű háttérrel 235 x 235 mm nagyságú keretdobozban elhelyezett, egyoldalas, bronzból készült, 97 mm átmérőjű érem, mely *Csikai Márta* Munkácsy-díjas szobrász alkotása.

Kosáry Domokos-díj

A díj Alapító Okirata rögzíti az elismerés létrehozását, az adományozás rendjét és feltételeit. A díjat 5 fős Kuratórium gondozza, s javasolja egybehangzó döntését követően évenkénti odaítélésre a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Szenátusának.

2023-ig 11 fő (évente egy), mellette 3 fő posztumusz vehette át a Kosáry Domokos-díjat a szabályzatnak, illetve a Kuratórium és a Szenátus döntésének megfelelően.

Gödöllő, 2023. július 6.

Koósne Török Erzsébet
ny. főigazgató, a Kosáry Domokos-díj Kuratórium elnöke

Molnár Szilvia
könyvtárvezető, MATE Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár

Katona Adrienn
a Kosáry Domokos-díj Kuratórium titkára, MATE Rektori Kabinet

Összefoglaló a 2023. évi Szakkönyvtári seregszemléről

Idén nyolcadik alkalommal ült össze a könyvtári szakma, hogy megismerje és megvitassa az aktuális problémákat, képet kapjon a szakkönyvtárak helyzetéről, és felfedezze a legújabb tudományos eredményeket az informatika és rokonterületei univerzumából. A nagyközönség számára a kutatástámogatás eddigi tapasztalatai is megvitatásra érdemesek voltak, segítve ezzel a tudományos tevékenység fejlődését. Külön érdekessége az idei seregszemlének, hogy a szakkönyvtárak bemutatásakor kiemelt szerepet kaptak a gyűjtemények, azon belül az unikálisnak tartott dokumentumok. Fontos még hozzátenni, hogy a könyvtárügy támogatja a hazai innovációkat, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ és az Országos Széchényi Könyvtár szolgáltatásai mellett egy egészen újszerű nyíregyházi projekt kezdeti lépéseibe is betekintést nyerhettünk. A konferenciára a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Társadalomtudományi Szekciójának közös szervezésében került sor 2023. március 30-án. (1. ábra) A levezető elnöki feladatot Horváth Balázs (KSH Könyvtár megbízott fősztályvezető) és Villám Judit (a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Társadalomtudományi Szekciójának elnöke) látta el.

1. Mesterséges intelligencia, digitális világ

1.1 A felsőoktatás-pedagógia és a ChatGPT – dr. Ollé János (intézetigazgató, Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar Digitális Módszertani Intézet)

Dr. Ollé János *A felsőoktatás-pedagógia és a ChatGPT* című előadásában górcső alá vette, hogy a felsőoktatásban az oktatók és tanulók hogyan használhatják fel innovatív módon a mesterséges intelligen-

ciát, jelen esetben a ChatGPT-t. A ChatGPT az amerikai mesterséges intelligencia kutatólaboratórium, az OpenAI által kifejlesztett nyelvi modell, amelynek célja, hogy a modell elsajátítsa az emberrel történő kommunikációt és segítséget nyújtson különböző témakörökben. Ezt a chatbotot használva felmerülnek negatív és pozitív aspektusok: az előbbi lehet az elkényelmesedés, az elbizonytalanodás vagy a plágium új formájának megjelenése, utóbbi lehet az

1. ábra Kálmán Rita (főigazgató, KSH Könyvtár) köszöntője; Fotó: Kiss Violetta

időgazdálkodás, az oktatásmódszertani segédeszközként való felhasználás vagy az állandó elérhetőség. A nemrég megjelent új technológiai innovációk a felsőoktatás-pedagógiát kihívások elé állítják, ilyen például az oktatásmódszertani kultúra továbbfejlesztése, a személyre szabott tanulás lehetősége, a lemorzsolódás csökkentése vagy a tudományterületek szakmódszertanának fejlesztése. A ChatGPT megjelenésére és elterjedésére a hazai felsőoktatás különféle módon reagált: az egyik ilyen reakció a figyelmen kívül hagyás, a másik a szabályozás, ami alapvetően tiltást jelent, a harmadik a céltalan, passzív befogadás. A komoly felsőoktatási intézmények a mesterséges intelligencia aktív felhasználását támogatják: a hallgatókat a tartalomgenerálásra buzdítják, illetve interaktív oktatási segédeszközként használják, vagy pedig proaktív kísérletezést hajtanak végre vele. Összefoglalva elmondható, hogy a közeljövőben a felsőoktatásban a mesterséges intelligencia használatával ezen oktatási intézmények közti különbségek nőni fognak, attól függően, hogy az egyes intézmények hogyan és milyen mértékben használják ki a modern digitális technológia adta lehetőségeket.

1.2 Könyvtárak a digitális világban – dr. Csík Tibor (egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Könyvtár- és Információtudományi Intézet)

Dr. Csík Tibor *Könyvtárak a digitális világban* című előadásában egy átfogó ismertetést nyújtott a digitális technológia jelenlétének történetéről a könyvtári intézményekben. Manapság elterjedté váltak a digitális vagy virtuális könyvtárak, amelyek állhatnak indexelő kiadványokból és a könyvtárak gyűjteményének digitalizált példányaiból, emellett előtérbe került a digitális megőrzés is, amelynek feltétele a jó technológia és a tudatos szervezés. Míg a 20. századi könyvtár elsődleges feladata a számítógép-használat elsajátításának segítése volt, addig a 21. században a média- és információs műveltség megszerzésének elősegítése, a tájékoztatás és a digitális kompetenciák fejlesztése lett kulcsfontosságú feladat. Összegzésként megállapítható, hogy a jövőben a könyvtárak funkciójukat tekintve közvetítő vagy szociális feladatot ellátó intézményként működhetnek.

2. A szakkönyvtárak kutatástámogató szerepe

2.1 Gyökerek és lombok. Az agrárium országos szakkönyvtára – dr. Tóth-Barbalics Veronika (főosztályvezető, Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár)

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár működési kereteit kettős felépítés jellemzi: országos szakkönyvtári és múzeumi könyvtári szerepet tölt be. 2015-ben vonták össze a két intézményt, amely jelenleg két telephelyen működik, és az állománya hozzávetőlegesen ötszázezer könyvtári egységből áll.

A szakkönyvtári részt az 1950-es években hozták létre, és a régebben (1896-ban) megalapított múzeumi könyvtár állományának egy részéből alakult meg a gyűjteménye. Később a két intézmény újra egyesült, innen a címben szereplő ágas-bogaslombos metafora. Az ötvenes évek után dokumentációs és szakfordítói feladatokat is ellátott a szakkönyvtár. Külön érdekesség, hogy az 1960-as és 1990-es évek között vállalati formában működött az intézmény. A fent említett összevonással új kutatási területekkel bővült a könyvtár gyűjtőköre: a vízüggyel, az agrártörténettel és az agrármuzeológiával. A megszűnt intézetek könyvtári állományának átemelésével jelentősen gyarapodott az elmúlt években a törzsgyűjtemény, így vált az állomány részévé például a Malomipari Múzeum Könyvtára. A Cukoripari Kutatóintézet Könyvtárából mintegy ötszáz kutatási jelentés került át, ezeket a jövőben digitalizálni lehetne egy szélesebb közönség számára. Különgyűjtemények is színesítik az összképet, ilyen például a FAO (Food and Agriculture Organization) letéti könyvtár, a környezetvédelem, a természetvédelem, a humánökológia, a környezeti nevelés témakörébe tartozó válogatott kiadványokat tartalmazó Zöldolvasó, valamint a múzeumi könyvtár részét képező Agrártörténeti Különgyűjtemény. Létrehoztak még ún. „műemlékkönyvtárakat” is – ezek közé tartozik a Georgikon Majortöréneti Kiállítóhely –, amelyek az eredeti helyükön megmaradva rekonstruált állományú muzeális értékű dokumentumokból, értékesebb könyvekből épülnek fel.

A kutatástámogatás területén fontos a szakbibliográfia építése (a Magyar Mezőgazdasági Bibliográfia, melyet 1960-tól napjainkig építenek), az adatbázisok, az e-könyvek (ProQuesttől agrár-

tudományi szakirodalom beszerzése), a témafigyelés, a szakfordítás. A Magyar Tudós Társulat sorozatban jeles szakemberek életrajzait teszik közzé, valamint a magyar agrárkönyvtárak adatait a könyvtár honlapján osztják meg. A közelmúlt eredményei az egységes katalógus (Qulto) fejlesztése, az e-könyvek távoli elérésének biztosítása és a Média OPAC – digitális könyvtár szolgáltatása.

2.2 A kutatástámogatás lehetőségei és eszközei az Országgyűlési Könyvtárban – Dr. Urai-Tóth Éva (könyvtárvezető-helyettes, Országgyűlési Könyvtár)

Az Országgyűlési Könyvtár 1868-ban alakult, a törvényhozás könyvtáraként. 1952-ben, majd 1958-ban országos jogi szakkönyvtárrá minősítették. Ezen felül kutatóintézeti könyvtár, de felsőoktatási könyvtári feladatokat is ellát. Látogatóinak 70%-a egyetemi hallgató.

A kutatástámogatás elsősorban szakirodalmi feldolgozások, a weblap tartalmi, katalógusrendszerük kiterjedt szolgáltatása és a közvetlen szak-tájékoztatók által valósul meg. A szakirodalmi feldolgozást hazai jogi tanulmánykötetek és folyóiratok teljes körű (72 címes) feldolgozása, valamint a külföldi jogi szakirodalom, a jogi évkönyvek és folyóiratok válogatott feldolgozása teszi ki. A külföldi jogi anyag esetében azok magyar vonatkozásának megléte a mérvadó. Kuriózumként említhetjük az Országgyűlési Könyvtár feldolgozó munkájához tartozó, egyedi vállalkozást is, az úgynevezett „Soltész-bibliográfiát”, amelyet a mű létrehozójáról, az Országgyűlés volt titkáráról, *dr. Soltész Istvánról* nevezett el a szakmai közbeszéd. A Soltész-bibliográfia a magyar állam, az állami szervek (különösen az Országgyűlés), az egyes politikai rendszerek és választások szakirodalmát dolgozza fel. Az Országgyűlési Könyvtár weblapján – amelyet tíz szakreferens szerkeszt – adott a lehetőség a beiratkozásra. A honlapon külön link vezet el a látogatókat a keresett tartalmakhoz.

Az Országgyűlési Könyvtár gyűjteménye magában foglalja egyes nemzetközi szervezetek letéti gyűjteményeit, így az ENSZ vagy az Európai Unió kiadványait, de emellett a Magyar Parlamenti Gyűjtemény, a Külföldi Parlamenti Gyűjtemény és a Muzeális Gyűjtemény is figyelemre méltó. A Magyar Parlamenti Gyűjtemény tárgymutatója

a művek megjelenésének időrendjében teszi közzé az Országgyűlés munkájával kapcsolatos dokumentumokat, ezeket internethozzáféréssel bárki megtekintheti.

Az Országgyűlési Könyvtár digitalizált gyűjteménye saját platformjukon került elhelyezésre, amely jelenleg mintegy 5 millió oldalnyi anyagot jelent. Az Országgyűlési dokumentumok és a Jogtudósok művei is a digitalizált gyűjtemény egy-egy részét képezik. Itt kaptak helyet az egyes jogtudósok szerzői életrajzai is, akiknek művei szabadon hozzáférhetők a könyvtár honlapján. Az intézmény ezen felül rendelkezik előfizetett – és a beiratkozott olvasóknak teljes szöveggel elérhető – online tartalmakkal is.

Abban az esetben, ha a könyvtár nem rendelkezik egy adott művel, úgy azt a Rapid ILL szolgáltatással a beiratkozott olvasók online is megigényelhetik, még a tengerentúli partnerektől is. A könyvtári katalógusba bejelentkezett olvasók korábbi kereséseiket elmenthetik, majd visszakereshetik. Az Országgyűlési Könyvtár Szakreferensi Osztálya az egyes tudományterületeken külön-külön felelősöket alkalmaz.

2.3 Publikációk nyomában – Kutatástámogatás a Semmelweis Egyetem Központi Könyvtárában – Szluka Péter (igazgató, Semmelweis Egyetem Központi Könyvtár)

A Semmelweis Egyetem Központi Könyvtára öt egyetemi kar mintegy 14 000 hallgatója közül fogad olvasókat és kutatókat egyaránt. A rendkívül gyorsan fejlődő orvostudomány folyamatosan közli a tudományterület felfedezéseit és eredményeit, ezért is fontos a kutatók publikációs listáinak napra készen tartása.

A Semmelweis Egyetem Központi Könyvtárának kutatástámogatása ennek a frekvenciát tudományterületnek megfelelően nagyobb komplexitást mutat. A könyvtár sokrétű feladatkörén belül fontos a már elkészült publikációk nyilvántartása, s azok idéztségének mérése. Ez utóbbi a Magyar Tudományos Művek Tárába (MTMT) adatok feltöltésében és ellenőrzésében, valamint a nemzetközi adatbázisok vizsgálatában valósul meg. Ezen felül az intézmény adatszolgáltatást is végez, és vizsgálja a felsőoktatási rangsorok hatását is.

A Semmelweis Egyetem információs infrastruktúrájának zömét elektronikus adatbázisok teszik ki. Ez az állomány jelenleg 35 adatbázist, 8360 előfizetett folyóiratot, továbbá 5320 szabadon hozzáférhető folyóiratot, 4600 előfizetett e-könyvet és 2238 nyílt hozzáférésű e-könyvet foglal magában. Ehhez társul az EISZ-konzorcium által biztosított 21 adatbázis és öt folyóirat, illetve folyóiratcsomag.

A könyvtár kutatástámogatásának további szolgáltatása a hasznosulás vizsgálata, amelyet a Semmelweis Egyetem adataiból állítanak elő. Az egyes dokumentumok használati statisztikáját, az Open Access cikkek és az egyes szakterületek arányát, valamint a szerzők idézettségét is vizsgálják. A feladatok között jelentős részt képvisel a rendszeres adatbázishasználati tréning, amely megkönnyíti az egyetemi hallgatók önálló kutatómunkáját. Ugyanakkor tartanak könyvtárbemutató előadásokat is, egy-egy kurzus részeként.

A publikálás támogatásának egyik kulcsfontosságú eleme a releváns folyóirat kiválasztásában való segítségnyújtás, amelynek célja a majdani publikáció megfelelő idézettségi számának elérése. A tudományos diákköri munkát végzőknek segítenek, hogy publikációjukban szerepeljenek azok a tárgyszavak, amelyek az elkészült írások intenzívebb látogatottságát is biztosítani tudják. A közreadott műveket a Semmelweis Publikációs Adatbázisba is integrálják, repozitóriumot is fejlesztenek. A Web of Science, a Scopus, és a Medline közlésében megjelent műveket központilag töltik fel az MTMT-be; a hiányzó tételeket azonosítják, tanulmányozzák az idézettség teljességét, és természetesen korrigálják az esetleges hibákat. A könyvtáros kollégák besorolás alá veszik az egyes publikációkat, és összeállítják a fiatal szerzők rangsorát, valamint az egyetemi top közleményeket vizsgálva idézettségi listát is készítenek.

2.4 Tovább lépés a meglévő erőforrásokra építve – Péterfi Rita (főigazgató, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum)

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM) több fenntartóváltást élt meg az elmúlt évek során, jelenleg is egy újabb intézményi átszervezést készítenek elő.

Péterfi Rita, az OPKM főigazgatójának előadása két fő részre tagolódott: az első részben a Covid19-járvány okozta oktatásban érzékelhető hátrányokra, különbségekre, negatív hatásokra hívta fel a figyelmet, majd az előadás második felében az OPKM szerepéről, valamint arról esett szó, hogy a látogatók milyen referenz kérdésekkel keresik fel leginkább intézményüket.

A járvány ideje alatt vizsgálták az oktatás helyzetét, ezen belül a tanulók lemaradásait, az eredmények a TÁRKI tanulmánykötetében, a *Társadalmi riport, 2022-ben* kiadásában kerültek publikálásra. Egy hazai 2020-as vizsgálat alapján a diákok 20%-át nem sikerült elérni, (előnytelenebb lakhely, illetve a társadalmi helyzetük miatt nem voltak elérhető), a hátrányos helyzetű tanulók esetében ez a számadat 33%-ot tett ki, amely a technikai háttér és a szülői támogatás hiányának volt betudható. A vizsgálat rámutatott, hogy minél nagyobb volt a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók aránya egy adott térségben, annál nagyobb arányban maradtak el a tanórák. A járvány későbbi szakaszában pozitív változás volt megfigyelhető, az órákat 40%-ban megtartották. A digitális kompetencia terén romló tendencia mutatkozott, azonban a felmérés során kihívást jelentett, hogy megkülönböztessék a véleményeket a tényektől, ellenőrizték a források hitelességét és az információk objektivitását.

A Covid19 hosszabb távú hatásaival, oktatási veszteségeivel is fontos számolni: az oktatásban történt 7–9 hónapos kihagyásnál 1–3 év lemaradás realizálódik, tehát a járvány idején harmadik osztályba járó gyerekek a tizedik osztályba lépve sajnos már másfél év hátránnyal számolhatnak. A járvány pszichés hatása is jelentős, Magyarországon a 11 évesek között a nemzetközi átlaghoz képest is nőtt az alkoholfogyasztás és a dohányzás.

Egy angliai kutatás szerint a jobb családi háttérrel rendelkező diákok naponta 75 perccel tanultak többet. Minél tovább tart a távoktatás, annál nagyobb lesz a hátrány a megszerzett tudásban, azoknál a diákoknál is keletkezik lemaradás, ahol a feltételek adottak, ezért a szülőknek több energiát kell befektetni a gyermekek felzárkóztatásába.

Az 1930-as években született gyerekeknél látunk már hasonló helyzetre példát: a második világháború miatt egyötödével kevesebb időt töl-

töttek iskolában, az adott generációhoz tartozó gyermekeknél ennek hatása még a 1980-as években is érezhető volt.

3. Muzeális könyvek, folyóiratok a szakkönyvtárakban

3.1 150 éve a könyvtár része Ghyczy Ignác gyűjteménye – Villám Judit (osztályvezető, Országgyűlési Könyvtár)

Az Országgyűlési Könyvtár hagyatéki gyűjteményei közül az első – és egyben a legjelentősebb – Ghyczy Ignác országgyűlési képviselő könyvgyűjteménye, melyet az örökösök adományoztak a magyar parlament könyvtárának. Ghyczy Ignác 1865-től haláláig volt országgyűlési képviselő, és gyermekkorától fogva gyűjtötte, nagy becsben tartotta a könyveket: a legkorábbi bejegyzése az egyik kötetben tizenhárom éves korából származik. Halála után a fiai mintegy húszezer kötetre becsülték a gyűjteményét, a tételes számbavétel után a korabeli könyvtárosok 14 500 kötetet vettek lajstromba, melyek 92 ládában érkeztek meg az Országházba. A gyűjtemény német, latin, olasz, magyar és francia nyelvű műveket tartalmaz, a 18–19. századi családi nemesi könyvtár igen széleskörű érdeklődésről és műveltségről árulkodik. Politikai, jogtudományi, államtudományi, gazdasági, földrajzi, teológiai,

hadtudományi, irodalomtudományi, szépirodalmi és mezőgazdasági tematikájú köteteket, valamint periodikákat és muzeális értékű ritkaságokat is találhatunk a könyvek között.

Az 1878-as adományozás után határozat született arról, hogy egyben tartják a gyűjteményt, de tizenhárom évvel később a tulajdonjog fenntartásával, pontos jegyzék kíséretében kiadták a mezőgazdasági tematikájú könyveket, valamint a Petőfi-ház megalapításakor is átkerültek dokumentumok a Petőfi Irodalmi Múzeum elődintézményébe. 1928-tól – Nagy Miklós vezetése alatt – az intézmény elkezdte visszaszerezni az ideiglenesen átengedett műveket. A gyűjtemény létrejöttének 150. évfordulója alkalmából a könyvtár digitalizált 150 kötetet, és létrehozott egy emlékdalt, valamint a Ghyczy Ignác Kiállítóteret, ahol látogatók személyesen is megtekinthetik az értékes gyűjtemény számos különleges darabját.

3.2 Az Iparművészeti Múzeum könyvművészeti gyűjteménye – dr. Prékopa Ágnes (könyvtárvezető, Iparművészeti Múzeum)

Az Iparművészeti Múzeumot 1872-ben alapították, a könyvtára az intézmény igazgatójának, kurátorának és titkárának saját kézikönyvtárából jött létre, és 1878-tól vált nyilvánossá. A Lechner Ödön

2. ábra Villám Judit előadása; Fotó: Kiss Violetta

által tervezett Iparművészeti Múzeum megépülésével a századfordulón nemcsak egy gyönyörű palota, hanem egy rendkívül sokoldalú, korszerű intézmény is létrejött, amely komplex információs központként működött. A korabeli iparművészeti múzeumok elsődleges célja az ízlésnevelés volt, kezdetben a budapesti intézmény is e célnak volt hivatott megfelelni. A kiállított tárgyakat oktatási, szemléltető eszközöknek tekintették, és csak másodsorban műtárgyakként. A múzeum dolgozói, kurátorok és meghívott szakemberek közművelés céljából előadásokat tartottak. Az épületben kapott helyet az iparművészeti iskola is. Egymásba kapcsolódó helyiségekben, mintegy 400 négyzetméteren alakították ki a rajztermet, az olvasótermet és a könyvtárat, a rajzteremben mindig volt egy tanár, aki kérésre korrigálta a rajzokat. A könyvtár ebben az időben főleg idegen nyelvű kötetekből állt, de a bennük szereplő vizuális információk miatt a széles közönség számára is hasznosak és érdekesek voltak. Jól érzékelteti az intézmény népszerűségét néhány statisztikai adat: 1900-ban 1238 olvasójegyet váltottak ki, és összesen 14 314-en látogatták a könyvtárat, a használt művek száma 16 740 volt.

A múzeum számos rangos rendezvénynek adott otthont, ezek közül a könyvgyűjtemény szempontjából kiemelt jelentőségű volt az 1882-es könyvkiállítás, amelynek köszönhető, hogy a könyvek mint műtárgyak is egyre jobban a figyelem középpontjába kerültek.

1917 és 1934 között *Végh Gyula* volt az Iparművészeti Múzeum főigazgatója, aki 1920-ban megalapította a Magyar Bibliophil Társaságot. A múzeum épületében tartották az összejöveleiket, és Végh munkássága alatt az intézmény számos bibliofil kiállításnak is helyt adott.

A második világháború után strukturális átalakuláson ment át a könyvtár, majd az 1950-es évektől *Koroknay Éva* vezetésével a könyvművészeti gyűjtemény feldolgozása mellett a korszakban jelentős szerzeményezés, valamint restaurálási tevékenység is elindult.

A könyvművészeti gyűjteményben számos különleges értékű kötet kapott helyet, többek között egy ősnymtatvány kézzel rajzolt illusztrációkkal és iniciálékkal, az 1470-es évekből származó Lodovico Gonzana órászkönyve, számos a szecesz-

zió korából származó tipográfiai remekmű, illetve olyan modern alkotások, mint a Weöres Sándor Tér és pont című művéhez *László Bandy* által készített művészkönyv.

3.3 A Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont muzeális gyűjteményei – Dezső Krisztina (osztályvezető, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont)

A Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközponton belül egy külön osztály szakosodott a történeti gyűjtemények menedzselésére, ez a terület kiemelten meghatározó a könyvtáron belül. A 18. században a pécsi püspök, *Klimo György* saját könyvgyűjteményét nyilvánossá tette, megalapítva ezzel a könyvtárat. Nem csupán teológiai, hanem többek között orvostudományi, jogtudományi vagy természettudományi könyvekkel is rendelkezett. A püspöki líceum könyvtárának megalakulását követően a 19. század folyamán egyesült a két intézmény, majd tovább bővült. A hely szűkössége miatt a későbbiekben külön épületbe költöztették, a könyvtár ma is itt található, ugyanazokban a terekben, gyakorlatilag a háborúk pusztításától megkímélve üzemel az intézmény. A könyvtár történetében meghatározó még a pozsonyi egyetem könyvtára, melyet az első világháború után előbb Budapestre, majd Pécsre költöztettek, és összevonták a püspöki könyvtári gyűjteménnyel. Ekkortól alakították ki a muzeális gyűjteményrészeket, többek között a Mátyás Flórián Könyvtárat, a Klimo Könyvtárat és a Kanonoki Gyűjteményt. 2005-től kezdték megszervezni a Pécsi Egyetem történeti Gyűjteményt, amely a Pécsi Tudományegyetemnek és jogelődintézményeinek tárgyi, dokumentációs és adattári anyagát foglalja magába, tehát nemcsak könyveket vagy képeslapokat, hanem sok egyéb különleges numizmatikai értékeket, fotókat, történeti tárgyak (például orvosi műszerek) összességét is. Mivel ez a gyűjtemény kiemelt történeti jelentőségű, a könyvtár célja a minél szélesebb körű megismertetése a nagyközönséggel, ennek érdekében az online térben is megjelennek. Fontos a virtuális kiállítások szervezése, információk megosztása a közösségi médiaoldalakon és a blogon, tanulmányok készítése a *Per Aspera ad Astra* című saját folyóiratban. Egyetemtopográfiai applikáció fejleszt-

tésében is közreműködtek, ami a hallgatókkal virtuális séta segítségével ismerteti meg az egyetemi épületek elhelyezkedését, történetét.

4. A könyvtárak innovációs szolgáltatása

4.1 Virtuális olvasójegy az Akadémiai Könyvtárban – Haffner Rita (osztályvezető, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ) – Haász Antal (osztályvezető-helyettes, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ)

Haffner Rita a virtuális olvasójegy bevezetéséről készített felmérést, melynek eredményeit bemutatta előadásában. Ezt az innovációt 2023. január 2-án indította el a könyvtár, annak érdekében, hogy megkönnyítse a távhasználatot a könyvtárhasználók részére; a kezdeményezést Haász Antal jelentős informatikai támogatásával sikerült megvalósítani.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK) országos szakkönyvtárként, a magyar tudomány és a nemzeti, illetve nemzetközi kulturális örökség őrzőjeként a hagyományos értékeit megtartva, a kor követelményeinek megfelelő informatikai háttérrel egyre szélesebb körben bocsátja rendelkezésre gyűjteményét és szolgáltatásait. A könyvtár az országos kutatástámogatási rendszer egyik meghatározó központja: az MTA KIK hozzáférést biztosít a külföldi elektronikus tudományos tartalmakhoz, technikai támogatást nyújt a hazai nyílt hozzáféréssel megjelenő publikációkhoz, valamint fenntartja és hozzáférhetővé teszi a hazai tudományos kutatást számba vevő nemzeti bibliográfiai adatbázist.

Az intézmény rendkívül gazdag és nagyműltű gyűjteménnyel, mintegy 2,5 millió könyvtári egységgel rendelkezik. Az MTA KIK elsősorban a tudományos kutatást kívánja szolgálni, kutatók, PhD-hallgatók, kutatóintézetek és egyetemek oktatói kölcsönözhetnek a könyvtárból.

2019 szeptemberében az MTA kutatóintézetek átkerültek az Eötvös Loránd Kutatói Hálózatba, majd a pandémia miatt olvasókat veszített a könyvtár, ezért szükségessé vált egy újfajta, kedvező árú kényelmi távhasználati szolgáltatás kialakítása, amely szélesíti az olvasói kört. A virtuális olvasójegy használatát egy kétféle azonosítási rendszer, az eduID bevezetésének segítségével valósították meg. Az ötletet a rendkívüli helyzet szülte alkalmi

megoldások (ingyenes szkennelés, digitális másolatküldés, beiratkozási díj fizetése banki átutalással) is inspirálták.

A szolgáltatást először a honlapon hirdették meg, 2500 forintos bevezető áron, majd a könyvtár Facebook-oldalán is megjelent, és nagyon sok megosztást generált, magánszemélyek mellett országos online hírportálok is megosztották a hírt. Az első napon, 2023. január 4-én 13 fő regisztrált, az első héten 175 fő, januárban összesen 283 fő. Szinte minden korosztályból és szférából voltak érdeklődők, sok volt a vidéki regisztráló. A statisztikai adatok szerint a virtuális olvasójegyet 55 fő egyetemi oktató, kutató, valamint doktori iskola hallgató, 216 fő nem egyetemi, illetve kutatói státuszú felhasználó és 12 fő egyetemi hallgató vette igénybe.

A virtuális olvasójeggyel igénybe vehető szolgáltatások: a könyvtár által előfizetett, távoli elérést is biztosító online adatbázisok, elektronikus másolatok ingyenes szolgáltatása olyan előfizetéses online adatbázisokból, amelyek csak a könyvtár IP-tartományában érhetőek el, elektronikus másolatok készítése és küldése a könyvtár törzsgyűjteményébe tartozó dokumentumokról. A virtuális olvasójegy természetesen nem váltja ki a nyomtatottat, vagyis önmagában nem használható helyben olvasásra, kölcsönzésre, könyvtárközi kölcsönzésre.

4.2 Digitális fejlesztések és fejlesztési irányok az Országos Széchényi Könyvtárban – Rózsa Dávid (főigazgató, Országos Széchényi Könyvtár)

A nemzeti könyvtár küldetése a nemzet kulturális örökségét képező minden fontosabb dokumentum gyűjtése, feldolgozása, megőrzése, szolgáltatása, kutatása és népszerűsítése. 2021-től az analóg és elektronikus tartalmak mellett a webes tartalmak is ebbe a körbe tartoznak. Utóbbiak megőrzése a Digitális Bölcsészeti Központ feladata, amely két éve az Országos Széchényi Könyvtár irányítása alá tartozik. A Könyvtári Intézet egyelőre külön felületen szolgáltatja a könyvtárstatisztikai adatokat és a magyarországi könyvtárak adatait, ezek a későbbiek folyamán egyesülnek majd.

A könyvtár országos hatókörű központi szolgáltatásai mellett a digitális térben is vállalt feladatokat. Az intézmény feladatkörébe került a webarchiválás, az Országos Dokumentumellátási Rendszer

működtetése, valamint a digitális dokumentumok hosszú távú archiválásának feladata. A szolgáltatások közül a Magyar Elektronikus Könyvtár a legismertebb és legnépszerűbb, emellett még sok törvényileg meghatározott szolgáltatás van, mint például a Magyar Országos Közös Katalógus, a Nemzeti Névtér, a HUMANUS adatbázis.

A digitalizálás munkálataiba a nemzeti könyvtár nagyon korán, az 1990-es években becsatlakozott, de a tömegessé válás sokáig késlekedett. A tavalyi évben komoly áttörés történt ezen a területen: míg 2011-ben 300 ezer oldalt digitalizált az intézmény, 2021-ben meghaladta az egymillió oldalt. 2022-ben már 6,5 millió digitalizált dokumentummal rendelkezett, ami nemzetközi mércével is számottevő mennyiség. Jelenleg folytatódik a kéziratgyűjtemények digitalizálása, valamint más könyvtárak anyagainak tömeges digitalizációja is megoldható a rendelkezésre álló kapacitás segítségével.

Az Országos Széchényi Könyvtár előtt még sok feladat áll az elkövetkező években, ezek közül az egyik a Magyar Elektronikus Könyvtár megújítása lesz.

További fejlesztési eredmény, hogy a MOKKA-ODR felhőszolgáltatássá vált, felületének modernizálása szintén nagy feladat, emellett pedig fontos a könyvtárban belső szervezeten, gépeken több helyen tárolt digitális anyag összegyűjtése és nyilvánossá tétele. A Magyar Nemzeti Névtér kap-

csán a résztvevők megtudhatták, hogy az ország könyvtárainak tudásvagyona felhasználásával olyan névadatok kerülhetnek majd be az adatbázisba, amelyek a legpontosabbak és bárki által online elérhetővé válnak.

Kiemelt projekt a korvinák digitális formában történő hazahozatala, a cél érdekében eddig 14 ország 44 intézetét keresték fel.

Az előadáson szó esett a KSH Könyvtárban bevezetésre került Libmate elnevezésű újgenerációs könyvtári szoftverről, amely bármilyen könyvtártípus igényeit ki tudja elégíteni. Fő cél, hogy az ország összes könyvtárának bibliográfiai rekordjai elérhetőek legyenek benne. A KULTSTAT adatbázis lekérdező felülete tavaly újult meg, a könyvtári statisztika fejlődésével maga a teljes ágazat is profitálhat.

4.3 Az UninLib innovációs könyvtári projekt – dr. Iszály Ferenc Zalán (adjunktus, Nyíregyházi Egyetem Matematika és Informatika Intézet)

A konferencia záróelőadását dr. Iszály Ferenc Zalán, a Nyíregyházi Egyetem Matematika és Informatika Intézet adjunktusa tartotta az általa kifejlesztett UninLib innovációs könyvtári projektről. A jelenleg szabadalmi oltalom alatt álló fejlesztésük abból a felvetésből indult ki, hogy ha a könyvtárak meg akarnak felelni a 21. század nyújtotta kihívásoknak, akkor nemcsak a tudás átadásában, közvetí-

3. ábra Szakkönyvtári seregszemle 2023; Fotó: Kiss Violetta

tésében, hanem annak generálásában is szerepet kell vállalniuk. Ezt a törekvést támogatná az előadó által kifejlesztett innovációs könyvtári platform, amely a könyvtárak szerepének megújulásáról nyújt víziót, és a hosszú távú fenntarthatóságukat célozza meg. A projekt központi része egy webes információs tudásbázis – a Webes Innovációs Könyvtári Tudásbázis – WIKT rendszernek elnevezett keretrendszer, amely a közösségi médiafelületek felépítéséhez hasonlít: a felhasználó tölti fel a tartalmat, a projekt az ehhez szükséges innovációs platformot biztosítja. A folyamat során regisztrációt követően saját profilt létrehozva bekerülünk a WIKT-rendszer adatbázisába, feltölthetjük a munkáinkat, és igénybe vehetjük a keretrendszer különböző funkcióit. Az innovációs közösségi platform minden segítséget megad ahhoz, hogy egy vállalkozást sikeresen beindítsunk, többek között egy országspecifikus információt nyújtó vállalkozói és jogi kisokoshoz és egy szakmai partnerkereső programhoz is hozzáférést biztosít, melynek segítségével a világ bármely pontjáról kereshetünk ideális partnert startup vállalkozásunk megvalósításához. A Facebookhoz hasonlóan egy hírfolyamból tájékozódhatunk a feltöltött szakmai tartalmakról, különböző startupokról, és kulcsszavas kereséssel szűrhetjük is az információkat.

A projekt fontos szerepet szán a könyvtáraknak a startup vállalkozások támogatásában: többek között coworking terek kialakításával, hely biztosításával startup konferenciák és kurzusok számára, közösségteremtő és értékmegőrző versenyek szervezésével, valamint rendszeres startup kiállítások létrehozásával, amelyeken a látogatók tesztelhetnék, kikölcsönözhetnék, vagy akár meg is vásárolhatnák az innovatív vállalkozások által kifejlesztett termékeket.

A projekt jelenleg kísérleti fázisban van, a Nyíregyházi Móricz Zsigmond Városi és Megyei Könyvtár biztosít a kezdeményezés számára referenciahelyet, de további együttműködő partnereket is szeretnének találni egy franchise rendszer létrehozásához.

Összegezve a nyolcadik Szakkönyvtári seregszemle tapasztalatait, egy rendkívül tartalmas, sokszínű és információgazdag előadássorozaton vettek részt azok, akik úgy döntöttek, hogy személyesen vagy online csatlakoznak a rendezvényhez. A szakkönyvtárak munkájának, a gyűjtemények különleges értékeinek megismerése nemcsak friss tudással gazdagította a közönséget, hanem – remélhetőleg – a hétköznapi munka során is inspirációként szolgál majd.

*Babácsi-Gerencsér Dóra, Kovács László Sándor, Millich Dóra,
Szabó Krisztina, Révhegyi Gabriella, Tóth János Márk*
KSH Könyvtár

Szerkesztette: *Szabó Krisztina*

Ismét Minősített Könyvtár címet nyert a Szentes Városi Könyvtár

A már közel 75 éves Szentes Városi Könyvtár 2022-ben második alkalommal nyerte el a Minősített Könyvtár címet. Az elmúlt esztendő azonban egyéb elismeréseket is hozott a könyvtár csapata számára. Munkájukban a minőség mellett nagy hangsúlyt fektetnek a partnerségre, a zöld megoldásokra és a helyi értékekre.

Szentes városa Csongrád-Csanád vármegyében, Magyarország dél-alföldi régiójában található. A megye harmadik legnépesebb városa, lakossága több mint 26 000 fő. Városunkban a 19. század második felében jöttek létre az első kisebb könyvgyűjtemények. A Körzeti Könyvtár 1949-ben alakult meg. Könyvet nem kölcsönzött. Látványos rendezvényekkel, könyvkiállításokkal igyekezett az olvasási kultúra terjedését elősegíteni. Két könyvtárosának feladata volt a járás területén községi- és fiókkönyvtárak létrehozása és azok ellátása. Az utóbbiak egyike a városközpontban működött városi könyvtárként.

Az elmúlt közel 75 év során több alkalommal történt átszervezés, és több ízben változott a működési forma is. Intézményünk azonban minden korszakban fejlődött. Nem csupán az állomány gyarapodott, de hála a könyvtár mindenkori vezetésének szolgáltatásai és kulturális kínálata is látványosan bővült. Az 1980-as évekre az informálódás és a helyi kultúra bázisává vált. Kiál-

lítások, irodalmi műsorok, ismeretterjesztő előadások, író-olvasó találkozók, saját helyismereti kiadványok, rádiós vetélkedők, különféle tanfolyamok és tévés szereplések jelzik könyvtárunk egyre nagyobb presztízsét.

A felnőtt részleg 1998. szeptember 18-án költözött jelenlegi helyére, a kifejezetten könyvtári célokra átalakított zsinagóga épületébe. Pár hónappal később, december 7-én vehették birtokukba a kis olvasók a város főterén található épületben a gyermekrészleg tereit.

A könyvtári minőség kérdéseivel már 2011-ben megkezdtek az ismerkedést, ám a minőségirányítás elveinek bevezetésével kapcsolatos munkák csak 2015-ben kezdődtek el. 2018-ban benyújtottuk szakmai anyagunkat a Minősített Könyvtár címre és el is nyertük azt.

Az elért eredmény nagyon büszkévé tette a könyvtár kollektíváját. Természetesen a cím megszerzése nem az út végét jelentette, hanem egy olyan mérföldkő volt, amely bizonyította számunkra, hogy a már megfogalmazott irányelvek jegyében kell tovább folytatnunk a munkát. Az elmúlt évek szerény változásai, illetve a Covid-helyzet is újabb és újabb kihívások elé állított bennünket, de az ekkorra kialakított szemléletmód nagy segítségünkre volt abban, hogy ne problémákat, hanem kihívásokat lássunk. A PDCA elv segítségével tettük gördülékenyebbé szolgáltatásainkat, mindennapi munkánkat a nehéznek tűnő időkben is. Ezért nem is volt kérdés, hogy a címet újra megpályázzuk. Mivel szerettük volna biztosítani a folytonosságot, erre 2022-ben került sor. Nagy örömmel szolgált, hogy a helyszíni vizsgálat után a szakértők javasolták intézményünket a Minősített könyvtári címre.

Szentes Városi Könyvtár felnőtt részlegének épülete

Gyermekkönyvtáros kollégáink és a Vándorbagoly

2022-ben két másik jelentős elismerést is megszereztünk. Pályáztunk a Családbarát munkahely és Családbarát Szolgáltatóhely címekre, amelyeket egy kimerítő helyszíni audit után elnyertünk. Majd ősszel Gyermekkönyvtárunkba repült a Vándorbagoly díj is. Ez a rangos elismerés a kiemelkedő szakmai munkáért kerül odaítélésre. A Magyar Könyvtárosok Egyesülete Gyermekkönyvtári Szekciójának döntése nyomán veheti át minden évben egy-egy arra érdemes díjazott.

Az elért eredmények újabb lendületet adtak amúgy is lelkes csapatunknak. Jelenleg 19 fő alkotja a könyvtár munkatársi gárdáját. 14 könyvtáros, 1 gazdasági ügyintéző és 4 fő technikai dolgozó. A könyvtáros munkakörben foglalkoztatott kollégák mindannyian szakirányú képesítéssel rendelkeznek, 70%-ban felsőfokú végzettséggel. Az elmúlt években nem volt jelentős a fluktuáció, így kialakulhatott az a nyugodt munkahelyi légkör, amelynek köszönhetően a csapatmunka a mindennapi élet részévé vált. Abban a szerencsés helyzetben érezhetjük magunkat, hogy könyvtárunkban nem 19 munkatárs, hanem 1 csapat dolgozik.

Az alapvető könyvtári szolgáltatások mellett számtalan lehetőséggel, programmal, rendezvényvel várjuk használóinkat. 2022-ben 2820 regisztrált olvasónk volt, ez a város lakosságának 10,7%-át jelenti. Összesen 35 347 személyes használat történt, 337 rendezvényünkön 11 839 fő vett részt. Író-olvasó találkozókat, kiállításokat szervezünk

mind a felnőtt mind a gyermekkönyvtár épületében. Kluboknak adunk helyet, kézműves foglalkozásokat tartunk, időszerű, aktuális témákhoz kapcsolódó előadásokkal várjuk az érdeklődőket. Nagy sikernek örvendenek az időről időre megrendezett hangversenyek is, amelyeken a városunkban működő zeneiskola növendékei és tanárai közreműködnek. De több alkalommal vendégül láttunk már neves fellépőket is, mint például a Budapesti Fesztiválzenekar muzsikusait.

Mindennapi munkánk során nagy hangsúlyt fektetünk a partneri elégedettségre. Minden évben használói elégedettségmérést végzünk kérdőívek segítségével. Páros években a gyermekkönyvtárban fókuszcsoportos módszerrel, páratlan években a felnőtt olvasók között. A beérkezett válaszokat összesítjük és elemezzük, majd a kiala-

Kodály Zoltán születésének 140. évfordulójára emlékeztünk

kult eredmények alapján felülvizsgáljuk könyvtárunk szolgáltatásait, hogy szükség esetén megtehessek a beavatkozásokat.

Nem csak a minősített könyvtári munka miatt fontos számunkra, de a családbarát szemléletmódot is erősíti, ha minél pontosabban ismerjük munkatársaink véleményét. Ezért ugyanígy minden esztendőben megtörténik a Munkatársi elégedettségmérés és a Munkatársi önértékelés. Az elégedettségmérés során a kérdésekre anonim módon várjuk a válaszokat, melyeket összesítünk, majd az eredményeket diagramokkal szemléltetve egy prezentáció keretében közösen értelmezzünk.

Az önértékelés alkalmával minden munkatárs kitölti a 41 kérdést tartalmazó táblázatot, amelyben pontozza saját kompetenciáit, különféle tulajdonságait. Az értékelő lapot az igazgató is kitölti minden egyes munkavállalóra vonatkozóan, majd négy szemközti megbeszélésre kerül sor, amelynek során összevetik a két értékelést és kialakítanak egy konszenzusos végeredményt. Ez lehetőséget ad az egyéni igények megfogalmazására, esetleges fejlődési irányok meghatározására.

Mindezek mellett 2022-ben egységes szerkezetbe foglaltuk könyvtárunk családbarát intézkedéseit. Egy kérdőív segítségével igyekeztünk megismerni munkavállalóink igényeit és javaslatait az intézkedéscsomag kialakítása előtt, ezzel is biztosítva, hogy kollégáink a munkahelyi elvárások tel-

Látogatóban az egrai kollégáknál

Évente kártyanaptárral kedveskedünk olvasóinknak

jesítése mellett elegendő figyelmet tudjanak fordítani magánéletükre, valamint, hogy a stressz és konfliktusok minimalizálása mellett egyéni szükségleteiket összhangba tudják hozni a munkáltató és a család igényeivel, elvárásaival. A válaszokon keresztül komoly kérések, ötletek fogalmazódtak meg, melyeknek igyekszünk eleget tenni. Például nagyobb hangsúlyt fektetünk egészségügyi szűrések biztosítására, illetve továbbképzésekre. A közelmúltban két szakember vezetésével konfliktuskezelési programon vehettünk részt. Valamint folytatjuk azt a kiváló hagyományt, hogy minden évben a lehető legtéljesebb létszámban elutazunk Magyarország egyik tájegységére. A kulturális és szabadidős programok mellett látogatást teszünk az adott régió egyik könyvtárában, ezzel is bővítve szakmai tapasztalatainkat és kapcsolatrendszerünket.

Mindig igyekszünk előre tekinteni. Arra törekszünk, hogy stratégiai tervünkkel és jövőképünkkel összhangban tervezzük szolgáltatásainkat. Kollégáink rendszeresen vesznek részt továbbképzéseken, szakmai napokon, majd osztják meg vizsztatérve az ott szerzett tudásukat, ezzel is biztosítva, hogy megismerkedhessünk a legújabb trendekkel, ötletekkel, megoldásokkal.

Folyamatosan építjük kapcsolatainkat elsősorban a szentesi és kistérségi partnerekkel, hogy minél inkább egymást segítve érthessünk el jobb és jobb eredményeket. Konferenciát, különféle programokat, tudományos igényű előadásorozatot szervezünk az érdeklődő laikus közönség számára, hogy közelebbről megismerkedhessenek a helyi értékekkel, innovációkkal.

Keressük azokat a lehetőségeket, amelyekkel működésünk és szolgáltatásaink mindinkább környezettudatosabbá és fenntarthatóvá válnak és igyekszünk ezeket a módszereket közvetíteni is használóink felé.

Bízunk benne, hogy a minőség útján tett lépéseink szakmailag és emberileg is sikeres jövő felé vezetnek bennünket.

Szekeres-Dancsó Mónika
igazgató, Szentes Városi Könyvtár

Könyvtár és találkahely a körúton

A FSZEK Körúti Könyvtár közösségi terei és rendezvényei

2021. szeptember 1-jén nyitotta meg kapuit a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár legújabb tagkönyvtára, a Körúti Könyvtár. A könyvtár a belvárosban, a VI. kerületben, a Teréz körúton található, ahol adott a kitűnő közlekedési lehetőség, a nagy forgalom. Az eleve könyvtárnak átalakított új, többfunkciós intézményt a 21. század kihívásainak és elvárásainak megfelelő módon tervezték és kiviteleztek. A korszerű, akadálymentesített könyvtárban önműködő ajtók, lift, mozgáskorlátozottaknak külön wc található. Már az utcáról, villamosról is jól látszik a hatalmas ablakokon keresztül a designelemekkel ellátott, letisztult tér, amely heti 50 órában, 700 nm-en várja az olvasókat.

A könyvtár állománya

A Körúti Könyvtár jogutódja a 2018-ban megszűnt Andrassy úti könyvtárnak és a 2021 júliusában bezárt Kertész utcai könyvtárnak. Az új könyvtár alapállománya a két valamikori könyvtár dokumentumaiból áll. (1. ábra)

Az állományunk jelenleg 27,260 dokumentumot tartalmaz, de az új beszerzéseknek köszönhetően a könyvek száma folyamatosan emelkedik. Még a nyitás előtt az elavult, korszerűtlen könyveket leselejteztük, és új műveket vásároltunk. A megrendelt könyvek összetétele is megváltozott, szélesebb körben szerzeményezünk szakirodalmat. Nagyobb hangsúlyt kaptak a társadalomtudományhoz tartozó könyvek, bővítjük az idegennyelvi állományt, az útikönyveket, és a helytörténeti könyvek kínálatát is.

Gyarapítjuk a kortárs szépirodalmi műveket (magyar és világirodalmi műveket egyaránt) így kurrensebb lett a könyvtár kínálata. Folyamatos az olvasói igények felmérése, a dezideráta könyvek beszerzésre kerülnek.

Nagyon elavult volt a Kertész utcai könyvtár nyelvkönyvállománya, és kevés nyelv szerepeltette magát a kínálatban. A revízió után nyelvkönyveink, szótáraink megújultak, és eddig a könyvtár kínálatában nem létező nyelvekből (olasz, spanyol) is vásárolunk nyelvkönyveket. A külföldi olvasókra építve magyar nyelv, mint idegennyelvű könyvek beszerzése is megkezdődött, és a kétnyelvű szépirodalmi művek kínálata is nőtt.

Az állomány nem tartalmaz gyermekirodalmat, a Liszt Ferenc téren található Gyermekkönyvtár miatt csak tini könyveket és kötelező irodalmat szerzeményezünk a középiskolás korosztály számára.

A könyveken kívül több mint 500 DVD, 30 féle periodika és 3 napilap áll az olvasók rendelkezésére. (2. ábra)

1. ábra A könyvtár olvasóterei a földszinten és a galérián található; Fotó: FSZEK

2. ábra Az utcáról is jól látható DVD-gyűjteményből még ma is kölcsönöznek filmeket; Fotó: FSZEK

A könyvtár informatikai újdonságai

A könyvtár rendelkezik kölcsönzőgéppel és Lockerrel (könyvszekrény). Az önkiszolgáló kölcsönző lehetővé teszi, hogy az olvasók könyvtáros igénybevétele nélkül kölcsönözzenek, illetve visszavegyék az általuk kikölcsönzött könyveket. Tapasztalatunk szerint nemcsak a fiatalabb korosztály, hanem az idősebbek is élnek a lehetőséggel.

A Lockerből az előjegyzett könyveket szintén önkiszolgáló módon vehetik át az olvasók a könyvszekrény által küldött kód alapján. Mindkettő használatához szükséges volt a könyveket RFID-taggel ellátni. Az RFID-tag állományvédelmi szempontból is fontos, hiszen egyrészt az esetleges lopásokat próbáljuk ezzel kiküszöbölni, másrészt állományellenőrzés szempontjából is nagy segítség, mivel nem kell a könyveket a polcra levenni, a kézi RFID-olvasó használatával egy-két nap alatt megtörténik a leltár. (3. ábra)

A könyvtár szolgáltatásai

A könyvtár átadása előtt készült egy szakmai anyag, abban azt vizionáltuk, hogy a Körúti Könyvtár színvonalas könyvtári szolgáltatásokat nyújtó, multifunkciós, kulturális és közösségi találkozóhely lesz, ami egyszerre kínálja a hagyományos könyvtári szolgáltatásokat, ugyanakkor új típusú szolgáltatások is lesznek. Úgy érezzük, hogy az elmúlt időszakban sikerült mindezt megvalósítani.

A könyvtárnak vannak olyan szolgáltatásai, amelyek minden tagkönyvtárban megtalálhatók és vannak, amelyek leginkább csak a Körúti Könyvtárra jellemzőek. Utóbbira példa a hírlevél. Minden olyan olvasó, aki feliratkozott hírlevelünkre rendezvé-

3. ábra Előjegyzett könyv átvétele a Lockerből (könyvszekrényből); Fotó: FSZEK

nyeinkről értesítést kap. Mostanra 190 fő regisztrált, de a szám folyamatosan emelkedik. Az aktuális program előtt emlékeztetőt is küldünk az olvasóknak. Olyan népszerű eseményeink vannak, hogy várólistát kell nyitnunk a programok előtt. A közönség közül többen dicsérték a professzionálisan működtetett hírlevelünket.

Másik példa a könyvtárshop, ami a múlt év végén valósult meg. Azóta már több tagkönyvtárban is lehet vásárolni különböző ajándéktárgyakat, melyeken a FSZEK-logó vagy a Palota grafikája található, de könyvtárunkban a FSZEK szervezetéhez tartozó Városháza Kiadó könyvei is megvásárolhatók. Úgy helyeztük el a vitrint, hogy jól látható legyen az utcáról is, többek a kirakatban található tárgyak miatt térnek be a könyvtárba. Az idén már a Körúti Könyvtár fotójával, grafikájával ellátott tárgyak: bögre, vászontáska, hűtőmágnes is vásárolható. (4. ábra)

Az új szolgáltatások közül az önkiszolgáló kölcsönzést hamar megszerették az olvasók. A Lockernek sajnos nem kielégítő a forgalma, ha az épületen kívül helyeznénk el, és így nyitvatartástól függetlenül is át lehetne venni az előjegyzett könyveket, biztosan nagyobb lenne a kihasználtsága.

A könyvtár terei – olvasói tér

A könyvtárba belépve balra fotocellás ajtón túl található a földszinten és a galérián a könyvtár, itt vannak a könyvek, folyóiratok, DVD-k. A földszinten az úgynevezett szórakoztató irodalom, az újdonság könyvek heti válogatója, a folyóirat-olvasó sarok, kölcsönzőpult, öltözőszekrények találhatóak, a galérián a szépirodalom, idegen nyelvi állomány, tini irodalom és szakirodalom várja az olvasókat. Szintén a galérián található az olvasóterem, itt vannak a tanulóboxok és az adatbázist és katalógust tartalmazó számítógépek. (5. ábra)

4. ábra Könyvtárshop, ami az utcáról is becsalogtja a járókelőket; Fotó: FSZEK

5. ábra Galérián kapott helyet a könyvtár olvasóterme; Fotó: FSZEK

A könyvtár terei – Társalgó

A bejárati ajtótól jobbra, a földszinten helyezkedik el a közösségi tér, ami már a tervezéskor része volt a könyvtárnak. A Társalgó igazi közösségi szintérré alakult, nemcsak tanuló párok használják a teret, hanem találkozási pont is, sokan itt bonyolítják a megbeszéléseiket, de már rádióinterjú felvételére is volt példa. Mára már elmondható, hogy a Társalgó is szerves része a könyvtárnak, azok az olvasók, akik saját eszközön tanulnak online, vagy tanár segítségével, eleve ebben a térben foglalnak helyet, mert itt nem probléma, hogy hangosan folyik az oktatás. Ugyanígy tesznek a "tanulópárok" is, akik egyre többen jönnek hozzánk. A beiratkozott külföldi diákok is ebben a térben tanulnak magyarul. A Társalgóban található egy TV, amire ki tudjuk vetíteni a Rendezvényteremben zajló programot, eseményt, erre a pandémia időszakában volt példa.

Szintén itt kapott helyet a Locker (könyvszekrény), ami az előjegyzésben lévő könyvek átvételi pontja.

A Társalgóban napi szinten tartózkodnak a szociálisan hátrányos helyzetben lévő emberek. Jellemzően a reggeli nyitáskor érkeznek, és délután, ahogy egyre több olvasó, rendezvénylátogató érkezik, távoznak onnan. (6. ábra)

6. ábra Társalgó, mint közösségi szintér; Fotó: FSZEK

A könyvtár terei – Rendezvényterem

A tagkönyvtárak közül egyedül a Körúti Könyvtár rendelkezik olyan rendezvényteremmel, mely nem az olvasói térben helyezkedik el, ezért a nyitvatartási idő alatt és azon túl is helyet adhat közösségi programoknak.

Alkalmas akár kis létszámú színházi előadások, koncertek, ismeretterjesztő előadások, könyvbemutatók megtartására, de kiállító- és konferenciaterként is használható. A pincszinten található Rendezvényterem kitűnő hangtechnikával, nagyon jó akusztikával, projektorral rendelkezik. Az utóbbi falraszerelt, távirányítható és wifivel is működik. A terem padlójában 11 db süllyesztett 220 V dugaj van elhelyezve, így oktatáskor is mindenki tölteni tudja a saját laptopját. A terem hatalmas lámpatestje is különböző módon állítható, a rendezvény típusának megfelelően variáljuk a fényt. A professzionális eszközök segítségével igazán színvonalas programok megrendezésére van lehetőségünk. (7. ábra)

Funkcionális enteriőr

A könyvtár több funkciót is betölt, ennek megfelelően a különböző tereknek különböző rendeltetése van, amihez igazodik a bútorzat is.

A könyvtári részben is a különböző igényeknek megfelelő módon vannak kialakítva az olvasói terek, és ennek megfelelőek a bútorok is. A folyóiratolvasó-sarokban kanapé található "dohányzóasztallal", zöld növényekkel, ezzel az otthonosságot próbáltuk leképezni, a könyvtár ablakainak belső részében kisebb körasztalok és forgós színes fotelek kaptak helyet. (8. ábra)

7. ábra Szecesszió a nagyvilágban című művészettörténeti előadás egy pillanata a Rendezvényteremben; Fotó: FSZEK

A galérián önálló munkaállomások találhatóak egyszemélyes asztalokkal és székekkel, mindegyik mellett csatlakozásra alkalmas dugaj. Itt találhatóak a tanulóboxok is (5 db), ahol méginkább a környezet kizárásával tud megvalósulni az önálló tanulás. Az egyszemélyes boxokban szintén van csatlakozási lehetőség. (9. ábra) Ezek annyira közkedveltek, hogy a nap folyamán először a boxok "fogynak" el, utána ülnek csak az olvasók az egyszemélyes asztalokhoz. Az olvasóteremben összetolt egyszemélyes asztalokhoz lehet leülni, így alkalmas a terem csoportos, közös munkavégzésre, de könnyen variálható, ha más elrendezésre van szükség egy-egy alkalommal.

8. ábra Az olvasók szívesen időznek egy-egy napilappal, heti lappal a folyóiratolvasó-sarokban; Fotó: FSZEK

9. ábra A közkedvelt tanulóboxok egyike; Fotó: FSZEK

Népszerűek a könyvtárban található babzsákok is, ezek keményebb tömítő anyagot tartalmaznak, emiatt fotelként is funkcionálnak, így az idősebb korosztály is szívesen olvasgat bennük. Ezeknek nincs fix helye, mivel könnyűek, az olvasók hozták-viszik a polcok között.

A Társalgóban nagyobb körasztalokat helyeztünk el, itt kisebb csoport is le tud ülni karfás fotelekben egy-egy asztalhoz. (10. ábra)

A bútorok vásárlásánál figyeltünk az összképre. A világoszöld, szürke és fehér szín dominál, ezekhez illeszkedik a szőnyeg, a kövezet, a paraván stb. színe is. Kivételt a narancssárga babzsákok jelentenek, amelyek üde színfoltok a könyvtárban.

A Rendezvényterem több funkciót is betölt, ezért oly módon vásároltuk a bútorokat, hogy minden igényt kielégítsenek. A 80 nm-es, 50 főt befogadó terem rendelkezik 50 rakásolható, kárpitozott székekkel, az értekezletek, oktatások miatt az asztalok különböző méretűek. A rendezvények sajátosságai miatt a termet napi szinten rendezzük át, a bútorokat a teremhez tartozó raktárban tároljuk.

Rendezvénytermünkben folyamatosak a képzőművészeti kiállítások is. Professzionális paravánrendszert vásároltunk erre a célra, ami több szempontból is szerencsés, mivel nemcsak a falon, síkban, hanem a térbe állítva is létre tudunk hozni izgalmas kiállításokat. Nem utolsó szempont az sem, hogy mobil, szükség esetén elbontható, vagy más térbe helyezhető. (11. ábra)

A teremhez tartozik egy művészöltöző is, ahol kényelmes kanapé, asztal, szék, tükör biztosítja a fellépőknek a rendezvény előtt a felkészülést, a nyugodt koncentrációt.

A könyvtár olvasóközönsége

A tagkönyvtárak esetében a beiratkozott olvasók döntő többsége az adott kerület lakóiból áll.

A nyitás előtt mi is úgy gondoltuk, hogy alapvetően a VI. és VII. kerületi olvasók lesznek majd jelen a könyvtárban, a jogelőd könyvtárak olvasóira számítottunk leginkább. Közülük valóban sokan olvasóvá váltak a Körúton is, de a beiratkozott olvasók nagy része nem a két kerület lakóiból tevődik össze. Mivel kitűnő közlekedés mentén helyezkedik el a könyvtár, az ún. átjáró forgalomnak köszönhetően az agglomerációban élő, és más kerületben lakók vannak többségben.

10. ábra Az Ifjúsági Könyvklub heti rendszerességgel ülésezik a Társalgóban; Fotó: FSZEK

11. ábra Térbe állítható mobil paravánok. A fotón az ÓBudaPest karikatúra kiállítás rajzai, grafikai láthatók; Fotó: FSZEK

Ez a jövőben valószínűleg változni fog, mert a VII. kerületi Önkormányzat támogatásával minden erzsébetvárosi lakos 50%-os beiratkozási kedvezményt kap, míg a terézvárosi önkormányzat a 62 év fölötti nyugdíjasoknak kedvez ingyenes beiratkozási lehetőséggel.

2021. szeptember 1-től összesen 7439 fő iratkozott be könyvtárunkba. Már a nyitás utáni hónapokban is jeleztük, hogy azt tapasztaljuk, hogy más olvasói szokások vannak jelen, mint bármelyik másik tagkönyvtárban. A beiratkozott olvasók legnagyobb csoportját az aktív dolgozók alkotják, de szép számmal vannak jelen a nyugdíjas korosz-

12. ábra Erasmus-ösztöndíjas külföldi hallgatók beiratkozása a könyvtárba; Fotó: FSZEK

tályhoz tartozók is. Nagy számban képviselik magukat a felsőoktatási intézményben tanuló diákok, akiknek a fele külföldi állampolgár. Ők a saját számítástechnikai eszközükön dolgoznak/tanulnak, de könyvet nem kölcsönöznek, ezért a napi forgalmi adatokban sem jelennek meg. (12. ábra)

Az állomány összetételénél már említettük, hogy a 14 év alatti korosztály nem célközönsége könyvtárunknak, nincs gyermekolvasónk.

A középiskolás korosztályra már számítunk, tini könyveket szerzeményezünk és a kötelező irodalmak is megtalálhatók a könyvtárban. A kerületi középiskolák felfedezték könyvtárunkat, megszáporodtak a könyvtárbemutatók, és a beiratkozók is. Nagy örömünkre már van a korosztály számára könyvklubunk is, heti rendszerességgel dolgoznak fel egy-egy szépirodalmi alkotást. Ők jellemzően a Társalgóban tartják összejöveteleiket.

A kötelező iskolai közösségi szolgálat tekintetében kiemelt hely a könyvtár, folyamatos a diákok jelenléte. Pecsételnek, RFID-tag ragasztását végzik, a szakjelzeteket, Cutter-számokat pótolják a könyverinceken. Kitelepült rendezvényeken játékokat vezetnek, kézműves foglalkozásban segítkeznek.

Együttműködések, kapcsolatok a rendezvények vonatkozásában

Könyvtárunk munkáját a fenntartó Fővárosi Önkormányzat biztosítja. Az állományfejlesztés nagy része általuk valósul meg, rendezvényekre azonban nincs fedezet, pályázatokból, együttműködési kapcsolatok révén van esélyünk programszervezésre. Az elmúlt egy évben több intézménnyel, szervezettel dolgoztunk együtt, de folyamatos a kapcsolat-

felvétel kulturális létesítményekkel. A legfontosabb rendezvénytámogatónk a VI. kerületi Önkormányzat. A terézvárosi Idősügyi Tanács olyan rendezvényeket támogat, amelyeknek célcsoportja a nyugdíjas korosztály. Cserébe a Benczúr utcai idősek klubjának minden ilyen jellegű rendezvényre 15 főre biztosítunk helyet és házhoz viszünk könyvet olyan klubtagoknak, akik már nem képesek könyvtárba járni.

Csatlakoztunk több olyan kezdeményezéshez is, melynek segítségével rendezvényeket valósíthatunk meg. Regisztráltunk a 'Köszönjük, Magyarország!' kezdeményezéshez, így ennek keretében két rendezvényünk jöhetett létre. Csatlakoztunk a 'Bach Mindenkinek' fesztiválhoz, így tavasszal komolyzenei kamarakoncertnek adtunk helyet.

Együttműködés keretében rendeztünk kiállítást és előadást a fenntarthatóság témakörében is. A Budapesti Goethe Intézet könyvtárával olyan német nyelvű könyvekből rendeztünk kiállítást, amelyek a fenntarthatósággal foglalkoznak. A kiállításhoz kapcsolódóan egy előadást is közösen szerveztünk a Goethe Intézet munkatársaival.

Több könyvbemutatót szerveztünk a Magyar Idegenvezetők Egyesületével közösen. Helytörténeti előadássorozatunk pedig a Budapesti Városvédő Egyesület jóvoltából valósult meg.

Kitűnő a kapcsolatunk a kerületben található Eötvös10 kulturális intézménnyel. Tavasszal a kerületi szépíróverseny zsűrijében vettünk részt, nyáron a Terézvárosi Fesztiválon kaptunk kitelepülési lehetőséget. A jövőben a középiskolás korosztály számára szeretnénk közösen rendhagyó irodalomórákat szervezni.

Kommunikáció

Ahhoz, hogy egy rendezvénynek közönsége is legyen, szükség van kommunikációra, marketingre. Egy új könyvtár számára mindez nélkülözhetetlen.

A különböző médiumoknak köszönhetően sokan szereztek tudomást a leendő könyvtárról, az építkezés folyamatáról. Központi helyet foglalt el a híradásokban a könyvtár nyitásáról szóló minden egyes interjú, képes beszámoló. Leggyakrabban a kerületi újság adott hírt rólunk, de szerepeltünk a Kossuth Rádióban, a Tilos Rádióban és a Duna TV-ben is. Megjelent írás a Könyv Könyvtár Könyvtáros című szakmai lapban is.

Természetesen mi is mindent elkövetünk azért, hogy minél több helyen elérhetőek legyünk. Önálló honlappal nem rendelkezünk, de a FSZEK honlapján már a nyitástól kezdve színes fotókkal, könyvtártörténettel vártuk az oda látogatókat. Célunk, hogy mindig friss információt, színes, figyelemfelkeltő dolgokat tegyünk közzé. Programjaink plakátjai mindig időben kikerülnek a honlapra, és ha betelt egy adott esemény férőszáma, azt is jelezzük. Több új rovatot indítottunk. A Rendezvényarchívumban programjainkról olvashatnak képes beszámolókat az érdeklődők. Ennek kettős funkciója van, egyrészt valóban archiváljuk a könyvtárban történeteket, másrészt informáljuk egy-egy estről azokat is, akik nem voltak jelen, és bízunk abban, hogy a következő alkalommal már ők is a közönség soraiban foglalnak helyet.

Már a könyvtár megnyitása előtt létrehoztuk Facebook oldalunkat, ahol kezdetben a költözésről, a könyvek polcokra helyezéséről, a dekorálásról értesítettük a leendő olvasókat.

Azóta havonta legalább 40 posztot közzéteszünk, ezek leginkább könyvtárunk állományához és a rendezvényekhez köthető posztok. Láthatólag sokan kíváncsiak ránk, minden hónapban 10 000 fölötti elérést produkálunk, az oldal követőinek száma is folyamatosan emelkedik.

Fontosnak érezzük, hogy a fiatalabb korosztályt is elérjük, ezért az Instagram oldalon is jelen vagyunk. Mind többen szereznek információt könyvekről a Moly.hu oldalon, ezért megtalálhatóak vagyunk ott is. Az új könyveken kívül a nálunk tartott eseményekre is felhívjuk a figyelmet.

Elindítottuk a már emlegetett hírlevelünket. A rendezvény előtt egy hónappal értesítjük a hírlevélre feliratkozókat és 3 nappal az esemény előtt emlékeztetőt is küldünk.

A kölcsönző térben és a társalgóban található egy-egy TV, a kijelzőn a rendezvények plakátjai váltják egymást, így helyben figyelemfelkeltőbb egy-egy esemény reklámja, mintha csak plakátot tennénk ki a kölcsönzőpultra.

Egy professzionális fényképezőgép segítségével nemcsak az eseményeket tudjuk archiválni, hanem különleges alkalmakra videókat is készítünk.

Létfontosságú, hogy a hagyományos reklámfelületeken is jelen legyünk, mert az idősebb korosztály döntő többsége még ezeken a csatornákon keresz-

tül tájékozódik. A könyvtárban plakátokon, szórólapokon tesszük közzé programjainkat. A könyvtár előtti forgalmas utcafronton megállítótáblát helyeztünk el, ebben mindig friss információk olvashatók a rendezvényekről, közérdekű tudnivalókról. Próbálunk figyelemfelkeltő plakátokat készíteni. Láthatólag jó ötlet volt a tábla, nagyon sok járókelő megáll, és értesül ily módon egy-egy programról.

Sokat számít az is, hogy rendezvényeinkről hírt ad a helyi lap, a kerületben sok idős nyugdíjas él, akik még nem az online térből nyerik az információt, így az ingyenesen hozzáférhető magazin az egyetlen forrás számukra.

Közönségprogramok

A Rendezvénytérben folyamatosan van lehetőségünk közönségprogram szervezésére. Léteznek már állandó rendezvényeink, foglalkozásaink is, műfajilag visszatérő események, és tervezünk új kezdeményezéseket is. Hetente 2–3 eseményünk van, de néha a hét minden napjára jut egy-egy program.

Havi rendszerességgel működik az "Olvasóklub". Egy korábban szerveződött csoportot fogadtunk be, de azóta új tagokkal bővült a társaság. Jelenleg 15–20 fő jelenik meg egy-egy alkalommal. A nyugdíjas korosztály képviselteti magát a klubban, közel egy évtizede együtt olvasnak, és dolgoznak fel egy-egy szépirodalmi művet. (13. ábra)

"Ifjúsági Könyvklub" is működik a könyvtárban, középiskolások egy csoportja heti rendszerességgel beszél meg egy-egy szépirodalmi művet, amit előzőleg mindegyikük elolvasott. A nagyon jókedélyű fiatalokat öröm látni, ahogy együtt "dolgoznak" a könyvtárban.

13. ábra Az Olvasóklub havonta tartja összejöveteleit a Rendezvénytérben; Fotó: FSZEK

Fontosnak érezzük, hogy olyan közösségek szerveződjenek, akik kezdetből a könyvtárhoz kapcsolódnak, erre példa az irodalomterápia. A foglalkozás havi rendszerességgel működik, azok a felnőttek vesznek részt a rendezvényen, akik nyitottak a szépirodalomból kiinduló terápiás beszélgetésre. Kiscsoportos foglalkozást terveztünk, hiszen fontos, hogy minden résztvevő megnyíljon, kiépüljön a bizalom egymás iránt. Az érdeklődés olyan nagy, hogy korlátozni kellett a foglalkozáson részt vevők számát. A csoport nyitott, ezért az állandó tagokon kívül mindig érkeznek új résztvevők is, sőt hospitálásra is volt már példa. Ősztől két csoport indul, egy zárt és egy nyílt, így bízunk benne, hogy megszűnik a várólista.

A csoporton belül informális kapcsolatok is kialakultak, ezek már túlmutatnak a könyvtár falain, többen együtt járnak színházba, megismerték egymás családját, a beszélgetések kapcsán kiderült, hogy ki mivel foglalkozik, milyen hobbija van stb. Ezek mentén új kezdeményezések születnek, ami egy új rendezvényt hoz, más közönséget, közösséget. Így jött létre a "Zene nemcsak füleimnek" komolyzenei beszélgetős estünk. A foglalkozás vezetője irodalomterápiára járt, amúgy a Zeneakadémia magánénekes, aki szívesen tartott volna zeneelméleti beszélgetéseket. Mára már havi rendszerességgel működik az est, ami köré egy új közönség szerveződött.

Közönségprogramok, ismeretterjesztés, rendezvények

A könyvtár a belvárosban található, színházak, a Zeneakadémia, kulturális intézmények szomszédságában. Természetesen nem tudunk ezekkel az intézményekkel versenyezni, nem is ez a cél. Viszont a környék intézményei egyfajta kulturális nívót is jelentenek, amit nekünk is figyelembe kell vennünk a programok szervezésénél. Ráadásul jól bejáratott intézmények közé kellett beékelődnünk, megtalálni azokat a programokat, amik bevonzák a közönséget a könyvtárba. A mai napig kísérletezünk, újabb és újabb műfajú rendezvényeket szervezünk. Egy új típusú program végén mindig monitorozunk, és utána döntjük el, hogy legyen-e folytatása. Példa erre a közelmúltban lezajlott könyvkötő workshop, ami a közönség tetszését annyira elnyerte, hogy ősszel három rész-

ből álló sorozatot indítunk, különböző könyvkötő technikákat sajátíthatnak majd el a résztvevők.

Mivel egy új, ismeretlen intézménybe kellett becsalogatni a közönséget, kezdetben műfajtól függetlenül olyan előadókat hívtunk, akikről tudtuk, hogy nagy népszerűségnek örvendnek. NKA-pályázati forrásból író-olvasó találkozókat rendezünk, így az első negyedévben minden hónapban egy-egy elismert író volt a vendégünk.

Több olyan sorozatunk is van már, ahol eredetileg az előadót egy alkalomra hívtuk, majd a közönség igényére, javaslatára több részből álló estet szerveztünk. Jó példa erre a szecesszió stílusban épült házakról szóló előadásorozat.

Könyvtárunkban folyamatosak a könyvbemutatók. Érdekes, hogy az első pillanattól fogva keresnek minket a szerzők, kiadók, így nem a mi megkeresésünkre valósulnak meg az estek, de a szervezés igen. Arra is volt példa, hogy egy jól sikerült bemutató után a kiadó további könyveit is nálunk népszerűsítette. Nem csupán szépirodalmi könyveknek adunk teret, hanem ismeretterjesztő szakkönyveknek is.

Félve rendeztük meg az első komolyzenei koncertet, de itt is biztosra mentünk. A Budapesti Fesztiválzenekar művészei léptek fel nálunk kamarazenével, nagy sikerrel. Azóta több koncertet szerveztünk már, mindig nagy volt az érdeklődés. Mára rendszeresek a komolyzenei kamarakoncertek, a terézvárosi Idősügyi Tanács finanszírozásával a MÁV Szimfonikus Zenekar művészei negyedévente lépnek fel nálunk. Idén csatlakoztunk a Bach Mindenkinék fesztiválhoz is, ennek keretében is nagyszerű Bach kamarakoncert, sőt hangszerbemutató is volt a könyvtárban. (14. ábra)

14. ábra A Budapesti Fesztiválzenekar művészeinek kamarakoncertje a Rendezvényteremben; Fotó: FSZEK

2023-ban a Könyvfőváros programsorozaton belül olyan események is megvalósulnak könyvtárunkban, amelyek nem a mi megkeresésünkre történnek, de már a könyvtár szervezi a programot. Így lépett fel *Sopsits Árpád* is Petőfi estjével, és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózatának is így volt idén tavasszal négy könyvbemutatója.

Bizonyított tény, hogy a könyvtárak fontos szerepet játszhatnak a városfejlesztésben, kulturális értékek, emlékek megőrzésében és ezzel egyben a helyi identitás megerősítésében is. Könyvtárunkban külön helytörténeti gyűjteményt hoztunk létre, és folyamatosan beszerezzük a Terézvárossal, Erzsébetvárossal és Budapesttel foglalkozó könyveket.

Rendszeresek és népszerűek a helytörténeti előadások és városséták, és ezért indítottunk online helytörténeti sorozatot is Terézvárosi Anzix címmel, ami a VI. kerület nevezetes épületeiről és lakóiról ad ismertetést heti szinten.

Rendezvénytermünkben folyamatosak a képzőművészeti kiállítások is. A nyitás első pillanatától jelentkeznek képző- és iparművészek, akik szívesen állítanak ki a teremben, már a 2024-es év programterve is megvan a kiállítások tekintetében és már válogatunk is a potenciális kiállítók között. Legtöbbször egy kiállításmegnyitón résztvevő művésznek tetszik meg a tér, és egyeztetünk egy későbbi kiállítás lehetőségéről.

Mára elmondhatjuk, egy jól „bejártott” intézménnyé váltunk, ahová szívesen jönnek a művészek és az érdeklődők is egy-egy estre.

Sok pozitív visszajelzést kapunk egy-egy rendezvényünkön, a legtöbb program teltházas. Itt érdemes megemlíteni, hogy a rendezvények ingyenesek, és azt is, hogy a teltház esetünkben 50 főt jelent.

Csatlakozás szakmai rendezvényekhez

Évente megrendezésre kerül az Országos Könyvtári Napok rendezvénysorozat, amihez könyvtárunk is mindig csatlakozik. Kortárs írókat láttunk vendégül többször is, és helytörténet témakörben szerveztünk előadásokat.

Minden évben részt veszünk az Internet Fiesta programsorozaton is, megpróbálunk egy-egy izgalmas témát körbejárni. Így volt már előadás „Robotok a könyvtárban” címmel és idén pedig pszichológus segítségével az internet lehetőségeit és veszélyeit jártuk körül, beleértve a mesterséges intelligenciát (MI) is.

Tavaly először vettünk részt a Terézvárosi Fesztiválon, ami kitűnő lehetőség arra, hogy a könyvtár falain túl is megismerjék a könyvtárt és szolgáltatásait.

A könyvtár rendezvénylátogatói

Kezdetben az olvasóközönségünkben kiindulva szerveztük a könyvtár programjait, ezért a felnőtt és nyugdíjas korosztályt céloztuk meg rendezvényeinkkel. Alapvetően azt feltételeztük, hogy a könyvtár olvasóközönségéből verbuválódik a rendezvénylátogatók köre. Az első időszakra valóban ez volt jellemző, de idővel több olyan esemény is volt, amit egy másik intézménnyel közösen szerveztünk, így a társszervezet közönsége is megjelent nálunk, vagy olyan fellépő volt a könyvtárban, (Budapesti Fesztiválzenekar) akinek kialakult közönsége van, és őt követve jutottak el hozzánk, majd váltak a későbbiekben nálunk is rendezvénylátogatóvá. Mára a rendezvénylátogatóknak csak a fele olvasó is egyben, kialakult egy külön rendezvényekre járó közönségünk.

A mi könyvtárunkra is igaz, ami a legtöbb helyre, ahol rendezvények vannak, hogy egy-egy programon a felnőtt korosztály képviselteti magát leginkább, többségük pedig hölgy látogató. Az elégedettségmérés kapcsán figyelembe vesszük a közönség ötleteit, javaslatait, és innen nyerünk információt arról, honnan tudnak egy-egy rendezvényről, illetve milyen típusú rendezvényekre járnak szívesen. (15. ábra)

Összegzés

A Körúti Könyvtár másfél éve létező könyvtár. A mutatószámok, a forgalmi adatok, a pénzügyi bevételek oldaláról jól teljesít a könyvtár, úgy tűnik

15. ábra Faltisz Alexandra grafikusművész kiállításának közönsége; Fotó: FSZEK

az olvasók hamar átszoktak az új könyvtárba, és a szolgáltatásoknak, állománynak köszönhetően visszatérő olvasóink lettek. Jó irányba mozdultunk el a szerzeményezéssel kapcsolatban, sok új könyv már úgy érkezik, hogy előjegyezték. A kitűnő wifi szolgáltatásnak köszönhetően nagyon sokan helyben használják a könyvtárat, de statisztikailag sajnos őket nem „látjuk”.

A rendezvények látogatottsága is kiemelkedő, láthatóan megtaláltuk azokat a rendezvénytípusokat és előadókat, akik miatt szívesen jönnek egy-egy rendezvényre. Nagyon sok pozitív visszajelzést kapunk, öröm látni a csillogó szemeket egy-egy estén.

Mi nem azt tapasztaljuk, hogy manapság egyre kevesebben járnak könyvtárba, hanem azt, hogy újra divat könyvtárba járni. Van az olvasóknak egy olyan hányada, akik kizárólag tanulnak vagy dolgoznak a könyvtárban, velük napi szinten találkozunk. Úgy gondoljuk, ha egy könyvtárban adott az infrastruktúra, van elegendő asztal, szék, kitűnő wifi, megjelennek a helyben használók, jó példa erre a Körúti Könyvtár.

Másfél év elteltével is elmondhatjuk, hogy könyvtárunk „látványkönyvtárként” működik, nagyon sok szakmai csoport érkezik az ország különböző pontjairól és határainkon túlról is. A téli időszak kiváló marketing számunkra, a kivilágított könyvtár sokszor a villamoson utazókat csábítja betérésre.

Végül, de nem utolsó sorban szót kell ejteni a könyvtár munkatársairól is. Heti 50 órában két műszakban várjuk az olvasókat, rendezvénylátogatókat. Hét könyvtáros dolgozik a könyvtárban, további 1 fő felel a könyvtár tisztaságáért. Úgy gondolom, hogy a napi könyvtári szakmai feladatokon túl minden munkatárs a rendezvények

16. ábra A Körúti Könyvtár munkatársai; Fotó: FSZEK

magas szintű lebonyolítása érdekében olyan tevékenységeket is folytat, amelyek más könyvtárban nem jelentkeznek, vagy nem a könyvtáros dolga. Mi egyszerre vagyunk teremrendező, technikusok, kiállításrendező, biztonsági őrök, hiszen a körútnak nemcsak jótékony hatásai vannak.

Sok mindent csak azért tudunk megvalósítani, mert munka közben kiderült, hogy vannak a kollégáknak olyan képességei, melyek szükségesek a napi feladatok megoldásában. (Figyelemfelkeltő plakátok, hangosítás, online előadás lehetősége stb.)

Talán nem túlzás kijelenteni, hogy olvasóink, rendezvénylátogatóink az elmúlt időszakban megszerették a könyvtárat és a könyvtárosokat egyaránt. Mi biztosan értük dolgozunk! (16. ábra)

Kuczkó Andrea
könyvtárvezető, Körúti Könyvtár

Az utolsó szakjelzet: 125 (Végtelen)

Bárányné Somi-Kovács Éva
(1944–2023)

E pár gondolattal szeretnék emléket állítani kolléganőmnek *Bárányné Somi-Kovács Évának*, akit betegségtől megfáradtan 79. életében 2023. június 11-én veszítettünk el.

Vegyésmérnökként érkezett a könyvtárba, és elkötelezett, példaértékű könyvtáros hivatástudattal élt az utolsó pillanatig.

A műszaki és természettudományos területeken a szakozás és a szaktájékoztató nem könnyű kenyér. Azon ideális szakkönyvtári időszak tipikus és megbecsült, ma már ritka könyvtáros munkatársa volt, amikor mérnöki végzettséggel rendelkező szakemberek látták el az osztályozási és szakreferensi feladatokat a tudomány és szakterületek speciális természetének ismeretét kamatoztatva.

Kedves Éva!

A közös kirándulások közül ez a legutolsó a legnehezebb, mert Te teljesen csendesen teszed meg az utat velünk, ami Rád egyáltalán nem volt jellemző.

Azért emlékszem a sokféle szakmai feladat mellett a kirándulós időszakokra, mert ezek azok az élmények, melyek a legélénkebben élnek bennünk, hiszen a nyugdíjazás után is összetartottak minket.

Meséltél arról, hogy amikor az OMIKK-ba kerültél, Sasvári Ilike segített dönteni, hogy mint vegyésmérnök, melyik munkakörben kamatoztathatod leginkább a mérnöki látásmódod, a kiolthatatlan tudni, és közölni vágyásodat.

Amíg nem ismertelek, és aki nem ismert közelebbről, azt látta, hogy Éva mindig nyüzsög, tesz-vesz, megállíthatatlan tenni akarásod híre megelőzte az első találkozásunkat, első közös feladatainkat is.

Aztán lassacskán megértettem a hajtóerődöt, és bizonyos szempontból túlszárnyaltam a „mestert” belső késztetésből eredő tenni akarás terén.

Minden elejtett gombolyagot felszedtél, és gombolyítottál tovább. Éles, nyitott, kutakodó elméd végére járt a dolgoknak, úgy vélted, hogy minden gondolatsor megtalálja a maga helyét és célját.

Téged minden érdekelt, és mindenről tudtál pár értékes, hasznos vagy szórakoztató adalékkal szolgálni legyen szó munkáról, programról, a magánéletből hozott széles látókörű tapasztalatod miatt fordultunk hozzád sokszor.

„Mondd Éva, esernyőjavítót tudsz-e ajánlani? Hát persze, itt a sarkon, ha megyek, legközelebb elvigyem a tiédet is?” volt a válasz.

Könyvtári mindennapjaink sokszínűségének élénk színfoltja, szakmai közösségünknek karakán, biztos pillére voltál, nem hiányoztál egyetlen fontos szakmai feladatmegoldásból, programból se.

Az Országos Műszaki Könyvtár Osztályozó Csoportjának csoportvezetőjeként a szakkatalógus és tárgyszó katalógus alakítását a neved, kezred munkája fémjelzi. Először a cédulakatalógus tartalmi részéért feleltél, majd az online katalógusban a tárgyi feldolgozásáért. Szakszerű irányításoddal épített, nyomtatásban közreadott ETO mutatót számos könyvtár osztályozó kollégái kapták kézhez segítve ezzel a más könyvtárakban folyó tartalmi feltárást.

Nem csak konkrét kötetekben megjelent segítséget kínáltál, hanem csoportvezetőként együttműködést is kezdeményeztél más műszaki könyvtárak osztályozó részlegeivel.

Nem kisebb szakember, mint Ungváry Rudolf főszerkesztő mellett részt vettél a Műszaki Könyvtárak Osztott Katalógizálási Rendszere (OSZKÁR) számára készített makro-tezaurusz szerkesztésében.

Az Osztályozó Csoport szorosan együttműködve a Tájékoztató szolgálattal alakította ki a műszaki szaktájékoztatót az Országos Műszaki Könyvtárban, ebben a tevékenységben is vezéregyéniségként vettél részt.

Tiszteletreméltó tulajdonságod volt az az elszánt kitartás, amivel kerested mindennek a jobbíthatóságát.

A mai napig őrzöm azt a közös gyűjteményünket, melyet aprólékos megfontolás után a 2001-es könyvtári egyesülésnél állítottunk össze az anomáliákról.

Melletted ültem az utolsó munkakörödben a szaktájékoztatóban, a BME tájékoztató termében. Székeink szinte összeértek...

Mindig tudtam, hogy mivel foglalkozol, mert szokásodhoz híven félhangosan olvastál, vagy kommentáltad az olvasottakat, vagy csak egyszerűen kihallatszottak a gondolataid.

Óriási szakmaiság, rendíthetetlen segítőkészség munkált benned egy-egy bonyolultabb kérdés megoldásában, bár emlékeim szerint a kezredben minden kérdés egy olyan összetett problémává vált, amit nagyon sok felől lehetett megközelíteni, és érdemes is volt így tenni, mint ez a hozzád fordulók számára is kiderült a veled való beszélgetés végén.

Emlékszem a nyugdíjas búcsúztatódra. Összegyűltünk a szobánkban, s a jól megérdemelt pihenés gondolata mellett mindannyiunkban ott munkált az abban a pillanatban ki nem mondott kérdés, hogy telnek majd a napjaid hivatásod gyakorlása nélkül, nélkülünk, egymás nélkül?

De nyugdíjba vonulásod után sem felejtettél el bennünket. Rajtunk, s a távolról elérhető könyvtári szolgáltatásokon tartottad a szemed. Telefonáltál, érdeklődtél, ha az egyetem felé jártál, és ez gyakran megessett, biztosan beugrottál, megmutatni az utolsó utazás fényképeit, a növekvő unokák fotóit. Nem csak meséltél, de kérdeztél is. Tanácsot, ötletet, javaslatot cseréltünk, amikor nem tudtunk túllendülni egy-egy gondot okozó történésen...

Tele volt cetlikkel a zsebed, kezred elintézendő feladatokkal, megoldandó problémákkal, elolvasandó és könyvtári beszerzésre ajánlott könyvcímekkel, izgalmasnak ígérkező események helyszíneinek címeivel. Gondod volt arra is, hogy ha jó előadást láttál, szép helyen jártál, megoszsd velünk élményeidet, és sarkallj bennünket is a nyitott szemmel és nyitott füllel való létezésre.

A legutolsó levelezésünk is a kirándulni vágyásról, az új élmények gyűjtéséről szól. Kérted, hogy feltétlenül szóljak, ha újra elindul a csapat. Célpontokról osztottad meg velem az ötleteidet, és gyermeki kíváncsisággal vártad az enyémekeket viszonzásul.

Ekkor támadt az az ötletem, amit már sajnos nem tudtunk megvalósítani eleinte a COVID miatt, aztán az egyre kevesebben maradtságunk miatt.

Milyen jó lenne, ha egy-egy alkalommal valamelyik kollégánk kedvenc utazási célpontját, szülővárosát keresnénk, fedoznánk föl útmutatásai alapján.

Te kedves Éva, hova kalauzoltál volna minket?

Egy egész más gondolat is foglalkoztat minket, akik ismertük őt így vagy úgy. El sem képzelhető, hogy milyen keservesen élhette meg magában a lelassult mozgásállapotot.

Kedves Éva, Bárányka, ahogy sokan becézgettünk szeretettel! Tisztelettel állunk melletted, de humorodnak is szeretnénk méltó módon adózni. Szeretnénk a Te nyelveden megszólítani ez utolsó alkalommal, melyet nagy biztonsággal műveltél a könyvtáros szakma, saját könyvtárunk gyarapodására, és a mindenkori olvasók elégedettségére.

Bátorkodtam a felsőházi osztályozási ismeretek ellenőrzés nélküli, és nagyon egyszerű használatára.

Szakkönyvtárak: 026

Szellemi közösségek: 301.185

Szellemi együttműködés: 001.83

Hivatási erkölcs: 174

Élet és halál mibenléte: 128

Szívfájdalom: 616.12-009.7

Végtelen: 125

Az együtt töltött szakmai és baráti pillanatokat megőrizzük a szívünkben!

Lengyel Gyöngyi

BME OMIKK